Н. ИВАНОВЪ
Генералъ отъ запаса
бившъ командующъ II армия.

БАЛКАНСКАТА ВОЙНА
1912—1913 ГОД.

ДЕЙСТВИЯТА НА II АРМИЯ, ОБСАДА И АТАКА НА ОДРИНСКАТА КРЕПОСТЬ.

(СЪСТАВЕНО ПО ОФИЦИАЛНИ ДОКУМЕНТИ)

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА НА АРМЕЙСКИЯ ВОЕННО-ИЗДАТЕЛСКИ ФОНДЪ
1924

ПРЕДГОВОРЪ.

Преди почването и завършването атаката на Одринската крепость мнозина отъ участницитѣ и дейцитѣ се бояха за изхода на операцията. Това не е за очудване, защото нашата армия нѣмаше никакъвъ боенъ опитъ по атаката на една крепость като Одринъ, името само на която вдъхваше респектъ у всѣкого. И това, трѣбва да признаемъ, бѣше мнение и на най висшата инстанция въ нашето командуване — щаба на действующата армия. Малцина бѣха на противното мнение — за атакуемостьта на крепостьта. Ето защо, преди почването на атаката мнозина се бояха отъ отговорностьта, като гледаха какъ да оградятъ себе си, и се бояха да се искажатъ за атаката. Следъ свършения фактъ, когато операцията има блѣскавъ успѣхъ, тогава се явиха мнозина съ претенции, че тѣмъ принадлежала инициативата, плана, подготовката, изпълнението и пр., а командуването на 2-а армия се туряше на втори планъ, като да не сжществуваше и като да не е дало последното инициативата, като да не е настоявало за атаката,да не е изработило плана за нея, да не е подготвило и ржководило изпълнението й.

Не е за очудване, че ако атаката не бѣ сполучила и се потърсеше отговорното лице, такова преди всички, безъ съмнение, щѣше да бжде командующия 2 армия. Стоящитѣ по-горе щѣха да хвърлятъ обвинения за превишение на власть или нѣкакво предателство, а по долустоящитѣ щѣха да казватъ, че тѣ сж изпълнявали само заповеди.

За да нѣма недоумение върху истината по обсадата и атаката на Одринъ, както и да извадимъ отъ заблуждение и онѣзи, които сж писали съчинения по въпроса, които по незнание, заблуждение или съ нѣкаква умисъль сж изопачили фактитѣ, ние въ настоящето описание на обсадата и атаката на Одринъ, даваме повечето сведения въ документи, които хвърлятъ

достатъчно свѣтлина върху събитията около Одринъ отъ началото и до края. Сжщо така ще се види и участието на лицата въ тази операция. Този начинъ на изложение — чрезъ документи — е сравнително по-труденъ за четене, ще иска повече внимание при четенето, но, за да се знае истината, той за сега ни се вижда най-добрия. За бждещия историкъ документитѣ съ нужнитѣ пояснения отъ главнитѣ дѣйци, ще иматъ особено значение и цена при описването цѣлата история на войната.

Мобилизация и съсредоточение.

Обявяване мобилизацията и мѣрки за прикриването ѝ. Съсредоточение на армията. Съставъ на 2-ра армия къмъ 1-й октомврий 1912 год. Бойно разписание на сжщата.

Мобилизация и съсредоточение.

17 септемврий до 5 октомврий 1912 г.

Единъ месецъ преди обявяването на мобилизацията, за нея се толкова много говореше, че трѣбва да се вѣрва, какво духоветѣ бѣха подготвени. Може да се каже, че забавянето въ обявяване на мобилизацията мжчеше хората. Въздухътъ бѣше толкова препълненъ съ възбуждение на народното чувство, че кой знае дали нѣкой би билъ въ състояние да го удържи да не избухне и се изрази въ нѣщо като вжтрешно негодувание. Сведенията, които се даваха въ вестницитѣ за турскитѣ звѣрства и изтъпления въ Македония и Одринско туряха само масло въ огъня. Изобщо въ народа бѣше изгубено спокойствието. Никой нигде за друго освенъ за мобилизация не говореше. Съкращението на нѣколко дена маневритѣ при Шуменъ указваше на съзряването мисъльта за войната. Нѣколко дена преди обявяването на мобилизацията бидоха свикани въ София на съвещание началницитѣ на инспекционитѣ области; всички, безъ изключение, се произнесоха за войната. Въ министерския съветъ владѣеше сжщо такова възбуждение, което се изрази чрезъ възторга, съ който войсковитѣ началници бѣха посрещнати въ съвета да чуятъ гѣхното мнение.

Макаръ и да се държеше въ тайна, но то бѣше само официална тайна, за всички въ столицата стана известно, че дванадесетий часъ е настаналъ. Скоро мълвата се разпространи и въ страната, гдето нетърпението бѣ стигнало върха си. Забелезваше се вече едно колебание въ работитѣ на всѣкиго, търговци, промишленци и други гледаха нѣкакъ си да не се ангажиратъ много, за да иматъ ржцетѣ си развързани.

Дойде най-сетне 17 септемврий. Съ шифрована телеграма, подадена въ София въ 2 ч. 29 м. сл. пладне военнятъ министъръ съобщава, че е обявена обща мобилизация на армията.

Шифрованитѣ телеграми обикновено се предаватъ по-бавно и тази телеграма се получава едва следъ единъ часъ, т. е. въ 3 ч. 30 м. сл. пл. Часътъ около 4 — 5 въ цѣлото царство тръгнаха куриеритѣ да възвестятъ вестьта за мобилизацията. Въ мѣстата, гдето имаше телеграфъ, съобщението стана телеграфически, но вече не шифровано. Да, съ тайната може много да се злоупотрѣбява. Въ случая, за никого не може да бжде тайна онова, което следъ два — три часа ще знае цѣлиятъ народъ и съ барабаненъ бой ще се възвестява отъ глашатай за обявената мобилизация. Ако е нуждно да се скрие въ странство, то би било по-лесно да се не пропущатъ известно време никакви съобщения за странство. Закжснѣването въ нѣколко часа по предаване, шифриране и дешефриране на телеграмитѣ може да има пагубни последствия. Съобщенията въ нѣкои общини сж пристигнали кжсно вечерьта и едва сж могли да се разглесятъ на другия день, тогава когато, ако не се прибѣгваше къмъ шифра, съобщението щѣше да бжде извършено още сжщия день.

Съ мобилизацията си армията трѣбваше да се развърне отъ миренъ въ военененъ съставъ. Пехотнитѣ полкове, които въ мирно време имаха съставъ отъ по две дружини всѣки съ единъ взводъ картечници, трѣбваше да формиратъ всѣки: а) действующъ полкъ отъ 4 дружини съ картечна рота; б) две дружини за новъ полкъ; в) една допълняюща дружина; г) две опълченски дружини; д) разни щабове и административни учреждения.

Артилерийскитѣ полкове имаха по две отдѣления отъ по 3 батареи всѣко и кадъръ за 3-то отдѣлание. Тѣ трѣбваше да формиратъ: а) по единъ скорострелень полкъ отъ 3 отдѣления въ 3 батареи всѣко; б) по единъ не скорострелень полкъ отъ 2 отдѣления по три б-орждейни батареи въ всѣко; в) допълняюща батарея; г) разни щабове и административни учреждения.

Конницата, състояща се въ мирно време отъ 3 и 4 ескадронни полкове, нови образувания не прави, освенъ допълняющи за всѣки коненъ полкъ ескадронъ.

Пионернитѣ войски сжщо нови образувания нѣмаха, а се разпредѣлиха само по дивизиитѣ, на които дадоха по две роти пионери и по една техническа рота.

Въ части армията се почти утрояваше, а въ хора тя се увеличаваше повече отъ 10 пжти. Това показва, че мобилизацията на армия съ слаби кадри, като българската, е работа много мжчна и сложна. Тази сложность и затруднения, обаче, не можаха да окажатъ голѣмо влияние на бързина въ изпълнението, благодарение на взетитѣ отъ по-рано мѣрки, за изучване и съставяне на мобилизационнитѣ планове и запознаване всички чинове, имащи каквото и да е съприкосновение съ мобилизацията, съ работата, която имъ предстои.

Работата тръгна много добре, но не съвсемъ гладко. Запаснитѣ се явиха въ по-голѣмата си часть преди установенитѣ срокове и войсковитѣ части, въ смѣткитѣ на които не бѣше предвидено толкова ранното явяване на запаснитѣ, срещаха още отъ първитѣ дни затруднение въ прехранването. Това затруднение биде скоро отстранено, щомъ почнаха да работятъ реквизициитѣ. По-ранното явяване на запаснитѣ се отбелезва, за да се види настроението, което бѣше обзело народа. Тука е случаятъ да се отбележи, че за мобилизация българскитѣ запасни сж се явявали всѣкога преди време. Достатъчно е да споменемъ мобилизацията на 8-а дивизия презъ 1908 г. и заминаването ѝ на турската граница. Тогава запаснитѣ не само че се явиха преди време, но по погрѣшка се явиха и онѣзи, които не бѣха викани.

Сжщото трѣбва да се каже и за конетѣ, които се докараха на време и по-рано въ частитѣ на войската. Относително попълнението на българската армия съ коне се срещатъ нѣкои затруднения, които бъркатъ на бързината на мобилизациита. Тѣзи затруднения се състоятъ повечето въ това, че конетѣ не сж разпредѣлени равномѣрно изъ страната; има окржзи, гдето се намиратъ повече и по-добри коне, има и обратното. Това обстоятелство прави щото за нѣкои войскови части конетѣ да се докарватъ доста отъ далече, а отъ това се причиняваха закжснения въ готовността на частитѣ за походъ. Конетѣ, които се явиха въ частитѣ не бѣха счесани, подковани и обездени. Тази работа се извършваше набързо и разбира се не съвсемъ както трѣбва, отъ което въ първитѣ още дни на походитѣ се явяваха доста коне набити, което не се отразяваше много зле, благодарение на голѣмия запасъ отъ коне при частитѣ. Счесването и обездаването продължаваше да се извършва въ походитѣ.

При голѣмия развой на въоржженитѣ сили, които, както и по-рано споменахме, по числото на хората се удеситеряваше въ сравнение съ мирния контингентъ, българската армия срещаше затруднение въ обмундированието — снабдяване всички чинове съ формено облѣкло. Старитѣ полкове кое какъ се облѣкоха, но за новоформиранитѣ, а такива бѣха $^1/_3$ отъ всичкитѣ 54 пехотни полкове, се чувствуваха доста недоимъци. Съ това се обяснява разнообразието въ облѣклото, гдето беше допустнато на мнозина запасни да бждатъ въ собствено облѣкло. Колкото се касае до формиранитѣ опълченски части, както и допълняющитѣ дружини, то тѣ на първо време бѣха изключително съ собствено облѣкло. Казаното е за пехотата. Що се отнася до специалнитѣ родове оржжия: кавалерия, артилерия и пионери, тамъ всички бѣха добре стъкмени, защото въ тѣзи части, особено въ конниитѣ, имаше доста много запасъ облѣкло, независимо отъ това, че при мобилизацията, тия части,

не се развръщаха въ такива размери, както пехотата. Въ българската армия не сжществуваха въ мирно време возарски части, освенъ крайно ограниченото количество обози за ежедневната служба въ частитѣ. Коли готови имаше само за специални назначения, а за всички други тяжести разчета бѣше основанъ на реквизицията. Последната даде достатъчно коли, но толкова разнообразни по-голѣмина и конструкция, че обозитѣ, даже войсковитѣ, представляваха най-голѣмо разнообразие въ кола, конско снаряжение и пр. Това ще бжде всѣкога въ България, догдето по законодателенъ редъ не се установи единъ образецъ кола за населението, както това сжществува въ други страни. Тука му е мѣстото да се каже, че чергилата се явяватъ отъ голѣма необходимость и полза за войсковия обозъ. Въ течение на войната почти всички кола се снабдиха съ временни чергила най-разнообразни. Войскитѣ, които по назначението си трѣбваше да действуватъ въ Родопскитѣ и други планини, имаха товаренъ обозъ отъ коне и мулета. За тѣхъ недостатъкъ не се почувствува. Продоволственитѣ, както и огнестрелнитѣ паркови траоспорти бѣха изключително съ волски и биволски кола. Тѣзи кола, ако и да представляваха по външния видъ нѣщо като еднообразие, по вмѣстимость и здравина бѣха сжщо най-разнообразни. Между тѣхъ имаше кола съ желѣзни оси и шини, но имаще и такива съ дървени оси, кои съ шини, кои безъ; ритли сжщо най-разнообразни и отъ различна здравина; чергилата и въ тѣзи обози бѣха повечето импровизирани въ пжтя, а това се отразяваше много зле за возимитѣ, особено за хранителнитѣ припаси.

Както и да е, при голѣми недостатъци въ снабдението, армията успѣ да се развърне въ опредѣленото време и тръгне въ походъ. Трудноститѣ бѣха най-голѣми за 2-а армия, която трѣбваше още въ първитѣ дни да вземе мѣрка за запазване Царството отъ нахлуване на неприятеля и обезпечи собствената и на другитѣ армии мобилизация и съсредоточението къмъ границата. Части отъ 2-а армия трѣбваше да тръгнатъ на втория день още отъ мобилизацията и заематъ известни важни пунктове. Това можа да се извърши точно споредъ предвиденитѣ срокове въ мобилизационния планъ за армията.

За война срещу Турция мобилизационния планъ предвиждаше формирането на три отдѣлни армии, по една отъ всѣка инспекционна область. Освенъ тритѣ армии се формираше отъ 2-а Тракийска дивизия особенъ отрядъ за действие въ Родопитѣ подъ название Родопски отрядъ. Районитѣ за съсредоточване на армиитѣ бѣха предвидени: 1-а армия въ долината на р. Струма съ предположение да действува въ Македония; 2-а армия — долината на р. Марица; 3-а армия — р. Тунджа: двете последни се предназначаваха

за Тракия. Родопскиятъ отрядъ се съсредоточаваше въ Чепинско и Чепеларско и имаше за задача да държи свързка между горнитѣ две групи и пази тила имъ отъ покушения отъ Неврокопско. Това разпредѣление на армиитѣ не се състоя по причина на сключенитѣ съюзи и предизвиква измѣнение въ съсредоточението на 1-а армия, която вмѣсто долината на р. Струма, се съсредоточи въ долината на р. Тунджа. Отъ всичко ставаше ясно, че за главенъ театъръ ще служи Тракия, гдето се сгрупираха всички наши сили, гдето и противникътъ ни групираше по необходимость своитѣ сили. Казваме по необходимость, защото при сжществуването на съюза между България, Сърбия и Гърция, гръцкиятъ флотъ не щѣше да позволи на турцитѣ да пренасятъ войски по море отъ Азия за Македония, или най-малко щѣше да направи това пренасяне не сигурно, а изпращане войски по сухо бѣше много трудно. При това положение, турцитѣ трѣбваше да групиратъ главнитѣ си сили въ Тракия, което за тѣхъ бѣше и удобно, защото съсредоточението тамъ се обезпечаваше съ укрепенитѣ Одринъ и Лозенградъ, а отъ друга страна тѣ имаха свободенъ пжть презъ Родосто и Цариградъ за азиятскитѣси войски.

Прикриването на мобилизацията и съсредоточението бѣше задача доста сериозна, предъ видъ превъзходството на турцитѣ въ кавалерия, която можеше да нахлуе въ предѣлитѣ на България, и при вѣроятностьта за едно турско настжпление съ немобилизирани части.

Споредъ мобилизационния планъ, прикриването на мобилизацията се възложи на *пограничната стража*, която се най-бързо мобилизираше отъ запаснитѣ на най-близкитѣ общини. Тѣзи войски, ако и да не бѣха много, но службата на границата бѣше създала отъ тѣхъ действителни пазители на неприкосновеностьта на земята ни. Честитѣ инциденти, предизвикани отъ турцитѣ, въ които ввемаха участие не само войскитѣ отъ пограничнитѣ постове, които бѣха много слаби въ сравнение съ турскитѣ, но и мѣстното население, което по особени наредби бѣше дължно да се явява въ помощь на пограничната стража, бѣха създали, както въ войскитѣ на границата, така и въ пограничното население чудесенъ духъ и увѣреность въ нашето превъзходство надъ турцитѣ. Пограничнитѣ роти още на втория день бѣха развърнати въ погранични дружини въ съставъ повече отъ 1000 человѣка въ дружина и съставиха първата завеса срещу едно прежде-временно неприятелско нахлуване. Войскитѣ, които се пращаха къмъ границата, заемаха вече важнитѣ пунктове по всички важни посоки, по които би се решилъ да настжпи противникътъ и образуваха поддържка и мѣсто за събиране на пограничнитѣ войски, ако последнитѣ биха били принудени къмъ отстжпление. Опасността отъ настжпление на

турската кавалерия бѣше само за 24 часа отъ момента на обявяването мобилизацията. Дислокацията на турската кавалерия ни гарантираше отъ тази опасность, и ако случайно бѣше предприета не можеше да има сполука. Ескадрони имаха много, но състава имъ бѣ слабъ, и тя не бѣше съсредоточена за такава цель.

По-сериозна се явяваше опасността, ако турцитѣ настжпѣха съ низамскитѣ си части, безъ да ги мобилизиратъ. Тази смѣтка на турцитѣ би била добра само при условие, че тѣ биха могли да заематъ важния пунктъ Търново-Сейменъ. Но за това се изискзаше повече време, въ което ние можехме да имъ се противопоставимъ. Такава акция отъ страна на турцитѣ представляваше голѣма опасность и за самитѣ тѣхъ. Затова, макаръ и да имаше слухове за такова намѣрѣние у турцитѣ, то не ни смущаваше.

По запазване границата и обезпечаване мобилизацията и съсредоточване на армията още отъ мирно време бѣха съставени и проучени въ най-малки подробности проекти, които се намираха въ частитѣ. За това и отъ особени указания при мобилизацията не се чувствуваше нужда.

За изпълнение службата по прикриването, а така сжщо и за изпълнение на последующитѣ задачи, съставътъ на 2-а армия бѣше най-разнообразенъ. При всичко, че службата за прикриване беше вече уредена и проучена до най-малки подробности, още на 17 септември въ 9 ч. следъ пладне отъ Щаба на действующата армия се получи директива за назначението и състава на армията. По тази директива въ състава на армията се даваше, освенъ сборната кавалерийска дивизия, и Родопския отрядъ, така, че грижата за прикриване трѣбваше да почне отъ крайния западенъ край на Родопитѣ, да продължи презъ западнитѣ, централнитѣ и източнитѣ Родопи до р. Марица и отъ тамъ по лѣвия брѣгъ на Марица по граничната линия до Черно море. Участъкътъ, даденъ на армията, се подраздѣли по самото естество на задачата така: Родопскиятъ отрядъ, който се състави отъ двѣ бригади отъ 2-ра Тракийска дивизия, пое грижата за западнитѣ и централни Родопи до Тополовския проходъ; 8-а Тунджанска дивизия зае района на Тополовския проходъ до северо-западния издаденъ жгълъ на Сакаръ планина; 3-а Балканска дивизия отъ това последно мѣсто до Черно море.

За изпълнение на задачата си, частитѣ отъ 2-ра армия трѣбваше да се мобилизиратъ последователно, т. е. съ дошлитѣ най-рано запасни се попълваха първитѣ дружини отъ полковетѣ, които се изпращаха да заминатъ веднага къмъ застрашенитѣ и по-рано предвидени пунктове, гдето да заематъ известни позиции и послужатъ за поддържка на граничната стража.

На 18 септември въ Казълъ-Агачъ бѣше съсредоточена конната сборна бригада подъ началството на полковникъ *Саллабашевъ*, състояща се отъ 1, 4 и 7 конни полкове. Още сжщия день сж били изпратени 2 ескадрона въ с. Догановo и другъ въ с. Араплии.

Въ сжщия день въ долината на р. Марица се събира конната бригада на полковникъ *Таневъ*, състояща се отъ 3 и 6 конни полкове. На 19 тази бригада се разполага въ с. Ярджелий (Бисеръ) като взема мѣрки за наблюдение линията Корашлии, Козлуджа, Динекий (Лозенъ), Хибибчево (Любимецъ).

На пограничнитѣ части, както и на поддържкитѣ имъ, конни и пѣхотни, бѣше забранено да минаватъ границата или да нападатъ на турцитѣ, а само да се отбраняватъ, ако тѣ бждатъ нападнати. За нѣкакво разузнаване къмъ противника не можеше и дума да става. Сведения почнаха да се събиратъ още отъ 18 септември отъ разни бѣжанци и турски дезертьори. Сведенията, събрани по този начинъ, бѣха най-разноречиви и не представляваха особена стойность.

Презъ време на мобилизацията и съсредоточването станаха малки сблъсквания по границата, предизвикани отъ турцитѣ, но безъ особени значения. Така, още на 18 септември, турцитѣ сж атакували нашия постъ при св. Марина, границата юго източно отъ Харманлии, гдето нашиятъ постъ е билъ принуденъ да отстжпи, но на утрешния день положението е било възстановено.

На 23 септември, дивизиитѣ, входящи въ състава на 2-а армия, бѣха завършили вече своитѣ разпореждания по мобилизацията и съсредоточението и на 24 самитѣ щабове тръгнаха за мѣстоназначението си.

На 25 септември, Щабътъ на армията замина отъ Пловдивъ за Търново-Сейменъ.

Тъй като къмъ това врѣме не бѣше установенъ окончателниятъ съставъ на армиитѣ, нито тѣхното съсредоточение, то деятелностьта на щаба се ограничаваше къмъ мѣркитѣ за обезпечение и възможнитѣ разузнавания.

Съсредоточението на дивизиитѣ бѣ следующето:

Конница: Конната дивизия на генералъ *Назлъмовъ* заемаше съ предни части фронта отъ с. Вакъвъ до с. Кайбиляръ съ ядрото си въ с. Пашакьой; конната бригада на полковникъ *Таневъ* съ ядро въ с. Ярджалий (Бисеръ) и наблюдава линията Корошлия, Козлуджа, Диниклие—Хебибчево.

9-и коненъ полкъ, който се дава въ разпореждане на началника на 3-а Балканска дивизия, заема съ ядрото си с. Главанъ и охранява линията Гердеме, Ковуръ-Ланъ, Теке, като поддържа връзка съ 8-а Тунджанска дивизия.

3-а п. Балканска дивизия се разполага въ района Ковaклие, Вакъвъ, Голѣмъ-Дервентъ, Казълъ-Агачъ.

8-а Тунджанска дивизия: Две бригади по дѣсния брѣгъ на р. Марица, юго-източно отъ Харманли, една бригада по лѣвия брѣгъ на р. Марица при с. *Теке*. Отъ тази дивизия 10 п. Родопски полкъ за известно време остана въ Хасково и служеше за поддържка на пограничнитѣ войски срещу Кърджалии. Този полкъ се присъедини къмъ дивизията си, следъ като биде смѣненъ отъ частитѣ на 2-а п. Тракийска дивизия. 28 Стремски и 40 п. полкове съ 3-и с. стр. арт. полкъ (две отдѣления) подъ началството на полковникъ *Дѣловъ*. Тѣзи части образуваха Хасковския отрядъ, къмъ когото по-сетне се придаде едно отдѣление планинска не скорострелна артилерия и допълняющиятъ ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ.

Празниятъ участъкъ между 3-и Балк. и 8-а Тундж. дивизии, западно отъ Сакаръ-планина, се остави за 9-а Плѣвенска дивизия, която отъ Плѣвенъ до Габрово се превозваше по желѣзница, отъ Габрово презъ Шипка за станция Тулово пеша, а отъ този пунктъ до Радне-Махле, презъ Стара и Нова-Загора по желѣзница. Къмъ указаното време частитѣ на 9-а дивизия бѣха още въ пѫть и не бѣха преминали шипченския превалъ.

Догдето частитѣ отиваха къмъ своитѣ пунктове на съсредоточение, последваха нѣколко измѣнения въ групировката на силитѣ. По разпорежданията до войната, Родопскиятъ отрядъ влизаше въ състава на 1-а армия, а сега, както, видѣхме по-горе, се придаде временно къмъ състава на 2-а армия; районътъ за съсредоточение на 1-а армия съ разпореждане отъ щаба на действующата армия отъ 20 септ. се измѣни и районъ за съсредоточение на 1-а армия се опредѣляше: гр. Харманлии — Търново — *Герделии — Овaджикъ*, и че въ разпореждане на 1-а армия се придава и Хасковскиятъ отрядъ. Тия последни разпореждания не се изпълниха и Хасковскиятъ отрядъ остана постоянно въ състава на 2-а армия. Само тиловитѣ учреждения на 1-а армия се явиха въ горния районъ и се захванаха за работа по разни заготовления, които скоро трѣбваше да напустнатъ, за да отидатъ въ долината на р. Тунджа, гдето въ района Казълъ-Агачъ — Плашкьой Башали се съсредоточаваше 1-а армия, къмъ състава на която отъ 1-й октомврий се придава и 3-а п. Балканска дивизия.

Къмъ 1-й октомврий другитѣ армии бѣха вече успѣли да заематъ съ предни части назначенитѣ имъ участъци. 2-а армия се освобождаваше отъ общото завеждане на охранителната служба.

Съставътъ на армията бѣ следующиятъ: Хасковски отрядъ, една бригада отъ 2-а п. Тракийска дивизия — въ Хасково; 8-а п. Тунджанска дивизия заемаше съ две бригади по дѣсния брѣгъ на р. Марица, — щаба на дивизията гр. Харманлии, а бригадитѣ между Харманлии и границата; едната бригада бѣ по лѣвия брѣгъ на р. Марица. 9-а п. Плѣвенска дивизия се намираше на пѫть къмъ пунктоветѣ на съсредоточението си.*) Конната бригада на полковникъ *Таневъ* — въ Любимецъ.

* * *

На 1 октомври по 2-а армия биде издадена следнята заповѣдь № 1:

„§ 1. Втора армия, на частитѣ отъ която се падна високата честь да прикрие мобилизацията и съсредоточението на цѣлата българска войска, е вече на мѣстото си, готова да навлѣзе въ владѣната отъ вѣковния врагъ българска земя и да го сразн. Бързината, съ която се извърши мобилизацията, ентусиазмътъ, бодриятъ духъ и пълната готовность за самопожертвуване, съ които войсковитѣ части отъ втората армия полетѣха къмъ границата, препълниха съ радость сърцето на Негово Величество Царя, Върховниятъ вождъ на армията, носительтъ на върховната отечествена воля.

Тази бързина и този възторженъ устремъ срещу врага сж изразъ на накипѣлото народно чувство, което отъ вѣкове се таи въ глъбинитѣ на българската душа; тѣ сж изразъ на заветното всенародно желание да видимъ, най-после свобода и правда въ всичкитѣ земи, гдето се чува българска дума, гдето тупти българско сърдце.

Всѣки день, всѣки часъ ние бѣхме свидетели, какъ нашиятъ вѣковенъ врагъ — турчинътъ — звѣрски и вѣроломно се гаври съ честьта, живота и имота на нашитѣ братя и сестри въ Македония и Одринско. Чашата на търпението е вече препълнена! Свободниятъ и гордиятъ българинъ не може повече да търпи унищожението на братята и сестритѣ му.

И скоро той, чрезъ устата на възлюбления свой Царь, ще каже последнята си дума. Тази дума ще бѫде заповѣдьта на негово Величество Царя да тръгнемъ стремително напредъ и водими отъ самия Него, да смажемъ вѣковния врагъ и да дадемъ свободата на поробенитѣ наши братя.

Чинове отъ 2-а армия!

Дѣлото, за което ни предстои да се биемъ, е велико и свѣто. Погледитѣ на цѣлия български народъ и на любимия нашъ Царь сж устремени къмъ насъ. Нека бѫдемъ готови за великия часъ, въ който ще прославимъ българското оржжие и ще оправдаемъ заветнитѣ надежди на нашитѣ братя и сестри.

---

*) Щабътъ на дивизията, щабътъ на 3-а бригада, 54 п. п., 9 не с. с. арт. полкъ, 2 взвода пионери, дивиз. инженеренъ паркъ и 4 отдѣления отъ хлѣб. полурота въ с. Диладжиларн; щабътъ на 1-а бригада, 4 п. п., 2 отд. отъ 9-и с. с. арт. полкъ, 3 взвода пионери въ Минечево; щаба на 2-а бригада съ 34 п. п. въ с. Софулларе; 33 п. п. съ едно с. с. арт. отдѣление въ с. Кара-Пилидъ. Огнестрелни, продоволствени и санитарни транспорти въ пѫть отъ Габрово за Стара-Загора.

Всемогущиятъ Богъ, който вижда нашето свѣто дѣло, ще укрепи дѣсницата ни, ще благослови оржжието ни! А ние всинца да се стремимъ всѣкога напредъ и Богъ ще бжде съ насъ навредъ.

Командующи армията, отъ свитата на Негово Величество,
Генералъ-лейтенантъ *Ивановъ*.

Началникъ щаба, отъ генералния щабъ,
Полковникъ *Жековъ*.

Сжщия день се издаде и заповѣдь № 2:

„По разпореждане отъ щаба на действующата армия заповѣдвамъ:

§ 1. Следъ като се оставятъ постоветѣ и взводоветѣ на заставитѣ отъ пограничната стража на сегашнитѣ мѣста, останалитѣ елементи отъ пограничната стража да формиратъ цѣли части, които за поддържане на постоветѣ и заставитѣ да се разположатъ както следва: а) отъ 7-а погранична дружина: 1-а рота да заеме линията Кокезъ-Тепе, Сиври-тепе Сарташъ; 2-а рота — отъ Сарташъ до височината Купено; 3-а рота да заеме с. Казъклж; 4-а рота да влѣзе въ разпореждането на началника на Хасковскиятъ отрятъ; б) отъ 8-а погранична дружина: 1-а и 2-а роти да заематъ с. с. *Еллилерь* и *Инджилии*; 3-а рота да се съсредоточи въ с. Козлуджа и да охранява пжтя отъ с. Сильбикюмъ за Козлуджа-Пандаклии; 4-а рота да влѣзе въ разпореждането на 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия; в) тѣзи части да заематъ най-кжсно до 2-и октомврий вечерьта опредѣленитѣ си мѣста по съвсемъ незабележенъ начинъ; г) въ случай, че постоветѣ бждатъ нападнати отъ значителни неприятелски сили, то да се задържатъ по възможность на мѣстата си и само при неудържимъ натискъ да се присъединятъ къмъ своитѣ части.

§ 2. Охранението на квартирното разположение следъ оттеглянето на главнитѣ ядра отъ покранична а стража да се организира съ авангарди на общо основание.

§ 3. Командирътъ на сборната бригада (Полковникъ Таневъ), като остави два ескадрона отъ Лейбъ-Гвардейския полкъ въ с. Хибибчево, съ останалитѣ ескадрони (3-и и 6-и конни полкове) да премине въ с. Корешлии, за да охранява дѣсния флангъ на повѣрената ми армия, като влѣзе въ свързка съ пехотния отрядъ при с. Ириобасъ*) и обърне особено внимание на посокитѣ, които идатъ отъ р. Арда между Ириобасъ и Алямляръ (Ленъ-Дере)."

На 2-и октомврий се направиха телеграфически предупреждения до частитѣ за предстоящитѣ въ скоро време военни действия. Тия предупреждения се направиха въз основа на такива отъ щаба на действующата армия. Трѣбвало

*) Изпратенъ отъ Хасковския отрядъ.

би поне щабътъ на армията да бѣше ориентиралъ върху предположението за предстоящитѣ действия, за да можеше като ги има предъ видъ, да групира по такъвъ начинъ войскитѣ и да разположи сжщо тила и тиловитѣ учреждения, щото въ време на военнитѣ действия да се чувствува по малко търкание. За тази цель командующиятъ втора армия запита щаба на действующата армия, като имаше предъ видъ и подаването на 9-а Плѣвенска дивизия малко по на югъ и изтокъ. Дзижението на значителни сили презъ Сакаръ-планина се считаше, ако не за невъзможно, то въ всѣки случай значително затруднително. Завладѣването на Сакара трѣбваше да стане съ обхождане отъ двата флгнга. На това предизвикване на разпореждане, щабътъ на действующата армия отговори, че когато стане нужда, упжтвания ще се дадатъ. И вмѣсто 9-а Плѣвенска дивизия да бжде съсредоточена по на югъ и изтокъ, на 3-и октомврий се получава разпореждане, щото 9-а Плѣвенска дивизия да заеме на 4-и вечерьта следующето разположение: една бригада въ Ново-село, Каваклие, Язузъ дере; друга бригада въ Гердиме, Нинечево, Шивкуларъ; 3-та бригада въ с. с. Шаванъ, Софулари Карапилидъ. Съ сжщото разпореждане се даваше и линията на охранение за 9-а Плѣвенска дивизия, а така сжщо и заповѣдваше се да се влѣзе въ споразумение съ командующия 1-а армия въ Ямболъ за своевременното очистяне квартирния районъ въ околноститѣ на Каваклии, заеманъ до тогава отъ частитѣ отъ 1-а армия.

9-а Плѣвенска дивизия едва що пристигнала въ района на съсредоточението и почнала да урежда своя тилъ, съ цель да обезпечи всички снабдявания за по-нататъкъ, съ горното разпореждане се тури въ едно много трудно положение. Транспортитѣ на тази дивизия бѣха насочени къмъ Раднево — Карабунаръ, въ тия желѣзопжтни станции имаше и магазини за тази дивизия, и всичко това се захвърля и дивизията отива къмъ Каваклии, гдето трѣбва да си устройва нова база и гдето трѣбва да чака нѣколко дена своитѣ транспорти. Командующия 2-а армия още на 3-и октомврий своевременно съ разпорежданията си до дивизията, съ телеграма № 171 донесе за неудобството въ щаба на действующата армия, но резултатъ отъ това, нѣмаше никакъвъ.

На 4-и октомврий отъ щаба на действующата армия се съобщава, че въ състава на армията се дава временно 1-а пех. бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия, която била разположена въ с. с. Вакъвъ и Шахлии.

Групировката на армиитѣ въ долината на р. Тунджа и източно се представлява сгодна въ стратегическо отношение, защото се обхожда Одринската крепость, но колкото това съсредоточение е съблазнително, толкова то е и описно защото единъ дъждъ създава невъзможенъ никакъвъ

подвозъ на армията. Времето, презъ което се почваха военнитѣ действия — октомврий — не изключаваше развалата на времето. Едно съсредоточение на армиитѣ въ този районъ изискваше много добра подготовка на снабдяването имъ. 1-вата и третата армии, за които този районъ бѣше по-рано опредѣленъ, можаха своевременно да вематъ своитѣ мѣрки, но сега въ надвечерието на почването на войната да се прехвърля почти половината на втората армия тамъ, а именно ²/₃ отъ 9-а Плѣвенска дивизия, която още нѣмаше своитѣ транспорти и която едва що бѣше успѣла да устрои часть отъ своето хлѣбопечене въ Диаджилери, се явява като създаване безъ особена нужда затруднение.

Ако 9-а Плѣвенската дивизия, вмѣсто да ходи въ Кавакли, бѣше употрѣбила времето на 4-и октомврий да се приближи до границата на фронта Гюдюлери — Саранлии, като има най-много единъ пехотенъ полкъ по посоката Гердеме — Кюстю-кьой презъ Сакара, който да държи свързка съ бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, която по положението си въ Вакъвъ щѣше да настжпи право на югъ, успѣхътъ на 5-и октомврий щѣше да бжде несравнено по-голѣмъ. Движението на две дивизии (8-а и 9-а) по двата брѣга на р. Марица, и настжплението на първа армия източно отъ р. Тунджа, не би позволило на турцитѣ да предприематъ каквото и да е въ по-голѣмъ размѣръ настжпление по долината на р. Тунджа. Отъ една страна тѣ за такова предприятие нѣмаха достатъчно сили, а ако ли тѣ за сжщото отслабѣха одринския гарнизонъ, Одринъ можеше да стане плячка на настжпающитѣ войски по долината на р. Марица. Предприемането на настжпление съ малки сили бѣше безъ значение, защото и бригадата отъ 3-а Балканска дивизия би била достатъчна да се справи съ тѣхъ.

Нашиятъ успѣхъ срещу турцитѣ трѣбваше да бжде основанъ на бързина въ действията. Премѣстването на 9-а Плѣвенска дивизия къмъ Кавакли не отговаряше за тази цель.

Приближаването на 4-и октомврий къмъ границата не представляваше за насъ никаква опасность, защото където турцитѣ и да бутнеха, щѣха да ни намерятъ съ превъзходни сили, а страхътъ, че ще узнаятъ намѣренията ни, е безъ значение, защото и да узнаеха за нашето приближаване, кжсно щѣше да бжде да вематъ мѣрки.

Трѣбва да се признае, че щабътъ на действующата армия се занимаваше съ много голѣми подробности и съ това усложняваше и така не лесната си задача. Разпоредбата съ бригадитѣ и даже съ пограничнитѣ дружини не бѣше негова работа.

* * *

Състава на 2-а армия на 4-и октомврий вечерьта, предъ началото на военнитѣ действия се вижда отъ следнето бойно разписание на армията.

Бойно разписание на 2-а армия. 7.X 1912 г. Т. Сеймень.

Наименование на частитѣ и длъжноститѣ.	Чинъ, име и фамилия на началника.
Командующъ армията	Генер.-лейтенантъ Ивановъ
Началникъ щаба	Полк. отъ ген. щ. Жековъ
„ на операт. отдѣл.	Подполковникъ Поповъ
„ „ артилерията	Полковникъ Кушевъ
„ „ инжен. войски	„ Атанасовъ
„ „ санит. часть	„ Мачевъ
„ „ тиловото управл.	„ Марковъ
Интендантъ на армията	„ Беровъ
Началникъ на съобщ. и етапитѣ	„ Тодоровъ
8-а Тунджанска дивизия.	
Началникъ на дивизията	Ген.-майоръ Кирковъ,
„ щаба	Подполк. отъ ген. щ. Русевъ
Дивизионенъ интендантъ	„ Бобчевъ
„ лѣкарь	Санит. подполк. Шишмановъ
„ инженеръ	Майоръ Матовъ
1-а пехотна бригада.	
Командиръ на бригадата	Полковникъ Марчинъ
Началникъ на щаба	Капитан отъ ген. щ. Стояновъ
10-и п. Родопски полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Топузовъ
30-и п. Шейновски полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Рашковъ
2-а пехотна бригада.	
Командиръ на бригадата	полковникъ Кърджиевъ
Началникъ на щаба	Капитанъ отъ ген. щ. Поповъ
12-и пех. Балкански полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Спасовъ
23-и пех. Шипченски полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Пашиновъ

3-а пехотна бригада.	
Командиръ на бригадата	Полковникъ Пачевъ
Началникъ на щаба	майоръ отъ ген. щ. Каишевъ
51-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Узуновъ Маринъ
52-и пех. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Воденичаровъ
8-и с. с. артилерийски полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Бъчеваровъ
8-и не с. с. артилерийски полкъ.	
Командиръ на полка	Подполковникъ Николовъ
8-а пионерна дружина.	
Командиръ на дружината	Майоръ Качулевъ
Лейбъ-гвардейски на Н. В. к. полкъ.	
За командиръ на полка	Майоръ Даскаловъ
9-а Плъвенска дивизия.	
Началникъ на дивизията	Ген.-майоръ Сираковъ
» щаба	Полк. отъ ген. щ. Стойковъ
Дивизионенъ инженеръ	Майоръ Мирчевъ
» интендантъ	Полковникъ Симеоновъ
» лѣкарь	Санит. полковникъ Транинъ
1-а пехотна бригада.	
Командиръ на бригадата	Полковникъ Евровъ
Началникъ на щаба	Майоръ отъ ген. щ. Рачевъ
4-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Киряковъ
17-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Хаджиевъ

2-а пехотна бригада.	
Команд-ръ на бригадата	Полковникъ Поповъ
Началникъ на щаба	Капит. отъ ген. щ. Минковъ
33-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Чакъровъ
34-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Георгиевъ
3-а пехотна бригада.	
Командиръ на бригадата	Генералъ Грънчаровъ
Началникъ на щаба	Капит. отъ ген. щ. Язмановъ
53-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Узуновъ Ат.
54-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Халачевъ
9-и полски с. с. артилерийски полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Кадановъ
9-и полски не с. с. арт. полкъ	
Командиръ на полка	Подполковникъ Шишковъ
9-а пионерна дружина.	
Командиръ на дружината	Майоръ Кабакчиевъ
Отъ 9-и к. полкъ — 1 еск.	
Хасковски отрядъ.	
Началникъ на отряда	Полковникъ Дѣловъ
» щаба	Кап. при ген. щ. Дюдюковъ
28-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Цековъ

40-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Подполковникъ Сѫбовъ
3-и с. с. арт. полкъ (2 отд.)	
1-о не с. с. арт. отд. 3-и арт. п.	
1 пионерна рота	
1 доп. еск. отъ 3-и кон. полкъ	
1 дивизионенъ лазаретъ	
2-а дивизионна болница	
1-а полуподвижна болница	
Продов. трансп. отъ бригадата	
Интендантска полурота	
Огнестреленъ паркъ отъ бриг.	
Дивизионенъ лазаретъ	
Сборна конна бригада.	
Командиръ на бригадата	Полковникъ Таневъ Ал.
3-и коненъ полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Велчевъ
6-и коненъ полкъ.	
Командиръ на полка	Полковникъ Таневъ Илар.
Части, които не влизатъ въ състава на дивизиитѣ.	
2-о гаубично с. с. отдѣление.	
Командиръ на отдѣлението	Майоръ Славчевъ
Колоездачна рота	Капитанъ Кършовски
Телеграфна полурота	„ Тодоровъ
Стражарски ескадронъ	Запасенъ поручикъ Неновъ
Стражарска рота	„ „ Порязовъ
Армейски инженерски паркъ	
Артил. огнестреленъ паркъ	
Ветеринаренъ лазаретъ	Сан. подп. ветер. Козеркиевичъ

II. Кратко описание на Одринската крепость.*)

Одринъ, който прегражда пѫтя за Цариградъ еималъ значение още въ времето на византийската империя. Съ завладѣването на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ, Одринъ не е престаналъ да има сѫщото значение, само че то се е намалило съ разширението на османското владичество задъ Балкана и Дунава. Тѣзи последнитѣ сѫ добили значението за защита на османското царство, като силни отбранителни линии и Одринъ въ това отношение като да е изгубилъ своето значение. Макаръ и да се е считалъ за укрепенъ пунктъ, обаче на неговото укрепяване никога не е било обърнато сериозно внимание, защото войнитѣ сѫ се водели много по на далече, и догдето да се достигне до Одринъ турската армия е била разбивана и за защита на Одринъ не е оставало нищо и той е билъ превземанъ съ кавалерийски набѣги (1829 год. и 1878 год). При всичко това за турцитѣ Одринъ еималъ всѣкога голѣмо политическо значение, като градъ който преди превземането на Цариградъ е служилъ почти цѣлия вѣкъ за столица на турскитѣ султани, и като градъ, съ многолюдно население — втори градъ въ Европ. Турция следъ Цариградъ. Независимо отъ политическо значение, Одринъ и въ религиозно-културно отношение има голѣмо значение за Турция; първо, защото тамъ сѫ се тѣ първоначално установили и разпространявали исляма въ съседнитѣ страни, и второ, джамията Султамъ Селимъ по своята изящна постройка и историческо значение играе роля като на свещенъ храмъ за турцитѣ.

Следъ войната 1877—78 год., въ която турцитѣ изгубиха дветѣ си главни отбранителни линии и създаването на Българското княжество, а по сетне царство, така близко до Одринъ, турцитѣ трѣбваше да помислятъ да създадатъ единъ укрепенъ пунктъ въ широки размѣри за защита на европейскитѣ си владѣния, а главно Цариградъ. Географскитѣ условия и топографическия характеръ на мѣстността право посочватъ на такъвъ пунктъ градътъ Одринъ.

---

*) Сведенията за крепостьта сѫ вземени отъ тайното издание на щаба на армията за одрискатa маневрена крепость. Издание 1912 год.

Географическото положение на Одринъ се опредѣля отъ това, че той лежи на главнитѣ пѫтища, водящи отъ северъ и западъ къмъ Цариградъ — столица и центъръ на османитѣ и исляма. Той е достатъчно отдаленъ отъ Цариградъ и дава възможность да се организира въ случай на нужда и друга отбранителна линия предъ Цариградъ.

Разположенъ при непосредственното вливане на р. Тунджа въ р. Марица и недалече отъ вливането на р. Арда въ сѫщата рѣка, може да се каже, че при Одринъ се сливатъ тритѣ рѣки. По тия рѣки сѫ и главнитѣ пѫтища на съобщения. Когато става дума за съобщения трѣбва да се има предъ видъ че, въ Турция шосейни и ж. п. съобщения има много малко, та по-голѣмитѣ съобщения вървятъ по долинитѣ на рѣкитѣ или близо до тѣхъ, като мѣста по-достѫпни, а останалитѣ съ отдалечението си отъ долинитѣ на рѣкитѣ сѫ повечето пѫтечки достѫпни за товарни коне и пешеходи. Единственитѣ важни съобщения минаватъ по долината на р. Марица и това сѫ желѣзопѫтната линия идяща отъ западна Европа за Цариградъ и шосето съ сѫщата посока. Както желѣзницата така и шосето минаватъ, първата не далече отъ градъ и второто презъ самия градъ.

Рѣката Марица тече презъ южна България по така наречената Тракийска равнина и щомъ като мине Търново-Сеймен, даже и по-на западъ, къмъ нея се спущатъ разклоненията на Срѣдна-гора и Сакаръ-планина къмъ лѣвия брѣгъ на рѣката и онѣзи на източнитѣ Родопи къмъ дѣсния брѣгъ. Въ случая сѫ важни разклоненията на Сакаръ планина и Родопитѣ, които дохаждатъ до въ самия градъ Одринъ.

Разчленеията на Сакаръ-планина образуватъ отдѣлни хребти, успоредни единъ на други, помежду които се образуватъ долини съ доста стръмни и трудно-проходими брѣгове. Посоката на тия височини и долини е отъ северъ къмъ югъ и служатъ най-добре за редъ отбранителни линии. Разчлененията на Родопитѣ запълнятъ пространството между Марица и между лѣвия брѣгъ на Арда и образуватъ редъ височини удобни за отбрана (Папазъ-тепе) сѫщитѣ разклонения между дѣсния брѣгъ на Арда и Марица (Карталъ-тепе) образуватъ сѫщо такива височини.

Рѣкитѣ, на свой редъ, като раздѣлятъ мѣстностьта на участъци, усилватъ значително отбраната, за което ще бѫде казано по-доле.

Отъ казаното става ясно, че топографическия характеръ на мѣстностьта създава условия много благоприятни за организиране една превъзходна крепость.

Значениево на тази крепость за турцитѣ има двойно значение:

1. Въ отбранително отношение, като служи да затвори пѫтя на противника къмъ Цариградъ съ това тя способствува за едно безопасно мобилизиране и съсредоточение на турскитѣ въоржжени сили за действие въ полето съ цель на отбрана или за настѫпление.

2. Въ настѫпателно отношение, Одринската крепость като простре своето влияние по единъ радиусъ отъ 15—20 километра, дава възможность да се настѫпи срещу противника, въ който случай крепостьта ще послужи като една добре уредена база.

Одринската крепость при всичката си сила, има важно неудобство, че може да се обходи и отъ северъ и отъ югъ; ето защо турцитѣ бѣха решили да създадатъ още единъ укрепенъ пунктъ — Лозенградъ, а вѣроятно по-сетне — и другъ отъ южна страна — между Димотика и Деде-Агачъ.

За сега тия два пункта господствуваха на всичкитѣ посоки идящи отъ северъ и западъ.

Следъ войната 1877—78 турцитѣ обърнаха внимание на Одринъ и поискаха да създадатъ крепость. Като имаха предъ видъ за възможенъ противникъ българитѣ, които по силитѣ съ които разполагаха и можеха да извадятъ въ случай на въоржженъ конфликтъ, не представляваха сериозенъ противникъ за османската империя. Средствата на последната въ сравнение съ България бѣха грамадни, но разположени далече въ дълбочинитѣ на Мала-Азия, тѣ можеха да бѫдатъ използувани само следъ известно време, а до тогава колкото и незначителни да бѣха средствата за борба на България, последната за известно време представляваше опасность за Турция. Ето защо турцитѣ още въ мирно време държаха по голѣмата часть отъ въоржженитѣ си сили въ Европейска Турция и близкитѣ мѣста по малоазиатския брѣгъ, и заедно съ това се заеха и съ укрепяването на Одринъ. По първоначалния проектъ укрепленията бѣха твърде близо до градътъ и може да се счита достатъчно споредъ тогавашното състояние на артилерията.

Сръбско-българската война 1885 обърна вниманието на турцитѣ върху опасността, която българитѣ представляватъ за тѣхъ. Последующитѣ мѣрки за организацията на българската армия, правенитѣ маневри съ тази армия, особенно и въстанията презъ 1903 и 1908 година дадоха достатъчно основание на турцитѣ да се вгледатъ въ положението си и да обърнатъ особено внимание на Одринската крепость, а така сѫщо и на Лозенградъ. Съ повикването на специални германски мисии отъ военни инженери и артилеристи, турцитѣ отъ 1908 год. вземаха доста мѣрки за Одринската крепость, състоящи се въ:

1. Изнасяне линията на отбраната по-далечъ отъ градътъ.
2. Устройване отдѣлни групи укрепления на отбраната;
3. Устрояване закрити помѣщения за бойнитѣ припаси и за хората:

4. Подобрение и усилване съобщенията въ района на крепостьта;

5. Снабдяване крепостьта съ модерни средства за отбрана: материали за изкуствени препятствия, картечници и прожектори;

6) Изкопаване голѣмо количество окопи предъ линията на укрепенитѣ групи;

7) Въ постепенното и систематично отчуждаване и заграбване на всички частни имоти около линията на отбраната отъ страна на крепостното комендантство.

Презъ началото на войната 1912 год., одринската крепость се състоеше отъ 30 укрепления, отъ които 26 стари дълготрайни редути и 4 полски редути, отъ които единъ съ бетонни съоржжения.

Рекитѣ Марица, Тунджа и Арда дѣлятъ крепостния районъ на 4 сектора, като смѣтаме отъ р. Марица на северъ.

1) Северо-западенъ между р. р. Марица и Тунджа 14—15 клм.

2) Северо-източенъ между р. р. Тунджа и Марица 15—16 клм.;

3) Южень между р. р. Марица и Арда 10 клм.

4) Западенъ междр р. р. Арда и Марица 5 клм.

Общата дължина на отбранителната линия около 45 клм.

Отъ центъра на градътъ линията на отбраната е отдалечена въ с. з. секторъ 6 ½—7 клм. (група „Шайтанъ тарла") — до 9 клм., предната позиция „Ючъ-тепелеръ".

Въ с. и. секторъ — 6—6 ½ клм. („Айвазъ-баба") до 2 ½ клм. „Кавказъ".

Въ юж. секторъ на около 5—6 клм.

Въ з. секторъ — 9 ½—10 клм. до върха „Папазъ-тепе".

Рапредѣление на укрепленията, батареитѣ и въоржжението.

Север. западния секторъ се състои отъ 5 групи укрепления, две предни позиции и нѣколко стари дълготрайни редути, разположени въ тила, нѣкои отъ които изоставени и запустѣли.

Този секторъ има два фронта: западенъ и северенъ. Западния фронтъ се състои отъ групитѣ: Казанъ-теле, Бьонжу-„Куру-Чешма", Шайтанъ-тарла и предната позиция при с. Кадънъ-кьой.

I. Групата „Казанъ-тепе" е на 6 километра западно отъ Одринъ и се състои отъ два упорни пункта и седемь батареи. Предъ фронта си има стрелкови окопи. На около 200—300 метра отзадъ — два разходни погреба. Единия упоренъ пунктъ е обикновенъ полски редутъ („Казанъ-кюпрю"), а другия разположенъ на в. „Казанъ-тепе" (Мешето) съ една бетонна постройка, и за когото сведенията сж оскждни, но се предполага да е за пехотна и картечна отбрана.

Мѣстностьта предъ тази бетонна постройка е уравнена, мъртвото пространство унищожено и е образуванъ единъ полегатъ скатъ на около 400—500 метра — чакъ до рѣка фимъ дере. На около 80 метра предъ бетонната постройка е поставена телена мрежа съ 5 реда колове, на 1.5 метра единъ отъ другъ.

Батареитѣ разположени около тия два упорни пункта сж:

Батарея № 2 — за 6 полски орждия. Въоржжена и добре маскирана.

Батарея № 3 — за 4 обсадни 10·5 см. дълги орждия. Въоржжена.

Батарея № 4 — за 6 полски орждия. Строена 1907 год. Не е била въоржжена.

Батария № 5 — за 6 полски орждия. Строена 1907 год. Не е била въоржжена.

Батарея № 6 — за 6 обсадни 15 см. дълги орждия.

Батарея № 7 — за 6 обс. 10·5 см. орждия. Въоржжена.

Батарея № 8 — за 6 полски орждия. Въоржжена.

II. Групата „Бьонжу-Куру-Чешма е на около 6 клм. с. з. отъ Одринъ и се състои отъ 5 батареи:

Батарея № 9 за 6 мортири 21 см. Бетонирана и въоржжена. Отъ нея сж произвеждани три стрелби по посока на Кадънъ-кьой.

Батарея № 10 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова постановка. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 11 за 6 дълги 15 см. обсадни орждия. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 12 за 6 дълги 15 см. орждия, като № 10.

Всичкитѣ четири батареи сж разположени на 20—30 метра задъ гребена и на 2 метра по низко отъ него.

Батарея № 13 за 6 полски орждия. На самия гребенъ. Въоржжена.

Задъ тази група има 4 погреба и на 300—400 метра отпредъ, редица стрелкови окопи.

III. Групата „Шайтанъ-тарла" е на 7 клм.с. з. отъ Одринъ. Тази е една отъ най-издаденитѣ групи и се състои отъ единъ дълготраенъ редутъ „Карагьозъ-табия„, две съседни на редута батареи за орждия отъ крепостно обсаденъ типъ, три батареи за полски 8·7 см. орждия и предъ групата окопи. Редута „Карагьозъ-табия" се усъвършенствува съ бетонни съоржжения. Бруствера и траверситѣ му се понижаватъ. На около 100—150 крачки отпредъ е изкопанъ трижгъленъ ровъ, въ който сж поставени 5—7 реда колове за телена мрежа.

Смежнитѣ съ редута батареи (№ № 16 и 17) сж строени непосредствено следъ Руско-турската война — едновременно съ „Карагьозъ-табия". Брустверитѣ имъ сж извънредно високи, иматъ сводове, камнени блиндажи въ траверситѣ. И двѣтѣ батареи сж по за 3—10·5 см. орждия.

Батарея № 15 за 6 полски орждия, строена 1907 год. на самия гребенъ. Не въоржжена.

Батарея № 18 сжщо като № 15.

Батарея № 14 за 6 полски орждия, строена презъ 1911 год. на самия гребенъ, съ фронтъ на юго-западъ. Предназначена да играе роль на традиторна батарея за обстрелване подстжпитѣ къмъ батарейтѣ отъ групата, Бьонжу — Курушешме. Въоржжена.

Преднята позиция при с. Кадънъ кьой е на 7·5 клм. отъ Одринъ и се състой отъ три стрелкови окопи съ ходове за съобщения и единъ резервенъ окопъ.

Всичко въ западния участъкъ на с. зап. секторъ има : 46 орждия отъ крепостно-обсаденъ типъ, 48 полски крупови 8·7 см. орждия и 10—12 картечници.

Северенъ участъкъ. Той се състой отъ укрепенитѣ групи „Кемеръ и „Башъ юкъ", „Карогьозъ-тарла" и предната позиция „Ючь тепеларъ".

IV. Групата Кемеръ-Башъ-юкъ се състой отъ старитѣ дълготрайни редути „Кемеръ" и „Башъ-юкъ" около които сж групирани редъ батареи съ фронтъ на северъ и северозападъ, а именно:

Батарея № 19 за 6—10·5 см. дълги орждия. Въоржжена и отлично маскирана. Батареи № № 20—21 по за 6 полски орждия. Ископани сж на предния склонъ на единъ плосъкъ гребенъ и сж много добре маскирани въ гжкитѣ на мѣстностьта. Въоржжени.

Батарея № 22 за 6 мортири 15 см. (мортира). Маскирана и въоржжена.

Батарея № 23 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова остановка. На 20—30 метра задъ и на 2 м. подъ гребена. Бетонирана и въоржжена. Отъ тази батарея сж произведени 2 стрелби презъ мартъ 1911 г. срещу Ючъ-тепеларъ, въ присътствието на дошлата да инспектира крепостьта инженерна комисия.

Батареи № № 24, 25 и 26 по за 6 полски орждия. Всичкитѣ сж построени почти на самия гребенъ, но сж добре маскирани въ лозята. Първитѣ две сж въоржжени, а последната недовършена.

Батарея № 27 за полски орждия. Стара запустѣла батарея, задъ групата има три погреба.

V. Група „Карагьозъ-Тарла" — на 6½ км. северно отъ Одринъ. Нарича се още „Ясж-тепе". Тази група е почната въ 1907 год. завършена 1910 г. и се състои: отъ единъ полски редутъ на в. Ясж-тепе, който е съ два челни фаса безъ траверси и блиндажи, единъ проектиранъ редутъ на височината „Ешиль-тепе"; четире батареи за орждия отъ крепостно обсаденъ типъ и петь батареи за 8·7 см. полски орждия. Предъ групата стрелкови окопи, а отзадъ погреби.

Батареитѣ въ тази група сж:

Батарея № 28 за 6 полски орждия съ фронтъ къмъ предната позиция „Ючъ-тепеларъ". Въоржжена.

Батарея № 29 за 6 полски орждия, почти на самия върхъ „Ешилъ-тепе". Въоржжена.

Батарея № 30 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова остановка. Маскирана, бетонирана и въоржжена.

Батарея № 31 за 6 полски орждия. Започната презъ 1908 год. но недовършена.

Батарея № 32 за 6 полски орждия. Строена презъ 1907 г. на самия гребенъ. Въоржжена.

Батарея № 33 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова остановка. Маскирана, бетонирана и въоржжена.

Батарея № 34 за 6 полски орждия. Строена презъ 1907 год. Маскирана. невъоржжена.

Батареи № № 35 и 36 по за 6 обсадни 12 см. орждия. Маскирани и въоржжени.

Предната позиция. „Ючь тепеларъ" е на 2—2½ клм. с. зап. отъ групата „Карагьозъ-тарла". За сега се състои само отъ нѣколко стрелкови окопи, построени на мѣста въ два реда съ скрити входове за съобщения. Строени сж още въ 1908 год. Маскирани сж отлично — трудно се забелезватъ и отъ най-близко разстояние.

Всичкото въоржжение на с. з. секторъ възлиза на:
88 орждия отъ голѣмъ калибъръ,
102 полски 8·7 с. м. орждия и
25—30 картечници.

Закрити помѣщения (погреби) за бойни припаси има 5 батарейни и 8 разходни, а на около 1000 метра на ю. з. отъ Воен. Болница — единадесеть секторални и още нѣколко въ постройка.

Въ тила на укрепенитѣ групи оставатъ старитѣ укрепления: „Чай-тепе" (запуснато), „Айналя", „Чаталъ-иолу" (запуснатъ) и „Хадърлжкъ", въ които се пазятъ бойни припаси и 8—10 картечници на лафетъ. Въ последното укрепление се помѣщаваше Шукри паша.

На югъ отъ Хадърлжка — до арменскитѣ гробища, е построена въ 1907 год. батарея № 1 — за 6 полски орждия, която губи своето значение.

Северо-източенъ секторъ.

Линията на отбраната въ този секторъ си остава почти сжщата както е била въ 1907 г. По очертанието си тя се дѣли сжщо на два участъка-фронта: северенъ и източенъ.

Северенъ участъкъ съ фронтъ обърнатъ къмъ северъ се простира отъ р. Тунджа до укреплението „Айвасъ-баба" включително. Той се състои отъ дълготрайнитѣ редути: „Каялъкъ", „Ташъ-табия нова" (Биюкъ маденъ), „Ташъ-табия стара", „Айвасъ-баба"; разположенитѣ въ отстжпъ назадъ — въ долината на р. Тунджа — „Башъ-Факжъ" и „Ташлжкъ-Алтжъ" и четири батареи.

Батарентѣ въ този участъкъ сж:

Батарея № 37 за 6 полски орждия; разположена на плоския гребенъ източно отъ редута „Каялъкъ". Добре маскирана и въоржжена.

Батарея — 38 за 6 дълги 12 с. м. орждия. Разположена малко назадъ и на два метра подъ гребена. Въоржжена.

Батарея № 39 за 6 дълги 15 с. м. орждия на брѣгова остановка. Разположена е задъ и на 2 ½ метра подъ гребена. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 40 за 4 дълги 15 с. м. орждия на брѣгова остановка. Построена въ 1907 год. на самия гребенъ, Въоржжена.

Освенъ това, въ редута „Ташъ-табия" има 4 дълги 15 с. м. орждия, а споредъ нѣкои сведения 18 с. м. орждия на брѣгова остановка.

Източенъ участъкъ. Този участъкъ се простира отъ с. Арнаутъ-кьой по гребена, който се спуща отъ това село на югъ до шосето Одринъ - Хавса. Линията на отбраната въ този участъкъ се състои отъ 6 дълготрайни редути и 16 тежки и междинни батареи отъ крепостно обсаденъ и полски типъ. Редута № XVIII, който се считаше като упоренъ пунктъ за втора линия на отбраната, е вече съвсемъ порутенъ и запуснатъ. Като редюить на отбраната въ този участъкъ е редута „Каикъ-табия".

Освенъ това, на височинача „Маслакъ" — около 2 клм. източно отъ укреплението „Айджи-колу" и „Кестенликъ" — още презъ 1907 год. е построена една група състояща се отъ единъ редутъ и три полски батареи (№ № 58, 59 и 60) по за 6 орждия. Горжата на редута не е още довършена. Двора му е много тѣсенъ. Закрти помещения и траверси

нѣма. Редута и едната отъ батареитѣ сж на самия гребенъ. Останалитѣ две батареи сж добре маскирани. Изглежда, че на тази група се обръща твърде малко внимание.*)

Батареитѣ въ този участъкъ сж:

Батарея № 40 за 6 полски орждия. На самия гребенъ. Въоржжена.

Батарея № 41 за 6 мортири 15 см. разположена доста назадъ и 6—7 метра задъ гребена. Въоржжена.

Батарея № 42 сжщо като № 40.

Батарея № 43 за 6 полски орждия. Почти на гребена. Още не достроена.

Батарея № 44 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова остановка. Малко назадъ и около 2 м. подъ гребена. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 45 за 6 полски орждия на самия гребенъ и близо до укреплението № XV. Въоржжена.

Батарея № 46 за 6 мортири 15 см. малко назадъ 1—2 м. подъ гребена.

Батарея № 47 сжщо като № 40.
Батарея № 48 сжщо.
Батарея № 49 сжщо.
Батарея № 50 за 6 орждия 12 или 15 см. Задъ и на 2—3 м. подъ гребена.
Батарея № 51 сжщо като № 49.
Батарея № 52 сжщо.
Батарея № 53 сжщо.
Батарея № 54 сжщо.

Батарея № 55 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова остановка. Малко назадъ и на 2—2 ½ м. подъ гребена. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 56 сжщо като № 55.

Батарея № 57 за 6 дълги 12 см. орждия. Малко назадъ на 1 - 2 метра по низко отъ гребена. Въоржжена.

Предполага се, че въ укреплението „Каикъ" се държатъ около 20—25 полски не с. с. орждия, които съставляватъ частенъ артилерийски резервъ на сектора.

Всичко орждия въ северо-източния секторъ.
Около 62 орждия отъ голѣмъ калибъръ.
„ 140—145 полски орждия.
„ 14—20 картечници.

Задъ линията на укреплението достатъчно количество погреби съ бойни припаси.

*) Това е вѣрно до войната, но въ време на войната групата бѣше снабдена съ телена мрежа и доста усилена.

Южень секторъ.

Линията на отбраната е изнесена напредъ и представлява отъ себе си изпъкнала дъга, двата края на която се упиратъ на укрепленията „Марашъ" и „Босна". Тя се състои отъ две батарейни групи, едната отъ които се групира на около 1 клм. юго-западно отъ с. Демирдешъ, а другата на югъ и западъ отъ с. Карагачъ. Укрепленията Карагачъ, Меркезъ и Демирдешъ оставатъ въ втора линия. Отъ тѣхъ второто е запуснато. За прикрието на батареитѣ сж проектирани но още не построени пехотни закрити укрепления и окопи. Не е вѣроятно да се оставятъ батареитѣ безъ пехотно прикритие.

Демирдешката група се състои отъ 4 батареи и една трасирана но не построена.

Батарея № 61 близо до Босна-кьой, само трасирана.

Батарея № 62 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова остановка. 5—10 м. задъ и 1—2 м. по низко отъ единъ плосъкъ гребенъ. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 63 за 6 полски орждия, построена на самия гребенъ, но много добре маскирана: всичката изкопана пръстъ е разхвърлена на 10—40 м. назадъ, така, че даже отъ близко разстояние не се вижда.

Батарея № 64 за 6 орждия 15 см. на брѣгова остановка. На 10—20 метра задъ и на 2—3 метра подъ гребена. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 65 за 6 полски орждия, на плосъкъ гребенъ съ слабъ наклонъ на северъ. Много добре маскирана.

Карагачската група е отъ 5 батареи;

Батарея № 66 за 6 полски орждия. Въоржжена.

Батарея № 67 сжщо.

Батарея № 68 за 6 дълги 15 см. орждия на брѣгова остановка. Построена е въ една слаба впадина на около 500—600 м. предъ укреплението Карагачъ. Бетонирана и въоржжена.

Батарея № 69 за 6 плоски орждия на единъ съвсемъ плосъкъ гребенъ. Въоржжена.

Батарея № 70 за 6 орждия 15 см. на брѣгова остановка. До укреплението „Марашъ" на около 100 м. задъ и 2—3 метра подъ предлежащия плосъкъ гребенъ. Бетонирана и въоржжена.

Погреби за всичкитѣ батареи има достатъчно.

Всичкото въоржжение въ южния секторъ възлиза на:

24 орждия отъ голѣмъ калибръ.

30 полски орждия.

5 картечници на лафети, по 2 въ „Демирдешъ", „Карагачъ" и 1 въ „Марашъ".

Западенъ секторъ.

До началото на войната въ този секторъ сж били построени само нѣколко стрелкови окопи на около 300—500 метра западно отъ върха „Папазъ-тепе", а на самото тепе билъ проектиранъ редутъ. По сетне тамъ сж били въздигнати доста укрепления за пехота и артилерия. Трѣбва да се има предъ видъ, че висотитѣ около Папазъ тепе получаватъ доста солидна артилерийска подържка отъ с. з. и южния сектори.

Общото въоржжение и характеристика на орждията.

Въ с. зап. секторъ	88	гол. калибр.	102	полски	25—30	картеч.
„ „ ист. „	62	„	„ 140—145	„	15 - 20	„
„ „ южния „	24	„	„ 30	„	5	„
Всичко	174		272		45 - 55	

Предполага се да сж оставени въ резервъ на артилерийското въоржжение:

6 ор. 15 с/м. кжси;

12 ор. 12 с/м. дълги обсадни орждия;

48 полски 8·7 см. орждия

А всичко 192 ор. гол. калибръръ, 320—325 полски и 50 картечници.

Орждията отъ голѣмъ калибръръ се раздѣлятъ по калибри така:

10·5 с/м. дълги на обсаденъ лафетъ 22. Фабрикувани 1880 год. всички взети отъ гърцитѣ въ 1897 година безъ компресори.

12 с/м. дълги Д. 25 на обсаденъ лафетъ 36. Фабрикация 1875 г. безъ компресори.

15/см. дълги Д. 24 на обсаденъ лафетъ 6. Фабрикация 1875 г. безъ компресори.

15 с/м. кжси Д. 12 на обсаденъ лафетъ 12 безъ компресори

15 с/м. дълги Д. 14 на брѣгова остановка 86

15 с/м. Мортири 18.

21 с/м. „ 6.

Освенъ тия орждия, турцитѣ разполагатъ още съ предназначение за помѣстяние по линията на отбраната:

3 батареи (18 ор.) 10·5 с. м. Д. 30 тежки полски с. с. орждия. Фабрикация 1908 г.

6 батареи (16 ор.) 12 с. м. Д. 12 тежки полски гаубици. Сжщо като нашитѣ Круповски не с. с. гаубици.

3 батареи (18 ор) 15 с. м. Д. 12 тежки полски с. с. гаубици. Фабрикация около 1908 г.

Освенъ изброеното число орждия, дветѣ низамски дивизии (10 и 11) които влизаха въ гарнизона на крепостьта имаха всѣка по единъ артилерийски полкъ отъ 6 батареи по 4 скорострелни Круповски 75 с. м. орждия, а всѣки пехотенъ полкъ имаше рота модерни картечници.

Характеристика на разнитѣ фортификациони постройки.

Стари укрепления. Строени презъ октомври 1877 год., тѣ въ 1885 г. сж били обърнати въ *дълготрайни редути* (полски редути съ усилена профилъ и съ незначителни каменни постройки). Такива сж всичкитѣ номерирани съ латински цифри укрепления отъ I до XXVI.

Типичното устройство на тия укрепления е: малъкъ фронтъ, голѣма дълбочина, високи (2·5—3·5 метра) и сравнително тънки (6—7 метра) брустверн, външни ровове дълбоки (4 метра) и широки (до 12 метра) необстрелвани по никакъвъ начинъ. Каменни порти въ горжитѣ — често пжти стоящи високо надъ горжата. Каменни каземати (съ обикновенъ варовъ разстворъ) подъ траверситѣ и подъ горжевия валъ въ съседство съ входа. Траверситѣ превишаватъ линията на огъня съ 1·5 м.

Казематитѣ и блиндажитѣ въ траверситѣ сж слаби (60—70 с. м. дебелина) и недостатъчни по вмѣстимость. Само редутитѣ „Хадърлъкъ", „Айналж", „Каикъ" и „Айвасъ баба" иматъ и каземати въ отдѣленъ траверсъ въ двора. Редутитѣ сж приготвени главно за пехотна отбрана и вѣроятно иматъ банкети за противощурмуващи орждия и картечници. Само укрепленията „Ташъ-табия" — нова и „Каикъ" иматъ постоянно артилерийно въоржжение.

Всички редути сж кацнали на самото било на гребенитѣ и при голѣмата височина на брустверитѣ, тѣ сж видими отъ далече.

2) *Нови укрепления.* Такива сж: редутитѣ въ групитѣ „Казанъ-тепе" (построения на в. Казанъ Кюпрю), „Карагьозъ-тарла" — въ с. з. секторъ и тоя въ групата на в. „Маслакъ" въ с. и. секторъ. Строени сж презъ 1907 г.

Типично устройство: Голѣмъ фронтъ (150—200 метра), малка дълбочина (25—34 м.). Блиндажи и траверси нѣматъ. И тѣ сж на гребенитѣ на височитѣ. За редута (форгъ?) на в. „Казанъ-тепе" не се знае още нищо опредѣлено, тъй като е започнатъ въ 1911 г. и още недовършенъ.

3) *Батареи.* а) *Полски.* По-голѣмата часть отъ тѣхъ сж на гребена или много малко назадъ, но сж много добре маскира и.

б) *Крепостни.* Всичкитѣ батареи, въоржжени съ крепостно-обсаденъ типъ, сж разположени подъ и задъ гребенитѣ. Проектирано е бетонирането на площадкитѣ, облицовката на брустверитѣ и направата на бетонни ниши и блиндажи. Въ по-голѣмата часть отъ батареитѣ тѣзи бетонни работи сж вече привършени.

4) *Стрелкови окопи.* Строени сж преимуществено за стрелба стоишкомъ. Траверси презъ всѣки 15—20 крачки. Много отъ тѣхъ иматъ ходове за съобщения съ тила. Околитѣ сж строени често много низко по скатоветѣ, което прави ходоветѣ видими. Обикновено окопитѣ сж много добре маскирани. Профилъта имъ е малка (0·20 с. м.) или сж съвсемъ безъ брустверн (пръстьта разхвърлена далечъ напредъ или назадъ). Всичкитѣ почти окопи сж сринати и обезформени отъ дъждоветѣ, тъй като сж копани безъ заложения

Съобщения

1. Телеграфо-телефонно съобщение.

Една телеграфна и телефонна военна мрежа сжществува въ крепостьта. За цельта служеха повечето телефонитѣ. Крепостьта разполага съ 26 крепостни и голѣмо количество полски телефонни апарати. Крепостнитѣ апарати сж разставени въ по-важнитѣ укрепления. Централната телефонна станция въ пионернитѣ казарми. Военнитѣ укрепления сж съединени както помежду си така и съ централната станция. Съобщението е въздушно; предполагало се въ скоро време да бжде кабелно.

За съобщения вънъ отъ крепостьта и съ столицата сжществува телеграфа, но при възможностьта да бжде прекжснатъ, турцитѣ разполагатъ съ една доста силна станция отъ безжиченъ телеграфъ. Станцията е разположена въ форта „Хадърлъкъ". Този телеграфъ функционира почти до падането на крепостьта.

2. Пжтно съобщение.

Особено внимание се обръща на съобщенията съ северо-западния секторъ, като първия гдето може да се яви противника. За свързване на казармитѣ съ групата „Шайтанъ-тарла" бѣ проектирано шосе, което щѣше да минава по северния склонъ на гребена, който се спуща отъ „Карагьозъ табия" на юго-изтокъ, но тъй като това шосе би се наблюдавало много добре отъ в. „Ючъ-тепеларъ", турцитѣ напуснаха този проектъ и построиха друго шосе за „Карагьозъ-табия", което минава по южния склонъ на поменатия гребенъ и е закрито отъ погледитѣ на противника, който би заелъ Ючъ-тепеларъ.

За съобщение въ дължъ по отбранителната линия се строи тѣснолинейна ж. п. линия — система Дековилъ, която е

вече готова въ с. з. секторъ, минава по дървенъ мость презъ Тунджа въ с и секторъ до инсталацията за приготвяне чакълъ и се спуща къмъ казармитѣ на VII крепостенъ полкъ. Предполага се, че отъ тѣзи казарми линията ще завие по Айвали дере и после въ тилъ на сев. източния секторъ. За съединение съ южния секторъ се проектира мостъ на р. Марица. Такъвъ мостъ на понтони турцитѣ правиха презъ 1911 г., но съ прииждането на водитѣ въ Тунджа и Марица моста биде завлеченъ и съобщението скжсано. Предполага се единъ грамаденъ висящъ мость на р. Марица. Скопчването на тѣснолинейната линия съ широколинейната ще стане на около 1 клм. на западъ отъ ст. Карагачъ.

Началнията пунктъ на тѣснолинейната линия е новопостроената станция при казармитѣ. Тамъ е построено и едно депо за локомотиви и вагони. За сега турцитѣ разполагатъ съ 5 локомотиви (отъ които три малки) и около 200 разнотилни вагонетки.

3. Съобщения между секторитѣ.

Тъй като секторитѣ сж раздѣлени съ рѣкитѣ, то и съобщенията се намиратъ въ пълна зависимость отъ количеството и здравината на мостоветѣ. Между сев. западния и сев. източния сектори има 6 моста на р. Тунджа, отъ които два дървени. Съобщението между тѣзи два сектора, безъ да се минава презъ града Одринъ може да става само по двата дървени и два камени мостове, които водятъ на острова „Сарай-ичи". Може да се минава и по моста на тѣснолинейната ж. п. линия — на около 200 метра северно отъ моста „Дертли Мустафа".

За съобщение съ южния секторъ служи само единственния каменъ мостъ на шосето Одринъ—Карагачъ, но за това трѣбва да се мине непременно презъ гр. Одринъ.

За съобщение съ сектора на Папазъ тепе, съществува само моста на ж. п. линия за западъ, ако се приспособи. За това съобщение всѣкога е възможно да се построятъ мостове на понтони на Арда и Марица. За тази цель турцитѣ разполагатъ въ Одринъ съ около 110 желѣзни понтони съ всичкитѣ имъ принадлежности.

Модерни средства за отбрана.

Изкуствени препятствия. Доставенъ е около 400—450 хиляди кгр. бодливъ тель и около 220 хиляди желѣзни галванизирани колове за устройване на телена мрежа, която е започната предъ укрепленията на Казалъ тепе и Карагьозъ-тарла. Коловетѣ сж два вида: 2·20 и 1·15 м. висота. Поставятъ се на бетонна основа.

Картечници. Освенъ картечницитѣ на брой около 50 предадени къмъ разнитѣ участъци, крепостьта има и 5 картечни крепосни роти (20 картечници система Максимъ).

Прожектори. Такива въ Одринъ има 7. До скоро тѣ бѣха 11. Система „Кроптомъ" (английски), но 4 сж изпратени за Дарданелитѣ. Радиуса на осветлителния апаратъ 0·90 см.

Балони. Такъвъ имаше само единъ превързанъ.

Комендантство и гарнизонъ

Комендантството на крепостьта е независимо отъ управлението на IV арм. корпусъ, квартирующъ въ Одринъ. То си има свой щабъ и крепостни войски подчинени нему.

1. *Крепостна артилерия:* № 6 креп. арт. полкъ — има три табура и обслужва участъка на сев. изт. секторъ отъ укр. XXI до XIV включително. Мирна численость 800 человѣка.

№ 7 креп. арт. полкъ — два табура и обслужва северния участъкъ на сев. изт. секторъ до р. Тунджа. Мирна численость 550 човѣка.

№ 8 креп. арт. полкъ — три табура и обслужва групитѣ: Карагьозъ-Тарла и Кемеръ-Баши-Юкъ. Мирна численость 800 человѣка.

№ 9 креп. арт. полкъ — три табура и обслужва фронта отъ Карагьозъ-табия до р. Марица. Мирна численость 800 человѣка.

№ 10 креп. арт. полкъ — ири табура и обслужва южния секторъ. Мирна численость 900 человѣка.

2.	*Крепостенъ пионеренъ табуръ*	— 4 роти	500	чел.
3.	*Креп. телеграфна рота.*	— 1 рота	70	„
4.	„ картечни роти	— 5 рори	200	„
5.	„ пожарна команда 14 помпи		60	„
6.	„ желѣзопжтенъ табуръ	4 роти	320	„
7.	„ строителна секция	4 роти	1800	„
8.	Жандарми		400	„
		Всичко	7200	„

Вънъ отъ това въ Одринъ квартируватъ части отъ IV арм. корпусъ (10-и и части отъ 11-и и 12-и низамски дивизии), 2 кони бригади (25 ескадрона) и пионернитѣ табури на 3-и и 4-и корпуси. Така че мирната численость на гарнизона надминава цифрата 20,000 души.

Заключение.

Отъ краткото описание на крепостьта може да се заключи, че Одринъ не представлява отъ себе си първокласна крепость, както по укрепленията си така и по въоржжението си. Обаче, като се вземе въ внимание, че вѣроятниятъ противникъ на турцитѣ — България, не разполага съ достатъчни средства за обсадата и атаката на крепостьта, може да се приеме, че въ случая Одринъ играеще ролята на първокласна крепость. Тази трѣбва да е причината, че турцитѣ, които възлагаха такива голѣми надежди за защитата на империята си на Одринската крепость, бѣха я занимарили въ много отношения.

Вжтрешностьта на крепостьта раздѣлена отъ рѣкитѣ Марица, Тунджа и Арда на участъци не позволяваше свободно маневриране на резервитѣ, които трѣбваше да минаватъ по мостове и презъ градътъ. За съобщенията въ нѣкои посоки мостоветѣ сж недостатъчни. Тѣзи неудобства на отбраната можеха да бждатъ отстранени чрезъ постройката на мостове и пжтища вънъ отъ градътъ. Рѣкитѣ които раздѣлятъ крепостьта на участъци създаватъ отъ друга страна и сила на крепостьта. Периметра на крепостьта достига до 45 километра и най-дългитѣ разстояния по диаметра не превъзхождатъ 12—15 километра а като се допусне, че резервитѣ не сж на самата линия, тия разстояния ще се намалятъ на половина. Това дава възможность да се съсредоточатъ резервитѣ на желания участъкъ въ едно кжсо време (около 2 часа) безъ да се забележи отъ противника и да се предприематъ активни действия въ доста широкъ размѣръ. За обсадата това раздѣление на сектори е много по-неугодно и само съ това неудобство се усилва съпротивителната способность на крепостьта. За противника, който би обсаждалъ крепостьта, който би заелъ една линия отъ около 120 километра (първоначално и повече) и който за маневриране трѣбва да движи войскитѣ задъ тази линия, условията за съсредоточение сж много по-трудни и изискватъ много повече време. Въ случай на една атака отъ крепостьта обсаждащия въ единъ день не може да съсредоточи на застрашения пунктъ, освенъ една малка часть отъ резервитѣ си, защото и последнитѣ независимо отъ голѣмитѣ разстояния, които трѣбва да минатъ, трѣбва сжщо да минаватъ по мостове далече изотзадъ Отъ това следва, че обсаждающия да не бжде изненаданъ, трѣбва да държи въ всѣки секторъ достатъчно резерви, а това въ свой редъ води къмъ уеели ение войскитѣ на обсадата.

Назначението на една крепость, освенъ задачата ѝ да прикрие известни посоки, е и да застави противника, ако последния се реши да изолира крепостьта чрезъ едно блокиране или обсаждане, да разходва възможно повече сили и да отслабне въ полето, гдето ще се решаватъ главнитѣ задачи на войната. Въ това отношение Одринската крепость представлява превъзходни условия, благодарение на своето мѣстоположение. Ако презъ течение на войната крпостьта не даде очакванитѣ резултати, то това не е грѣшка въ крепостьта, а въ липсата на активность отъ страна на гарнизона.

Една крепость като Одринската, находяща се на единъ преходъ отъ границата, трѣбва въ всѣко време да бжде готова, защото събитията може да настжпатъ неочаквано и времето за приготвяне на крепостьта недостатъчно, още повече, че за мобилизацията си турската армия има да очаква всичкитѣ си попълнения отъ Азия, за което се изисква време. Въ това отношение турцитѣ бѣха много пренебрежителни къмъ собствения си интересъ, защото, види се, считали, че противника имъ — едно малко царство, като България, ще има всѣкога страхъ отъ турската империя.

Ето защо, може да се счита, че Одринската крепость въ началото на войната 1912 год. бѣ снабдена съ достатъчно войски, въоржжение, бойни и хранителни припаси, обаче бѣха пренебрегнати съобщенията въ крепостьта и снабдяването ѝ съ средства за наблюдение: балони и аероплани. А това се отрази силно въ умѣлото използуване на богатитѣ средства съ които разполагаше крепостьта. Благодарине на това, както ще видимъ по-сетне, обсаждащия, разполагащъ въ повечето време на обсадата съ средства по-слаби отъ онѣзи на крепостьта, можа да я обезвреди и най-сетне атакува.

III. Започване на военнитѣ действия.

Директива по Действующата армия № 1. Заповѣдь по 2-ра армия № 1. Настжплението на 5 октомврий. Колебания въ щаба на Действующата армия. Директива № 3. Завземането на Кърджали. Бой на 9-й октомврий при Юрушъ и разв. Коюнли. Положението въ Кърджали. Директиви № № 4 и 5.

Започване на военнитѣ действия.

5-и октомврий 1912 г.

На 4-и октомврий се получиха предупреждения отъ щаба на действующата армия, че военнитѣ действия ще се започнатъ утре. Отъ щаба на 2-а армия се направиха нуждните уведомления до частитѣ. Предупрежденията имаха за цель да се държатъ въ изправность съобщителнитѣ средства и дежурнитѣ чинове въ всички щабове и части да бждатъ по мъстата си, за да не става никакво закжснение въ предаването на разпорежданията. Тѣзи предупредителни разпореждания издаваха една необяснима нервность въ всички, защото въ войсковитѣ части, както и въ щаба на армията, нѣмаха сведения за хода на политиката. Обявяването на войната отъ страна на Черна-Гора се посрещна съ голѣмо въодушавление и всички горѣха съ нетърпение да настжпи часътъ, когато звънецътъ ще удари и за насъ. Часътъ въ 8 и 50 м. сл. пладне на 4-и октомврий се получи Директивата № 1 отъ щаба на действующата армия, съ която се заповѣдваше утре въ 7 ч. пр. пладне да се почнатъ военнитѣ действия. Съ една по кжсна телеграма, получена въ 10 ч. 43 м. сл. пладне се съобщи, че споредъ агенцията „Хавасъ" турското правителство заповѣдало на свойтѣ войски да преминатъ българската и сръбската граници. Отъ тая телеграма стана известно, че войната е обявена.

Ето текстътъ на директивата № 1.

Директива по действующата армия № 1.

Стара-Загора. Карта 1:126,000. 4/X 1912 г. 6 ч. сл. пл.

Споредъ събранитѣ сведения за турската армия, съсредоточаването на която Ви е изпратено още днесъ, се вижда че турцитѣ разполагатъ въ първата линия отъ Кърджали до Василико съ 45 табура, 15 батареи и 17 ескадрона, пръснати по цѣлата гранична линия; въ втората линия (Одринъ, Селиолу и Лозенградъ) — 31 табура, 23 батареи и 22 ескадрона.

По заповѣдь на Негово Величество Главнокомандующия заповѣдва се:

1. Утре, 5-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл. да се откриятъ военнитѣ действия.

2. Втората армия — Генералъ — Лейтенантъ *Ивановъ* — да настжпи срещу Одринската крепость, съ цель да формира обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на нашитѣ главни сили на линията Одринъ, Лозенградъ.

За тази цель: а (съ 8-а Тунджанска дивизия да настжпи по двата брѣга на р. Марица; б) съ една бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия да настжпи по посока Кавуръ — Ялакъ, Дрипчево, Българско — Лефке; в) съ дветѣ бригади отъ 9-а Плѣвенска дивизия да настжпи по посока Кавакли, Ново — Село, Соуджакъ, Хаскьой; г) първата бригада отъ 3-а Балканска дивизия, която временно се придава къмъ 2-а армия, да следва по пжтя Вакъвъ, разв. Татаркьой, задъ дветѣ бригади на 9-а Плѣвенска дивизия, като имъ послужи за подкрепа въ случай на нужда и за връзка съ 1-а армия.

Частитѣ отъ 2-а армия, следъ отблъскването на непріятелскитѣ отряди отъ заетитѣ предни позиции, ще се приближатъ къмъ крепостьта и ще организиратъ обсервационната линия, вънъ отъ изстрелитѣ на крепостната артилерия, за която цель на по-важнитѣ посоки, които водятъ отъ крепостьта, да се въздигнатъ укрепени центрове на съпротивление, които ще послужатъ да спратъ евентуалнитѣ вилазки отъ гарнизона на крепостьта. Задъ линията на упорнитѣ пунктове по-голѣмата часть отъ силитѣ трѣбва да се групиратъ, като маневрирающи войски, така щото да могатъ да осуетятъ всѣко опитване на гарнизона за действие вънъ отъ крепостьта.

3. Първа армия — Генералъ — Лейтенантъ *Купинчевъ* — да настжпи между р. Тунджа и пжтя Паша-Кьой, Малъкъ-Боялъкъ, Дере-Махле, Оджа-Къой, Вайсалъ, Татарларъ включително.

Авангардитѣ на тази армия на утрешния день да достигнатъ линията Хамза — Бегли, Скрипка — Баиръ, кота 276, на северъ отъ с. Вайсалъ.

Цельта на армията е да прогони всички непріятелски групи, които сж разположени между Одринъ и Лозенградъ.

Рекомандува се да се обърне особенно внимание на посокитѣ, които водятъ отъ къмъ лѣвия флангъ на армията,

предъ видъ на това, че въ Лозенградъ има съсредоточени доволно неприятелски сили.

Бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, щомъ като се утвърди обсервационната 2-а армия, около Одринскатата крепость, да се притегли къмъ дивизията си.

4. *Третата армия* — Генералъ — Лейтенантъ *Димитриевъ* — ще се намира на разположението на Негово Величество Главнокомандующия.

На утрешно число съ авангардитѣ си да достигне Еникьой, Канаклж, Ахлатлий, а съ главитѣ на главнитѣ си сили Гюндюзлеръ Уманкьой, Юмрукъ-кьой.

Конната дивизия, придадена временно къмъ 2-а армия, да продължава излъжнението на поставената й по отъ рано задача.

5. При развитието на военнитѣ действия, втората и първата армии да установятъ *тѣсна връзка* по между си и въ зависимость отъ хода на борбата въ двѣтѣ армии да регулиратъ операциитѣ си. Отъ положението на едната армия зависи образътъ на действие на другата армия.

6. Тѣзи директиви съ нищо не стѣсняватъ инициативата на командующитѣ армиитѣ, за постигането на поставенитѣ цели.

7.Общата Главна квартира ще се намира въ Стара-Загора."

Сведенията за противника, които се събираха отъ преднитѣ наши части, се касаеха повечето до войскитѣ на противника, разположени до самата граница, а рѣдко се получаваха нѣкои сведения за разположението по-навжтре. Такива сведения бѣше и трудно да се получаватъ, защото по всичко изглеждаше, че турцитѣ не бѣха още усвоили окончателно нѣкой планъ за тѣхното съсредоточение.. Личеше, че въ тѣхното разположение сжществуваше лутаница и войскитѣ имъ бѣха разхвърлени. Отъ щаба на действующата армия се получаваха сведения за противника, които сжщо едва ли бѣха вѣрни. Последнитѣ получени сведения на 1-и октомврий съ телеграма №213, даватъ следующето разположение на турцитѣ:

„Кърджали — 9 дружини, 1 батарея и 3 ескадрона; Габрово — 1 дружина; Гиоренъ — 1 дружина; Папазъ-кьой — 1 дружина; Силбе-кьой — 1 дружина, 1 батарея и 1 ескадронъ; Мустафа паша — 6 дружини 5 батареи и 1 ескадронъ; Демиръ-кьой — 1 дружина; Лефке — 1 дружина; Мустраклж—1 дружина; Юскюдаръ — 8 ескадрона и 2 батареи; Дервишка-могила — 1 дружина и 1 батарея; Кюстю-кьой — 1 рота; Дрипчево — 1 коненъ взводъ; Герджикъ-тепе — 1 дружина; Хамла-Енидже — 1 дружина; Войсалъ — 7 дружини, 1 батарея и 2 ескадрона; Провадия — 3 дружини; Ереклеръ — 3 дружини; Ески-Полосъ — 1 дружина, 1 батарея и 1 ескадронъ;

Селиолу — 16 ескадрона; Гьокъ-тепе — 1 дружина; Граматикъ 1 дружина; Василико — 1 дружина; Кръклисе — 16 дружини, 13 батареи и 4 ескадрона; Одринъ—13 дружини, 7 батареи и 2 ескадрона; Димотика — 14 дружини; Узунъ-Кюпрю — 7 батареи; Баба-ески 12 дружини и 9 батареи; Виза — 3 дружини; Чорлу 1 дружина, 4 батареи и 1 ескадронъ; Родосто — 20 дружини; Дарданелитѣ 19 дружини, 24 батареи и 8 ескадрона; Цариградъ — 21 дружина, 18 батареи и 8 ескадрона."

Съ бюлетинъ № 15 отъ 2-и октомврий по сведенията за противника се казва:

„На 1-и т. м. отъ Лозенградъ заминали 2 табура за с. Ковчасъ, 1 табуръ за Ериклери. Значителни сили сж се съсредоточили въ Баба-ески Узунъ-Кюпрю и на рѣката Еркене. Отъ 2 а дивизия само 4 табура останали въ Цариградъ. Отъ Дарданелската дивизия 3 табура пристигнали въ Майдосъ, гдето се очакватъ и другитѣ. Въ Майдосъ ще бжде съсредоточена и редифската дивизия Едромитъ. Въ Родосто пристигнали 5-а низамска дивизия (13-и и 14-и пехотни полкове и 1 артилерийски полкъ) и Брусенската редифска. 13-и полкъ и 1 табуръ отъ 14-и полкъ заминали презъ Муратлий за Сюлие (Лозенградско). При атакитѣ на черногорцитѣ, турцитѣ не сж показали отчаяно съпротивление. Стрелбата имъ била такава, каквато и въ Триполи. Турцитѣ действували въ дълги и твърде тънки линии."

По директива № 1 трѣбва да се отбележи, че тя не е ясна, и отъ друга страна тя се занимава съ подробности по изпълнението. Неясностьта се състои въ това, че армията настжпя отъ западъ къмъ истокъ и отъ северъ къмъ югъ и тя би могла да уреди обсервационна линия само въ тѣзи посоки, а за да обезпечи операциитѣ на главнитѣ сили на линията Одринъ — Лозенградъ, би трѣбвало да мине на истокъ отъ р. Тунджа.

Неясно е и положението на Конната дивизия, която остава временно къмъ 2-а армия.

Пунктъ 5-и предвижда такова положение, което е невъзможно да се изпълни. Регулаторътъ тукъ трѣбва да бжде отгоре.

Неразбрано е, защо Щаба на действующата армия влиза въ такива подробности съ втората армия съ пунктъ 2-и. Найдобре би било и по-право би било да се окаже линията, която трѣбва да се достигне, где приблизително да се устрои обсервационната линия, а да предостави право на изпълнителя да уреди движението и разпредѣлението на колонитѣ.

Вследствие на тази директива, командующиятъ 2-а армия предупреди веднага частитѣ за почване на войната, а следъ това въ 1 ч. 15 м. пр. пл. на 5-и октомврий издаде следующата заповѣдь № 2-а по армията;

„§ 1. Споредъ директивата отъ Щаба на действующата армая отъ вчерашно число, Негово Величество Главнокомандующиятъ заповѣдва, днесъ, 5-и октомврий, въ 7 ч. пр. пл. да се откриятъ военитѣ действия.

„§ 2. Споредъ събранитѣ за турската армия сведения се установява, че противникътъ разполага въ първата линия отъ Кърджали до Василико съ около 45 табура, 15 батареи и 17 ескадрона, пръснати по цѣлата погранична линия: въ втора линия — Одринъ, Селиолу и Лозенградъ около 31 табура, 23 батареи и 22 ескадрона.

„§ 3 На повѣрената ми армия, къмъ която се придава една бригада отъ 3-а п. Балканска дивизия, разположена въ с. с. Вакъвъ и Шахлии, е заповѣдано да настжпи срещу Одринската крепость, съ цель да формира обсервационенъ корпусъ около този укрепенъ пунктъ, като има за задача да неутрализира влиянието на гарнизона му и да обезпечи операциитѣ на главнитѣ сили на линията Одринъ — Лозенградъ.

„Въ лѣво отъ насъ по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа настжпва 1-а армия, която днесъ ще трѣбва да достигне Хамза-Бегли, Скрипка-баиръ, кота 276 на северъ отъ с. Вайсалъ.

„§ 4. Въ изпълнение на възложената на повѣрената ми армия задача заповѣдвамъ:

„а) 9-а дивизия (Генералъ *Сираковъ*).

„Двете бригади, разположени въ Кавакли — Ново-село и Гердеме — Минчево Шифкулари, да настжпятъ по пжтя презъ Вакъвъ, Соуджакъ за Хаскьой, като достигнатъ и заематъ височитѣ северно отъ с. с. Хаскьой — Михаличъ.

„Третата бригада отъ сжщата дивизия, разположена въ Главанъ, Софулари и Карапелидъ, да настжпи по пжтя Главанъ — Кавуръ-аланъ — Дрипчево — Ения и заеме височитѣ между последнитѣ два пункта.

„Отъ сжщата бригада да се изпрати лѣво странично прикритие по пжтя Гердеме, Кюстю кьой. Това прикритие ще служи за свръзка съ бригадитѣ, насочени къмъ Соуджакъ, Хаскьой.

„б) 1-а бригада (Полковникъ Паскалевъ) отъ 3-а п. Балканска дивизия, която се придава въ разпореждане на началника на 9-а Плѣв. дивизия, да настжпи по пжтя за развалини Татаркьой, едновременно съ предната бригада отъ 9-а Плѣв. дивизия, като заеме височитѣ южно отъ поста Константиново (турския постъ на в. Герджикъ-тепе). Тази бригада ще служи за свръзка на 2-а и 1-а армии.

„в) 8-а дивизия (Генералъ *Кирковъ*), къмъ която се придаватъ ескадронитѣ отъ Лейбъ — Гвардейския полкъ въ Хибибчево, да настжпи по двата брѣга на р. Марица, като заеме Свиленградъ, Мезекъ, Карабоа по дѣсния брѣгъ на р. Марица

и Лефке Мустафа-паша по лѣвия брѣгъ. Захващането и запазването на моста при Мустафа-паша е крайно желателно.

„Частитѣ действующи по лѣвия брѣгъ, да поддържатъ свързка съ бригадата отъ 9-а дивизия, която настжпва въ лѣво отъ тѣхъ.

„г) Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ *Дѣлово*) да настжпи по пжтя за Кърджали, като днесъ заеме линията Калфаларъ, височитѣ южно отъ Бей-кьой, Даа махле. Настжплението да се извърши съ странични прикрития, като се използува за това положението на изнесенитѣ напредъ до сега охраняющи части.

„д) Конната бригада (Полковникъ *Тапчевъ*) да настжпи въ посока Сильбикюмъ, Куртькой и подържа свързка между 8-а Тунж. дивизия и Хасковския отрядъ.

„е) Пограничнитѣ роти въ Инджили и Козлужда влизатъ въ разпореждане на командира на конната бригада.

„Останалитѣ погранични роти се присъединяватъ къмъ съответствующитѣ части, действующи въ района на разположението имъ.

„ж) Гаубичното с. с. отдѣление остава въ Сеймечъ.

„§ 5. Щабътъ на армията остава днесъ въ Сейменъ."

Между заповѣдьта № 4 по 2-а армия и директивата отъ щаба на действующата армия има разлика, състояща се въ даване задача на Хасковския отрядъ, за когото въ директивата не се споменува, и бригадата отъ 3-а дивизия, вмѣсто да бжде задъ бригадитѣ отъ 9-а дивизия, получава назначение да тръгне на еднаква висота съ предната бригада отъ 9-а дивизия.

Хасковскиятъ отрядъ по своето положение имаше ролята на прикриващъ фланга и тила не само на втората, но и на всички армии. Ако противника успѣе да настжпи отъ Кърджали въ посока на Хасково, Пловдивъ и Стара-загора, положението на всичкитѣ армии става опасно и тази опасность ще почувствува преди всичко 2-а армия..

Съ какви сили разполагаше противникътъ въ Кърджали, не бѣше добре разяснено, а отъ това положението ставаше помалко обезпечено. Опасността за армиитѣ щѣше да бжде по-голѣма, ако противникътъ проявеше своитѣ настжпателни действия въ време, когато нашитѣ войски се увлѣкътъ и когато тѣхниятъ тилъ стане по-чувствителенъ. Хасково по своето мѣстоположение не можеше да се счита, че обезпечава фланга и тила на армията. Хасково е много близъкъ до желѣзницата Пловдивъ — Харманлий, освенъ това, ако врага настжпи съ по-голѣми сили, нищо не му бърка да остави заслонъ, а самъ да разпространи влиянието си въ долината на р. Марица. Хасково, като укрепенъ, има голѣмо значение за Търново — Сейменската позиция, но при едно наше настжпление

той може да служи само като изходно и базисно мѣсто. Командующия 2 а армия считаше, че флангътъ и тилътъ биха се по-добре обезпечили, ако, вмѣсто да се държи въ Хасково, Хасковскиятъ отрядъ настжпи и се опре на р. Арда. Съ това опасностьта за тила, ако такава се появеше, се отдалечаваше на нѣколко дена и нищо не бъркаше на Хасковскиятъ отрядъ въ случай че бжде принуденъ, да отстжпи пакъ къмъ Хасково.

Населението въ Кърджали и по дѣсния брѣгъ на р. Арда е изцѣло турско, което може да образува и башибозушки чети, които да безпокоятъ нашитѣ действия. Едно наше бързо настжпление въ този край, що принуди къмъ мируване турското население. Най-сетне, трѣбваше да се знае и какво замисльова врага отъ тази посока, и съ какви сили разполага.

Водимъ отъ горнитѣ съображения, командующиятъ 2-а армия реши да даде задача на Хасковскиятъ отрядъ да настжпи въ посока на Кърджали. Тази инициатива не се хареса на Щаба на действующата армия, отгдето последваха телеграфически разпореждания още на 6-и октомврий да не се тласка Хасковскиятъ отрядъ на югъ, но тѣ не измѣниха решението на командующия 2-а армия, който на своя глава и отговорность не спре отряда, а само го предупреди за трудното му положение и препоржча началнику отряда известна предпазливость.

Хасковскиятъ отрядъ още въ време на мобилизацията, за прикритие на последната, бѣше извадилъ въ видъ на авангарди части къмъ Ериобасъ и Елехче. За тѣзи именно части се и упоменува въ точка „г" отъ заповѣдьта, щото настжплението да се извърши съ странични прикрития, като се използуватъ за това изнесенитѣ напредъ охраняющи части.

Както ще видимъ по-сетне, резултатътъ отъ това бѣше чудесенъ.

Относително бригадата на полковникъ *Паскалевъ*, считаше се, че е излишно и несъобразно тази бригада да остане задъ бригадитѣ отъ 9-а дивизия, еднажъ нейното положение бѣше на еднаква висота съ преднитѣ части на 9-а дивизия. За насъ бѣше важно още първия день на войната да пренесемъ действията въ турска земя и колкото се може въ повече мѣста. Това се налагаше отъ една страна за повдигане собствения ни духъ, а отъ друга — да се внесе веднага смущение въ редоветѣ на врага, който бѣше далъ заповѣдь на войскитѣ си да минатъ въ наша земя (споредъ агенцията „Хавасъ").

Въ изпълнение заповѣдьта № 4, войскитѣ на 5-и октомврий сутриньта настжпиха споредъ както имъ бѣ заповѣдано. Къмъ вечерьта на сжщия день тѣ достигнаха:

1. По лѣвия брѣгъ на р. Марица:

а) Войскитѣ подъ началството на Генералъ — Майоръ *Сираковъ*: 1-а бригада отъ 3-а дивизия 2 километра северно отъ с. Константиново; 1-а бригада отъ 9 дивизия непосредствено на юго западъ отъ Гей-тепе, по пжтя Вакъвъ — Хаскьой, 3 километра отъ границата; 3-а бригада отъ 9-а дивизия между Вакъвъ и в. Кокошница.

б) 2-а бригада отъ 9-а дивизия (Полковникъ *Поповъ*) достига и заема линията Ения — Кюстюкьой, като се спира за ношуване на двата хребета между селата Ения и Кюстюкьой съ охранителна линия по р. Болотня.

в) Бригадата отъ 8-а дивизия по лѣвия брѣгъ на р. Марица е достигнала с. Левке и кота 113 съ линия на охранение презъ нощьта отъ Левке по рѣката презъ с. Димитрикьой.

2. По дѣсния брѣгъ на р. Марица.

а) 1-а бригада въ лозята между Свиленградъ (Мустафа-паша) и Мезекъ съ една дружина въ с. Мезекъ и 6 роти между Карабая и Бешъ-тепе,

б) 3-а бригада съ единъ полкъ на гарата Свиленградъ (Мустафа-паша), а другиятъ въ самия градъ Мустафа-паша.

в) *Конната бригада* на Полковникъ *Таневъ* въ 2 ч. 30 м. сл. пладне пристига въ с. Урумъ-кьой, гдето узнава, че турскиятъ постъ срещу Силбикюнъ е заетъ съ около 1 рота. Постътъ е билъ атакуванъ отъ единъ спешенъ ескадронъ, часть отъ опълченската рота и картеченъ взводъ и къмъ 3 ч. 30 м. заетъ. Бригадата съ ядрото си нощувала при с. Урумъ-кьой;

г) Хасковскиятъ отрядъ е заелъ височинитѣ на юго-западъ отъ с. Айдормушъ, самото село и пограничната линия на изтокъ отъ Айдормушъ.

Въ този първи день отъ войната врагътъ не бѣ срещнатъ нигде съ значителни сили. По лѣвия брѣгъ на р. Марица и въ долината на р. Тунджа никакъвъ противникъ не се е обнаружилъ, освенъ, че тукъ — тамъ, навжтре отъ границата имало, по сведения отъ мѣстнитѣ жители, малки части отъ пехота или конница. На граничната линия турцитѣ не сж указали никакво съпротивление и тя е била заета и мината безъ бой. По дзата брѣга на р. Марица въ нѣкои мѣста турскитѣ постове сж били на мѣстата си и сж се съпротивлявали. Постътъ Куртъ-кале, между с. с. Алванъ-дере и Куртъ кьой, разположенъ на една доста отвесна скала и заетъ отъ около 20—30 войника, подъ началството на офицеръ, се е съпротивлявалъ доста много. 30-и п. Шейновски полкъ, гдето всички почти офицери и войници познаваха добре мѣстностьта,

и който е настжпвалъ въ тази посока, като е взѣлъ въ съображение, че атаката на този пунктъ деня ще бжде трудна, се е приближилъ съ нѣколко роти още презъ нощьта и сутриньта рано, преди да се разсъмне, атакува поста. Постътъ е заелъ постовото помѣщение и се е съпротивлявалъ до последенъ человѣкъ. Всичкитѣ защитници сж загинали подъ развалинитѣ на поста. Отъ Шейновския полкъ е имало 3 убити и 12 ранени.

Срещу Свиленградъ (Мустафа-паша) турцитѣ сж отстжпили, като хвърлили на въздуха каменния мостъ на р. Марица. Хвърлянето, обаче, несполучило. Приготвени сж били три бомби, но само едната е избухнала, а двете заварени цѣли, така че повреждание на моста е имало само на едната страна, по малко отъ 1/3 отъ широчината на моста. Това повреждание не бѣ въ положение да спре движението, което още първия день се продължи, като да не е билъ разрушенъ мостътъ.

Срещу Хасковскиятъ отрядъ турцитѣ сж показали повече съпротивление, но сжщо безъ успѣхъ за тѣхъ, защото сж се отдръпнали навжтре въ Кърджали и съпротивлението имъ се е изразило само въ това, че отрядътъ е пристигналъ едва въ 8 ½ ч. сл. пладне на мѣстото си. Убитъ отъ отряда — единъ войникъ и ранени около 10 войника. Турскитѣ загуби — значително повече, между убититѣ и единъ офицеръ.

Вечерьта на 5-и октомврий свързка между съседнитѣ части не е била установена. Така, въ щаба на 8-а дивизия не се знаеше за действията на 2-а бригада, която бѣше по лѣвия брѣгъ на р. Марица. Въ щаба на 9-а дивизия не се знаеше за бригадата на Полковникъ Поповъ.

При такова разпръснато действие и при такава пресечена мѣстность, подържането свързка по фронта е доста трудно, и тази свързка се установява по-лесно чрезъ тила. Така и стана въ случая. Трѣбва да се признае, че у насъ още отъ мирно време пограничната линия не бѣше уредена за едно бързо съобщение.

Пограничнитѣ сблъсквания ставаха известни понѣкога следъ 1—2 дена, тогава, когато у турцитѣ това биваше въ нѣколко часа. Въ последно време бѣха вземани нѣкои мѣрки и се откриха тукъ — тамъ телеграфни станции, но съ личенъ съставъ толкова неопитенъ, че по-скоро се бъркаше, отколкото да се спомогне. Съдържанието на много телеграми отъ тия станции трѣбваше да се разбиратъ чрезъ догадване.

По всичко изглежда, че турцитѣ, въведени въ заблуждение отъ разпорежданията на 4-и октомврий, да минатъ войскитѣ имъ въ настжпление, не сж очаквали така скоро нашето нахлуване въ тѣхна земя. Съ това само може да се обясни, че нашитѣ войски въ Свиленградъ и околнитѣ села

и чифлици намериха значително количество хранителни и фуражни припаси. Въ военната фурна въ Свиленградъ се намериха въ нощьвитѣ тесто замѣсено да втасва. Въ много турски кжщи въ готварницитѣ се намери ястието почнато да се готви и на половина приготвено, оставено. Всичкото турско населелие бѣше избѣгало, както отъ Свиленградско, така и отъ Кърджалийско. Това турцитѣ сж правили въ всички почти войни, и съ това сж се много разорявали. Тѣ, види се, сж считали християнскитѣ войски като себе си и сж се боели за старитѣ си грѣхове, да не би имъ се иска смѣтка.

Сведенията за действията на 5-и октомврий се получиха въ щаба на 2-а армия твърде кжсно, и нѣкои даже на другия день. Първитѣ сведения се получиха отъ 8-а дивизия, защото тя сравнително се намираше въ по-благоприятни условия. Това принуди Щаба на армията да заповѣда още на 5-и октомврий да се донася всѣкога къмъ 6 ч. сл. пл. за положението и достигнатитѣ отъ действията на частитѣ резултати. Освенъ това, заповѣда се на бригадитѣ, действующи въ страни отъ своитѣ дивизии (2-а бригада отъ 8-а дивизия и 2-а бригада отъ 9-а дивизия) освенъ въ щаба на дивизията да донасятъ и въ Щаба на армията.

Добре е, ако Щабътъ на армията би могълъ съ време да бжде осведоменъ за положението, та да може и той отъ своя страна да направи разпорежданията си за утрешния день, но въ първитѣ дни, догдето ставаше движението на войскитѣ, това не можа да стане. Привичката да се донася не бѣше си пробила пжть между мнозина отъ началствующитѣ лица, при всичко че презъ време на мирнитѣ занятия на това се обръщаше голѣмо внимание. Своевременитѣ сведения особено за 2-а армия, бѣха отъ голѣмо значение, защото армията като бѣше разхвърлена на твърде широкъ фронтъ, въ разпореждането на командующия армията не оставаха никакви средства за остранение на случайноститѣ, освенъ да ржководи взаимното помагане, въ смисъль, че ако една часть бжде поставена въ несгодно положение, да се предизвикатъ веднага въ съседнитѣ части действия, които биха облекчили положението на първата, както това въ последствие при обложението на Одринъ се оказа единствено възможно. За достигане на това се изискваше бързо и своевременно донасяне за положението.

За този день на войскитѣ се дадоха, съ изключение на Хасковския отрядъ, по-голѣми преходи, по причина, че 9-а дивизия на предшествующия день остана малко назадъ, и отъ нуждата частитѣ да влѣзатъ въ свързка помежу си. Презъ течение на деня се дадоха допълнителни разпореждания въ насочването на частитѣ.

По сведения, добити отъ 9-а дивизия, въ тила на дивизия къмъ Вакъвъ и Кавакли стоялъ 9-и коненъ полкъ въ

бездействие, а между това дивизията, има нужда отъ коница. Сжщо така се узна, че бригадата отъ 3-а дивизия била безъ артилерия. Когато е получено разпореждане въ 1-а армия за предаване на тази бригада, къмъ 2-а армия, тамъ е било разбрано, че само пехотата се предава; като се е изпустнало изъ видъ, че преди началото на военнитѣ действия последва разпореждане отъ Главната квартира къмъ бригадитѣ да се придаде артилерия, съ която тѣ, бригадитѣ, да се направятъ по-самостоятелни. Върху горното се донесе въ Главната квартира, и въ разговора, който командующия 2-а армия има съ Помощника на Главнокомандующия, и Начал. щаба на армията по телефона въ 1 ч. пр. пл. на 7-и октомврий, последнитѣ обещаха да направятъ нужднитѣ разпореждания. Въ този разговоръ се потвърди и за опасностьта да се праща Хасковския отрядъ много на югъ.

Въ този день се получиха сведения отъ командира на 7-а гранична дружина отъ с. Попово (Караджиларъ), че турцитѣ съсредоточавали невѣроятно количество войски къмъ Кърджалий съ цель да настжпятъ и прекжснатъ наи-близката желѣзнопжтна линия. Такова действие отъ турцитѣ, ако тѣ биха били готови, не бѣше невъзможно и не би било лишено отъ резултати за тѣхъ. Това, обаче, не можеше да се допустне, но за вѣрване бѣше, че малки партизански отряди биха могли да ни напакостятъ твърде много. Това особено бѣше за допущане, понеже турското население въ Кърджали бѣше доста фанатизирано и щѣше да намери подкрепа въ турското население въ Хасковска и Борисоградска околии, което щѣше да даде най-малкото добри проводници. При това предположение, командующия 2-а армия считаше положението за не особено обезпечено, и въ разговора, който има съ Главната квартира, наблегна на нуждата да се съсредоточатъ опълченски и допълняющи дружини къмъ Хасково и Търново — Сейменъ, съ което тилътъ би се сериозно обезпечилъ. Това се взема въ внимание и се съобщи, че до 3-4 дена въ Търново — Сейменъ ще се съсредоточатъ до 10,000 человѣка съ около 100 орждия. Предполагаше се отъ Търново — Сейменъ да се създаде укрепено мѣсто.

Заповѣдъ № 5:

„§ 1. Сведенията за противника оставатъ сжщитѣ, дадени по заповѣдь № 4, но сж възможни измѣнения въ групирането на силитѣ му въ пограничната му зона

„§ № 2. Частитѣ отъ 8-а дивизия, действующи по дѣсния брѣгъ на р. Марица, сж отблъснали противника отъ пограничната линия и сж заели града Мустафа-паша (на дѣсния брѣгъ), височитѣ по посока на с. Мезекъ и сн!зи на ю. з. отъ сжщия пунктъ. Частитѣ отъ 9-а дивизия, настжпающи презъ с. с. Ново-село, Вакъвъ, сж достигнали на линията с. с. Соуджакъ,

Константиново; 2-а бригада отъ сжщата дивизия, безъ да срещне съпротивление отъ противника, е достигнала на линията с. с. Ения, Кюстюкьой. Конната бригада нощува въ с. Урумъкьой. Сведения за положението на бригадата отъ 8-а дивизия, настжпваща по лѣвия брѣгъ на р. Марица, както и за Хасковския отрядъ, не сж получени до тази минута.

„§ 3. Задачата на повѣрената ми армия за днесъ, б того, остава сжща.

„§ 4. За което заповѣдвамъ:

„а) 8-а дивизия днесъ да заеме и се утвърди на линията Каджкьой, Бешъ-тепе на дѣсния брѣгъ на р. Марица и линията Каикъ-кьой, чифликъ Акча-Ибрахимъ—на лѣвия брѣгъ: частитѣ, действующи на лѣвия брѣгъ, преди да настжпятъ за завладѣване на горе упоменатитѣ пунктове, трѣбва да влѣзнатъ въ непосредствената бойна свързка съ бригадата отъ 9-а дивизия, действующа по посока Левке — Мустаклж.

„б) 9-а дивизия, съ придадената й бригада отъ 3-а дивизия, да настжпи днесъ така: бригадата на полковникъ Поповъ да заеме и се утвърди на височитѣ между с. с. Лефке и Мустаклж и влѣзне въ бойна свързка въ дѣсно съ частитѣ отъ 8-а дивизия и въ лѣво съ частитѣ отъ другитѣ бригади на 9-а дивизия; бригадитѣ отъ 9-а дивизия, настжпающи презъ с. Соуджакъ, да заематъ днесъ и се утвърдятъ на височитѣ по линията на с. с. Хаскьой, Михаличъ, Мустаклж и влѣзатъ въ близка бойна свързка съ бригадата на полковникъ Поповъ отъ сжщата дивизия.

„Бригадата отъ 3-а дивизия да заеме днесъ и се утвърди на височитѣ непосредственно на с. з. отъ с. Фикелъ (кота 108.)

„в) Хасковскиятъ отрядъ да продължи енергично настжплението си, за да заеме днесъ и се утвърди на линията Ючъ-тепе, Индрисли, Карамусаларъ.

„г) Конната бригада да продължи разузнаването къмъ с. Сильбекюнъ, като се стреми да поддържа свързка съ 8-а дивизия по посока на Карабаа и Бешъ-тепе.

„§ 5. Гаубичното с. с. отдѣление остава въ Търново — Сейменъ,

„§ 6. Средства за съобщение:

„Телеграфната полурота да възстанови още днесъ телеграфното съобщение между Хибибчево и Мустафа-Паша за 8-а дивизия; станцията въ с. Бунарчево ще служи за 2-а бригада отъ осма дивизия и дѣснофланговата бригада отъ 9-а дивизия.

„Станцията въ Константиново — за 3-а дивизия.

„Станцията въ Корашлии — за конната бригада.

„Станцията въ Хасково — за Хасковскиятъ отрядъ.

„Съ горнитѣ телеграфни станции частитѣ да се свържатъ съ летяща поща отъ конници или велосипедисти, като държатъ постоянно при тѣзи станции постояненъ постъ отъ летяща поща.

„Ако нѣкоя часть по положението си се свърже съ друга нѣкоя станция, да донася веднага.

„§ 7. Шабътъ на армията остава въ Търново-Сейменъ."

Тъй като заповѣдьта № 5 биде издадена преди да се получатъ точни сведения за действията на 5-и октомврий, то презъ деня на 6-и последваха нѣкои измѣнения. Бригадата отъ 9-а дивизия на полковникъ *Поповъ* получи заповѣдь да заеме Юскюдаръ, отъ дето непременно да влѣзе въ връзка съ началника на 9-а дивизия. Заедно съ това, заповѣда се на 8-а дивизия, щото бригадата на полковникъ *Кърджиевъ* да освободи фронта, като се насочи по на югъ.

На 6-и вечерьта частитѣ заеха: *9-а дивизия* линията Михаличъ, Хаскьой, Фикелъ. Противникътъ е билъ срещнатъ въ съставъ отъ 2 баталиона отъ 28-и низамски полкъ и 1 не с. с. батарея, който се е доста съпротивлявалъ вследствие отсъствието на артилерия въ бригадата на полковникъ Паскалевъ, но е билъ разпръснатъ и той е отстжпилъ толкова скоро, като въ бѣгство. Сведенията за бригадата на полковникъ Поповъ не получени. *8-а дивизия* — линията Карабаа — Карагачъ съ линия на охранение р. Марица, развалини Пехливанъ Гаири. 2 а бригада отъ 8 а дивизия е нощувала въ с. Карахадъръ, източно отъ Мустафа-паша.

Хасковскиятъ отрядъ къмъ 6 ч. вечерьта заелъ височината на изтокъ отъ с. Кара-Демиръ, височината южно отъ с. Чакърларъ, лѣвото странично прикритие, височината южно отъ с. Яхалж; щабътъ на отряда въ с. Чакърларъ.

Конната бригада на полковникъ Таневъ нощува въ Куртъкьой, като разузнава по долината на р. Арда.

Установява се отъ донесенията на командира на конната бригада и началника на 8-а дивизия, че къмъ Бешъ-тепе, Булдуркьой, Еспетли, Сильбекюнъ, по лѣвия брѣгъ на р. Арда противникъ нѣма.

Този день среща съ противникъ е имала само бригадата отъ 3-а дивизия около Фикелъ.

За следующия день, *7-и октомврий*, се издаде заповѣдь № 6:

„§ 1. Вчера, 6-и того, 8-а дивизия е заела безъ бой дадената ѝ съ заповѣдь № 5 линия. Сжщия день следъ пладне, частитѣ отъ 9-а дивизия, следъ нѣколко часовъ бой при Фикелъ (лѣвия брѣгъ) сж заели линията с. Юскидаръ — с. Михаличъ — с. Хаскьой — Фикелъ.

„По лѣвия брѣгъ на р. Тунджа настжпва 1-а армия.

„§ 2. Днесъ, 7-и октомврий, повѣрената ми армия да продължи приближаването си къмъ Одринъ, съ цель да окржжи

северозападния участъкъ на крепостьта между р. Тунджа и р. Арда, за което:

„а) 8-а дивизия да заеме и се укрепи твърдо на участъка, въ дѣсно отъ 9-а дивизия, отъ с. Ахъркьой — с. Кемалъ, до лѣвия брѣгъ на р Марица и участъка между Марица и Арда на линията с. Юрушъ, развалини Куюнлии, Еспетлий.

„б) 9-а дивизия да заеме и се укрепи твърдо на линията на дѣсния брѣгъ на Тунджа (височитѣ южно отъ Фикелъ), с. Бююкъ Исмаилча, с. Возгачъ до с. Ахъркьой включително.

„в) Хасковскиятъ отрядъ да остане и се утвърди на заетитѣ отъ него мѣста, за да прикрика фланга и тила на армията.

„§ 3. Линията на окржжаването трѣбва да бжде вънъ отъ огъня на крепостната артилерия на противника.

„§ 4. Шабътъ на армията остава въ Търново — Сейменъ."

За даденитѣ разпореждания се донесе въ щаба на действующата армия съ телеграма № 6 отъ 7/X 2 ч. 35 м. пр. пл.:

Отъ последния се получи следующата телеграфическа заповъдь № 379 отъ 6.X. 8 ч. сл. пл., получена на 7·IX 1 ч. 10 м. пр. пл.

„Споредъ заповѣдьта по първата армия, тази последната ще достигне тази вечерь линията на с. Провадия, Ташлж, Муселимъ, Татарларъ, Чешмекьой. Повѣрената Ви армия утре, седмий октомврий, да остане на заетитѣ мѣста и да се утвърди на тѣхъ. № 379 "

Придвижванията, които имаха да направятъ частитѣ и заематъ указаната имъ линия, не бѣха голѣми, та е непонятно разпореждането отъ Щаба на действующата армия. Причината, че първа армия на 6-и октомврий ще достигне казаната линия не е отъ значение да спре напредването на 2-а армия. Но щаба на действующата армия почна да показва колебания и неувѣреность, вследствие нѣмане точни сведения за противника. Неуредбата на разузнавателната служба още отъ мирно време почна да се чувствува.

Въ изпълнение на горната заповѣдь, командующиятъ 2-а армия даде допълнителна заповѣдь, като отмѣни първата си и заповѣда: по заповѣдь отъ Щаба на действующата армия, частитѣ да останатъ на заетитѣ мѣста, гдето да се утвърдятъ.

На 7-и октомврий, 1 ч. пр. пл. Командующиятъ 2-а армия биде повиканъ на телеграфната станция отъ Помощника на Главнокомандующия, генералъ *Савовъ*, и Началникъ Щаба на армията, генералъ *Фичевъ*, които сж искали да се осведомятъ върху положението. Командующиятъ армията е доложилъ за положението на армията и е оказалъ на нѣкои нужди а именно, че при 9-а дивизия нѣма никаква конница, а такава е крайно необходима; за отсжтствието на артилерия при бригадата отъ 3-а дивизия, за нуждата да се възстановятъ възможно по-

скоро правилни желѣзно-пжтни съобщения съ Свиленградъ; за закжсняването на продоволственитѣ обози на 9-а дивизия, гдето почна да се чувствува недостатъкъ отъ хлѣбъ; нуждата отъ опълченски дружини за гарнизонъ въ Свиленградъ, за да не се отслабва бойниятъ съставъ на дивизиитѣ. На тия въпроси Началникъ Щаба на армията даде нѣкои обещания, които не бѣха изпълнени, съ изключение артилерията на бригадата отъ 3-а дивизия. Главното, обаче което изненада командующи армията, то бѣше, че се заповѣда Кѣнната бригада да се разположи въ Курашлии, значи да се върне обратно въ старитѣ предѣли на Царството, отъ гдето да наблюдава посокитѣ, идящи отъ Арда къмъ Търново — Сейменъ и Хасково. Сжщевременно се прави упрекъ за пращането Хасковскиятъ отрядъ на югъ, защото неговото назначение било твърде опасно и съ привличането му на югъ се откривали посокитѣ къмъ Харманли и Хасково.

За 8-а дивизия се заповѣда да остане само съ двѣтѣ си бригади на заетитѣ мѣста, а едната бригада, която ще се прехвърли отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица на дѣсния, да се изпрати и заеме посоката Урумъ-кьой — Силбекюнъ за прелпазване отъ обходъ отъ къмъ Димотика.

Отъ този разговоръ у командующия 2-а армия се породи мисъльта, че въ Щаба на действующата армия е настжпило колебание въ довѣрието на нашия успѣхъ

Сжщия день командующиятъ армията дониса въ Главната Квартира следното:

„Оттеглянето кѣнната бригада назадъ при Корашлий ще произведе впечатление на отстжпване, съ лоши морални последствия на войскитѣ и населението, а бригадата ще бжде поставена въ положение да бездействува за известно време. На мнение съмъ, че по добре ще се постигне цельта, ако тази бригада остане напредъ и продължава да действува по долината на р Арда отъ гдето съ целесъобразно разузнаване по посокитѣ, идящи отъ Димотика, по-своевременно ще може да събира необходимитѣ сведения. Не изключвамъ при това и възможностьта да се произвеатъ смѣли и чувствителни за противника набѣги върху съобщенията между Димотика, Одринъ и Силбекюнъ. Съ изпращането на части отъ повѣрената ми армия къмъ Силбекюнъ значително би се отслабила нейната нападателна боеспособность.

„Ето защо, намирамъ, че за прикриване посокитѣ къмъ Каяджикъ и Търново — Сейменъ достатъчно ще бжде, ако се вематъ мѣрки съ 3—4 опълченски дружини, изпратени при с. Корашли, с. Идебикъ и Силбекюнъ. Тѣзи дружини ще могатъ при случай да поддържатъ и Хасковскиятъ отрядъ. Ако има препятствия или неудобства за изпращане опълченски дружини въ Свиленградъ, то такива за Корашли и Силбекюнъ не могатъ да сжществуватъ № 561. 7/X 1912 г.“

Още на 6-и октомврий отъ щаба на 2-а армия се изпрати преводчикътъ Милевъ, владѣещъ добре турски езикъ, въ Свиленградъ, защото става ясно, че турцитѣ, като сж отстжпили, не сж взели мѣрки да изолиратъ телефонитѣ си и много разговори се чуваха. Отъ преводчика Милевъ се получиха донесения за боя при Каджкьой на 7-и октомврий, споредъ прехванатъ разговоръ по телефона. Отъ това донесение стана явно, че полкътъ, който е участвувалъ въ тоя бой, който се е продължилъ 2 ⅓ часа, е билъ Гюмюрджинскиятъ. За този бой отъ началника на 8-а дивизия се получи сведение едва на 8/X съ следующето съдържание: „Въ боя на 7-и того при с. Каджкьой, 10-и п. Родопски полкъ, съ една батарея, която не е била вкарана въ действие, разбила противника, който заемалъ позиция на височинитѣ при Каджкьой. Турцитѣ оставили 50 убити, 30 пленени, една картечница и много снаряжение. Полкътъ има единъ убитъ и 10 ранени“.

Къмъ вечерьта на 7-и, *8-а дивизия* е била разположена: 30-и п. Шейновски полкъ, съ едно скорострелно артилерийско отдѣление, при Бешъ-тепе, 10-и п. Родопски полкъ — височината (кота 157) източно отъ Булдуркьой и височинитѣ юго-източно отъ Каджкьой; 50-и п. полкъ, съ едно с. с. артилерийско отдѣление — въ Кара-агачъ; 51-и п. полкъ, съ нескорострелния артилерийски полкъ, въ с. Черменъ; 2-а бригада (по лѣвия брѣгъ на р. Марица) въ с. Дуванджа, съ линия на охранение по височинитѣ източно отъ това село.

Къмъ сжщото време, *9-а дивизия* заемаше съ линията на охранение отъ р. Тунджа срещу Етапъ-кьой. кота 61, южно отъ Фикелъ, височината на истокъ отъ с. Бююкъ-Смаилча, това последно село, височината кота 181, долината на истокъ отъ с. Паша-махле. Бригадитѣ отъ тази дивизия бѣха: 1-а бригада отъ 3 а дивизия — до р. Тунджа; 3-а бригада отъ 9-а дивизия Хаскьой; 1-а бригада Михаличъ, 2-а бригада — Юскюдаръ

Кѣнната бригада на полковникъ Таневъ — къмъ Куртькьой.

Хасковскиятъ отрядъ на 7-и вечерьта е заемалъ: височинитѣ южно отъ с. Карадемиръ, Гьоклемедлеръ и Есмери. Хванатъ е билъ въ пленъ единъ майоръ и едно отдѣление войници. Населението въ Кърджалийско панически бѣгало.

Пограничнитѣ войски отъ Кърджалийската граница сжщия день сж настжпили и заели важни пунктове въ непиятелската територия.

За *8-и октомврий* се дадоха заповѣди до 8-а и 9-а дивизии да заематъ положение: *8-а дивизия* да заеме западния участъкъ между Марица и Арда на линията с. Юрушъ, развалини Коюнли, Еспетли. Бригадата на полковникъ *Кърджиевъ* да мине на дѣсния брѣгъ на р. Марица. Участъкътъ

да се заеме така, щото една бригада да остане въ маневренъ войски. *9-а дивизия* съ 4 бригади (днесъ къмъ бригадата на 3-а дивизия се придаде едно с. с. арт. отдѣление отъ 3-а дивизия) да заеме линията на окржжаването на северния и северо-западния участъкъ между р. р. Тунджа и Марица отъ дѣсния брѣгъ на р. Тунджа (висотитѣ южно отъ Фикелъ), с. Бююкъ Смаилча, Возюнъ, Кемалъ, р. Марица.

Бригадата отъ 8-а дивизия, която преминава на дѣсния брѣгъ на р. Марица, ще бжде смѣнена отъ частитѣ на 9-а дивизия и само следъ смѣняването ѝ тя ще може да мине на дѣсния брѣгъ на р. Марица.

По горнитѣ предвижвания частитѣ имаше да направятъ твърде малки предвижения, за да заематъ линията и почнатъ да се укрепяватъ.

Въ 1 ч. пр. пладне (презъ нощьта) на 8-и октомврий отъ Щаба на действующата армия се получава заповѣдь, въ която, като се даватъ сведения за врага, се заповѣдва на 2-а армия на 8-и октомврий да остане на заетитѣ мѣста, като продължава да се затвърдява. Следъ получаването на горната заповѣдь, отъ Щаба на 2-а армия се направиха въ 3 ч. пр. пладне разпореждания.

Отъ прехванатитѣ разговори по телефона се ждеше, че турцитѣ се готвятъ да ни нападнатъ по посока на Булдуркьой — Каджкьой. Сжщевременно стана известно, че и турцитѣ сж прехващали нѣкои наши разговори по телефона, по което се предупредиха частитѣ.

Отъ сведения, добити отъ разни източници, въ достовѣрностьта на които нѣмаше достатъчно основание да се вѣрва, въ Щаба на действующата армия се установи убеждението, че турцитѣ ще предприематъ нѣщо важно по размера си на нашия дѣсенъ флангъ и за това въ щаба се появи първата нервность и се почнаха разпореждания, които убиваха духа на увѣреностьта въ всички войскови части.

Сведенията, които се имаха въ Щаба на 2-а армия, бѣха, че противникътъ съ около 2 роти заема с. Ададжали и че на 8 и сутринтьта се появила неприятелска пехота по височинитѣ, северно отъ Овабиюкъ. Това бѣха сведения отъ конната бригада. Други сведения отъ избѣгали, а може би и нарочно пратени жители отъ Одринъ, говореха за движението на войски между Одринъ и Орта-кьой. Сведенията за духа на турскитѣ войски не бѣха особенно благоприятни за последнитѣ. Сжщо така се потвърди, че турцитѣ отъ 20 дни усилено работятъ по укрепленията и градятъ плетъ отъ тель.. За количеството на войскитѣ въ Одринъ сведенията бѣха много оскждни. Нѣкои сведения даваха да се разбере, че въ Одринъ организирана войска нѣма много, но че има много необлечени и неслужили запасни за попълнения на редифскитѣ части. Всичко това бѣше своевременно донесено, като се казваше и източникътъ

на сведенията. Тия сведения не можаха да бждатъ основание да се ограничимъ само въ едно затвърдяване на мѣстото, а трѣбваше да се напредва дотогава, докогато това бжде възможно, и това щѣше да даде единствения най-добъръ способъ да се провѣри всичко. По всичко изглежда, че турцитѣ много майсторски сж успѣли чрезъ сведения въ странство да заблудятъ нашия Щабъ на действующата армия, който изгуби всѣка решителность и въ всѣко разпореждане, даваше да се разбере, че е опасно да се отива напредъ.

За да можехме да се освободимъ отъ страха за фланга и тила, бѣше достатъчно да се докаратъ нѣколко опълченски или допълняющи дружини, които да усилятъ пограничнитѣ дружини и установятъ една отбранителна и охранителна линия по долината на р. Арда, а Конната бригада да се пусне да мине Арда и разузнане, какво става по дѣсния брѣгъ и по долното течение на р. Марица.

По поводъ на всички тия сведения, командующия 2-а армия въ 5 ч. 30 м. сл, пл. води разговоръ по телефона съ началникъ Щаба на действующата армия, въ който последниятъ, като указва на опасното положение на крайния дѣсенъ флангъ и комуникационата линия, заповѣда да се отдѣлятъ две дружини отъ 8-а дивизия, къмъ които ще се предаде едно нескорострелно артилерийско отдѣление отъ Търново — Сейменъ, които да заематъ Инджелии и наблюдаватъ пжтищата отъ Арда къмъ Търново — Сейменъ. Проходитѣ между с. Мезекъ и Иджели да се наблюдаватъ отъ една дружина и пограничнитѣ войски. Конната бригада *непременно* да се изпрати къмъ Инджели за свързка съ Хасковския отрядъ.

На основание едва що изложенитѣ разпорежлания, отъ Щаба на 2-а армия се направиха веднага разпореждания до началника на 8-а дивизия и конната бригада, да се укрепява на заетитѣ мѣста.

Дветѣ бригади сж напълно достатъчни да осуетятъ всѣко опитване на неприятеля да нападне дивизията, за това третята бригада, която ще премине отъ лѣвия брѣгъ на на дѣсния, да се остави въ Черменъ, съ предни части къмъ Бешъ-тепе. Конницата да следи зорко за всички бродове по Арда, както и за пжтя, който води отъ Одринъ за Ортакьой, за да се предупредятъ всѣкакви изненади.

Отъ бригадата, която ще бжде отзадъ, да се отдѣлятъ две дружини, които да се изпратятъ още утре полковнику Таневу въ с. Куртъ-кьой. Полковникъ Таневъ има за задача да държи връзка между дивизията и Хасковскиятъ отрядъ, за което ще заеме с. Инджели съ авангардъ—Кавакъ-махле. Къмъ него ще се придаде и едно не скорострелно отдѣление отъ Търново-Сейменския гарнизонъ въ Инджели. Линията отъ Мезекъ до Ададжали ще бжде заета съ пограничи роти отъ

3-а погранична дружина, които ще наблюдаватъ и Арда къмъ Сюлбекюнъ и Ададжали. По този начинъ връзката и обезпечението на фланга ще бжде по действително. Дружинитѣ да тръгнатъ непременно утре сутриньта.

Командиру конната бригада се заповѣдва :

Утре,9-и октомврий,когато ще пристигнатъ отъ Куртъ-кьой две дружини отъ 8-а дивизия и 4-а погранична рота отъ Мустафа-паша, да се изгони противника пои Ададжали. Да остави при Сюлбекюмъ пограничнитѣ роти и имъ възложи охранението на проходитѣ къмъ Яджялии, Урумъ-кьой и Алванъ-дере, а съ конната бригада и придаденитѣ й две дружини да премине на следующия день, 10 октомврий, презъ долината на р. Улу-дере (притокъ на р. Арда) и заеме Инджели съ авангардъ при Кавакъ-махле.

Задачата му е да разузнава по долината на р. Арда, да наблюдава и охранява проходитѣ отъ долината на р. Арда къмъ Корашли и да поддържа свързка между Хасковския отрядъ, който днесъ води бой при Кърджалий и 8 а дивизия. Разузнаването напредъ и въ страни да организира по начинъ, щото своевременно да получаватъ сведения за всѣкакви движения на противника по пжтищата на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Въ Инджели ще пристигнатъ отъ Търново-Сейменъ въ разпореждане и едно полско артилерилйско нескорострелно отдѣление.

Едва се направиха и предадоха горнитѣ разпореждания, въ 8 ч. 55 м. сл. пладне се получи отъ Щаба на действующата армия директива № 3 :

„Търново — Сейменъ, командующи 2-а армия.

Директива по действующата армия № 3.

Карта 1 : 126,000.

Сведенията за неприятеля сжщитѣ, както въ директивата № 2, издадена на 7-и октомврий презъ нощьта, съ добавка, че отъ европейскитѣ вестници и нашитѣ информационни органи въ странство се съобщава, какво турцитѣ превозвали и съсредоточвали въ околноститѣ на Виза единъ корпусъ отъ 3 дивизии, който щѣлъ да има за цель да действува въ обходъ на нашия лѣви страниченъ флангъ".

„Положението на нашитѣ войски : 2-а армия, както въ директивата № 2; 1-а армия, на линията Челме-кьой, Тюлбе, Еджалии ; 3-а армия на линията Татарларъ, Карамза, Алмачикъ; Кавалерийската дивизия въ с. Сараталишманъ.

„За утрешно число, 9-и октомврий, Негово Величество Главнокомандующиятъ заповѣдва: 1) Втората армия да стои на заетитѣ мѣста, като продължава да се утвърдява и да наблюдава Одринската крепость. 2) Първата армия да остане на заетитѣ днесъ мѣста и да бжде готова за действие въ зависимость отъ развитието на събитията срещу главната група

на нашата армия. 3) Третата армия да атакува укрепения пунктъ Лозенградъ и да го заеме. 4) Кавалерийската дивизия да произведе разузнаване по посота на селата Демеранлия, Гебилеръ, Хаскьой, Енидже, Кавaклии, като изпрати далечни самостоятелни разезди да открияътъ неприятелското разположение."

„Отъ утре, 9 октомври, Кавалерийската дивизия влиза въ разпореждането на командующия третата армия. 5) Действията на първата и втората армии трѣбва да бждатъ тѣсно свързани. До завземането на Лозенградъ никакви действия да не се предприематъ и армиитѣ трѣбва да бждатъ готови да посрещнатъ едно евентуално преминаване на противника въ контръ-настжпление, като изпратятъ предъ фронта и къмъ Одринската крепость силенъ рекогносцироначенъ отрядъ. 6) Щомъ се почнатъ действията, Командующитѣ първа и трета армии да установятъ постоянна телеграфическа връзка съ Щаба на действующата армия и да го държатъ въ течение за всичко. 25."

Веднага следъ тази директива по телеграфа се предава въ видъ на разговоръ следующата заповѣдь:

„Въ допълнение на директива № 3, сега предадена, следва :

Негово Величество заповѣда: 1) Бригадата, която ще премине на дѣсния брѣгъ на р. Марица, заедно съ едно артилерийско с. с. отдѣление да се изпрати незабавно въ с. с. Юнуще и Пандаклии, гдето да се разположи и да укрепи височинитѣ Каранасие, развалини Шапорѣ, на северъ отъ Юнуще ; 2) Конната бригада да премине въ с. Корашлии още утре и да влѣзе въ свързка съ Родопския отрядъ ; 3) Частитѣ отъ пограничната стража да заематъ и да наблюдаватъ всичкитѣ проходи презъ планината между Карабаа и Иджелии.

Въпросъ : Съ какъвъ „Родопски отрядъ" да влѣзе въ свързка, когато къмъ Кърджалии действува Хасковскиятъ отрядъ?

Отговоръ : Хасковския отрядъ.

Да се предаде по-правилно названието на висотитѣ северно отъ Юнуще.

Въпросъ : Възъ основа на какви сведения за противника се даватъ началнику 2-а армия тѣзи безусловни заповѣди?

Отговоръ : Освенъ сведенията, които Щабътъ на 2-а армия предава, че отъ Одринъ се изпращали войски на Орта-Кьой и Димотика, Щабътъ на действующата армия има сведения положителни, че къмъ Кърджалии се движела голѣма турска колона. Предадената заповѣдь въ допълнение на директизата № 3 да се приведе буквално къ изпълнение.

4) Хасковскиятъ отрядъ да се тури въ свързка съ войскитѣ отъ дѣсния флангъ на повѣрената Ви армия.

5) Утре за с. Чамурлии да се изпратятъ две дружини: една опълченска и една допълняюща, съ едно артилерийско отдѣление, за да укрепятъ височинитѣ на северъ отъ Ириобасъ и да заематъ върха Хоула. № 426."

Следъ това по особенъ пратеникъ се получи лично повѣрително предписание № 429:

„По нѣкои сведения може да се сѫди че когато нашата главна група — първата и третата армии — предприематъ да атакуватъ Лозенградъ и да настѫпятъ на югъ, турцитѣ могатъ да предприематъ едно настѫпателно действие съ значителни сили по дѣсния брегъ на Марица и отъ къмъ Арда и да се постараятъ да отхвърлятъ цѣлата наша армия на изтокъ и да ни откѫснатъ отъ нашата база.

Предъ видъ на това, по заповѣдь на Негово Величество Главнокомандующия, *считамъ за нуждно да дамъ следующитѣ инструкции*:

„1. Трѣбва да се обърне особено внимание на дѣсния флангъ на армията, за да не бѫде компрометиранъ и да се затрудни отстѫпването на 8-а Тунджанска дивизия.

„2. 8-а Тунджанска дивизия да отстѫпва по дѣсния брѣгъ на Марица постепенно, като се постарае да задържи колкото е възможно по-дълго време противника по височинитѣ на с. Яджелии.

„3. Дветѣ бригади отъ 9-а Плѣвенска дивизия да отстѫпватъ по лѣвия брѣгъ на р. Марица по направление на Търново — Сейменъ, а останалата бригада отъ сѫщата дивизия и бригадата отъ 3-а п. Балканска дивизия да отстѫпватъ по направление на Соуджакъ, Каваклии, Явузъ-дере, като се задържатъ упорно и като дадътъ възможность на първата армия да отстѫпи къмъ Казълъ-Агачъ,

„4. Хасковскиятъ отрядъ да отстѫпва къмъ Каяджикъ и да отбранява тази преправа. При настѫпване срещу него на незначителни сили, той не трѣбва да влиза въ упоренъ бой, а да действува демонстративно.

„5. Целта на повѣрената Ви армия, въ такъвъ случай, ще бѫде да отбранява Търново — Сейменската укрепена позиция, за да обезпечи дѣсния флангъ и тила на действующата армия."

Директивата и заповѣдьта полѣха съ врѣла вода командующия 2-а армия и цѣлия му щабъ, но понеже заповѣдьта бѣше много опредѣлена и се казва да се приведе буквално

въ изпълнение, направиха се съответни разпореждания, като се отмѣниха направенитѣ по-рано:

Изпращането две дружини въ разпореждане командиру конната бригада въ Куртъ-кьой и разположението на бригадата, която бѣше на лѣвия брѣгъ на р. Марица, се отмѣнява. Вмѣсто това се заповѣдва:

Днесъ, 9-и октомврий, бригадата, която бѣше на лѣвия брѣгъ на р. Марица, заедно съ придаденото ѝ артилерийско отдѣление и съ припадающитѣ ѝ се тилни учреждения, да се отправи за с. с. Юнусче и Пандаклии, гдето да се разположи и пристѫпи незабавно къмъ укрепяването на височитѣ Карана-сие, развалини Шаханларъ, на северъ отъ Юнусче.

Конната бригада при Курткьой да премине днесъ въ с. Корашлии, отъ гдето ще продължава да разузнава и да поддържа свързка между 8-а дивизия и Хасковскиятъ отрядъ.

Частитѣ отъ пограничната стража ще наблюдаватъ всичкитѣ проходи между с. с. Карабаа и Инджилии.

Отъ гарнизона на Търново-Сейменъ днесъ, 9-и октомврий, една допълняюща и една опълченска дружини, съ едно отдѣление отъ 3-и артилерийски не с. с. полкъ се изпращатъ въ с. Чамурлии да укрепятъ височинитѣ на северъ отъ Ириобасъ и да заематъ върха Хоула.

Хасковскиятъ отрядъ вчера, 8-и того, къмъ пладне е водилъ бой на линията Керемитларъ, Копранларъ и Каба-Виранъ.

Отъ 9-а дивизия сведения нѣма.

Тѣзи разпореждания изпратени за изпълнение, се получиха отъ началника на Хасковския отрядъ, отъ Кърджалии. Телеграма № 199 отъ 8/10 11 ч. сл. пл., получена на 9 и, въ 2 ч. пр. пл. съ следующето съдържание: „8-и октомврий 4 ч. сл. пл. отрядътъ заелъ гр. Кърджалии. Противникътъ отстѫпва, часть по пѫтя Сачърларъ, часть за Кюселеръ. Отрядътъ съ преднитѣ части заелъ линията: височинитѣ западно отъ Елкия, селото Халакларъ, презъ Хисаръ-Юстю височинитѣ Кючюкъ-Режебли. Въ града сѫ останали само 9 души гърци."

Сведенията по тази телеграма веднага се протелеграфираха въ Щаба на действующата армия, гдето трѣбваше да се внесе нѣкое успокоение за дѣсния флангъ и комуникационната линия. Съ заемането на Кърджалии, ние можехме да застанемъ твърдо на р. Арда, която по характера на брѣговетѣ си не е всѣкѫде проходима, и да имаме едно сериозно обезпечение на фланга и тила си.

Турскитѣ войски въ Кърджалии, макаръ и числено повече отъ нашитѣ — тамъ е действувалъ Яверъ паша — не сж могли да се съпротивляватъ, защото тѣ сж били разхвърлени и имъ е липсвала достатъчна артилерия, каквато въ Хасковския отрядъ имаше въ изобилие. Участие въ боя сж взимали 7 низамски и 2 мустафжзски табори, 8 планински орждия и 4 картечници. Около Кърджалии тѣ сж се съпротивлявали и боятъ е продължилъ почти цѣлия день. Отстжплението е било безпорядъчно, като сж оставили въ града много бойни, хранителни, санитарни и други припаси.

Този день, 8-и октомврий, мина въ даване заповѣди и отмѣняването имъ. Презъ деня часътъ въ 1 сл. пл. преводчикътъ Милевъ въ Мустафа-паша е могълъ да схване по телефона разговора между турцитѣ, че последнитѣ образуватъ отрядъ отъ 5 дружини, 2 батареи и 2 ескадрона, за да нападнатъ на нашитѣ войски при Булдуръ-кьой. Началникътъ на 8-а дивизия, частитѣ на когото се утвърдяваха на указанитѣ имъ мѣста, биде веднага предупреденъ. Отъ своя страна Щаба на 8-а дивизия сжщо е прехванталъ турскитѣ телефонни разговори и своевременно е знаялъ за турскитѣ намѣрения.

Съ цель да предизвика отмѣнение на разпореждането за изпращане на бригадата въ Юнусча, командующиятъ 2-а армия на 9-и октомврий рано сутриньта даде следующата телеграма до Щаба на действующата армия въ Ст.-Загора:

„Тази нощь сж направени разпореждания за отиване бригадата къмъ Юнусче, и конната бригада за Корашлии. Сведенията, които съобщихъ за движението на войскитѣ отъ Одринъ къмъ Орта-Кьой бѣха отъ единъ бѣглецъ.

Считамъ за длъжность да донеса, че моралния ефектъ отъ това не ще бжде въ наша полза, а сигурно ще окуражи противника. Не ще ли да бжде по-добре, ако бригадата се спре да не ходи къмъ Юнусче, а да заеме Карабаа и Куртькьой, а конната бригада да отиде въ Инджелии, следи задъ Арда и поддържа свързка съ Хасковския отрядъ. Турцитѣ не биха могли съ голѣми сили да предприематъ настжпление по на западъ отъ Сюлбекюнъ. Бригадата, която отива въ Юнусче, не ще може да укаже съдействие на 8-а дивизия, ако последната бжде атакувана отъ къмъ Орта-коьй, а ако тя заеме предложеното отъ мене разположение, нейното съдействи ще бжде по-сигурно и действително.

Сжщо така се донесе въ Щаба на действующата армия, че по донесение отъ началника на 8-а дивизия, Арда е проходима всѣкжде въ бродъ, брѣговетѣ равни, дъното пѣсъчливо. Дѣсниятъ брѣгъ се охранява отъ отдѣлни кавалерийски групи и само при с. Комарли се забелезала пехота. Това сж основания, да не ходи бригадата въ Юнусче.

На тия донесения, и воденитѣ по поводъ на тѣхъ още други разговори, се получи къмъ 5 ч. сл. пл. на 9-и октомврий следующата телеграма:

„Понеже охраната на фланга на 2-а армия е въ компетентность на Командующия армията, съгласенъ съмъ съ направеното предложение. Разпоредете бригадата да остане въ Бешъ-Тепе, като изпратите 2 дружини къмъ Сюлбекюнъ, а конната бригада въ Инджели, за да наблюдава и охранява бродоветѣ на р. Арда и поддържа свързка съ Хасковския отрядъ. Дружинитѣ, изпратени отъ Търново-Сейменъ, ще останатъ въ Тремезлии.

Веднага се дава разпореждания:

Бригадата, която трѣбваше да отива за Юнусче, да се спре, да заеме положение, като изпратитѣ 2 дружини къмъ Куртъ-Кьой, за да обезпечава разположението Ви. Изпращането на дружинитѣ—възможно по-скоро, защото тази мѣстность е безъ наблюдение.

„Алванъ-Дере, Командиру конната бригада.

Вмѣсто Корашлии, заемете Инджелии и наблюдавайте бродоветѣ на Арда и вземете подъ Ваше ведение пограничнитѣ постове, като държитѣ свързка съ Хасковския отрядъ и 8-а дивизия, отъ която две дружини се изпращатъ къмъ Куртъ-Кьой и Сюлбекюнъ.

Догдето щабоветѣ се измжчваха съ горнитѣ разпореждания и противоразпореждания, сутриньта на 9-и турцитѣ настжпиха въ посока къмъ Юрушъ и развалини Коюнлии срещу 8-а Тунджанска дивизия. Настжплението на турцитѣ е било забелезано своевременно и боятъ се е почналъ около 9 ч. 30 м. Разположението на 8-а дивизия къмъ 11 ч. пр. пл. е било следующето: 51-и п. полкъ съ едно нескорострелно артилерийско отдѣление на около 4 километра западно отъ с. Юрушъ; 10-и п. Родопски полкъ, съ едно скорострелно отдѣление настжпа между Юрушъ и развалини Коюнлии; 30 пех. Шейновски полкъ, съ едно скорострелно отдѣление, заема съ часть отъ силитѣ си Еспетлии, а съ часть настжпа къмъ развалини Коюнлии; 52-и пех. полкъ, съ едно нескорострелно артилерийско отдѣление, остава въ маневрени войски на около 3 километра източно отъ с. Булдуркьой. Конницата (2 ескадрона отъ Лейбгвардейския полкъ), като се опира на с. Еспетлии, разузнава по долината на р. Арда и пространството между пжтя Орта-Кьой — Димотика — р. Марица.

По продължителността на боя и упорството му може да се заключи, че турцитѣ сж имали голѣмо желание да си възвърнатъ позициитѣ при Кадж-Кьой, а заедно съ това и да отстранятъ опасността, която застрашаваше Одринъ. Въ този бой нашитѣ сж имали числено превъзходство въ пехота

и артилерия, обаче, не всички наши части сж вземали участие въ боя. Настжплението на турцитѣ е било насочено по височинитѣ между Юрушъ и развалини Коюнлии право на западъ, като сж назначили 2—3 дружини, които скришно по гънкитѣ на мѣстността и обраслия съ камъшъ брѣгъ на р. Марица, да ударятъ отъ къмъ Марица на лѣвия флангъ на нашитѣ части. Въ това време 30-и п. х. Шейновски полкъ обхваща предъ Коюнлии турския лѣвъ флангъ, и като извади една с. с. батарея на височинитѣ юго-западно отъ село Коюнлии, почна да фланкира турското разположение. Отъ къмъ Марица турцитѣ сж напреднали доста и сж се приближили на около 150—200 крачки до нашитѣ къмъ Юрушъ... Турцитѣ тукъ сж били съ голѣмъ куражъ. Въ това време по лѣвия брѣгъ на р. Марица частитѣ отъ 9-а дивизия сж заемали линията около Кемалъ, отъ гдето и сж наблюдавали боя. Една батарея отъ 9-а дивизия излиза на позиция около Кемалъ и въ часътъ 2 и 30 м. сл пладне открива огънь по турцитѣ въ една долина при с. Юрушъ. Турцитѣ не издържатъ и се повръщатъ назадъ. Боятъ се е прекратилъ къмъ часътъ 5 и 30 м. сл. пладне, съ пълно поражение на турцитѣ, които на мѣста сж обърнати въ паническо бѣгство, като сж хвърлили въоржжението и снаряжението си. Турцитѣ сж имали голѣми загуби, на нѣкои мѣста полето е било покрито съ трупове. Въ пленъ взети 160 человѣка и двама офицери. Нашитѣ загуби сж около 200 ранени и десетина убити. Силитѣ на турцитѣ се опредѣлятъ около 8—9 дружини, между които и нишанджийски, 2—3 батареи и две картечни роти.

Следъ боя частитѣ на 8-а дивизня сж се разположили така:

3-а бригада заема висотата к. 152, като извади охранението си напредъ, предъ височинитѣ източно отъ Коюнлии; 30-и Шейновски полкъ съ една батарея въ с. Еспетлии, 10-и Родопски полкъ съ скорострелния артилерийски полкъ въ с. Балдъркьой; 2-а бригада въ Кадж-Кьой.

Този бой при Юрушъ има за насъ това значение, че бригадата отъ 8-а дивизия, която още сутриньта трѣбваше да замине за с Юнусче, не замина, а остана на мѣстото си, догдето се разясни ходътъ на боя, следъ което се получи разрешение бригадата да остане. Този бой можеше да има решителни последствия за участьта на Одринъ, ако не бѣха онѣзи противоречиви разпореждания и страхътъ на Главната Квартира за обходъ на дѣсния ни флангъ, които вселиха неувѣреность въ войскитѣ и тѣхнитѣ началници, които трѣбваше да се държатъ до отбранителния начинъ на действие, който бѣ строго заповѣданъ. Турцитѣ предприеха този бой не съ надежда за нѣкакъвъ успѣхъ; тѣхнитѣ сили не имъ даваха право на това, но единствено да ни внушатъ да имаме поголѣмо уважение къмъ крепостьта и въ това тѣ сполучиха.

Ако не бѣха тия „заповѣди и противозаповѣди", навѣрно е, че частитѣ отъ 8-а дивизия, които вземаха участие въ боя, щѣха да се ограничатъ съ едно напредване отъ 5—6 километра, а можеха да заематъ още днесъ Папазъ-тепе и на утрешния день да произведатъ разузнаване къмъ крепостьта и като се установеше слабото заемане на последната, да се направи единъ натискъ и завземе. Такова бѣше мнението въ Щаба на 2-а армия още отъ началото на войната, но, както е изложено по-горе, още отъ втория день се заповѣда да се укрепяватъ на заетитѣ мѣста и да не се доближаватъ до крепостьта. Разпореждането за пращането бригадата въ Юнусче отне всѣка инициатива и всели неувѣреность. Такива ще бждатъ резултатитѣ въ всѣка война, гдето висшето командуване не умѣе да направи разлика между война и военна игра. Въ нашата Главна Квартира се мислеше, че войната и военна игра по картата е все едно, и считаха за нуждно да разпореждатъ не само съ подчиненитѣ имъ началници, но и съ отдѣлни дружини и роти, за да излиза разположението по плана по-симетрично и красиво. Главната Квартира не управляваше армии; тя управляваше бригади, а въ нѣкои случаи и по-малки единици, съ което сковаваше инициативата на командующитѣ армиитѣ.

Въ сжщия день, вечерьта, войскитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Марица, между Марица и Тунджа сж заели следующето разположение: 33-ти Свищовски полкъ съ едно скорострелно артилерийско отдѣление е заемалъ висотитѣ между селата Кемалъ и Кършали; 34-и п. Троянски полкъ съ едно с. с. артилерийско отдѣление на северъ отъ тая височина до с. Ахъръ-Кьой включително; 17-и п. Доростолски полкъ съ едно артилерийско отдѣление отъ с. Ахъръ-Кьой до с. Възганъ включително; 4-и п. Плѣвенски полкъ съ едно артилерийско отдѣление отъ с. Възганъ до сливането на двата притока на Бахча-дере; 11-и п. Сливенски полкъ съ две батареи отъ този пунктъ до р. Блатикъ; 24-и п. Черноморски полкъ съ една батарея на кота 61 на югъ отъ Фикелъ. 3-а бригада (53-и и 54-и полк.) въ видъ на маневрени войски сж били оставени между селата Секюнъ и Хаской. Линията на охранението е била 2—3 километра напредъ.

Презъ деня на р. Тунджа сж били построени два моста около с. Етапъ-Кьой.

Конната бригада на Полковникъ *Таневъ* е нощувала въ Корашлии.

Хасковскиятъ отрядъ се утвърдяваше на Арда.

Отъ всички разпореждания, правени досега, става явно за командующия 2-а армия и неговия щабъ, че Главната Квартира все продължава да се безпокои за дѣсния флангъ. Вечерьта къмъ 11 ч. 30 м. сл. пл. биде повиканъ отъ Глав-

ната Квартира на телефона Началникъ Шаба на армията, за да го освѣтли върху положението. Началникъ Щаба, следъ като дава сведения за боя при Юрушъ, изказва следующето: „Изглежда, че сведенията на Шаба на действующата армия за движението на голѣма колона отъ Димотика къмъ Кърджалии сж преувеличени или поне преждевременни, защото споредъ събранитѣ отъ вчера до сега сведения, движение на 4—5 хиляди пехота сж забелезани отъ Димотика къмъ Одринъ, но не и къмъ Кърджалии. Въ Ортакьой, споредъ донесение на разездъ, имало само около 300 души пехота. Населението на дѣсния брѣгъ на Арда бѣга на югъ отъ Одринъ, а това е признакъ, че не се очаква наскоро пристигане тамъ на значителни неприятелски сили. Днесъ нашитѣ разезди сж успѣли да скжсатъ телефонното и телеграфното съобщение Одринъ — Ортакьой.

„Полковникъ *Таневъ* донася, че въ участъка между Сюлбекюнъ и Асанлеръ нашитѣ погранични постове сж на мѣстата си и че сведения за нѣкакви движения на врага въ този участъкъ нѣма".

Изобщо азъ, макаръ и да допущамъ възможностьта за неприятелски маневръ противъ нашия дѣсенъ флангъ, но не вѣрвамъ тъй сжщо, че това ще може да бжде предприето тъй бързо, както се опасявате, и не ще бжде въ такива значителни размѣри, за да ни накаратъ да се откажемъ преждевременно отъ преимуществата, които имаме надъ противника. Въ всѣки случай мисля, че най-съответното на сегашната обстановка охранение на фланга е да не изпущаме инициативата отъ ржцетѣ и цѣлта да постигнемъ това съ смѣлъ маневръ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ което можемъ да осуетимъ въ зародиша си неприятелския маневръ.*)

Споредъ сведения, добити отъ началника на 9-а Плѣвенска дивизия, а така сжщо и отъ щаба на 1-а армия, днешния день и първа армия е имала среща съ врага по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Турцитѣ въ съставъ около 3 пехотни полка, 6 батареи и нѣколко ескадрона настжпили отъ къмъ Арнаутъ-Кьой за с. Софуларъ и Кайпа. Срещата е била съ войскитѣ отъ 3-а п. Балканска дивизия и се е свършила въ наша полза, като неприятелътъ въ голѣмъ безпорядъкъ отстжпилъ къмъ фортовата линия. Частитѣ отъ 3-а дивизия, които сж взели участия въ боя, сж достигнали и заели линията Кайпа и Мурагония.

Въ този день турцитѣ сж чувствували опасностьта отъ тѣхната неготовность и настжплението, както срещу 8-а Тунджанска дивизия, така и срещу 3-а Балканска дивизия отъ 1-а армия е била съ цель на печелене време и въ тѣзи боеве сж изведени всички войски, колкото е имало въ Одринъ. Ние обезпокоени, безъ всѣко основание, съ въображаема нѣкаква опасность отъ къмъ Димотика и Кърджалии, не можахме да схванемъ положението и съ едни по решителни дѣйствия да свършимъ съ Одринъ.

*) Въ този разговоръ Помощникътъ на Главнокомандующия предава, че е желателно да се провѣри и узнае, колкото е възможно по-скоро, какво е духовното състояние на Одринския гарнизонъ, като добавя: „За скоро време гответе се за друга решителна акция". На това Полковникъ Жековъ отговаря: „Готови сме, чакаме съ нетърпение".

Нашата голѣма грѣшка бѣше, че Одринъ не бѣше изученъ още отъ мирно време. Сведенията, които се дадоха за него, внушаваха понятието за непревземаемостьта на тази крепость съ открита сила.

Щабътъ на 2-а армия продължаваше да стой още въ Търново-Сеймень. Бѣше направено разпореждане още на 8-и октомврий да замине за Свиленградъ, и на 9-и октомврий се донесе въ Главната Квартира. По поводъ на това отъ Главната Квартира се съобщи на Командующи армията, ако и въ мека форма, въ видъ на желание, да не се бърза да се отива въ Мустафа-Паша:

„Разговоръ между Командующи армията и Началника щаба на действующата армия 8.X.1912 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

„Допълняющитѣ дружини, доколкото свободни има, сж на пжть, гдето ще образуватъ отряди съ артилерия, но за сега находящитѣ се въ Търново-Сеймень сж потрѣбни, както знаете, за укрепленията. Охранението на дѣсния флангъ на Вашата армия принадлежи Вамъ затова азъ мисля, че като оставитѣ вмѣсто конницата една дружина, заедно съ пограничнитѣ части, да прикриватъ проходитѣ презъ планината между Мезекъ и Инджели, бригадата на полковникъ Таневъ трѣбва непременно да се изпрати къмъ Инджели, за свързка съ Хасковския отрядъ. Пакъ считамъ за нуждно да повторя, щото Хасковския отрядъ да не се уличава много на югъ, особено предъ видъ на едно сполучливо настжпление отъ къмъ Арда. Вие сами трѣбва да се грижитѣ за обезпечаването на фланга, защото Щабътъ на армията не разполага съ други организирани войски. Мисля, че не трѣбва да се увличаме даже и при възможни благоприятни условия. За всичко трѣбва да бждете готови, когато бжде образуванъ отрядътъ, азъ ще изпратя да заеме Корашли, но за сега трѣбва да вземете всички мѣрки за прикритие фланга и комуникационната линия. Днесъ се изпратиха пеши и конни стражари на дивизията за полицейска служба; при пръвъ случай ще изпратимъ две роти опълченци въ Свиленградъ. На Хасковския отрядъ е придаденъ допълняющиятъ ескадронъ на 3-и коненъ полкъ, който днесъ вѣрвамъ да е пристигналъ въ Хасково и утре да се присъедини къмъ отряда. Генералъ *Ковачевъ* е откжсналъ Тъмрашъ, заелъ е Якуррда. Днесъ предполага да завладѣе Мехомия".

„Споредъ моето мнение, не бързайте да отивате въ Свиленградъ, и пакъ моля да обърнете внимание на крайния си дѣсенъ флангъ и на посокитѣ, които идатъ отъ Арда. Каквито сили и да имать турцитѣ въ Одринъ, тѣхното преминаване въ настжпление не може да има такова влияние върху положението на повѣрената Ви армия, както едно обходно движение отъ къмъ Инджелии; то ще принуди армията Ви да отстжпи, за това трѣбва да се нареди охранението на фланга Ви. Преди всичко, за това трѣбва да се отдѣлятъ две дружини отъ една бригада на 8 а дивизия, които ще усилимъ съ едно артилерийско отдѣление отъ Търново-Сеймень, за да заеме Инджелии и да наблюдава за посокитѣ, които отъ Арда отиватъ за Търново-Сеймень. Повѣрената Ви армия има доста сили да се удържи на укрепената позиция противъ редифскитѣ дивизии, които съставятъ гарнизона на Одринъ, и да обезпечатъ крайния си лѣви флангъ".

„Въ първата си директива азъ бѣхъ оставилъ задача на Конната бригада, предъ видъ на особения образъ на действие на повѣрената Ви армия подъ Одринъ, по-добрѣ е тя да се раположи на крайния дѣсенъ флангъ на Хасковския отрядъ.

Какво ще кажете?

Въпросъ: Сега, значи, напредването на 2-а армия къмъ Одринъ би трѣбвало да се преостанови навреме, но ако бжде атакувана, контъръ-атаката е неминуема и съ нея ще се напредне. Сега само ще се утвърдяваме на заетитѣ мѣста. Относително Инджелии ще разпоредя, но кога ще отиде не с. с. отдѣление.

Отговоръ: Още утре, щомъ дружинитѣ бждатъ тамъ, ще направя разпореждане.

— Добре.

— Друго нѣщо има ли?

— Нищо особенно нѣма. Турската флота днесъ е бомбардирала Балчикъ и разрушила складоветѣ съ жита; една лодка моряци се е опитала да излѣзе на Каварна, но сж били принудени да се оттеглятъ вжтре въ морето. Сжщо сж бомбардирали мънастиря „Св. Константинъ" и казармитѣ при Евксиноградъ. Взети сж всички мѣрки противъ единъ десантъ.

Всичко това изключаваше решителность въ действията.

На *10-и октомврий* се получи една заповѣдь, предадена въ 1 ч. 35 м. сл. пл. по телеграфа: Хасковскиятъ отрядъ да остави две дружини съ планинското отдѣление въ Кърджали, а съ останалитѣ части да се отправи за Геренъ и Ениджели, съ цель да залови и осигури преправитѣ на р. Арда въ участъка южно отъ тѣзи села, и 2) дружинитѣ отъ бригадата на 8-а дивизия да се присъединятъ къмъ нея.

Конната бригада да се употрѣби по Ваше усмотрение. Изказва мнение да се организира при Орта-кьой Тетъ-де-понъ за отпоръ на едно евентуално настжпление на противника отъ къмъ Димотика.

Въ 2-а ч. сл. пладне се получи друга заповѣдь: 1-а бригада отъ 3-а п. Балканска дивизия да бжде готова, за да премине въ всѣки моментъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да подпомогне първата армия."

Разпореждането за Хасковския отрядъ бѣ много прибързано и можеше да бжде катастрофално за нашитѣ армии, ако турцитѣ бѣха схванали положението. Яверъ Паша отстжпи съ 5 табура къмъ Мъстанлж, а другитѣ къмъ Дарж-дере. Всичкото население въ Кърджали и южно отъ р. Арда е изключително турско, въоржжено и фанатизирано. Оставянето само две дружини въ Кърджали бѣ много рисковано, защото транспортитѣ за Кърджали идеха отъ Хасково и бѣха безпокоени отъ башибозуци; по цѣлото течение на Арда се бѣха струпали много бѣжанци отъ Кърджали, които бѣха напустнали селата си и избѣгали съ войскитѣ и желающи да се завърнатъ по селата си. На югъ отъ Арда между Кърджали, Мъстанлж и Орта-кьой, въ така наречената мѣстность Султанъери, се бѣха образували много башибозушки чети, имащи за ядро войници отъ разбѣгалитѣ се войски на Яверъ Паша. Всичко това ако и да не представляваше голѣма сила, но все това бѣше сила фанатизирана, и ако само усѣтеше нашата слабость, можеше да унищожи нашия успѣхъ и си възвърне пакъ старото положение. Оставенитѣ войски въ Кърджали, 2 дружини и едно планинско арт. отдѣление, не бѣха въ състояние да се противопоставятъ на тази опастность, освенъ ако тѣзи войски имаха единъ енергиченъ началникъ, какъвто тѣ, нѣмаха, и началникътъ, който остана тамъ — командиръть на 4-и п. полкъ — бѣше слабодушенъ и лишенъ отъ енергия. Трѣбваше Хасковскиятъ отрядъ да остане въ Кърджали още поне 3—4 дена, да доунищожи разнитѣ башибозушки чети, да въдвори редъ въ околията, и тогава да тръгне за друго мѣсто. По-добре би било той, като остане въ Кърджали. да изпрати силни рекогносцировачни отряди къмъ Мъстанлж и поне разясни по-добре положението, и въ зависимость отъ разузнаванията да се реши неговата задача.

Между това въ Тремезли и Чамурли (по пжтя Хасково Харманли въ долината на р. Олу-дере) бѣха изпратени опълченски и допълняющи дружини да укрепяватъ тия пунктове, за въ случай, че противникътъ настжпи.

За да предизвика съ време усилването на войскитѣ въ Кърджали и се избѣгне възможниятъ успѣхъ на турцитѣ, ако тѣ предприематъ нѣкои действия, командующиятъ 2-а армия подаде следующата телеграма до Главната Квартира въ Стара-Загора:

„Началникътъ на Хасковскиятъ отрядъ донесе, че въ боя при Кърджали срещу него сж вземали участие около 7 низамски и 2 мустафъзки баталиона съ 8 планински орждия подъ командата на Яверъ Паша. Турцитѣ сж отстжпили съ 5 баталиона къмъ Мъстанлж и останалитѣ къмъ Дарж-дере. Захванатъ складъ съ единъ милионъ патрони и 40 санъка съ гранати. При новото назначение на Хасковскиятъ отрядъ, въ Кърджали сж оставени само две дружини и планинското отдѣление, това ми се вижда рисковано, догдето не се установи точно, за по-голѣмото отдалечаване на противника. Ето защо азъ молихъ, и сега настоятелно моля дветѣ дружини въ Кърджали да се подкрепятъ съ опълченски дружини, които вмѣсто да стоятъ по Тремезли и Чамурли, биха принесли полза въ смисълъ да нѣма нужда нито отъ Тремезли, нито отъ Чамурли, които и безъ укрепления сж силни.

До началникътъ на Хасковскиятъ отрядъ се предаде телеграфически следующата заповѣдь:

„Нашитѣ войски навсѣкжде иматъ пъленъ успѣхъ и продължаватъ победоносно настжплението си. Вчера 8-а дивизия е имала победоносенъ бой на линията Юрушъ — развалини Коюнли, като е разбила противника, който е отстжпилъ въ паническо бѣгство.

„Предъ видъ новата обстановка и предстоящитѣ действия около Одринъ, заповѣдвамъ: оставете две дружини съ планинското артилерийско отдѣление при Кърджали, а съ останалитѣ части се отправете незабавно презъ Каба-Виранъ, Софуларъ, Ходжаларъ, Копшитъ за Геренъ и Инджели, съ цель да заемите и осигурите преправитѣ на Арда въ участъка южно отъ последнитѣ две села.

Пограничната стража въ зоната на вашитѣ действия да излѣзе напредъ и се разположи по лѣвия брѣгъ на р. Арда въ участъка между Османъ-Пашаларъ и Кърджали.

Кърджалийската околия е оскъдна отъ пжтища и избранятъ пжть за движение не е отъ най-добритѣ, но той се даде съ цель да се кръстоса краятъ отъ нашитѣ войски и всели покорность въ населението.

Сведения се получиха отъ мѣстни жители, че находящитѣ се въ Орта-кьой 300—400 човѣка пехота избѣгали къмъ Димотика и градътъ билъ свободенъ отъ турци.

На *10-и октомврий* въ 4 ч. сл. пл. Щабътъ на 2-а армия тръгна отъ Търново-Сейменъ за Свиленградъ, гдето пристигна около 6 ч. сл. пладне. Първата грижа бѣше да се влѣзе въ сношение съ частитѣ и се узнае положението което бѣ, че войскитѣ отъ 8-а и 9-а дивизия се утвърдяватъ на заетитѣ мѣста. Сжщия день противникътъ е почналъ да стреля отъ крепостьта срещу охраняющитѣ части на 9-а дивизия. Презъ нощьта срещу 11, между 2—3 часътъ турцитѣ

откриха огънь срещу 3-а бригада отъ 8-а дивизия, но безъ резултатъ, на която стрелба нашата полска артилерия не отговори, защотъ разстоянието не позволяваше.

На 11-и октомврий рано се заповѣда на командира на конната бригада:

„Тръгнете днесъ съ бригадата за Сюлбекюнъ и влѣзте въ свързка съ дветѣ дружини при Куртькьой. За по-нататъшнитѣ Ви действия ще последва заповѣдь.

Часть отъ Хасковския отрядъ днесъ настжпва отъ Кърджалии за с. Геренъ и с. Кавакъ-Махле гдето вѣроятно ще пристигне утре.

Разпоредете да се предаде заповѣдь на пограничната стража въ Кърджалийско да настжпи напредъ и се разположи по лѣвия брѣгъ на р. Арда."

До началника на Хасковския отрядъ:

„Разпоредете, щото пограничната стража въ Кърджалийския участъкъ да излѣзе напредъ и се разположи на лѣвия брѣгъ на р. Арда, отгдето да продължава да охранява участъка си и да не допущатъ на избѣгалото мѣстно население да се връща обратно назадъ.

Днесъ конната бригада настжпи отъ Корошлии за Сюлбекюнъ.

Съ транспортитѣ, които се завръщатъ праздни за Хасково, да се пренасятъ заловенитѣ пушки и патрони.

Въ врѣме на движение поддържайте свързка съ Щаба на армията. № 707."

По пладне се получи нова заповѣдь отъ Щаба на действующата армия за придаването на бригадата отъ 3-а дивизия къмъ 1-а армия, изпълнението на което бе закжснѣло, по причина на приидването на водитѣ на р. Тунджа и мостоветѣ бѣха вдигнати. Тѣ се построиха наново и бригадата още сжщия день премина на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Нейното мѣсто е било заето отъ единъ пехотенъ полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление, отъ войскитѣ, които бѣха оставени въ маневрени войски, така че за такива остана само единъ полкъ. Този день противникътъ е продължавалъ рѣдка стрелба отъ крепостьта, но безъ резултати.

На 12 октомври се получи телеграфическа заповѣдь, щото Хасковскиятъ отрядъ да се не спира при Геренъ, а да се привлече за действие срещу Одринъ, и че за усилване на войскитѣ въ Кърджалии се пращатъ две опълченски дружини отъ Търново-Сейменъ.

Въ 5 ч. 35 м. пр. пл. се получи директива № 4:

„За днешно число, 12 октомври, Негово Величество Главнокомандующиятъ заповѣда частитѣ отъ отдѣлнитѣ армии да се разположатъ както следва:

1. Втора армия: а) Отъ 8-а Тунджанска дивизия две бригади да преминатъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, като едната бригада формира тетдепонъ на линията Кьормутъ, Карталъ-Тепе. Салписъ-Татаръ, Сименли съ фронтъ къмъ Димотика; другата бригада да формира заслонъ срещу крепостьта на линията Кьормутъ, Иенюкьой, чифликъ Колакли. б) Конната бригада да мине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и да разузнава по посока на Димотика, като развали желѣзния пжть между с. Ениоглу, Чанчи. в) Участъкътъ Юрушъ — чифл. Колакли да се усили съ шесть дружини допълняющи и опълченски, които отъ 12 того ще почнатъ да пристигатъ; къмъ този участъкъ се придаватъ сжщо и тежкитѣ обсадни отдѣления отъ Софийския и Шуменския крепостни баталиони. г) 9-а дивизия остава на мѣстото си на линията Кемалъ, кота 51 южно отъ Фикелъ.

2. Първата армия: а) 3-а дивизия остава на мѣстото си на линията Челме-Кьой, кота 89·9 северно отъ Кара-Юсюфъ. б) 10-а дивизия да настжпи и се разположи въ участъка Арпачъ, Мусучъ съ охранение отъ югъ и отъ западъ. в) 1-а дивизия да настжпи и се разположи въ участъка Текемларъ и Енидже, съ охранение на югъ и изтокъ. г) 10-и коненъ полкъ да залови пжтя Одринъ, Хавса и пресѣче телеграфнитѣ съобщения.

3. Трета армия да остане на заеманото мѣсто въ Лозенградъ, Бунаръ-Хисаръ, Виза и да освѣти фронта Тюркъ-Бей, Караагачъ, Урумъ-Бегли, като изпрати самостоятелни разезди къмъ БабаЕски и Люле-Бургазъ.

Събранитѣ сведения да се донесатъ направо въ Щаба на действующата армия телеграфически.

4. Щабътъ на действующата армия остава въ Стара-Загора."

Въ изпълнение на тази директива се дадоха предварителни разпореждания до началника на 8-а дивизия и командира на Конната дивизия, а именно:

До началника 8-а дивизия.

„Разпоредете дветѣ дружини, находящи се въ с. Куртькьой, да влѣзатъ въ разпореждане на командира на конната бригада Полковникъ Таневъ, който има за цель, като премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда на участъка Куморли, Кьормутъ да разруши желѣзнопжтната линия на участъка Ениуглу, Чанчи.

Днесъ отъ самостоятелния нашъ разездъ при с. Орта-Кьой въ 6 ч. пр. пладне е била забелезана една неприятелска колона около бригада пехота съ артилерия да се направлява отъ Кърджалии къмъ Орта-Кьой.

Направете нуждното да се попречи на тази колона да влѣзе въ Одринъ. № 474."

„Командиру конната бригада.

Продължавайте настжплението си за долината на р. Арда по посока на линията Куморли, Кьормутъ.

На повѣрената Ви бригада, заедно съ дветѣ дружини при Куртъ-Кьой, които влизатъ въ Ваше разпореждане, се поставя задача да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ цель да разруши желѣзнопжтната линия на участъка Елиоглу, Чанчи. За горната цель обезпечете си още тази вечерь минаването отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на р Арда.

Разездътъ на поручикъ Стоевъ днесь къмъ 6 ч. пр. пл. е забелезалъ една неприятелска колона около една бригада пехота съ артилерия, която се е направлявала отъ Кърджали къмъ Орта-кьой.

8-а дивизия има части на изтокъ отъ Юрушъ и развалини Коюнлии, Еспетли и Бешъ-тепе; конницата ѝ се опира на Еспетли и разузнава по дѣсния брѣгъ на р. Арда.

За получаване на настоящето донесете. № 743.

Сжщевременно се направи донесение до Щаба на действующата армия за пречкитѣ, които се срещатъ въ изпълнение на директивата:

„Отъ проучването на заповѣданата операция по дѣсния брѣгъ на р. Арда намирамъ, че тя не ще може да се изпълни дотогава, докато не се осигуримъ добре по лѣвия брѣгъ на р. Арда до Марица, защото една сериозна вилазка би поставила въ рискъ всичко до сега придобито. За действията по дѣсния брѣгъ на р. Арда насочихъ за сега конната бригада, която е вече въ Кумурли, подкрепена съ една дружина. Конната бригада ще произведе развезка и ако е възможно развала на желѣзницата за Димотика и въ зависимость отъ резултатитѣ на тази развеска ще се предприеме постепенно останалото. Опълченската дружина на подполковникъ *Шамутковъ* задържахъ тукъ, като едната рота оставихъ за пазене и обезпечение ж. п. станция, а тритѣ въ града за поддържане реда и охраната на града. Отъ горното се вижда, че въпреки всичкото ми желание, операцията за дѣсния брѣгъ на Арда ще закжснѣе. Положението на югъ отъ Кърджали не е разяснено. № 760.

„Разговоръ на началника щаба на 2-а армия съ полковникъ Нерѣзовъ на 13-и октомврий.

Полковникъ Нерѣзовъ: Щабътъ на действующата армия още не е получилъ донесение отъ 2-а армия за действията ѝ на 12 октомврий и за нейното положение вечерьта на сжщия день.

Полковникъ Жековъ: Донесение за положението и действията е изпратено миналата нощь и вѣроятно ще се получи, макаръ и по-кжсно. Телеграмитѣ много се бавятъ поради претрупаната работа по станциитѣ.

Положението на 12-и октомврий остана неизмѣнно. Направиха се и се правятъ подготвителни работи за преминаване на дѣсния брѣгъ на р. Арда, обаче самото преминаване съгласно директивата не ще може да се извърши по-рано отъ 14-и октомврий понеже построяването на моста ще изисква дълго време. Освенъ това, Конната бригада и Хасковския отрядъ едвамъ днесъ кѫсно вечерьта ще достигнатъ лѣвия брѣгъ, а безъ това този деликатенъ маневръ не може да се предприеме. За да бѫде той сигуренъ въ резутата си, необхоеимо е, щото поне часть отъ обсаднитѣ батареи да бѫдатъ на мѣстата си, а за това сѫ потрѣбни два-три дена. Командующиятъ армията самъ бърза, но работитѣ изискватъ своето време.

Полковникъ Нерѣзовъ: За обсадния паркъ е направено разпореждане и отъ днесъ ще почнатъ вече да пристигатъ."

На 13-и октомврий въ 3 ч. 40 м. пр. пл. се издаде заповѣдь по 2-а армия № 9:

„§ 1. Една бригада отъ противника съ артилерия и конница около 5—6 хиляди, отстѫпваща отъ Кърджали за Одринъ, тази нощь нощува въ гр. Орта-кьой. Другитѣ сведения за противника сѫщитѣ.

Първа армия се намира на линията Челме-кьой, кота 899, Арпачъ, Мусучъ, Текешларъ и Енидже.

ЗАПОВѢДВАМЪ:

„§ 2. а) 8-а *Тунджачска дивизия*, като се държи твърдо съ 3-а бригада и достатъчно артилерия на заетата линия с. Юрушъ, чифликъ Колакли, съ останалитѣ части да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и заеме положение: съ една бригада да образува тетъ-де-понъ на линията с. Кьормутъ, разв. чифл. Салтаклѫ и с. Сименли съ фронтъ къмъ Димотика, а съ другата да заеме линията с. Кьормутъ, с. Ени-кьой срещу южния фронтъ на крепостьта.

За тази цель владѣнието на дѣсния брѣгъ на р. Арда да бѫде предварително обезпечено съ конница на дивизията, подкрепена съ пехотни части.

Днесъ най-кѫсно до 8 ч. сл. пл. мостътъ да бѫде готовъ.

Началникътъ на дивизията да разпореди да се даде въ разпореждане на командира на конната бригада едната отъ дружинитѣ разположени при с. Курткъой, която днесъ да стигне въ с. Кумарлѫ.

б) *Конната бригада* да достигне днесъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда при Кумарлѫ и най-кѫсно до 14 того сутринтьта да премине на дѣсния бръгъ на сѫщата рѣка, за да разузнава въ участъка Сименли — развал. чифл. Салтаклѫ, Ени-кьой, Ениоглу и Орта-кьой, Кърджали, Димотика и да разруши же-

лѣзопѫтната линия Димотика — Одринъ предпочитателно въ участъка Ени-оглу — Чанчи.

За поддържка на Конната бригада се назначава една пехотна дружина отъ Куртъ-кьой.

Действията на Конната бригада трѣбва да бѫдатъ въ тѣсна свързка съ положението и действията на частитѣ отъ 8-а дивизия по дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Въ случай, че поради умора и изтощение на конетѣ Конната бригада ще има нужда отъ почивка при Кумурли, то за това своевременно да се донесе въ щаба на армията, като се уведоми и началникътъ на 8-а дивизия.

в) *9-а дивизия:* частитѣ да останатъ днесъ по мѣстата си. Да се произведе най подробна рекогносциорвка, за да се опредѣлятъ мѣстата на обсаднитѣ батареи, дѣсния и средния участъци, а сѫщо да се изследватъ потсѫпитѣ къмъ линията на неприятелскитѣ укрепления, както и пунктоветѣ, които трѣбва да се заематъ за облекчаване по-нататъшното настѫпване къмъ отбранителната линия на противника.

г) Хасковскиятъ отрядъ да продължи движението си къмъ Силбекюнъ, гдето да достигне днесъ вечерьта.

д) Кърджалийскиятъ отрядъ да остане на мѣстото си и да продължава изпълнението на възложената му задача.

§ 3. Началницитѣ на дивизиитѣ и отрядитѣ да подържатъ постоянна свързка съ Щаба на армията, като не по-малко отъ два пѫти презъ денонощието донасятъ за положението си и за противника.

„§ 4. Щабътъ на армията остава въ гр. Мустафа-Паша."

Началникътъ на 8-а дивизия донася за положението, отъ което се вижда, че мостоветѣ на р. Арда не ще бѫдатъ толкозъ скоро готови, особено сега при прииждането водитѣ на рѣката. Нему се даде следующата телеграфическа заповѣдь:

„Изпълнението на действията за заемане положението на дѣсния брѣгъ на р. Арда трѣбва да се предприеме само следъ като конната бригада разузнае и разясни положението въ зоната Одринъ, Орта-кьой, Димотика.

Преминаването на бригадитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда да стане последователно: само когато едната бригада заеме твърдо положение за образуване тетъ-де-понъ, тогава да започне прехвърляне на другата бригада.

Първиятъ ешалонъ отъ обсадния паркъ ще пристигне днесъ въ Кадѫ-кьой и ще трѣбва незабавно да се пристѫпи къмъ изкарването и поставянето орждията на позицията, за която цель полковникъ Загорски е изпратенъ днесь, да произведе рекогносцировката.

По донесение отъ началника на 9-а дивизия, на дѣсния брѣгъ на р. Марица — при Папазъ-тепе — билъ забелезанъ бивакътъ на значителна неприятелска войска № 761.

На 13-и октомврий въ 10 ч. 30 м. сл. пл. Началникъ щаба на 2-а армия биде повиканъ отъ Щаба на действующата армия на телефона, и му се предава следующата директива № 5.

„Споредъ добититѣ сведения, групировката на противника е следующата: Бунаръ-Хисаръ 24 табура, 20 батареи; Баба-Ески, Люле-Бургазъ 47 табура, 34 батареи; Димотика Узунъ-Кюпрю 18 табура, 6 батареи; Одринъ и околностьта 44 табура, 17 батареи, 24 ескадона.

Нашитѣ войски сж разположени: втора армия: чифл. Колакли, Юрушъ, Кемалъ, Биюкъ-Смаилча, кота 61.

Първа армия: 3-а дивизия на линията Чолмекьой, Кара-Исуфъ, 10-а дивизия — Гечкенли, 1- адивизия — разв. Гердели.

Трета армия: линията Енидже, Кавакли, развалини Хасанъ-Бегли.

За утрешно число, 14-и октомврий, Негово Величество Главнокомандующия заповѣда:

1. *Първа* армия: 10-а дивизия да настжпи по пжтя Кькилеръ, чифл. Коджа-Адеръ, развалини Бустанли, Каралж, като обърне особено внимание за охранението си на дѣсния флангъ отъ къмъ крепостьта и за наблюдението пжтя Одринъ, Хавса, Баба-Ески.

1-а дивизия да настжпи по пжтя могила Таушанъ-тепе, Енидже, Кавакли, Лефеджи. Тази дивизия съ авангардитѣ си да достигнатъ линията Каралж, Лефеджи. Цельта на тази дивизия е да търсятъ и атакуватъ противника по линията Баба-Ески, Айвали.

3-а Балканска дивизия съ две дружини и една батарея да застане на позицията при Демераплия, а следъ като бжде усилена съ една бригада отъ 9-а дивизия, тогава съ двете си бригади да застане на позиция при Габилеръ, за да прикрие движението на 1 а и 10-а дивизии. Цельта на 3-а Балканска дивизия е да осуети всѣка виласка отъ крепостьта на северъ, а особено на източна посока, която води къмъ главнитѣ сили на първата армия. Отъ поведението на тази дивизия зависи успѣшното изпълнение на маневра, който е предприетъ, за да се нанесе решителинъ ударъ на противника на линията Баба-Ески, Люле-Бургазъ.

2. *Трета* армия, 6-а Бдинска дивизия като авангардъ да настжпи и достигне линията чифликъ Мандра, Кавакъ-дере р. Франчъ-дере. 4-а и 5-а дизизия да се групиратъ предъ линията развалини Хасанъ-бегли, развалини Едекюпъ-дере. Съ отдѣленъ отрядъ да се заеме Бунаръ-Хисаръ, съ цель да се обезпечи посоката къмъ Виза. Конната дивизия да освѣтли района Баба-Ески, Люле-Бургазъ, Караагачъ. Цельта на

армията е съвмѣстно съ първата армия да атакува противника, като се старае да го отреже отъ Чорлу-Цариградъ.

3. *Втора* армия да продължава изпълнението на дадената й директива за днешно число. Една бригада съ едно с. с. артилерийско отдѣление отъ 9-а дивизия да премине по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да влѣзе временно въ разпореждането на началника на 3-а Балканска дивизия. 11-а дивизия да усили участъка на 9-а дивизия. Цельта на втората армия е съ своитѣ действия да улесни задачата на първата и третата армии.

4. Командующия 3-а армия да регулира движението на армията си съ това на първа армия. Първата армия да почне движението си въ 6 ч. пр. пл."

Къмъ директивата ставатъ и следнитѣ обяснения. Полковникъ Нерѣзовъ — помощникъ началникъ на Генералния щабъ на действующата армия — предава по заповедь:

„Бригадата отъ 9-а дивизия, заедно съ с. с. артилерийско отдѣление за което е въпросъ въ директивата № 5 § 3, да тръгне утре въ 6 ч. пр. пл. за с. Акъ-Бунаръ, за което е съобщено и на началника на 3-а Балканска дивизия. Единадесетата дивизия се формира въ Мустафа-Паша. Дружинитѣ й пристигатъ по сухо и желѣзницата вчера и днесъ и ще продължатъ и утре. Генералъ Велчевъ тази сутринъ замина за Мустафа-Паша.

Въпросъ: До сега въ Мустафа-Паша е пристигнала само една опълченска дружина. Кога ще пристигнатъ другитѣ части, които ще образуватъ 11-а дивизия, е неизвестно и, следователно не може да се направи отъ сега разпореждане, както за измѣнение разположението на 9-а дивизия, тъй и за времето, когато новопристигающитѣ части ще бждатъ насочени на новоопредѣленитѣ имъ мѣста. Понеже утре една бригада отъ 9-а дивизия преминава на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, то мѣстото й трѣбва веднага да бжде заето отъ другитѣ части на дивизията, а това ново разположение ще трѣбва пакъ да се измѣни, когато пристигнатъ новитѣ части за подкрепления. Но ако още утре ще пристигнатъ нѣколко дружини въ Мустафа-Паша, то времето за отслабване северния и северо-западния участъци на линията на обложение ще може да се съкрати.

Отъ обсадния паркъ още нищо не е пристигнало, а следъ пристигането му ще сж необходими не по-малко отъ 2—3 дни, до като обсаднитѣ батареи бжлатъ поставени на мѣстата си.

Полковникъ Нерѣзовъ: Бригадата непремонно трѣбва да замине утре въ 6 ч. пр. пл., до тази вечерь въ Мустафа-Паша сж пристигнали 3 дружини и тази нощь пристигатъ

още 3, тъй че още утре рано могатъ да бѫдатъ изпратени на опредѣления участъкъ.

Полковникъ Жековъ: Даже и да е тъй, то пакъ, за да заематъ опразненото мѣсто, ще бѫде потрѣбно не по-малко отъ едно денонощие. Но съобщихъ това само за сведение, за да се знае, че разпорежданията трудно се изпълняватъ не тъй скоро, както е желателно, защото времето е дъждовно, пѫтищата развалени и кални".

За изпълнение на горнитѣ разпореждания се дадоха телеграфрчески заповеди до съответствующитѣ началници, а следъ това се издава заповедь № 10 по армията:

„Щабъ Мустафа-паша. Карта 1:126,000. 14·X 1912 год., 4 ч. пр. пл.

§ 1. Споредъ сведенията на Щаба на действующата армия, групировката на неприятелскитѣ сили е следующата: Бунаръ-Хисаръ 24 дружини и 20 батареи; Баба-Ески, Люле-Бургазъ 17 дружини и 34 батареи; Димотика, Узунъ-Кюпрю 18 дружини и 6 батареи; Одринъ и околностьта 44 дружини, 17 батареи и 24 ескадрона.

Нашитѣ войски сѫ разположени: 3-а армия на линията: Енидже, Кавакли, развалини Хасанъ-Бегли. 1-а армия на линията Челмекьой, Кара-Исуфъ, Гечкенлии, развалини Гечкенлии.

Положението на повѣрената ми армия е: 9 дивизия на линията: Кемалъ, Ахъркьой, Бозганъ, кота 61; 8-а дивизия — Юрушъ, развалини Коюнлии; Хасковскиятъ отрядъ въ Сюлбекюнъ, а Кърджалийскиятъ — при гр. Кърджалии.

3-а и 1-а армии днесъ настѫпватъ и маневриватъ, за да се поставятъ въ положение да атакуватъ противнака на линията Баба-Ески, Айвали, Люле-Бургазъ, а на 3 дивизия, усилена съ една бригада отъ 9-а дивизия, е възложено да прикрива фланга на 1-а армия,

§ 2. Повѣрената ми армия има за задача съ действията си къмъ Димотика да улесни задачата на другитѣ армии.

§ 3. Заповѣдвамъ:

а) *Конната бригада,* усилена съ две дружини отъ 8-а дивизия, да премине днесъ, 14-и октомврий, на дѣсния брѣгъ на р, Арда и разузнава въ участъка Сейменли, разв. чифл. Салтакли, Иеникьой и Ениоглу и Ортакьой, Кърджалии, Димотика, като се стреми да разруши ж. п. линия Димотика — Одринъ, предпочитателно между Чанчи Ени-Оглу.

б) *8-а дивизия,* като продължава да остава на заетитѣ си мѣста и да се утвърдява на участъка между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия брѣгъ на р. Арда, да вземе всички подготвителни мѣрки за преминаване съ часть отъ силитѣ си на дѣсния брѣгъ ни р. Арда, за да заеме положението съгласно заповѣдь № 9 § 2. За тая цель възможно въ по-скоро

време да се прехвърли мостътъ на р. Арда, което да стане подъ прикритието на конната бригада и дивизионната кочница, подкрепени съ пехотни части.

в) *9-а дивизия:* бригадата оставена въ маневрени войски, заедно съ едно с. с. артилерийско отдѣление днесъ, 14-и октомврий, въ 6 ч. пр. пладне да тръгне за с. Акъ-Бунаръ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и влѣзе временно въ разпореждане на началника на 3-а дивизия. Другитѣ бригади отъ дивизията да останатъ на мѣстата си, като продължаватъ рекогносцировкитѣ си съгласно § 2 п. „в" отъ заповѣдь № 9.

г) *Хасковскиятъ отрядъ* да продължи движението си и да достигне днесъ до с. Бешъ-Тепе, гдето да влѣзе въ разпореждане на началника на 8-а дивизия.

д) *Кърджалийскиятъ отрядъ* да остане пуи Кърджалии, като продължава да изпълнява възложената му задача.

§ 4. Началникътъ на артилерията, съвмѣстно съ началника на обсадния паркъ, да произведатъ рекогносцировки, съ цель да се опредѣлятъ мѣстата на обсаднитѣ батареи на дѣсния и лѣвия брѣгъ на р. Марица, съгласно даденитѣ му устни указания.

§ 5. Всичкитѣ части да поддържатъ най-тѣсна бойна свързка, за да могатъ своевременно и ефикасно да си съдѣйствуватъ.

§ 6. Щабътъ на армията остава въ гр. Мустафа-паша".

По сведения, добити отъ началника на 8-а дивизия, се оказа, че никаква турска бригада не се е движила къмъ Ортакьой, а виденитѣ тълпи войници сѫ башибозуци и отдѣлни команди отъ турската погранична стража, разбѣгалитѣ се нѣкои команди отъ войскитѣ на Яверъ паша, които сѫ се изгубили нейде на югъ. Отъ Кърджалии, обаче, донесенията почнаха да ставатъ обезпокоителни, защота турцитѣ сѫ се поустроили около Мъстанлж и сѫ предприели рекогносцировки къмъ Кърджалии. Това предизвика да се иска усилване на войскитѣ въ Кърджалии.

IV. Формиране на 11-а дивизия и изпращане на обсадната артилерия.

Излаза на 16-и октомврий и резултатитѣ. Заемане на Димотика. Положението въ Кърджалии.

На 13-и октомврий съ телеграма отъ Щаба на действующата армия се съобщава за формирането въ Мустафа-паша на 11-а пех. дивизия отъ допълняющи и опълченски дружини и че тази дивизия влиза въ състава на 2-а армия.

Въ сѫщото време се почна и превозътъ на обсадна артилерия. Тази артилерия, вземена отъ Софийския и Шуменския крепостни баталиони, бѣше предназначена за Търново-Сейменъ, гдето се предполагаше да се устрои укрепенъ пунктъ за въ случай на наша несполука. Съ заемането на Кърджалии и Лозенградъ, положението се доста измѣни, отъ друга страна и вземането войски отъ 2-а армия за усилване на 1-а и 3-а армии изискваше да се даде по-голѣма устойчивость на войскитѣ около Одринъ. Това предизвика, щото отъ артилерията отъ по-голѣмъ калибъръ, предназначена за Търново-Сейменския укрепенъ пунктъ, да се създаде обсадна артилерия. При всичката малочисленость на артилерията отъ голѣмъ калибъръ, тя обаче бѣше необходима за борба срещу сѫщата на противника, а така сѫщо и за поддържане духа въ нашитѣ войски. Изпращането на обсадната артилерия ставаше безъ всѣка смѣтка, за възможностьта да се разтовари и превезе до позициитѣ, така че по гаритѣ стана едно задръстване, отъ което закѫснеха и дружинитѣ, които бѣха предназначени за формирането на 11-а дивизия.

За изяснение на положението може да послужи следующето изложение за положението въ разговора по телефона, въ който Началникъ щаба на 2-а армия на запитването отъ Главната Квартира за положението, казва слѣдующето:

„*Полк. Нерѣзовъ*: Кажете какво е положението на 2-а армия?

Полк. Жековъ: Положението на 2-а армия е: 9-а дивизия остава на мѣстото си. Днесъ се продължава рекогносцировката на участъцитѣ, на които ще бѫдатъ поставени обсаднитѣ батареи. Противникътъ противъ 9-а дивизия не проявява никаква активность, съ изключение на вчерашното нѣколко часово обстрелване на два взвода отъ 33-и п. полкъ, които сѫ произвеждали рекогносцировка по посока на Каджъой; взводоветѣ сѫ били обстрелвани и отъ Папазъ-тепе. Вчера водопроводитѣ на северъ отъ Одринъ сѫ били окончателно разрушени и водата отъ тѣхъ вече не може да отива въ Одринъ. Ако и 1-а армия разруши водопроводитѣ на североизтокъ отъ Одринъ. последниятъ ще бѫде принуденъ да вземе вода само отъ рѣката.

Осма дивизия завърши всички подготвителни работи на р. Арда. До утре сутриньта ще бѫдатъ готови 4 моста. Тази нощь положението на дивизията е: 3-а бригада, съ нескорострелния артилерийски полкъ, на позиция при Юрушъ и развалини Коюнлии; 1-а бригада, съ единъ полкъ въ Еспетлии и единъ полкъ при Болдуркьой; 2-а бригада на около 2 километра на югоизтокъ отъ чифл. Бургуджикьой, маскирано разположена въ долината и готова да мине утре рано на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Днесь отъ Папазъ-тепе е билъ открить артилерийски огънь противъ позицията на 3-а бригада, но безъ резултатъ. Вчера при патрулирането предъ фронта на преднитѣ постове на около 700—800 крачки предъ дѣсния уастъкъ въ една долина сѫ намѣрени незабелезани до тогава 100 трупа неприятелски, вѣроятно избити отъ собствената имъ артилерия или съ престрелка помежду имъ, понеже въ нощната вилазка, произведена преди два дена, тѣ сѫ стреляли и съ артилерийски огънь, а нашитѣ никакъ не сѫ отговорили.

Хасковскиятъ отрядъ, който трѣбваше днесъ да достигне при Бешъ-тепе и да влѣзе въ разпореждане на началника на 8-а дивизия, тази нощь нощува при Сюлбекюнъ и едва утре следъ пладне ще достигне на мѣстото си.

Конната бригада, заедно съ Гвардейския полкъ, тази сутринь премина на дѣсния брѣгъ на р. Арда и разузнава по посока на Димотика, обаче до тази минута нѣма донесение и не се знае до кѫде е могла да достигне.

Кърджалийскиятъ отрядъ остава при Кърджали. За положението му е донесено преди два часа.

Сведенията за движение на неприятелски войски отъ Одринъ къмъ Баба-Ески се потвърждаватъ и отъ бѣжанцитѣ, отъ Одринъ.

Начинътъ, по който се изпраща тукъ обсадната артилерия, създава голѣми неудобства. Всичко се трупа безсистемно на гарата, като не се знае предварително, какво се изпраща, колко и кога. Би трѣбвало изпращането на ешалонитѣ да става последвателно, за да не се случватъ натрупвания, което създава сериозни грижи. Намѣсто да се затрупва линията и гарата, по-добре е да се чака да се изпрати по назначение единъ ешалонъ и само тогава да се изпрати другъ.

Необходимо е незабавно да се направи разпореждане да се прекрати изпращането на следующитѣ ешалони отъ обсадния паркъ, докато това не се поиска отъ Щаба на армията. А за да се постигне желаниятъ ефектъ отъ артилерийския огънь, потрѣбно е: щото огъньнъ отъ дългитѣ обсадни орждия да бжде комбиниранъ съ огънь отъ гаубичнитѣ батареи; такивато сж изпратени въ 1-а армия. Тъй че, ако има възможность, да се изпрати такава и тукъ. Изобщо, поради непреодолими причини обсаднитѣ батареи ще закжснеятъ съ действията си на 2—3 дена. Друго нѣма."

За да се види, какво е било положението на 2-а армия на 14 октомври вечерьта, се подаде следующето телеграфическо донесение до Главната Квартира въ Стара-Загора:

„Положението на 2-а армия къмъ 6 ч. сл. пл. е следующето; *8-а дивизия* съ 3-а бригада и не с, с. артилерийски полкъ на линията Юрушъ-Коюнлии, Сидерли до р. Арда; Гвардейскиятъ коненъ полкъ, присъединенъ къмъ Конната бригада. въ с. Пазарли; 10-и Родопски полкъ въ Бълдъркьой; една дружина отъ 30-и Шейновски полкъ въ Семенли, останалитѣ три дружини съ едно артилерийско с. с. отдѣление въ Еспетли; 12-и и 23-и п. полкове, съ две с. с. артилерийски отдѣления — на 2 километра юго-източно отъ чифлика Бургуджии. Хасковскиятъ отрядъ въ Сюлбекюнъ. Кърджалийскиятъ — въ Кърджали; *11-а дивизия:* една дружина въ Каджкьой, две дружини въ Свиленградъ; двѣ дружини въ Любимецъ; артилерията на пжть между Харманлии и Свиленградъ. *9-а дивизия:* 33-и п. Свищовски полкъ съ едно с с. артилерийско отдѣление на гребена западно отъ Кемалъ отъ шосето до пжтя Кемалъ—Юскюдаръ включително; 34-и п. Троянски полкъ съ едно не с. с. арт, отдѣление отъ този пжть до пжтя чифл. Екмекчикьой—развалини Карабулусъ включително; 4-и п. полкъ съ едно с. с. арт. отдѣление на височината между Бозганъ и разв. Акбунаръ: 17-и п. Доростолски полкъ съ едно не с. с. арт. отдѣление отъ Акбунаръ, височина 61 до Тунджа. Щабътъ на 6-а дивизия — Каджкьой; на 9-а дивизия — Секюнъ; 11-а дивизия — Свиленградъ. Установява се, че никаква турска бригада не е отстжпвала отъ Мъстанлж презъ Ортакьой за Одринъ."

Въ сжщия день се получи телеграма отъ командира на 2-а рота отъ 8-а погранична дружина, подадена въ 7 ч. и 40 м. сл. пл. въ станция Князъ Борисово (Корашлие) и получена въ 11 ч. сл. пл., съ която донася, че е пристигналъ въ Махмудлии, събралъ оржжието въ нѣколко села по дѣсния брѣгъ на р. Арда и че находящитѣ се по-рано тамъ турски погранични войски на брой около 50 человѣка, отстжпили къмъ Гюмюрджина. Мѣстното турско население стои на мѣстата си, доброволно предава оржжието си и иска покровителство

Пжтьтъ Одринъ – Ортакьой—Кърджалии е свободенъ отъ противника.

Тази телеграма има това значение, че внесе известно успокоение, защото до тогава имаше сведение за образувалитѣ се много башибозушки чети. За успокояване населението останало въ селата си е послужило това, че онова население, което бѣше избѣгало отъ Кърджали и не се допущаше да се върне, бѣше изложено на гладъ и мизерия и благосъстоянието му разорено.

Въ сжщото време отъ Кърджали се донася, че нашъ разездъ е срещналъ неприятелски разездъ отъ около 20 человѣка; нашиятъ разездъ билъ отблъснатъ и единъ конь раненъ. За това като се донася въ щаба на действующата армия, и изказва мнение, че би било добре ако една часть отъ Родопскиятъ отрядъ презъ Пашмаклж потърси свързка съ Кърджали и се осуети всѣко опитване на противника въ тази посока.

Споредъ донесението отъ командира на конната бригада той не е могалъ да изпълни възложеното му поржчение съ заповѣдь № 10, защото дветѣ дружини отъ 8-а дивизия не могли да минатъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда и той се установилъ за нощуване въ с. Хандаплж. При това село от крилъ старъ бивакъ на около 6,000 души и по сведения отъ мѣстни жители тамъ бивакували войски, които се движили отъ Димотика за Одринъ.. Отъ разездитѣ се узнало, че до линията Чобарж — Пазарлж нѣма противникъ. Сжщо нѣмало противникъ и въ Ортакьой и околнитѣ села. Отъ с. Софлу къмъ Мал. Дервентъ се движела пѣхотна часть отъ около 300 человѣка. На 13-и единъ разездъ отъ Лейбъ-гвардейския полкъ е срещналъ при с. Кабалъкъ единъ неприятелски разездъ отъ около 20 человѣка, съ който е ималъ престрелка.

Изпълнението на заповѣдитѣ № № 9 и 10 относително преминаването на две бригади отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда, ако и съблазнително предприятие, не можеше да се изпълни веднага, преди да се затвърдимъ по-добре въ участъка между дѣсния брѣгъ на Марица и лѣвия на Арда. Това се налагаше и отъ обстоятелството, че следъ боя при Селиолу и заемането на Лозенградъ, значителна часть отъ войскитѣ, съставящи гарнизона на крепостьта, се прибраха въ крепостята и тамъ противникътъ се значително усили; той можеше да предприеме излази съ цель да ни отдалечи отъ крепостьта и заеме нѣкои отъ изгубенитѣ до тогава позиции. Тази осторожность се налагаше и отъ обстоятелството, че войскитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Марица между последната рѣка и р. Тунджа се намалиха съ една бригада, която премина на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Ето защо Началникъ щаба на 2 а армия предаде по телефона въ 8-а дивизия следующето мнение: преди да се преминава на дѣсния брѣгъ на

р. Арда, трѣбва добре да се обезпечитѣ при Юрушъ. Да се препупреди командира на конната бригада [1]) щото съ предаденитѣ му две дружини да образува тетъ-де-понъ а, следователно, и дружинитѣ да не се отдалечатъ много, а да служатъ като единъ видъ упора за конницата и обезпечаватъ нейното положение на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Предаде се на началника на 8-а дивизия да не се стеснява да дава указания на конната бригада за посоката на разведкитѣ въ свързка съ действията на дивизията. Съветва се Хасковскиятъ отрядъ щомъ пристигне, да се остави въ маневрени войски, било при Юрушъ, било въ долината на р. Арда и до пристигането му да се действува предпазливо.

Сѫщия день къмъ 11 ч. сл. пл. отъ командира на 7-а гранична дружина се получи донесение, че е заелъ проходитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Арда отъ Кърджали до 8-а гранична дружина и влѣзълъ въ подчинение на началника на Кърджалийскиятъ отрядъ. Това донесение има това значение, че за Щаба на 2-а армия не можеше да сѫществува вече изненада за тила и дѣсния флангъ, и че каквато и опастность да се появи отъ къмъ Гюмюрджина, ще бѫде своевременно известна. Още повече това успокоение настѫпи, когато и отъ началника на Кърджалийския отрядъ се получи донесение за пристигналитѣ къмъ отряда му две опълченски дружини.

На 15-и октомврий въ 2 ч. 35 м. пр. пладне се получи отъ Щаба на действующата армия следующата директива № 6.

„Карта 1 : 126,000.

Споредъ събранитѣ сведения, противникътъ е групиранъ както следва: Визиркъ — Сарай — Чорлу 74 дружини, 21 батареи; Люле-Бургазъ 29 дружини, 24 батареи, 48 ескадрона; Димотика 8 дружини, 3 батареи; Одринъ 44 дружини, 18 батареи.

Нашитѣ войски сѫ разположени: 2-а армия, както е зададено въ директива № 5, която има конната си бригада къмъ Димотика. 1-а армия: 3-а Балканска дивизия на линията Акъ-Бунаръ, Ортакьой, Гебилеръ; 10-а дивизия Курапа и 1-а дивизия на линията Ени-Малъ, Лефеджи. 3-а армия: 6-а дивизия на линията чифл. Мандра, Кавакъ-дере; 4-а дивизия на линията разв. Асанъ-Бегли, разв. Ускюпъ-Дере; 5-а дивизия въ района Бунаръ-Хисарь и Енио, Инджекларъ.

За днешно число, 15-и октомврий, Негово Величество Главнокомандующиятъ заповѣда:

1. *Първа* армия да продължава движението си по посока на Люле-Бургазъ. Зона за движение на армията: Курапа, Алаплие и Лефеджи, Люле-Бургазъ, която достига линията

[1]) Сношенията съ последния ставаха преимущественно чрезъ 8-а дивизия, съ която конната бригада бѣше въ свързка. Права свързка съ щаба на армията конната бригада още нѣмаше.

чифликъ Сафали, чифликъ Бумбурларъ и пѫтя Кавакъ Люле-Бургазъ. Да се обърне особено внимание на Кулели, Павлово.

3-а дивизия да се окопава на линията Акъ-Бунаръ, Кайпа, Кара-Юсуфъ, като остави една бригада групирана при Гебилеръ.

2. *Трета* армия — 6-а дивизия да достигне линията чифл. Татаръ-Кьой, Туркъ-Бей; 4-а дивизия да достигне Карагачъ; 5-а дивизия — линията Чонгора, развалини Базара-кьой. Конната дивизия да разузнава въ района между пѫтищата Бунаръ-Хисаръ, Виза, Сарай и Туркъ-бей, Мисилии, Чорлу.

3. Цельта на предстоящитѣ маневри е, щото първата армия, заедно съ 6-а дивизия, да прикове противника на застата отъ него позиция при Люле-Бургазъ, за да даде възможность на 3-а армия да го отреже отъ пѫтя на отстѫплението му Люле-Бургазъ — Чорлу.

4. *Втората* армия остава да изпълнява дадената й директива за 14-и октомврий.

5. За постоянна връзка между армиитѣ и общата Главна Квартира да се устроява винаги летяща поща, когато телеграфнитѣ и тефоннитѣ съобщения не могатъ на време да се устроятъ".

Споредъ тази директива, командующиятъ 2-а армия съ телефонограма предписа на началницитѣ на 8-а и 9-а дивизии да продължаватъ действията си споредъ заповѣдьта № 10.

За създаването на 11-а дивизия продължаваха да идватъ отдѣлни дружини, коя съ коя безъ достатъчно офицери, а главно не снабдени съ никакви превозни, съобщителни и други средства. Снабдяването имъ въ Свиленградъ бѣше невъзможно, защото и тукъ тия средства липсваха. Въобще, Щабътъ на действующата армия считаше, че щомъ като изпрати дружинитѣ въ Свиленградъ, въпросътъ съ създаването на 11-а дивизия се свършва. Свиленградъ стана много важенъ, защото отъ тукъ се получаваше всичко необходимо за 6-а и 9-а дивизии. Тукъ се разтоваряше обсадната артилерия, за превозъ на която до позициитѣ се изискваха много превозни средства. Като се добави къмъ това, че отъ недавнашнитѣ дъждове пѫтищата се бѣха до толкова развалили, то движението едва бѣ възможно. Административната и тиловата служби сѫщо така се уреждаха, но не бѣха още уредени, защото всичко вървеше на импровизация. Независимо отъ всичко това, изпращането на дружини и обсадна артилерия по желѣзницата ставаше безъ предварително предупреждение и всичко това пристигаше нѣкакъ неочаквано, а между това всѣка часть, която пристигаше, искаше преди всичко да й се намѣри мѣсто за пренощуване да й се даде храна и пр. и пр. нѣща, които създаваха извънредно голѣмо главоболие на Щаба на армията. Тило-

вото управление при щаба като да бѣше създадено само за себе си, то въобще не се грижеше да улесни задачитѣ, а за всичко, каквото се поискаше — все нѣма и нѣма.

Безпорядъкътъ, който владѣеше въ града, на гарата и между гарата и града, бѣше толкова голѣмъ, че не можеше да не обърне внимание на най-несведущитѣ шпиони. Съ това може да се обясни отчасти и излаза при Одринъ на 16 октомврий.

Важното е, че тукъ се изпращаха дружини, предназначени за 11-а дивизия, а други съ назначение да отиватъ за попълнение въ други армии. Всички тия дружини пристигаха тукъ и искаха да се снабдятъ съ всичко недостигаще.

Това принуди Командующия армията да подаде телеграма до Щаба на действующата армия въ Стара-Загора съ следующето съдържание: „Организирането на идящитѣ тукъ дружини среща спънка, защото трудно се намира онова, което не достига, моля да се спре изпращането на други дружини, докато не се създаде 11-а дивизия. За останалитѣ дружини се моли да се устроиватъ въ полкове и по-голѣми части и да се попълнятъ съ офицери отъ вжтрешностьта. Сжщевременно се моли да се уведомява кога се изпращатъ дружинитѣ."

По-сетне, къмъ 7 ч. 20 м. сл. пл., Началникъ щаба на действующата армия е ималъ разговоръ съ Началника щаба на 2-а армия, въ който последниятъ е съобщилъ:

„Отъ Димотика още нѣмаме сведения. Отъ генералъ *Кирковъ* само знаемъ, че е въ свързка съ полковникъ Таневъ. Последниятъ не е могълъ да извърши нищо по желѣзницата, понеже се силно охранявала, навѣрно утре, като бжде по близо подкрепенъ съ пехота, ще се опита наново. 8-а дивизия има два моста на козли единъ на понтони и тази нощь ще направи още единъ на понтони. Днесъ дветѣ бригади сж на дѣсния брѣгъ на Арда, но не сж много напреднали, защото предварително трѣбва да обезпечатъ положението си. Тази сутринь, когато бригадитѣ сж минавали рѣката имало е движение на неприятеля къмъ Марашъ, но сетнѣ изоставено.

Съ обсадната артилерия се закжсне, защото е много мжчно съ превозването ѝ до мѣстото. Отъ тази вечерь ще почне да се превозва.

Съ 11-а дивизия работата е малко мжчна, защото нѣма средства, но все ше се нагоди. Досега сж пристигнали около 10 дружини, безъ обози, зле стъкмени, и часть отъ нескорострелни артилерийски полкъ.

На 15 къмъ 6 ч. с. п. се получи сведение за началника на Хасковския отрядъ, че сутриньта въ 7 ч. пр. пл. е тръгналъ за Бешъ-тепе. Този отрядъ има да премине по една твърде мжчно проходима мѣстность презъ Кърджали. Затрудненията се увеличаватъ още повече, че въ състава на отряда има доста полска артилерия и всичкиятъ обозъ е коларски.

На началника на 8-а дивизия се телеграфира, че ще бжде по-добре, ако за утре Хасковскиятъ отрядъ остане на лѣвия брѣгъ на р. Арда въ централно положение, за да образува маневрени войски въ разпореждане на началника на дивизията.

Отъ началника на 9-а дивизия се донесе къмъ 10 ч. сл. пл., че положението му е неизмѣнено, укреплението на Ючъ-тепе било слабо заето; на височинитѣ, западно отъ Екмекчикьой, противникътъ извършва окопни работи. Между Тащъ-табия и Каялъкъ-табия се забелезвали биваци на около полкъ пехота. Разпоредено било да се почне укрепяването на нова позиция на гребена между Кешанъ и чифликъ Кара-Мелчу, Кара-булу, Сарай, Акъ-бунаръ и Кюсе-хамза. Лекото обсадно отдѣление пристигнало въ Хаджи-кьой."

Съ заповѣдь по армията № 13, издадена на 16 октомврий 2 ч. 30 м. пр. пладне, се заповѣда да се продължатъ действията, споредъ заповедьта № 10.

Въ 4 ч. 15 м. пр. пл. се получи отъ Щаба на действующата армия директива № 7:

„Карта 1: 126,000. 16/X 1912 г.; 3 ч. пр. пладне.

Споредъ сведения, добити отъ армиитѣ, положението на противника не е уяснено. Споредъ сведенията, които притежава Щабътъ на действующата армия, може да се предполага, че противникътъ се събира на линията Чорлу—Сарай или на изтокъ по височинитѣ; може тъй сжщо да се допусне, че ако неприятельтъ въ това време извършва разтоварване на войски въ Родосто, ще иска да прикрие посоката отъ последния градъ къмъ станция Муратли.

Положението на нашата армия е: 3-а армия заема линията Виза, Чонгора, Карагачъ, Туркъ-бей. 1-а армия съ 1-а и 10-а дивизии на линията чифликъ Татаръ-кьой, чифлнкъ Сафоли, Баба-Ески, а съ 3-а дивизия на линията Оглу-Паша, Кайпа, Челмекьой. 2-а армия — както въ директивата № 5, съ разлика на една пехотна бригада и конната бригада по дѣсния брѣгъ на р. Арда,

За днешно число, 16-и октомврий, Негово Величество Главнокомандующия заповѣдва:

1. Втората армия да продължава изпълнението на зададената ѝ задача съ директива № 6, като се заповѣда на конната бригада да прекжсне желѣзопжтното съобщение между Одринь и Димотика, безъ, обаче, да разрушава линията. Отъ 9-а дивизия къмъ 5 ч. пр. пладне да се прехвърли още една бригада по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да извърши обложението на Одринската крепость до шосето Од-

ринъ, Хавса, за която цель къмъ армията се придава едната бригада отъ 3-а Балканска дивизия, като двѣтѣ бригади отъ сѫщата дивизия отъ линията на обложението се снематъ и насочатъ къмъ Люле-Бургазъ.

2. Първата армия съ 1-а и 10-а дивизии да достигне линията развалини Балдъръ-кьой, Салтъ-кьой; 3-а Балканска дивизия съ двѣтѣ си бригади да достигне с. Кулели. Едната ѝ бригада да остане въ разпореждането на Командующия втората армия. Армията да обърне особено внимание на посоката станция Муратли—Родосто.

3. Третата армия да достигне линията Сатикьой, Виза, като вземе всички необходими мѣрки за обезпечаване фланга си по посока на Айяна, Пинеки, Мидия, противъ единъ възможенъ десантъ или предварителна групировка на войски при Мидия. Пограничната дружина, заедно съ една опълченска дружина, да настѫпи по посока Лозенградъ, Ускюпъ и достигне с. Айваджикъ-кьой, за да премине посокитѣ отъ Самоковъ и Мидия.

Конната дивизия да настѫпи по пѫтя Люле-Бургазъ, Аладжели, като изпрати единъ силенъ рекогнисциранъ отрядъ къмъ Айроболъ и завземе станцията Муратли Да влѣзе въ свързка съ първата армия и да донесе чрезъ щаба на сѫщата за събранитѣ сведения презъ този день."

Освенъ горната директива, въ 4 ч. 40 м. пр. пладне отъ Стара-Загора се получи следната заповѣдь:

„Бригадата отъ 9-а дивизия да предаде въ щаба на 3-а Балканска дивизия, че тази дивизия съ двѣтѣ си бригади днесъ да вдигне обложението на крепостьта и се отправи въ походъ на изтокъ и достигне селото Кулели. Това да се извърши още сега, като бригадата отъ 9-а Плѣвенска дивизия изпрати конници, велосипедисти или други средства, съ каквито разполага, за да предаде тази заповѣдь на Началника на 3-а Балканска дивизия."

Веднага се повика по телефона началникътъ на 9-а дивизия и му се предаде следующата заповѣдь:

„Съгласно директива № 7 по действующата армия, една бригада отъ 9-а дивизия, вѣроятно 1-а, да се прехвърли незабавно на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, и отъ тамъ да се отправи при другата бригада отъ 9-а дивизия (къмъ Акъ-Бунаръ) и заедно съ една бригада отъ 3-а дивизия, която бригада влиза временно въ Ваше разпореждане, да се завърши линията на обложението на крепостьта отъ изтокъ до шосето Одринъ — Хавса.

Да се предаде съ най-бързи средства на началника на 3-а Балканска дивизия да тръгне днесъ въ 5 ч. пр. пл. съ двѣтѣ си бригади и се отправи на юго изтокъ отъ Хавса. Ще

отиде тамъ и ще действува въ свързка съ първа армия (не е казано въ директивата, но предполагамъ).

Участъкътъ на бригадата отъ дивизията Ви, който е опразненъ (вѣроятно на 1-а бригада), ще се заеме днесъ отъ дружинитѣ отъ новообразуваната 11-а дивизия, които сѫ тамъ — 1 дружина Юскюдаръ; 1 — Михаличъ; 1 — Каикъ-Кьой — освенъ това други 3 дружини отъ сѫщата дивизия, които се намиратъ при 8-а дивизия при Каджкьой, ще тръгнатъ сега презъ Веранъ и ще дойдатъ къмъ Возганъ, отъ гдето ще ги изпратите по участъцитѣ, както намирате за нуждно. Други 2—3 дружини, които сѫ въ Свиленградъ съ нескорострелния артилерийски полкъ ще тръгнатъ да дойдатъ сѫщо тамъ. Тъй че, мѣстото на бригадата на лѣвия брѣгъ ще бѫде заето отъ тѣзи части. Тѣзи части може да се разпредѣлятъ по Ваше усмотрение. Ако намирате за нуждно, може да усилите 2-а бригада.

Началникъ на участъка между Марица и Тунджа вѣроятно ще бѫде генералъ Велчевъ, но не е зле да се освѣтли добре полковникъ Поповъ върху всичко, що заехте или сте мислили да предприемете.

Сега бързо да се предаде заповѣдьта на 3-а дивизия.

Движението да стане вънъ отъ огьня на крепостьта.

Сега 8-а дивизия съ една бригада е между Арда и Марица, Юрушъ-Кьой. Съ другитѣ две бригада на дѣсния брѣгъ на Арда. Предъ нея конна бригада. Хасковскиятъ отрядъ се намира сѫщо между тѣзи две рѣки, на северъ отъ Еспетли, въ разпореждане на началника на 8-а дивизия.

Днесъ къмъ Вашия дѣсенъ участъкъ се подвиждатъ орждия (дето е Полковникъ Поповъ) обсадни, а отъ лѣвия брѣгъ на р. Тунджа идатъ 18 обсадни орждия 12 с. м., които (дошли вече) днесъ ще се укаже где ще се разположатъ, нѣкѫде къмъ Акъ-Бунаръ или по къмъ центъра.

Предадено му и директива № 7.

За започването по изпълнение задачата да донесете".

Изпълнението на разпорежданията така бързо е възможно, ако не се държи смѣтка за времето и пространството, нито за състоянието на пѫтищата. Директивата № 7 се подава отъ Стара Загора въ 3 ч. пр. пл.. получава се въ Свиленградъ въ 4 ч. 15 м. пр. пладне, а въ 5 ч. трѣбва една бригада отъ 9-а дивизия да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Ако никакви препятствия не се случатъ, то пакъ изпълнението е невъзможно, защото разпореждането, предадено въ дивизията, иска за своето изпълнение доста работа. Отъ 9-а дивизия има вече една бригада по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, другитѣ две бригади заематъ линията на обложението между р. р. Тунджа и Марица, като на всѣка бригада се пада около повече отъ 10 километра линия. За да се изпрати едната бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, тази

бригада трѣбва да се снеме отъ линията, да се замѣсти отъ други части, да си събере бивацитѣ, кухнитѣ, обозитѣ и пр. и тогава само може да тръгне. Само за даване разпореждане се изисква доста време, а за изпълнението — още повече.

Независимо отъ всичко гореизложено, разпорежданията не можеха да се изпълнятъ, защото на 16-и октомврий съ разсъмването противникътъ предприе силенъ излазъ срещу 9-а и 8 а дивизии; срещу 9-а дивизия въ посока между Кемалъ и Караболу, а срещу 8-а дивизия въ посока на Юрушъ — развалини Коюнлии. Боятъ е билъ доста ожесточенъ отъ двѣтѣ страни. При тия условия, изпълнението на разпорежданията по директива № 7 е било отложено отъ само себе си.

Този бой се разигра при най-неблагоприятни за насъ обстоятелства, а именно: противникътъ настжпи срещу 2-а брагада отъ 9-а дивизия въ това време, когато бригадата правеше предвижвания за смѣняване чачтитѣ отъ 1-а бригада. 2-а бригада не е разполагала съ артилерия повече отъ една батарея не скорострелна и случайно една батарея скорострелна, тогава когато противникътъ е действувалъ съ скорострелна полска и отъ крепостьта. Положението на 8-а дивизия е било сжщо не особено добро, а само благодарение, че на 15-и вечерьта Хасковския отрядъ е пристигналъ и останалъ на бивакъ по пжтя между Еспетли, чифликъ Бургуджии, та този отрядъ на 16 е взѣлъ участие въ боя, като е помогналъ на 3-а бригада отъ 8-а дивизия. В. 7 ч. и 15 м. сл. пладне Командующиятъ 2-а армия подава слелующата телеграма въ Щаба на действующата армия:

„Днесъ по цѣлата линия по двата брѣга на р Марица се води бой. Противникътъ съ значителни сили, поддържанъ съ огънь отъ крепостьта, произведе излазъ, но билъ принуденъ да се върне. Артилерийскиятъ огънь, ако и рѣдъкъ, още продължава. При тия условия изпълнението на директива № 7 за 9-а дивизия среща препятствие. По сжщитѣ причини и 8 а дивизия е възможно да ограничи деятелностьта по дѣсния брѣгъ на р. Арда додето не се обезпечи положението по двата брѣга на р. Марица срещу западния и северо западния фронтове на крепостьта съ обсадна артилерия. №8 50 16 X 1911 год. М.-Паша".

Въ 8 ч. 30 м. по телефона се води разговоръ между Началникъ щаба на 2-а армия и Помощника на началникъ щаба на действующата армия, който се предава изцѣло.

Полковникъ Нерѣзовъ предава следующата заповѣдь:

„Предъ видъ на действията, които се развиватъ днесъ и ще продължатъ на утрешно число къмъ Люле-Бургазъ и Виза, блокада на Одринската крепость се възлага на 2-а армия. Командующиятъ армията да разпореди веднага, щото една бригада отъ 9-а дивизия да премине още тази нощь на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и застане на мѣстото на бригата отъ 3-а Балканска дивизия, която щомъ бжде смѣнена отъ съседната бригада на 9-а дивизия, веднага да се отправи въ пжть за БабаЕски, Люле-Бургазъ. Двѣтѣ бригади отъ 8 а дивизия, които днесъ да преминатъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, да бждатъ подъ ржка на Командующи армията за действията подъ крепостьта. Да се пращатъ силни разузнавателни отряди къмъ крепостьта, за да се държи гарнизонътъ и не му се позволи да направи вилазка съ значителни сили къмъ изтокъ. Да се вематъ всички мѣрки и се попречи на подобни опити, които ще иматъ за цель да заплашатъ тила на 1-а и 3-а армии. Въ такъвъ случай Командующиятъ армията може да прехвърли още една бригада по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа; по пжтя Одринъ, Хавса включително ще бжде 9-а дивизия, а цѣлата 3-а балканска дивизия въ пжть за Баба-Ески, Люле-Бургазъ".

Следъ това следва разговоръ:

„Полк. Жековъ: Известно ли е въ Щаба на действующата армия, че днесъ по цѣлата линия на обложението имаме оживенъ бой, вследствие на което бригадата бѣ задържана на дѣсния брѣгъ?

Полк. Нерѣзовъ: Коя бригада?

Полк. Жековъ: За която беше разпоредено да мине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

Полк. Нерѣзовъ: Ето сега.

Полк. Жековъ: Ако една бригада отъ 9-а дивизия премине тази нощь на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, то положението ще се влоши, понеже частитѣ отъ 11-а дивизия, вънъ отъ другитѣ имъ недостатъци, не сж още всички на мѣстата си, а прехвърлянето на бригада отъ 8-а див. отъ дѣсния брѣгъ на Арда на лѣвия брѣгъ на Марица не ще може да се извърши тази нощь. Разтоянието е твърде голѣмо, а противникътъ, който днесъ произведе вилазка съ значителни сили по цѣлата линия, е замръкналъ, безъ да се оттегли окончателно задъ линията на своитѣ укрепления и може да се допусне съ голѣма вѣроятность, че утре боятъ ще продължи Днесъ при Юрушъ боятъ бѣше твърде горещъ, и укрепената позиция на нашитѣ части тамъ бѣше твърде силно обстрелване отъ крепостната артилерия, подъ прикритието на която противникътъ, въ съставъ около два пехотни полка съ полска артилерия, настжпваше, макаръ че бѣше принуденъ да отстжпи. Обсаднитѣ орждия ще могатъ да бждатъ поставени на позициитѣ едвамъ утре презъ нощьта, а до тогава положението не е заздравено. Тази вечерь Командующиятъ армията, като донесе съ телеграма за невъзможностьта да се прехвърли една бригада отъ 9-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, донесе сжщо, че действията на 8-а дивизия по дѣсния брѣгъ

на р. Арда ще се ограничатъ или спрътъ, до като се разясни положението на линията на обложението и докато обсадната артилерия заеме мѣстото си.

Да ми се съобщи, не се ли счита възможно да се отложи прехвърлянето на бригадата за по-кжсно, като се има прдъ видъ, възможностьта на вилазка въ източна посока—само тогава да се прехвърли бригадата, за която е дума; На лѣвия брѣгъ на Тунджа има отъ по-рано една бригада отъ 9-а дивизия, която би могла да се противопостави на голѣма излазка въ източна посока, докато пристигне и другата бригада.

Полк. Нерезовъ; Щабътъ на 2-а армия има ли сведения, дали противникътъ днесъ е предприелъ илазъ въ източна посока.

Полк. Жековъ: Сведения за излазъ въ източна посока щабътъ на армията нѣма до тази минута. Преди малко говорихъ съ началника на 9 а дивизия за днешния бой на частитѣ отъ дивизията. Той изложи въ общи черти хода на боя по цѣлия фронтъ и каза, че боятъ билъ само противъ срѣдния и дѣсния участъци. На участъка, който свършва до дѣсния брѣгъ на р. Тунджа, почти нѣмало нищо. Понеже началникътъ на 9 а дивизия е въ свързка съ своята бригада и съ частитѣ на 3-а дивизия на лѣвия брѣгъ на Тунджа, и понеже той тази сутринь по своя инициатива отложи заповедтьта на бригадата съгласно директива № 7, то предполагамъ че ако е имало излазъ въ източна посока, той или щѣше да чуе, или щѣше да има донесения. Съ предишна заповѣдь му е указано да държи тѣсна бойна свързка и съ частитѣ отъ лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Донесение за излазъ днесъ въ юго източна посока нѣма и отъ началника на 8 а дивизия.

Полк. Нерѣзовъ: Имате ли сведения, кога сж тръгнали дветѣ бригати отъ 3-а Балканска дивизия за БабаЕски и Лозле-Бургазъ?

Полк. Жековъ: Нѣмаме сведения.

Полк. Нерѣзовъ: Тогава запитайте началника на 9-а дивизия, който е въ свързка съ 3-а дивизия, и ни съобщете

Полк. Жековъ: Ще чакате ли на апарата?

Полк. Нерѣзовъ: Кжде се намиратъ тази вечерь дружинитѣ отъ Хасковсия отрядъ.

Полк. Жековъ: Дружинитѣ отъ Хасковския отрядъ се намиратъ тази вечерь въ участъка между Марица и Арда, на северъ отъ Еспетли. Днесъ батареитѣ на този отрядъ взеха участие въ боя при Юрушъ.

Полк. Нерезовъ: Следъ вечера ще се даде директива за утрешно число, но въ всѣки случай да се предупреди бригата отъ 9-а дивизия да бжде готова за преминаване на лѣвия брѣгъ на Тунджа. За сега толкова."

Сжщия день въ 11 ч. 30 м. сл. пл. Командующиятъ армията подаде следната телеграма до Щаба на действующата армия въ Стара-Загора:

„При днешния излазъ, насоченъ противъ Юрушъ — 8-а дивизия и частитѣ отъ 9-а дивизия, противникътъ е билъ доста настойчивъ и тънката линия на 9-а дивизия е била доста разколебана. При тия условия за невъзможно считамъ, безъ опастность на общото положение, да прехвърля бригадата отъ 9-а дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа Трета дивизия заема още своето положение, което е угрозающе къмъ всѣко опитване на противника да прави излази въ източна посока, защото, ако такъвъ се предприеме, 3-а дивизия, заедно съ бригадата отъ 9-а по лѣвия брѣгъ на Тунджа ще бждатъ въ състояние да я осуетятъ. При разположението, което имамъ сега и онова на 3-а дивизия, не допущатъ, че врагьтъ ще може да изпрати войска отъ Одринъ на истокъ, нито пъкъ да направи нѣщо сериозно въ западна посока. Споредъ днешния излазъ, за допущаче е, че противникътъ въ Одринъ е съ значителни сили. Днесъ аеропланитѣ правиха две летения, но не откриха нищо, освенъ, че войскитѣ, които сж били задъ Кадънъ-кой и които произвеждаха излаза, сж били 18 групи отъ около по дружина, а онѣзи срещу Юрушъ по-малко, но еднитѣ и другитѣ поддържани съ силна полска и крепостна артилерия. Нашитѣ загуби днеска сж значителни, както и онѣзи на врага. Утре ще се предприематъ нови летения съ спущане на бомби и възможно е да се установи по-положително какво има въ Одринъ. При такова положение на работитѣ, утре не ще бжде възможно да става каквото и да е размѣстване на войскитѣ въ източна и южна посока, още повече, че 11-а дивизия още не представлява сила, на която може да се разчита, освенъ като на войска за поддържки и непремѣнно при участие на действующи войски на които да се опира. Положението около крепостьта става по-трудно, като се вземе въ внимание, че и съобщителни средства липсватъ. Азъ получавамъ сведения за всичко, което става, едва следъ нѣколко часа. Свързката между дивизиитѣ е сжщо бавна пакъ по сжщитѣ причини. № 855.16.X 1912."

Въ 11 ч. 45 м. се получи следующата заповѣдь:

„Както по-рано се съобщи, пълното облагане на Одринската крепость се възлага на 2 а армия, и като така, Командующиятъ армията е пъленъ *господарь* и носи всичката отговорность за тѣзи действия. При все това, Щабътъ на действующата армия намира, че само една бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа не е доста-

тъчна да обезпечава тила на 1-а и 3-а армия, въ случай на единъ случаенъ излазъ отъ тази посока. Тъй че, още една бригада да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на Тунджа утре призори, която да замѣсти съседната, тази отъ 3-а дивизия. Предайте заповедьта на бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, щомъ бжде смѣнена, а това да стане утре преди разсъмване, да тръгне съ усиленъ маршъ и се отправи за Баба-Ески, Люле-Бургазъ и Чорлу. 8-а Тунджанска дивизия да се задържи за действие около крепостьта."

Конната бригада на 15 вечерьта съ една дружина пехота е заела с. Кулаклж. За разрушение на ж. п. линия изпратенъ пионеренъ коненъ взводъ. Разузнаването къмъ Димотика установило, че войски отъ Димотика отивали за Узунъ-Кюпрю; станцията Кулели-Бургазъ се пазела отъ пехота и артилерия, и че турското население въ Дииотика образувало въоржжени чети за пазене града, вследствие на което офицерскиятъ разездъ е билъ принуденъ да се върне.

На 16-и Конната бригада, като е пратила разузнавания въ разни посоки, се е спрѣла въ края Кулаклж — Еникьой — Пазарлж, предъ видъ чутитѣ топоени гърмежи, за да може па укаже съдействие, ако е нуждно. Къмъ 1 ч. 30 м. желѣзосжтната линия е била разрушена на 11 мѣста при с. Клилели. Чрезъ началника на 8-а дивизия въ 11 ч. 15 м. пр. чл. се предаде заповѣдь до командира на конната бригада, че му се възлага да продължи разузнаването въ края: Кърджали — Димотика, Узунъ-Кюпрю, Малгара и Колаклж, Чанди, Асатли, Хавса, като днесъ достигне линията Димотика, Арнаутъ-Кьой, Чанчи. Ако има нужда отъ пехотна поддържка, да поиска такава отъ началника на 8-а дивизия

Командира на конната бригада въ този день се оказа малко решителтнъ. Той би могълъ да узнае чрезъ особенни разезди за произхождящето въ долината на р. Арда, но не и да спира и свърща цѣлата бригада, която за нощуване се е прибрала пакъ при с. Кулаклж, гдето бѣше оставена и дружината.

Излиза, че излаза на 16-и октомврий по размѣритѣ си е единъ отъ най-голѣмитѣ презъ време на всичкитѣ действия подъ крепостьта. По едни сведения, този излазъ е билъ заповѣданъ отъ Цариградъ, съ цель да се приковатъ нашитѣ войски около крепостьта и не можатъ да укажатъ помощь къмъ Люле-Бургазъ, отъ друга страна, неуредицата у насъ въ тила не е могла да не укаже влияние въ вземането на решение да се предприеме излаза съ цель да се побърка изваждането на обсадната артилерия или поне да бжде по-далечъ. Въ всѣки случай, тя бѣше добре и на време предприета, но не биде изпълнена до край. Тя ни свари най-малко готови. Силитѣ, съ които този излазъ биде предприетъ, говорятъ за

неговия размѣръ. Споредъ донесенията на началника на 9-а дивизия, основана на донесенията на командира на 2-а бригада полковникъ *Поповъ*, срещу 9-а дивизия сж действували 27, 28, 29, 30 и 31 пехотни полкове и 11-и артилерийски полкъ, което дава около 15 табура, число приблизително вѣрно съ виденитѣ групи отъ аеропланитѣ. Споредъ донесения отъ началника на 8-а дивизия, въ боя на 16-и отъ страна на противника е участвувала 10-а дивизия и 2 полка отъ 11-а дивизия съ 6—7 батареи. За допущане е, че турцитѣ сж разбъркали частитѣ, така че отъ 10-а и 11-а дивизия е имало по двата брѣга на р. Марица, и че тѣзи низамски части сж служили за ядро на излазитѣ, а останалитѣ табури сж били редифски. Съ това може да се обясни неуспѣхътъ на излаза. Турцитѣ сж стигнали много близко до окопитѣ на 34-и п. Троянски полкъ и полкътъ е билъ почти разколебанъ до пристигането на подкрепления, но артилерийскиятъ огънь, когото турцитѣ не могли да издържатъ, ги е заставилъ да се върнатъ, като сж дали много загуби. Нашитѣ загуби сж. били около 1200 человѣка ранени и убити въ дветѣ дивизии Ако турцитѣ насочеха срещу Кемалъ само низамски части и въ въ долината на р. Марица между шосето Одринъ — Мустафа Паша и рѣката конница, съ каквато тѣ него време разполагаха, резултата би билъ много печаленъ за насъ. По шосето се движеше безъ всѣко специално прикритие обсадна артилерия, която можеше съ единъ набѣгъ да бжде уничтожена и да се произведе силна суматоха въ самия гр. Мустафа-Паша. Наистина, че бригадата отъ 9-а дивизия не бѣше още заминала и положението на турцитѣ, ако се отдалечаха отъ Одринъ, щеше да бжде не особено розово. Затова именно се изискваше тукъ единъ кавалерийски набѣгъ и да се рискува съ конницата, която и така се явяваше безполезна въ крепостьта. Въ резултатъ отъ този бой се получи, че вмѣсто да успѣятъ да ни заставятъ да се държимъ по-далече отъ крепостьта и нашата обсадна артилерия да бжде безвредна за крепостьта, ние, напротивъ се приближихме до крепостьта. Я най-важното бѣ, че турцитѣ съ този излазъ видѣха тѣхната некадърность да предприематъ нѣщо сериозно вънъ отъ крепостьта и да се считатъ окончателно затворени.

Независимо отъ цитиранитѣ по-горе заповеди, въ 3 ч. 45 м. пр. пл на 17 октомврий се получи отъ Щаба на действующата армия следующата директива:

„Карта 1:126,000. 17-X 1912 г.

За действията на днешно число Негово Величество Главнокоиандующия заповѣда:

1. *Първа* армия остава въ резервъ на 3-а ариия, като заема съ една бригада позиция при Люле-Бургазъ и се укопае.

2. *Трета* армия да обърне особено внимание на лѣвия си флангъ, като го обезпечи отъ къмъ посокитѣ Урумъ-бейли, Айваджикъ-кьой.

3. *Бригадата* отъ 3-а Балканска дивизия отъ Османли да тръгне още въ 5 ч. пр. пл. въ две колони: а) лѣва колона, въ съставъ полкъ пехота съ артилерийско отдѣление по пжтя Османли, Хаскьой и Енидже, Лозенградъ; б) дѣсна колона — единъ пехотенъ полкъ по пжтя чифликъ Келиуларъ, Текешаларъ, Докузекъ, Кавакли, развалини Хасанъ-бегли. Бригадата да влѣзе въ разпореждане на начални на 3-а армия.

4. *Конната* бригада да охранява дѣсния флангъ на армията и наблюдава по посока на Айроболъ, Муратлии.

5. *Командующиятъ* 3-а армия да се старае да отхвърли противника на изтокъ.

6. *Втора армия* остава да облага Одринската крепость".

Въ 4 ч. пр. пл. сжщия день, т. е. 15 минути по-кжсно се получи следнята заповедь:

„Негово Величество Главнокомандующия заповѣда: предъ видъ деликатното положение на 1-а и 3-а армии, въ което сж поставени отъ днешнитѣ операции, да направите всичко възможно, за да смѣститѣ частитѣ отъ обложението така, че непременно още една бригада съ артилерийско с. с. отдѣление отъ 3-а Балканска дивизия да отправите днесъ къмъ 5 ч. пр. пл. съ усиленъ маршъ да заеме Лозенградъ."

Отъ горнитѣ разпореждания се установява, че цѣлото обложение на крепостьта се възлага на 2-а армия. До тогава обложението отъ източна страна се заемаше отъ части отъ 1-а армия. Войскитѣ, съ които 2-а армия разполагаше за цельта на 17-и октомврий, бѣха: цѣлитѣ 8-а и 9-а дивизии, Хасковскиятъ отрядъ и новосформираната 11-а дивизия. Последната съ следующата заповѣдь по армията № 12 отъ 15 октомврий бѣше обявена за формирана:

По-кжсно се обяви бойното разписание на 11-а дивизия, което бѣ следното"

Бойно разписание на 11-а сборна дивизия.

Наименование на длъжностьта.	Чинъ, име и фамилия
Началникъ на дивизията	Генер.-майоръ Велчевъ Вълко
„ щаба	Отъ ген. щ., майоръ Вълковъ
Старши адютантъ	Капитанъ Павловъ Вл.
Младши адютантъ	Подпор. Тютюнджиевъ Димо
Офицеръ за поржчки	Подпор. Футековъ Захари
Ординарецъ	„ Златевъ Зл.
Дивизноненъ интендантъ	Подполковникъ Ноевъ Ан.
„ инженеръ	„ Радославовъ
„ лѣкарь	Сан. кап. д-ръ Михаиловъ Ст.
Началникъ на дивизионния транспортъ	Капитанъ Димимровъ Ан.
1-а пехотна бригада.	
Командиръ на бригадата	Полковникъ Абрашевъ
Началникъ на щаба	Щабсъ ротмистъръ Сухотинъ М. (доброволецъ отъ руск. ариия)
Адютантъ	Капитанъ Русчевъ В.
55-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Зап. подполк. Георгиевъ Д.
56-и п. полкъ.	
Командиръ на полка	Зап. подполк. Буюклиевъ Н.
2-а пехотна бригада.	
Командиръ на бригадата	Зап. полковникъ Клисуровъ
Началникъ на щаба	Капитанъ Стояновъ
Адютантъ	Поручикъ Михаиловъ
57-и пех. полкъ,	
Командиръ на полка	Зап. подполк. Бойчевъ Вл.
58-и пех. полкъ.	
Командиръ на полка	Зап. полков. Панайотовъ Х.

До щаба на действующата армия бѣ донесено, че съобщителнитѣ средства въ 11-а дивизия липсватъ, а за заемане блокадната линия такива сж отъ първостепенна важность. Моля часъ по-скоро да се изпратятъ телефони и жици. Допущамъ, че инженерната инспекция трѣбва да е снабдена вече съ такива средства, понеже тѣ биха могли да се докаратъ съ тренъ отъ Европа или съ Ориентъ-експресъ. За 11-а дивизия, на която липсва много за бойната деятелность, телефоннитѣ жици сж крайно необходими. № 881."

При тия условия, налагаше се за необходимо условие да се ограничатъ действията по дѣсния брѣгъ на р. Арда, като се вематъ мѣрки да се обезпечи положението по лѣвия брѣгъ на Арда, по двата брѣга на Марица и Тунджа. По този случай, Командующиятъ 2-а армия въ 7 ч. 40 м. сл. пл. има по телефона разговоръ съ Началникъ щаба на действующата армия. Въ този разговоръ Началникъ щаба на действующата армия представа следующето:

„Предъ видъ раззитието на операцитѣ къмъ Люле-Бургазъ, бригадата, която е по дѣсния брѣгъ на р. Арда, отъ лете на лѣвия брѣгъ на сжщата рѣка задъ участъка на Юрушъ, снемете понтоннитѣ мостове, като си послужите съ тѣхъ да устроите съобщение по двата брѣга на р. Марица. Конната бригада, тъй сжщо, оттеглете по-назадъ. Тѣзи дни вѣроятно, ще получитѣ подкрепление, за да снемете последната бригада отъ 9-а дивизия, която трѣбва да мине по лѣвия брѣгъ на Тунджа, за да се присъедини къмъ дивизията си. Друго нѣма."

За положението на частитѣ отъ 2-а армия на 17-и октомврий вечерьта се донесе съ следната телеграма въ Щаба на действующата армия въ Стара-Загора: положението на частитѣ отъ 2-а армия на 17-и октомврий вечерьта: *8-а дивизия*, 2-а бригада, съ две с. с. артилерийски отдѣления на югъ и юго-изтокъ отъ Самана и Семенли; 1-а бригада съ едно артилерийско отдѣление с. Еспетли. 3-а бригада съ едно с. с. арт. отдѣление и усилена съ една с. с. гаубична батарея на участъка на линията Юрушъ — Коюнли, — Сидерли; Щабътъ на дивизията Еспетли. *9-а дивизия*, 1-а бригада е смѣнена съ части отъ 11-а дивизия и е разположена задъ участъка си, който по-рано заемаше 2-а бригада на старото си мѣсто. 3-а бригада на лѣвия брѣгъ на Тунджа. Щабътъ на дивизията въ Секюнъ. *11-а дивизия* е заела участъка на 1-а бригада и заема северния секторъ (отъ дѣсния брѣгъ на р. Тунджа до пжтя Возганъ — чифликъ Екмекчи — Одринъ), Щабътъ на дивизията Секюнъ. Хасковскиятъ отрядъ (2-а бригада отъ 2-а дивизия безъ две дружини отъ 40-и полкъ и планинското не с. с. отдѣление отъ 2-и планински полкъ) на пжть за с. Возганъ. Конната бригада снощи нощувала въ с. Кулакли и днеска настжпила въ посока на Димотика, но где ще се разположи презъ тая нощь, не е известно. Кърджалийскиятъ отрядъ на старото си мѣсто.

Сведения за противника сжщитѣ, донесени днесъ съ 864 и 882. Бригадата на 3-а дивизия ще тръгне утре за Лозноградъ, следъ като бжде смѣнена отъ бригадата на 9-а Плѣвенска дивизия. 883."

За Конната бригада се получиха по-кжсно сведения, че на 17-и тя е заела Димотика. За което се донася въ Щаба на действующата армия:

Сега получихъ телеграфическо известие отъ полковникъ Таневъ, че вчера, съ сборната бригада и две роти пехота е заелъ гр. Димотика съ бой срещу 60 низами, 200 редифи и всичкото турско население отъ града, способно да носи оржжие. Боятъ се е почналъ въ 11 ч. пр. пладне и е траялъ до 5 ч. сл. пладне. Неприятелтъ отстжпилъ града; къмъ Марица билъ преследванъ отъ два ескадрона, изсеченъ и издавенъ. Участъкътъ, отъ гдето е стрелялъ противникътъ отъ кжщитѣ, е билъ запаленъ. Телеграфната линия на станцията на други две мѣста била разрушена. За нощуване бригадата се е оттеглила на Кадж-Кьой и днесъ е продължила пжта за Кулаклж, за да извърши други набѣги, като изпратила единъ ескадронъ въ Димотика да прибере трофеитѣ. Убити и ранени 14 человѣка и толкова коня. № 924.

Следъ разговора съ Началникъ Щаба на действующата армия се дадоха телеграфически разпореждания до началницитѣ на 8-а и 9-а дивизии, а по-сетне се издаде за сжщото обща заповѣдь:

„Заповѣдь по 2-а армия № 14. 18/X 1912 г. 2 ч. 30 м. пр. пл.

Карта 1:126,000.

§ 1. Сведенията за противника оставатъ сжщитѣ, както сж съобщени по-рано.

Нашитѣ 1-а и 3-а армии водятъ бой съ главнитѣ сили на противника при Виза, Люле-Бургасъ.

Кърджалийскиятъ отрядъ остава при Кърджалии.

§ 2. Съгласно заповѣдьта отъ Щаба на действующата армия на повѣрената ми армия се възлага пълното обложение на Одринската крепость.

§ 3. Заповѣдвамъ:

а) Секторътъ на обложението между дѣсния брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия на р. Марица, подъ началството на Началника на 11-а дивизия, Генералъ *Велчевъ*, да се заеме отъ 2-а бригада (Полковникъ Поповъ) на 9-а дивизия, отъ частитѣ на 11-а дивизия и отъ Хасковския отрядъ (Полковникъ Дѣловъ).

б) Секторътъ между дѣсния брѣгъ на р. Марица и лѣвия на р. Арда (при Юрушъ) се възлага на 8-а дивизия (Генералъ *Кирковъ*).

Мостоветѣ на р. Арда да се снематъ, следъ като бригадата отъ 8-а дивизия, която е на дѣсния брѣгъ на р. Арда,

премине на лѣвия брѣгъ и се разположи близо до р. Марица въ резервъ около Кадж-Кьой и Булдуръ-Кьой.

в) Секторътъ по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа отъ Челме-Кьой, Акъ-Бунаръ, Кайпа, Караисуфъ, Демеранлия до Олу-Паша (Евлу Паша) се възлага на 1-а и 3-а бригади отъ 9-а дивизия подъ началството на началника на сѫщата дивизия, генералъ *Сираковъ*.

За това: 1-а бригада отъ 9-а дивизия да тръгне днесъ, 18-и октомврий, въ 5 ч. пр. пл. за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за да заеме мѣстото си отъ линията на обложението.

Понеже секторътъ на цѣлѣ бригади отъ 9-а дивизия е твърде дълъгъ, то препоржчвамъ Генералу *Сиракову* да го заеме по начинъ, щото като назначи необходимото число части за охранение на важнитѣ пунктове и посоки отъ линията, останалитѣ да държи групирани въ единъ или по добре въ два пункта, готови своевременно да маневрират и се поддържатъ.

г) Бригадата отъ 3-а Балканска дивизия, която заема участъкъ отъ линията на обложението по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, следъ смѣняването ѝ отъ бригадата на 9-а дивизия, незабавно да се отправи съ усиленъ маршъ въ две колони за Лозенградъ, гдето влиза въ разпореждане на началника на 3-а армия.

д) Въ съставъ на секторитѣ на генералитѣ *Кирковъ* и *Велчевъ* влиза и обсадната и гаубична артилерия, която е назначена въ тия сектори.

е) Сборната конна бригада (полковникъ *Тачевъ*) да остане на дѣсния брѣгъ на р. Арда, при Семенли като продължава да разузнава за посокитѣ къмъ Одринъ, Димотика, Орта-Кьой и по назаладъ.

§ 4. За да могатъ частитѣ отъ обложението своевременно да си съдействуватъ, необходимо е да поддържатъ помежду си най-тѣсна свързка.

§ 5 Кърджалийския отрядъ да продължава да действува при Кърджалии.

§ 6. Щабътъ на армията остава въ Свиленградъ.

За преминаването на Хасковския отрядъ отъ дѣсния на лѣви брѣгъ на р. Марица, както и за оттеглянето на една бригада отъ дѣсния брѣгъ на р. Арда на лѣвия сж направени разпореждания още въ 6 ч. пр. пл. на 17-и октомврий. Сѫщото време съ телефонограма е разпоредено и до началницитѣ на 9-а и 11-а дивизии въ Секюнъ.

На 17-и октомврий къмъ 11 ч. сл. пл. се донесе отъ началника на 11-а дивизия отъ Секюнъ, че смѣнилъ 1-а бригада отъ 9-а дивизия, като поставилъ 55 п. полкъ на мѣстото на 4-и, 57 — на мѣстото на 17-и 11 не с. с. полкъ на мѣстото на скорострѣлното отдѣление. Бригадата на полковникъ Дѣловъ (Хасковскиятъ отрядъ) оставилъ въ маневрени войски.

Останалитѣ два полка отъ 11-а дивизия (56-и и 58-и) довършавали стъкмяването си на предишнитѣ мѣста.

На 18-и октомврий въ 5 ч. сутриньта 1-а бригада отъ 9-а дивизия (4-и и 17-и п. полкове) тръгнали за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

Въ това време отъ началника на Кърджалийския отрядъ почнаха да се получаватъ тревожни известия, а именно, че противникътъ отъ Мъстанлж настжпилъ и заелъ позиция на северъ отъ този пунктъ около височината кота 669. Преднитѣ части на противника били отъ около 5 табура, и че къмъ Гюмюрджина идели войски. Фактътъ за настжплението на противника на северъ отъ Мъстанлж бѣ вѣренъ, но той се обясняваше повече съ малодушието на нашитѣ части при Кърджалии и тѣхната слаба численость и малодушието на началника на отряда. За да не се случи нѣкой неочакванъ сюрпризъ, Командующиятъ 2-а армия моли Щаба на действующата армия да усили войскитѣ въ Кърджалии, дето да прати нѣкой по-енергиченъ началникъ отъ тила. Отъ своя страна Командующиятъ армията изпрати отъ Мустафа-Паша едва що пристигналитѣ допълняющи дружини отъ 1-и и 6-и полкове, състоящи се едната отъ 290, другата отъ 400 человѣка, за Кърджалии, като отъ двѣтѣ дружини формира само една, за да се направи икономия въ офицерския съставъ, който въ двѣтѣ дружини бѣше недостатъченъ. Единиятъ отъ дружинитѣ командири, майоръ *Дрянковъ*, който бѣше офицеръ отъ Генералния щабъ, назначи за началникъ щаба на Кърджалийския отрядъ, комуто лично се дадоха инструкции за едно по-решително действие срещу противника. Понеже по донесенията личеше, че освенъ войски, противникътъ разполагалъ и съ въоржжени части отъ мѣстното население, които безпокояли тила, то на дружината се даде маршрутъ да мине презъ срѣдата на Карджалии и уничтожи всѣкакви чети. По сетне началникътъ на отряда бѣ смѣненъ, но и неговиятъ замѣстникъ не се оказа достатъчно решителенъ. Въ всѣки случай, запоѣданитѣ дързки действия съ малки рекогнисцировачни отряди даде своитѣ резултати. Противникътъ бѣ унищоженъ и положението се окончателно поправи, когато въ Кърджалии се прати една бригада отъ Македоно-Одринското опълчение подъ началството на генералъ *Геневъ*, който взема общото командване на войскитѣ и настжпи къмъ Гюмюрджина.

Съ постояннитѣ премѣствания на войскитѣ около крепостьта и постоянното пращане на войски къмъ 1-а и 3-а армии страдаше сигурностьта на блокадата. Не се знаеше съ какви средства ще разполага 2-а армия за това обложение, за да си направи смѣтката. Едвамъ що се направи нѣщо, ето нове разпореждане за изпращане нови части.

V. Трудното положение около крепостьта отъ постоянното измѣнение състава на 2-а армия

Идване на сръбски войски. Положението на 18 октомври вечерьта. Разпредѣляне на обсадната артилерия по секторитѣ. Положението на 21, 22 и 23 октомври.

Развитието на действията на истокъ отъ Одринъ въ 1-а и 3-а армии и отсѫтсвието на противникъ въ значителни сили въ Македония е принудило Щаба на действующата армия да поиска за Тракийския театъръ съдействието на съюзната сръбска армия. На 18-и октомври съ телеграма, подадена въ 11 ч. и 40 м. пр. пладне Началникътъ на Щаба на действующата армия съобщава на Командующи армията, че въ Мустафа Паша ще почне да пристига Тимошката сръбска дивизия, която да се назначи да заеме северния секторъ отъ линията на обложението. Тази дивизия се придава къмъ 2-а армия. Съ сѫщата телеграма се заповѣдва да се изпратятъ 5 допълняющи дружини отъ 11-а дивизия къмъ Лозенградъ, за да попълнятъ редоветѣ на 3-а армия. Дружинитѣ да се отправятъ незабавно, щомъ бѫдатъ замѣстени съ части отъ Тимошката дивизия.

Ето единадесетата дивизия още не формирана окончателно, почва да се разнищва. Всичко това принуди командующия армията да подаде до Щаба на действующата армия въ 3 ч. сл. пл. следующата телеграма:

„За да мога да взема едно опредѣлено и по-трайно решение относително плана на действията ми подъ крепостьта Одринъ, необходимо е да зная, съ каква войска ще разполагамъ за изпълнение на възложената ми задача. Неудобствата за честитѣ измѣнения въ разпорежданията за положението и насочването на частитѣ сѫ очевидни. Моля да ми се укаже, ще мога ли да разполагамъ съ цѣлата Тимошка дивизия, а сѫщо и кои части отъ повѣрената ми армия ще останатъ за действията подъ крепостьта. Такива указания ми сѫ крайно необходими. № 905."

Въ отговоръ на тази телеграма се получи твърде бърза телеграма, подадена въ 9 ч. и 30 м. отъ Главната Квартира съ следующето съдържание:

„905. Въ Ваше разпореждане за действие подъ крепостьта се даватъ: 8-а Тунджанска дивизия, отъ 9-а Плѣвенска дивизия 1-а и 3-а бригади съ 6 с. с. и 6 не с. с. батареи, 5-а Тимошка дивизия 16 дружини и 6 с. с. батареи. 11-а Сборна дивизия (9 допълняющи и 3 опълченски дружини), всичката обсадна артилерия и конната бригада на полковникъ Таневъ и три опълченски дружини. Всички останали войскови части, които до сега се намиратъ подъ Ваша команда около Одринската крепость, ще насочите както следва: а) частитѣ на 3-а Балканска дивизия по пѫтя Хавса, Баба-Ески, Люле-Бургазъ и влѣзе въ състава на 1-а армия; б) 2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия съ едно с. с. артилерийско отдѣление и съответнитѣ административни служби. по сѫщия пѫть, като влѣзе въ състава на 1-а Софийска дивизия; в) Хасковскиятъ отрядъ по пѫтя Лозенградъ, Бунаръ-Хисаръ и влѣзе въ състава на 6-а Бдинска дивизия; г) допълняющитѣ дружини, съгласно телеграмата № 602. Наредете частитѣ по линията на обложението така, че бригадитѣ отъ 3-а Балканска дивизия да се отправятъ на 20-и октомврий сутриньта, бригадата отъ 9-а Плѣвенска дивизия на 21-и октомврий, Хасковскиятъ отрядъ на 22-и октомврий. № 612."

Въ 4 ч. 10 м. сл. пладне се получи предупреждение отъ Главната Квартира, че отъ Одринъ къмъ Узунъ-Кюпрю имало голѣмо движение на кола и се заповѣда да се вематъ мѣрки, за да се попрѣчи на това движение.

Мѣрки противъ това движение не можеха да се вематъ, защото въ него край, нашето влияние не бѣше още разпространено, а освенъ това бѣше вече дадено разпореждане за дветѣ бригади отъ 8-а дивизия да минатъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда. Съ конната бригада, която бѣ заминала още на 17-и къмъ Димотика, нѣмахме свързка.

Тѣзи кола, въ всѣки случай, сѫ били бѣжанци.

Презъ деня врага се опиталъ да се окопава предъ чифликъ Екмекчи-кьой, но билъ прогоненъ съ артилерийски огънь.

Положението на 18-и вечерьта е било следующето:

8-а дивизия: 3-а бригада съ не с. с. арт. полкъ на старото си мѣсто; 1-а бригада съ две с. с. арт. отдѣления въ Еспетли; 2-а бригада съ едно с. с. арт. отдѣление въ Кадж-Кьой и Булдуръ-Кьой. Щабътъ на дивизията — Кадж-Кьой.

Конната бригада съ една дружина отъ 30 пех. Шейновски полкъ въ Семенли.

9-а дивизия съ 1-а и 3-а бригади заема мѣстото на 3-та дивизия (по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа).

11-а дивизия: 2-а бригада отъ 9-а дивизия на старото си мѣсто (тази бригада остана въ участъка на 11-а дивизия);

55-и и 57-и пех. полкове съ 11-и не с. с. арт. полкъ отъ Возганъ до р. Тунджа; 56-и п. полкъ въ с. Михаличъ; 58-и пех. полкъ въ Каикъ-кьой, Щабътъ на 11-а дивизия въ Секюнъ. Бригадата на полковникъ Дѣловъ при с. Возганъ въ маневрени войски. Първиятъ ешалонъ отъ Тимошката дивизия въ Свиленградъ.

За състоянието на противника въ Одринъ още не можеше да се доберемъ до точни сведения. Отъ пленицитѣ се получиха най-разноречиви сведения. Отъ авиаторитѣ се получаваха сведения за разположението на противника, но за числения съставъ и кои именно части сж въ Одринъ до сега нѣма сведения.

Този день, — 18-и октомврий, 4 орждия отъ къмъ Папазъ-тепе открили огънь по разположението на 2-а бригада отъ 9-а дивизия, но една батарея отъ тази бригада е заставила скоро турската батарея да прекрати огъня си. Цѣлта на тази стрелба е била да се прѣчи на работата за поставянето на нашата обсадна артилерия.

За разпредѣлението на обсадната артилерия, придадена къмъ състава на 2-а армия, на 19-и октомврий се издаде заповѣдь № 15, съ която за началникъ на обсадната артилерия се назначава артилерийскиятъ инженеръ полковникъ *Загорски*, а самата артилерия се разпредѣля така:

а) Въ западния секторъ между р. Арда и р. Марица.

Началникъ на обсадната артилерия въ сектора, артилерийскиятъ инженеръ подполковникъ *Вълчановъ*.

1.	2	бат.	12 см.	Д/30	отъ	Щуменския	крѣп.	батал.,	6 орждия.
2.	2	„	15 „	„	„	„	„	„	„
3.	2	„	12 „	Д/25	„	Софиския	„	„	„
4.	1	„	15 „	гаубици	„	„	„	„	4 „

б) Въ северо-западния секторъ, между р. Марица и р. Тунджа.

Началникъ на обсадната артилерия въ сектора, артилерийскиятъ инженеръ подполковникъ *Славчевъ*.

1.	2	батареи	15 см.	Д/30	отъ	Соф.	креп.	батал.,	8 орждия
2.	2	„	12 „	„	„	„	„	„	6 „
3.	3	„	12 „	Д/28	„	Шум.	„	„	12 „
4.	3	„	12 „	не с.с.	гауб.	отъ	Соф.	кр. бат.	18 „
5.	1	„	15 „	с. с.	„	„	Шум.	„ „	4 „
6.	3	„	15 „	„	„	„	„	„ „	12 „
7.	3	„	12 „	Д/28					12 „

За мѣсторазположението на обсаднитѣ паркове и първоначалнитѣ позиции на обсадната артилерия се изпрати до началницитѣ тайна наредба.

Единадесетата дивизия, която смѣни 9-а дивизия въ северозападния секторъ, задържа телефоннитѣ и телеграфни съобщения на мѣстото въ сектора, така че 9-а дивизия остана безъ такива средства, а частитѣ продължаваха да чувствуватъ нужда. Вследствие на тази липса и сношенията ставаха бавни и трудни. За характеристиката на тази трудность може да послужи следующето: началникътъ на 11-а дивизия подава телеграма въ 10 ч. 5 м. пр. пл. на 19.X, която се получава въ 2 ч. сл. пл.; началникътъ на 9-а дивизия сжщиятъ день подава телеграма въ 4 ч. 20 м. пр. пл., получава се въ 6 ч. 5 м. сл. пл.

Положението на 19-и октсиврий сжщото, както на 18-и, съ изключение, че въ Мустафа-Паша пристигнаха две дружини и една картечна рота отъ Тимошката дивизия.

Къмъ това време се завърши и колкото бѣ възможно формирането на 11-а дивизия, която окончателно получи следующия съставъ: 55 пех. полкъ 26 офицери и 3444 долни чинове; 56-и п. полкъ 18 офицери и 2438 долни чинове; 57-и п. полкъ 21 офицеръ и 3070 долни чинове; 58-и п. полкъ 11 офицери и 1831 долни чинове. Уравняване между полковетѣ не бѣ възможно, защото дружинитѣ, които влѣзоха въ това ново формироване, бѣха различни и по възрасть, и по съставъ, и по обучение.

Недостатъцитѣ въ 11-а дивизия не бѣха само въ частитѣ, които я съставляваха; тѣ бѣха голѣми и въ самия Щабъ на дивизията, гдето на първо време нѣмаше даже конни ординарци.

На 20-и октомврий часътъ въ 1 и 30 м. сл. пл. Командующия армията биде повиканъ на телефона и получи отъ Началника Щаба на действующата армия следующата заповѣдь:

„Положението на Лозенградъ изисква непремѣнно щото всичкитѣ свободни войски да бждатъ изпратани. При това положение на работитѣ, никакви сериозни операции противъ Одринъ не трѣбва да се предприематъ. Вашата главна цель трѣбьа па бжде: съ войскитѣ си, подкрепени отъ обсадната артилерия, да задържитѣ противника въ Одринската крепость. Негово Величество по най-категориченъ начинъ заповѣда:

1. 2-а бригада отъ 8-а дивизия тази вечерь да премине на лѣвия брѣгъ на р. Марица и застане въ поддържка.

2 2-а бригада отъ 9-а дивизия презъ нощьта да бжде смѣнена отъ сръбскитѣ полкове и тръгне утре рано за Лозенградъ.

3. Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ Дѣловъ) да се отправи за Люле-бургазъ въ разпореждане на Началника на 1-а армия.

4. 2-а бригада отъ 8-а дивизия утре вечерь да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да замѣсти 1-а бригада отъ 9-а дивизия, която, щомъ бѫде замѣнена, да тръгне веднага съ щаба на дивизията за Лозенградъ.

5. Щомъ пристигне сръбската дивизия и заеме участъка си, 11-а сборна дивизия да премине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

6. Понеже на линията Бунаръ-Хисаръ — Люле-Бургазъ се подготовлява генерално сражение, отъ което ще зависи изходътъ на цѣлата кампания, Негово Величеството очаква вашитѣ бързи разпореждания за изпълнението на тази заповѣдь. Трѣбва да се употрѣбятъ всички усилия, за да се подкрепи 3-а и 1-а армии, които трѣбва да дадатъ решителенъ опоръ на неприятеля, който се събира на линията Виза — Муратли.

Генералъ Ивановъ: Не зная още колко сръбски части сж пристигнали но днесъ едвамъ бѣше тукъ 20-и полкъ и почнаха да идватъ ешалони отъ 13-и полкъ. Сега ще отида да видя какво е дошло и ще се постарая да направя възможното, за което по-кжсно ще донеса."

Сжщия день въ 1 ч. 20 м. сл. пладне се получи отъ сжщия следната заповѣдь:

„3-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия трѣбваше споредь последната заповѣдь да бѫде днесъ отправена за Лозенградъ.

Обаче Началникътъ на дивизията отъ Лозенградъ донася, че бригадата не била още смѣнена отъ бригадата на 9-а дивизия. Заповѣдайтѣ веднага да бѫде смѣнена и отправена въ пжть за Лозенградъ, иначе всичката отговорность за неизпълнението на заповѣдьта ще остане за ваша смѣтка..."

Изпълнението на всички тия разпореждания зависеше отъ идването на сръбска Тимошка давизия, за да може да стане смѣната. Движението по желѣзницитѣ вървѣше много мудно, вследствие задръстването на пжтищата, а движението по обикновенитѣ пжтища бѣше крайно трудно, защото отъ последнитѣ дъждове пжтищата се бѣха до толкова разкаляли, че войскитѣ едва можаха да правятъ по единъ километъръ въ часъ, а обозитѣ и това не можаха. Войскитѣ около Одринъ въ това време бѣха толкова, че едва можеше да се заеме, и то не особено здраво, блокадната линия. Ако се изпратѣха веднага частитѣ отъ 3-а и 9-а дивизии, то възможно бѣше противникътъ да заеме мѣстата имъ, да отдалечи блокадата и да направи невъзможно движението на войски и обози въ посока къмъ Лозенградъ и Баба-Ески. Такова положение би се отразило зле и на войскитѣ отъ 1-а и 3-а армии, тилътъ на които не би билъ достатъчно обозпеченъ.

За изпълнение на получентѣ заповѣди, по 2-а армия се издаде на 20-и октомврий следующата заповѣдь № 16:

„Карта 1:126,000.

1. Една бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия да заеме участъка на 1-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. За тази цель, бригадата отъ 8-а дивизия да тръгне незабавно тази нощь по маршрутъ; моста на р. Марица при Паша-Кьой, Дуванджа, Ахъркьой, Возганъ, Бююкъ-Смаилча, Хаджи-Кьой, Етапъ-Кьой, гдето да достигне утре, 21-и октомврий, следъ пладне, и на следующия день предъ пладне, да смѣнни брагадата отъ 9-а дивизия, която ще замине за Лозенградъ.

2. Пристигащитѣ части отъ Тимощкага дивизия да заематъ участъка на 2-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия.

За тази цель пристигналиятъ 20-и п. полкъ отъ Тимощката дивизия да тръгне, 21-и октомврий, въ 7 ч. пр. пладне отъ Мустафа-Паша по пжтя за Кемалъ, отгдето да пристжпи къмъ смѣняване частитѣ отъ 2-а бригада на 9-а дивизия.

3. 2-а бригада отъ 9-а дивизия, следъ смѣняването ѝ отъ частитѣ на Тимошката дивизия, да се групира при Ахъръ-Кьой и да бѫде готова да се отправи за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което ще последва втора заповѣдь.

4. Хасковскиятъ отрядъ (полковникъ Дѣловъ) безъ едно с. с. арт. отдѣление да бѫде готовъ да се отправи за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, за което ще последва втора заповѣдь.

5. 1-а бригада отъ 9-а дивизия, щомъ бѫде смѣнена отъ бригадата на 8-а дивизия, да се отправи здедно съ щаба на дивизията за Лозенградъ.

6. Частитѣ да поддържатъ постоянна свързка помежду си и съ по-горнитѣ инстанции, за да се знае всѣка минута гдѣ се намиратъ и какво положение заематъ.

7. Щабътъ на армията остава въ Мустафа-Паша."

Тази заповѣдь се издаде въ 9 ч. 45 м., а преди това съ особени телеграфически разпореждания се предупредиха началницитѣ на дивизиитѣ, за да направятъ съ време своитѣ разпореждания.

За да стане ясно съдържанието на § § 3 и 4 отъ заповѣдьта № 16, която се цитира по горе, отъ Щаба на 2-а армия се прати следующето донесение до Главната Квартира въ Стара-Загора:

Въ изпълнение получената днесъ въ 5 ч. сл. пладне заповѣдь, разпоредихъ и утре ще се изпълни следующето:

1. Една бригада отъ 8-а дивизия тази нощь ще мине на лѣвия брѣгъ на р. Мараца и, безъ да се спира, ще продължи пжтя си за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, гдето да пристигне утре вечерь и на 22 и того смѣни бригадата на 9-а дивизия, която, заедно съ Щаба на дивизията, ще замине за Лозенградъ.

2. Пристигналиятъ тукъ 20-и полкъ отъ Тимошката дивизия утре въ 7 ч. пр. пл. тръгва за Кемалъ, гдето ще смѣни части отъ 2-а бригада на 9-а дивизия. Тази послѣдната ще се групира при Ахъръ-Кьой, и щомъ пристигне и втори полкъ отъ Тимошката дивизия, ще замине за участъка и освободи бригадата, която ще бжде готова да тръгне веднага за Лозенградъ.

3. Хасковскиятъ отрядъ ще бжде сжщо готовъ за тръгване, щомъ пристигне трети полкъ отъ Тимошката дивизия. Този отрядъ е съ две скорострелни артилерийски отдѣления, но ще тръгне само съ едно, защото въ похода отъ Кърджалии до тукъ голѣма часть отъ конетѣ му сж останали негодни. Когато се попълни съ коне, и това отделѣние ще може да тръгне. Неговото оставане тукъ се налага отъ нуждата, защото частитѣ отъ Тимошката дивизия нѣматъ още никаква артилерия и такъва ще дойде въ последствие.

4. За 11-а дивизия мисля, че ще бжде трудно да отиде на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, защото тя е безъ обози и безъ съобщителни средства и по-добре би било тя да остане по двата брѣга на Тунджа, готова да действува въ една или друга посока. Когато ще бжде по-дѣеспособна, може цѣла да мине на лѣвия брѣгъ. № 1019 20/X 1912 г. Мустафа Паша."

Отъ това донесено се вижда, че несвоеврѣменото тръгване на нѣкои части е било, защото тия части трѣбваше да чакатъ смѣна и щомъ се смѣнеха, тръгваха по назначението си.

Относително бригадитѣ отъ 3-а дивизия, долуизложенитѣ документи ще изяснятъ положението.

Началникътъ на 3-а п. Балканска дивизия отъ Лозенградъ подава до Командующия 2-а армия въ Мустафа Паша въ 2 ч. сл. пладне на 20-и октомврий телеграма, която се получава на 21 и въ 3 ч. пр. пладне, съ следующето съдържание:

„Тази минута получихъ заповѣдь отъ Щаба на действующата армия да събере 3-а бригада, която наблюдава на северо-източния фронтъ отъ Одринската крѣпость, въ Бунаръ-Хисаръ заедно съ другитѣ бригади отъ дивизията. Понеже нѣмамъ бързи съобщения съ 3-а бригада и ми се заповѣда часъ по-скоро да групирамъ бригадитѣ въ горния пунктъ, моля разпореждането да се заповѣда Генералу *Сиракову* да смѣни 3-а бригада и я насочи по следующия маршутъ: с. Гечкенлия, Арлачъ, развалини Акаръ-Дере и Енидже, Лозенградъ, Иено (Яни), Бунаръ Хисаръ. Моля освенъ това да се съобщи генералу *Тепавичарову* да не чака събирането на цѣлата бригада и тогава да тръгва, но постепенно, като се смѣни единътъ полкъ, за да се изпрати по опредѣления маршутъ съ една часть отъ артилерийята, а следующия полкъ

следъ първия изпратенъ, когато бжде смѣненъ. Да се заповѣда Генералу *Тепавичарову* да пристигне въ Бунаръ-Хисаръ на 2-я день следъ смѣняването си, заедно съ отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ, парковитѣ, взводове и отдѣленията отъ продоволствения транспортъ, Азъ заедно съ Щаба на дивизията оставамъ тукъ до 10. ч. пр. пл. на 21-и того. Моля да ми се съобщи приблизително кога ще може да се смѣни бригадата. Опълченската погранична дружина, която оставихъ въ разпореждането на Генералъ Тепавичаровъ да остане въ разпореждането на Генералъ Сираковъ."

Часътъ въ 6 и 30 м. пр. пл. на 21-и, командующиятъ армията прави съответствующитѣ разпореждания по горната телеграма.

Отъ началника на 9-а дивизия се получава въ 7 ч. 40 м. пр. пл. на 21-и октомврий следната телеграма, подадена въ Орта-Кьой въ 2 ч. 20 м. пр. пл.:

„Командующи 2-а армия.

Телеграма № 1060 получена; въ 12 ч. срѣдъ нощь тръгнахъ. На 19-и октомврий къмъ 4 ч. сл. пл. 2-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия биде смѣнена с. Демеранли. Но за кжде е заминала точно не ми е известно, защото Началникътъ на 3-а Балканска дивизия бѣше тукъ въ с. Ежели и по негова заповѣдь тя заминала, азъ предполагамъ, за Лозенградъ. 3-а бригада отъ сжщата дивизия остана тукъ и заема секторъ въ линията отъ обложението при Кайпа — (кота) 899. Тя бѣше оставена отъ Началника на 3-а Балканска дивизия на основание на разпореждането, което той билъ получилъ отъ Командующи 1-а армия. Сега разпореждамъ тая бригада на генералъ Тепавичаровъ да бжде смѣнена. Съ смѣняването на тази бригада, тя ще вдигне и своитѣ телефони, но азъ нѣмамъ възможность да бжда свързанъ направо нито съ телефони, нито съ телеграфъ, както съ Щаба на армията въ Мустафа Паша, така и съ частитѣ на дивизията, догдето не пристигне телеграфната полурота, оставена въ разпореждането на началника на 11-а дивизия, Генералъ Велчевъ. № 397".

Въ този день Щабътъ на действующата армия се премѣсти отъ Ст.-Загора въ Казълъ-Агачъ, гдето командующия 2-а армия прати следното донесение:

„Казълъ-Агачъ, Щаба на дѣйствующата армия.

Щабътъ на 2-а армия своевременно е разпоредилъ за смѣняването на бригадата отъ 3-а Балканска дивизия и тя е заминала за назначението си още на 19-и октомврий.

Освенъ гореспоменатата бригада, по донесението на Началника на 9-а дивизия, била е оставена 3-а бригада отъ 3-а дивизия на линията на обложението на участъка Кайпа — 889 отъ началника на 3-а Балканска дивизия на основа

ние на разпореждането, което той билъ получилъ отъ Командующи 1-а армия

Разпоредено е тази сутринь до началника на 9-а дивизия, 3-а бригада отъ 3-а дивизия да се смѣни и да се отправи презъ Лозенградъ за Бунаръ-Хисаръ.

Отговорността за недоразумението относително назначението на тази последната бригада не може да лежи на Щаба на 2-а армия. № 1045".

Тѣзи разпореждания, особено последнитѣ две телеграми свидѣтелствуватъ, че за едно и сѫщо нѣщо сѫ се разпореждали разни началници различно. Така, че независимо отъ трудноститѣ на съобщителнитѣ средства и пѫтищата, явяваха се като тормозящи работата и разнитѣ разпореждания.

Бригадата на 8-а дивизия, която тръгна за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и която трѣбваше да пристигне въ Етапъ-Кьой, не е могла да стигне по причина, че хората биле много уморени и обозътъ разтегнатъ. Разреши се на командира на бригадата да нощува въ с. Хаджи Кьой и на другия день рано сутриньта да продължи пѫтя си. Пѫтьтъ, който имаше да измине тази бригада, не бѣше дълъгъ, но той е билъ толкова мѫченъ, че бригадата едва е могла да стигне до Хаджи-Кьой.

За положението на 2-а армия въ 6 ч. сл. пладне на 21-и октомврий е донесено въ Щаба на действующата армия съ телеграма отъ 11 ч. 45 м. сл. пл. следующето:

„Конната бригада съ една дружина отъ 30-и п. полкъ въ Семенли; 8-а дивизия: 12-и и 52-и полкове съ 8-и не с.с. артилерийски полкъ, една гаубична батарея, 3 обсадни групи и 3 пионерни роти на линията Юрушъ – чифликъ Кулаклж; 51-и п. полкъ съ едно с. с. отдѣление задъ височината 66; 30-и п. полкъ, безъ една дружина, съ едно с. с. отдѣление въ Еспетли; 10 и и 23-и полкове съ едно с. с. отдѣление въ Хаджи-Кьой; Гвардейскиятъ полкъ въ с. Еспетлии. Часть отъ Понтонната дружина съ мостовата полурота въ Кара-Агачъ; часть отъ понтонната дружина строи мость на Арда при с. Семенли. Щабътъ на 8-а дивизия въ Кадж-Кьой. 9-а дивизия: 2-а бригада — 33-и полкъ въ Ахъръ-Кьой, едно с. с. отдѣление съ 34-и полкъ на старото си мѣсто; 3-а бригада съ едно с. с, отдѣление на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа отъ Челмекьой до Кайпа включително; 1-а бригада съ едно с. с. отдѣление и две гаубични батареи отъ височината 899 до височината юго-източно отъ Оглу-Паша. Щабътъ на дивизията и единъ полуескадронъ въ Ортакчи. 11-а дивизия на старото си мѣсто. Кърджалийскиятъ отрядъ въ Кърджалии. Тимошката дивизия: 13-и и 15 и полкове въ Мустафа-Паша; 20-и полкъ днесъ зае участъка на 33-и полкъ.

Сведенията за противника сѫщитѣ. Отъ пленици се установява, че въ Одринъ се намиратъ 10, 11 и 12-а турски

дивизии и за гарнизонъ на фортовитѣ групи редифи. Азиятски войски нѣма. Войницитѣ получаватъ сухъ хлѣбъ въ намалено количество и рѣдко, месо никога. Имало болни, и излѣзлитѣ отъ строй се замѣнявали съ християни. Височината Карталъ-тепе е заета отъ 2 табура. Командиръть на конната бригада донася, че отъ Деде Агачъ е пристигналъ тренъ отъ 8 вагона съ пехота, която се стоварвала на станция Кара-Бунаръ. Това сведение е получено отъ бѣглеци и подлежи на провѣрка."

По горнитѣ документи и тѣзи, които има да последватъ, става ясно, че Щабътъ на 2-а армия не е ималъ още точни данни за силата на противника въ крепостьта. Сведенията, получавани отъ разни източници, си толкова противоречеха, че не бѣ възможно да се схване истинското положение. За пленицитѣ турци може да се допуща, че нарочно сѫ давали лъжливи сведения, но за бѣглецитѣ да се допуща, че тѣ ще лъжатъ, е малко вѣроятно. Бѣглеци и пленници имаше много и християни (българи, гърци и арменци), които нѣмаше защо да криятъ това, що знаятъ. Вижда се, че тѣзи пленници и бѣжанци сѫ знаели само това, което е близко около тѣхъ. Мнозина знаеха ротата и дружината си, а не знаяха отъ кой полкъ сѫ. Мнозина не знаеха началствующитѣ си лица. За продоволственитѣ средства на крепостьта още по-малко можеше да се узнае. Турцитѣ, обаче, се стараеха да прибиратъ всички хранителни средства, каквито се намираха въ изобилие въ селата и чифлицитѣ около крепостьта. Тия села и чифлици се намираха подъ защитата на огъня на крепостьта и мѫчно можеха да се заематъ, обаче едно наше приближаване, съ цель да се поставятъ подъ нашия огънь, се налагаше. Приближаването можеше да стане само скришно и незабелезано, затова бѣше се взело за правило: главнитѣ позиции се заемаха отъ части пехотни и артилерия, а предъ тѣхъ, на съседнитѣ ридове се изпращаха охранителни войски. Тѣзи последнитѣ постепено се окопаваха и приготвиха окопи за по-голѣми единици, които нощя се промъкваха и ги заемаха, следъ което охранителнитѣ части се изваждаха още напредъ. По сѫщия начинъ бѣ проектирано да се приближи и обсадната артилерия. Мѣстностьта като да позволяваше такова едно приближаване, защото въ общи черти тя се състоеше въ редъ паралелни долини и хребети, които се спущаха отъ северъ на югъ въ северо-западния секторъ, гдето имахме най-много обсадна артилерия. Съ мѣстностьта ние бѣхме прикрити отъ фронта, но долинитѣ се обстрелваха и наблюдаваха много добре отъ турскитѣ позиции по дѣсния брѣгъ на р. Марица при Папазъ-Тепе и предната позиция на северо-западния секторъ при Екмекчи Кьой.

За 22-и октомврий се издаде заповѣдь № 18:

„Карта 1 : 126,000. 22/X 1912 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

1. Противникътъ въ съставъ около единъ армейски корпусъ съ една, две редифски дивизии заема фортовата линия на крепостьта и преднитѣ пунктове.

Нашитѣ войски заематъ линията на обложението на крепостьта, както следва:

На дѣсния брѣгъ на р. Арда при Семенли конната бригада съ дружина отъ 8 а дивизия.

Между лѣвия брѣгъ на р. Арда и дѣсния на р. Марица — две бригади отъ 8-а дивизия, които заематъ линията с. Юрушъ, разв. Коюнли, чифл. Колаклж. Щабътъ на 8-а дивизия — Кадж Кьой.

Между лѣвия брѣгъ на р. Марица и дѣсния на р. Тунджа сж разположени: 2-а бригада отъ 9-а дивизия, 20-и п. полкъ отъ Тимошката дивизия, 11 а Сборна дивизия и Хасковскиятъ отрядъ, като първата линия заематъ считано отъ дѣсно на лѣво — 20-и полкъ, 34-и Троянски полкъ, частитѣ отъ 11-а дивизия, а въ втора линия — 33-и полкъ при Ахъръ-Кьой, Хасковскиятъ отрядъ при Возганъ.

Щабътъ на 11-а дивизия — Секюнъ.

На източния участъкъ, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и по на югъ сж разположени 1-а и 3-а бригади отъ 9-а дивизия на линията Челмекьой, Кайпа, височината 899 до височината югоизточно отъ Оглу-Паша. Щабътъ на дивизията — с. Ортакчи.

2-а бригада отъ 8-а дивизия на пжтя за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, нощувала при с. Хадли-Кьой.

Полската артилерия е разпредѣлена по участъцитѣ на своитѣ части.

Обсадната артилерия е разпредѣлена на 3 групи, готова да влѣзе въ действие: при Юрушъ, при Кемалъ и между Возганъ и Акъ-Бунаръ.

2. За днесъ, 22 октомври, заповѣдвамъ:

а) Частитѣ отъ линията на обложението да продължаватъ да се затвърдяватъ на заетитѣ си мѣста, като изследватъ подстжпитѣ къмъ удобнитѣ напредъ пунктове, които по-после ще трѣбва да се заематъ и укрепятъ.

б) 15 п. полкъ отъ Тимошката дивизия да тръгне днесъ, 22 октомври, въ 7 ч. пр. пл. отъ Мустафа Паша (началенъ пунктъ — казармитѣ на юго-източния край на града) за с. Кемалъ гдето да смѣни 34-и п. полкъ.

в) 2-а бригада отъ 9-а дивизия, щомъ бжде смѣнена, незабавно да се отправи за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и достигне с. Акъ-Бунаръ.

г) Хасковскиятъ отрядъ, съсредоточенъ при Возганъ, да чака заповѣдь, за да замине за лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

д) 13-и п. полкъ отъ Тимошката дивизия да се съсредоточи въ Мустафа-Паша и да бжде готовъ да замине за Ахъръ-Кьой.

е) 2-а бригада отъ 8-а дивизия да прѣдължи движението си въ 6 ч. пр. пл., да премине на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и днесъ да смѣни бригадата отъ 9-а дивизия.

ж) Началникътъ на 9-а дивизия да разпореди, щото щомъ 1-а бригада бжде смѣнена отъ бригадата на 8-а дивизия, незабавно да се отправи за Лозенградъ, а той, заедно съ щаба на дивизията, да се отправи за Лозенградъ, заедно съ 2-а бригада.

3. Частитѣ да поддържатъ най-тѣсно свързка помежду си, като всѣки моментъ бждатъ готови взаимно да се поддържатъ. Частитѣ, оставени въ поддържка, да се стремятъ всѣкога да действуватъ съ изненада въ флангъ на противника.

4. Щабътъ на армията остава въ Мустнфа-Паша."

А по-късно се издаде и допълнение къмъ нея № 19:

„Карта 1:126 000. 22.X. 1912 г. 11 ч. 25 м. пр, пл.

Въ допълнение на заповѣдьта подъ № 18, заповѣдвамъ:

1. Началникътъ на Тимошката дивизия да разпореди, щото днесъ, 22 октомврий, въ 1 ч. сл. пл. 13-и п. полкъ да тръгне отъ Мустафа-паша за с. Ахъръ-Кьой, гдето да нощува и рано сутриньта на 23 октомври да заеме участъка отъ линията на обложението между развалини Карабулу включително до развалини Акъ-Бунаръ включително.

2. Частитѣ отъ 11-а Сборна дивизия, смѣнени отъ 13-и п. полкъ, да се групиратъ въ поддържка задъ участъка.

3. За началникъ на сектора между лѣвия брѣгъ на р. Марица и развалини Акъ-Бунаръ се назначава началникътъ на Тимошката дивизия, а началникътъ на 11-а Сборна дивизия остава началникъ на сектора между развалини Акъ-Бунаръ и дѣсния брѣгъ на Тунджа.

4. 9-и не с. с. артилерийски полкъ остава временно въ разпореждане на началника на Тимошката дивизия.

5. Конната бригада да продължава да разузнава."

Отъ тия заповѣди се вижда, че Командующия 2-а армия имаше две главни грижи: да смѣни възможно по-скоро онѣзи войскови части, които трѣбваше да заминатъ за подкрепление на 1-а и 3-а армии, и да ги изпрати часть по-скоро да заминатъ. Колкото и да се бързаше съ това, трудноститѣ на пжтуването, създадени отъ разкалването на пжтищата, се трудно преодоляваха. Изпращането на частитѣ, безъ да бждатъ смѣнени и линията на обложението заета отъ нови части, се считаше за опасно, не само за положението на 2-а армия, но и за онова на другитѣ армии. Излазътъ на турцитѣ на 16-и октомврий можеше да се допустне, че ще се повтори, щомъ се забележи настаняването не обсадна артилерия по позициитѣ. Това ние смѣтахме въ тѣхенъ интересъ и имахме основание да си вземаме предухранителни мѣрки.

Не само това, но турцитѣ можаха да забележатъ движението на нашитѣ войски на изтокъ и понеже бѣха въ сношение съ Цариградъ по безжичния телеграфъ, тѣ можаха да оценятъ положението и се постараятъ да побъркатъ на изпращане войски. Единъ излазъ, въ която посока и да бжде, можеше да ни постави въ трудно положения, затова ние трѣбваше да бждемъ въ положение навсѣде да се противопоставимъ, като сѫщевременно не обнаружимъ нашето временно отслабване. Отъ друга страна, отъ Щаба на действующата армия се бързаше, като не се държеше смѣтка за времето, пространството и състоянието на пжтищата. Щабътъ на действующата армия считаше, че еднажъ разпоредено да се прехвърли сръбската Тимошка дивизия, че тя е вече прехвърлена и е на мѣстото си, а идването на тая дивизия трая нѣколко дена. Освенъ това, тя дойде вмѣсто въ съставъ на 4 пехотни полка, само съ 3 пехотни полка и на първо време безъ артилерия, за което трѣбваше да се остави 9-и нескорострелень артилерийски полкъ отъ 9-а дивизия, като дивизионна артилерия на Тимошката дивизия.

На 22-и и 23-и октомврий тръгнаха всичкитѣ части, които трѣбваше да заминатъ за 1-а и 3-а армии, и положението на 2-а армия вечерьта на 23-и се вижда отъ следующето донесение до Щаба на действующата армия въ Казълъ-Агачъ:

„*Конната бригада* съ една дружина отъ 30-и пех. Шейновски полкъ въ с. Семенли; *8-а дивизия*; 1-а и 3-а бригада на старото си мѣсто (между р. Марица и р. Арда); 2-а бригада по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа на линията отъ височинитѣ североизточно отъ Демиранлж до Оглу-Паша включително. *Гвардейскиятъ конень полкъ* въ Етапъ-Кьой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. *9-а дивизия*: Щабътъ на дивизията съ 1-а бригада на пжть за Лозенградъ, 2-а бригада на пжть за Кюселеръ, 3-а бригада на старото си мѣсто на линията Чешме-кьой — Кайпа. *11-а дивизия* на старото си мѣсто. *Тимошката дивизия*: 13, 15 и 20 п. полкове на линията отъ р. Марица до Сарай-Акбунаръ; Щабътъ на дивизията въ Ахъръ-Кьой. *Хасковскиятъ отрядъ* по пжтя за Хаскьой. *Кърджалийскиятъ отрядъ* на старото си мѣсто. *Сведения за противника*: отъ дезертьори се потвърдява, че въ Одринъ е цѣлиятъ 4-и корпусъ, бивакътъ на Папазъ-Тепе намаленъ, при Марашъ и казармитѣ на западъ отъ Одринъ бивацитѣ увеличени. Отъ Гюмюрджина били изпратени 2,000 човѣка за Деде-Агачъ. Въ Софлу пристигнали 500 човѣка.

Отъ тия сведѣния се вижда, че войскитѣ, оставени за блокада на Одринската крепость, бѣха твърде нищожни въ сравнение съ фронта, когото заемаха, затова и се налагаше за охранение и въ бойна часть да се назначаватъ възможно по-малко войски, а да се държатъ повече въ всѣки участъкъ

въ видъ на войски за маневриране, а така сѫщо и обсадната артилерия да се разположи така, щото да усили отбранителната способность на блокадата. Последната не бѣше още довършена по недостатъкъ на войски. Предполагаше се цѣлата 11-а дивизия, ако и въ слабъ съставъ да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, но това не можа да се извърши скоро, защото пристигналата сръбска Тимошка дивизия се считаше за слаба да заеме сама участъка между р. Марица и р. Тунджа, (северо-западния секторъ). Тази дивизия бѣше въ съставъ отъ 3 пехотни полка и не бѣше добре ориентирана върху положението и мѣстността, а отъ друга страна имаше преувеличено понятие за крепостьта и защитницитѣ. Нѣколко схватки по преднитѣ линии скоро убедиха и тѣзи новодошли части, че дяволътъ не е тъй страшенъ, както се рисува. Това налагаше и прехвърлянето на войскитѣ да става съ нѣкои предосторожности и постепенно. Съ това се обяснява пунктътъ „*а*“ отъ § 3 на заповѣдьта № 21, която се издаде на 24-и октомврий въ 2 ч. 30 м. пр. пл. съ следующето съдържание:

„Карта 1 : 126,000.

§ 1. Нови сведения за противника въ крепостьта Одринъ нѣма.

§ 2. Положението на нашитѣ войски по линията на сложението е както следва:

Конната бригада, съ една дружина пехота, на дѣсния брѣгъ на р. Арда при Семенли.

Лейбъ-Гвардейскиятъ кононъ полкъ нощува при с. Етапъ-Кьой, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа.

8-а Тунджанска дивизия на западния секторъ между дѣсния брѣгъ на р. Марица, лѣвия брѣгъ на р. Арда на линията: с. Юрушъ, развалини Койнли, чифликъ Колаклии. Щабътъ на дивизията въ с. Кадж-Кьой.

Тимошката дивизия заема северо-западния секторъ, отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица, на линията: с. Кемалъ, развалини Карабулу, Сарай — Акъ-Бунаръ (Карта 1 : 20.000). Щабътъ на дивизията въ с. Ахъръ-Кьой.

Единадесетьта Сборна дивизия отъ Сарай-Акъ-Бунаръ до дѣсния брѣгъ на р. Тунджа. Щабътъ на дивизията въ развалини Секюнъ.

По лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, на северния и източния сектори: 3-а бригада отъ 9-а Плѣвенска дивизия на линията с. Енисикьой, с. Куруджикьой, с. Караисуфъ; 2-а сборна бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия на линията с. Демеранлия, с. Оглу-Паша. Щабътъ на сектора въ с. Ортакчи.

§ 3. За днесъ, 24-и октомврий, заповѣдвамъ.

а) *Лейбъ-Гвардейскиятъ полкъ*, който влиза въ състава на частитѣ отъ източния секторъ, да премине на лѣвия флангъ на сектора, при с. Оглу-Паша.

б) Дивизионната конница на Тимошката дивизия да влѣзе сѫщо въ състава на частитѣ отъ източния секторъ, за която цель днесъ да се премѣсти на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа при Етапъ-кьой, а утре, 25 октомврий, да премине на лѣвия флангъ на сектора при Олу-Паша.

в) *Едната бригада отъ 11-а Сборна дивизия* да остане на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа и да заеме участъка си отъ линията на обложението на истокъ отъ Сарий-Акъ-Бунаръ, а другата бригада отъ сѫщата дивизия да премине на лѣвия брѣгъ и остане временно въ подържка на частитѣ отъ двата брѣга.

г) Войскитѣ отъ линията на обложението да останатъ на мѣстата си, като продължаватъ да се затвърдяватъ на заетитѣ пунктове.

д) *Конната бригада* на Полковникъ Таневъ да разузнава на югъ отъ Арда, като не допуща на неприятелска конница или на каквито и да сѫ други неприятелски партии да проникватъ въ зоната между р. Марица, гр. Дмотика и Орта-Кьой.

е) Конницата отъ сектора по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, по разпореждания и указания отъ Началника на сектора да разузнава въ зоната между пѫтя Одринъ, Хавса, Баба-Ески и долината на р. Марица, като се стреми да прекѫсне всѣкакви съобщения между противника и крепостьта и вѫтрешността на страната.

§ 4. За Началникъ на сектора между р. Марица и р. Тунджа се назначава Началникътъ на Тимошката дивизия, полковникъ *Кондичъ*. Щабътъ на дивизията и на сектора въ с. Развалини Секюнъ.

§ 5. За Началникъ на сектора по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и на югъ отъ крепостьта до лѣвия брѣгъ на р. Марица се назначава Началникътъ на 11-а сборна дивизия, Генералъ *Велчевъ*. Щабътъ на сектора въ с. Ортакчи.

§ 6. Между секторитѣ, както и между частитѣ въ всѣки секторъ, да се поддържа най-грижлива свързка за бързи и сигурни съобщения. За тази цель, освенъ техническитѣ съобщителни средства, секторитѣ, както помежду си, тъй и съ щаба на армията, да се свържатъ и съ летяща поща съ постове отъ конници или велосипедисти.

§ 7. Взаимното бойно съдействие между секторитѣ и между частитѣ въ всѣки секторъ трѣбва да бѫде за всички случаи обезпечено.

Предъ видъ разстегнатостьта на разположението, необходимо е да се вематъ мѣрки за бързо и целесъобразно маневриране на частитѣ, оставени за поддържка въ сектора или въ участъка.

§ 8. Групитѣ отъ обсаднитѣ батареи, както и полската артилерия въ участъцитѣ да бѫдатъ напълно и въ всѣко отношение готови да откриятъ съсредоточенъ и действителенъ огънь по преднитѣ пунктове отъ неприятелското разположение. Ефикасното съдействие на обсаднитѣ батареи по двата брѣга на р. Марица трѣбва да бѫде обезпечено.

§ 9. Кърджалийскиятъ отрядъ да поддържа съ силни рекогнисцировачни отряди постоянно и тѣсно съприкосновение съ противника, като не се изпущатъ благоприятнитѣ случаи да се действува решително противъ неприятелски групи по дѣсния брѣгъ на р. Арда.

§ 10. Щабътъ на армията въ Мустафа-паша."

Съ разпорежданията, дадени въ горната заповѣдь, се вематъ мѣрки да се прекѫснатъ вкѣкакви съобщения на противника отъ крепостьта въ източна посока, която въ дадената минута бѣше най-важна. Оставаше открить още фронтътъ на югъ, гдето противникътъ можеше да борави съ незначителни части и прави фуражировка. Заемането отъ него височината Карталъ-Тепе му даваше тази възможность, но за сега ние не бѣхме въ състояние да предприемемъ нѣщо сериозно, освенъ колкото можеше да вземе мѣрки конната бригада на полковникъ Таневъ.

Нашето положение около крепостьта бѣше разхвърляно и взаимната поддържка не бѣше добре осигурена. Вследствие свойствата на мѣстностьта — блокадната линия се пресичаше отъ 4 рѣки, минаването на които можеше да става само по мостове, не особено сигурни. За да се избѣгне това неудобство се изискваше усилено маневриране въ всѣки секторъ отдѣлно и взаимното подпомагане между секторитѣ. Това последното споредъ дадените инструкции, се осигуряваше въ предприемане действия настѫпателни въ всички сектори, щомъ станеше ясно, че нѣкой секторъ е застрашенъ отъ противника. По такъвъ начинъ на противника не се даваше възможность да се групира само срещу единъ секторъ, или ако това се направеше, чрезъ действията на другитѣ сектори да се принуди да вземе мѣрки срещу застрашения отъ насъ секторъ, и по този начинъ да се спре предприетото отъ него действие. Разположението на обсадната артилерия въ западния и северо-западния сектори, както и разположението тамъ на действующи войски, ако и недостатъчни, се считаше за доста обезпечено, особено следъ несполучливия излазъ на противника на 16-и октомврий, който излазъ бѣ спрѣнъ съ сравнително по-малко войски, безъ обсадна артилерия и съ много малко полска. Мѣстнитѣ условия даваха възможность на противника, подъ прикритието на крепостната си артилерия да излиза вънъ отъ

фортовата линия за активни действия. Посоката — Одринъ, Мустафа-паша, бѣше за насъ чувствителна, затова и бѣха вземени мѣрки за нейното обезпечение. Излазътъ на 16-и октомври ни показа, че противникътъ въ тази посока може твърде лесно да се приближи до нашата предна линия и я атакува. Съ разположението на обсадната линия въ видъ на изпъкнала на западъ джга, обхващаше съ огъня си цѣлия северо-западенъ секторъ и можеше да бие чрезъ кръстосанъ огънь всичкитѣ гънки на мѣстността отъ фортовата линия до нашитѣ предни позиции. Независимо отъ това, но тѣзи взаимни артилерийски поддържки бѣха обезпечени и между двата брѣга на р. Марица, които се взаимно наблюдаваха и подпомагаха. Съ горното се обясняватъ и §§ 7 и 8 отъ заповѣдьта № 21.

Положението въ Кърджали не бѣ още сигурно и получаванитѣ отъ тамъ сведения бѣха, ако и не опасни за положението, но все обезпокоителни. Турцитѣ ако не решително, но все безпокояха нашитѣ войски. Тѣ съ една рота на 23-и того бѣха отхвърлили една наша застава отъ Исмаилеръ. § 9 отъ заповѣдьта има за цель да внуши повече решителность на Началника на Кърджалиския отрядъ, чрезъ което противникътъ, ако даже и да има нѣкакви намѣрения, ще се принуди да се откаже отъ тѣхъ, догдето успѣемъ да се усилимъ.

Артилерията на Тимошката дивизия още не пристигнала, отъ Щаба на действующата армия съ телеграма № 710 отъ 24-и октомврий 11 ч. и 50 м. пр. пл. се предписва пристигащата Дунавска сръбска дивизия да премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и заеме линията Емерли — Татаркьой. Съ Телеграма пъкъ № 711, подадена на 24-и октомврий въ 11 ч. 30 м. пр. пл. отъ Щаба на действующата армия се заповѣдва:

„Щабътъ на действующата армия опредѣля посоката Търново-Сейменъ, Каджкьой, Семенли, Караджали, Димотика, Кулели-Бургазъ, Баба-Ески, Люле-Бургазъ, Чорлу—съобшителни линия на 1-а и 3-а армии. Затова трѣбва да се сбезпечи мостътъ на р. Марица при Кулели-Бургазъ срещу възможнитѣ излази отъ крепостьта и да се охранява желѣзопжтната линия отъ частични нападения, вследствие на което Ви се предлага да разпоредите още днесъ да се отправи за Димотика — Кулели — Бургазъ единъ пехотенъ полкъ съ едно не с. с. арт. отдѣление отъ 8-а Тунджанска дивизия, заедно съ конната бригада на Полковникъ *Таневъ* и две опълченски дружини отъ 11-а сборна дивизия. Задачата на пехотния полкъ съ артилерията е да отбранява моста при Кулели-Бургазъ. Опълченскитѣ дружини да съставятъ гарнизонъ на Димотика и Узунъ-Кюпрю, като охраняватъ желѣзопжтната линия отъ станция Димотика до станция Мандра включичелно. Коната

бригада да наблюдава участъка отъ Сименли до Чанчи, до заемането на този участъкъ отъ сръбската дивизия, като съ самостоятелни разезди стигне до Деде-Агачъ. № 711"

Като се съпоставятъ тия две телеграми, ще се види, че 710 по-раншна, е подадена по-късно (въ 11 ч. 50 м.), 711—следующата по номеръ, е подадена по-рано (11 ч. 30 м.) и сж получени въ Щаба на 2-а армия: 710 въ 1 ч. 25 м. сл. пл., а 711 въ 1 ч. 35 м. сл. пл. Тия разпореждания, както се вижда, сж правени безъ да се държи смѣтка за времето и пространството, а, следователно, и за възможностьта да се изпълнятъ. По поводъ на това, Командующиятъ 2-а армия въ 6 ч. 40 м. сл. пл. на 24-и октомврий подава следующата телеграма до Щаба на действующата армия въ Казълъ-Агачъ:

„710. 711. За сръбската Дунавска дивизия още нѣмамъ никакви сведения, дали е тръгнала или не, и кога ще може да заеме линията на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Намирамъ, че указаната посока за комуникациона линия на 1-а и 3-а армия е съ нищо необзпечена и една линия, която виси на въздуха. По разпореждане отъ Щаба на действующата армия частитѣ отъ 8-а п дивизия, които бѣха по дѣсния брѣгъ на р. Арда, се притеглиха на лѣвия брѣгъ, отъ което противникътъ се възползува и се изнесе напредъ на югъ и зае Карталъ-Тепе, което отъ два дни усилено укрепява. Той трѣбва, преди всичко, да се прогони отъ тамъ, гдето ние да се утвърдимъ и получимъ упора за по-нататъшни действия. За постигане на това, утре, 25-и октомврий, ще се почне съ обсадната артилерия стрелба срещу Папазъ-Тепе, за да се прогони противникътъ отъ тамъ и ако бжде възможно и заемането на самото Папазъ-Тепе. Едновременно се изпраща единъ полкъ съ едно скорострелно артилерийско отдѣление на дѣсния брѣгъ на р. Арда, съ назначение да заеме, ако успѣе, Карталъ Тепе. Сжщевремено и конната бригада получава заповѣдь да разузнава на югъ отъ къмъ Димотика. Нашата линия става много тънка и понеже не разполагамъ нито въ армията, нито на секторитѣ съ какви-годе маневрирующи войски, считамъ за рискувано изпълнеинето на разпорежднията на № 711. Когато пристигне сръбската Дунавска дивизия, тогава само ще може да се види доколко съ разполагаемитѣ сили е възможно да се изпълнятъ разпорежданията, защото и менъ е необходимо да се увѣря до колко Тимошката дивизия ще може да изпълни даденото й поржчение. № 1153. 24/X 1912 г, 6 ч. 10 м. в."

Съ тази телеграма Командующиятъ 2-а армия излага своето гледище по въпроса. Вижда се, че това не е било убедително за Щаба на действующата армия и въ 11 ч. сл. пл. на телеграфния апаратъ биде повиканъ отъ помощника на Началникъ Щаба на действующата армия, Полковникъ

Нерѣзовъ, Началникъ Щаба и 2-а армия, между които се е водилъ следния разговоръ:

„*Полк. Нерѣзовъ*: Какви сведения има да съобщите за положението около Одринъ?

Полк. Жековъ: Особени сведения нѣма. Положението остава неизмѣнно по сжщество. Артилерията на Тимошката дивизия едва днесъ почна да пристига, парковитѣ й ракли и муниционнитѣ колони сж още въ Гюешево. Тамъ е още и продоволственията транспортъ.

За да се изпълни днешната заповѣдь за обезпечаване комуникационната линия презъ Димотика, ще трѣбва да се вематъ мѣрки за запазване отъ южната страна къмъ крепостьта и само тогава да се мисли за насочване значителни части къмъ Димотика, къмъ която посока утре рано заминава конницата.

Утре рано, на разсъмване, ще започнемъ действията съ обсадната артилерия за облекчаване завладяването на Папазъ-Тепе. Тъй сжщо ще бждатъ насочени части по дѣсния брѣгъ на Арда за изгонване противника отъ висотитѣ Карталъ-тепе. Какъвъ ще бжде резултатътъ, ще видимъ утре. Въ всѣки случай, задачата е сериозна, но вѣрвамъ, че ще успѣемъ, а послеще се стремимъ да заемемъ положение, което да ни позволи да дадемъ и на града да почувствува присжтствието ни. Но това е въпросъ на бждещето, което ще се стараемъ да постигнемъ, доколкото средствата позволяватъ. Друго нѣма.

Полк. Нерѣзовъ: И така отъ всичко следва, че днешната заповѣдь не ще може да се приведе въ изпълнение. А тя, споредъ гледището на Щаба на действуваща армия, е отъ първостепенно значение за добрия изходъ на операциитѣ на 1-а и 3-а армии. Ако въ най-скоро време не бжде осигурена въпросната комуникационна линия за тѣзи армии, тѣ, ако и победители, ще бъдатъ принудени позорно да се върнатъ назадъ, по простата причина, че не ще бждатъ въ състояние да се *питаятъ* съ бойни и продоволствени припаси. Въ такъвъ случай всичката отговорность ще падне върху втора армия.

Полк. Жековъ: За отговорности ще мислимъ по-кжсно а сега, когато се дава заповѣдь за изпълнение, трѣбва да се има предвидъ действителното положение а то е: на Карталъ-тепе, на фланга и тила на полка, който би настжпилъ къмъ Димотика, има противникъ съ два-три и повече табура съ артилерия и конница, които отъ нѣколко дена постоянно сноватъ по казанитѣ висоти, тъй щото заслоняването тила на полка само съ конница, както Вие мислитѣ, е работа далеко не сигурна и крайно опасна; толкова повече, че споредъ донесения отъ конницата, предадени отъ щаба на 8-а дивизия, днесъ въ Димотика е стигналъ нѣкакъвъ табуръ, дошелъ отъ югъ или изтокъ. Утрешнитѣ действия напълно отговарятъ на заповѣдьта Ви, изпълнена съзнателно, а не само буквално

При това, да не се забравя, че действията за комуникационната линия ще закжснеятъ изпълнението на главната цель само на едно денонощие, което се налага и отъ факта, че опълченскитѣ дружини отъ 11-а дивизия за да стигнатъ на мѣстото си при Димотика и Узунъ-Кюпрю, има да изминатъ едно разстояние отъ 40—50 клм., защото се намиратъ при Етапъкьой и Фикелъ. Сега, при това положение на работата, ако Щабътъ на действуващата армия не одобрява решението на Командующия 2-а армия, нека заповѣда, както намира за по-добре. Чакамъ.

Полк. Нерѣзовъ: Щомъ обстановката е такава, Щабътъ на действуващата армия нѣма нищо противъ привеждането въ изпълнение направенитѣ отъ Васъ разпореждания за по-бързото реализиране на тази важна операция. Друго нѣма.

Сведенията за 1-а и 3-а армии сж, че противникътъ се е оттеглилъ къмъ Чаталджа. Армиитѣ иматъ за обективъ тази вечеръ да настигнатъ Чорлу и Сарай, обаче до този часъ и моментъ нѣмаме донесение по причина на повреда на телеграфната линия. Днесъ Родосто, който е билъ очистенъ за благовременно отъ противника, е заетъ отъ нашата конница.

Родопскиятъ отрядъ и 7-а Рилска дивизия сж стигнали вчера Демиръ-Хисаръ — Сересъ, а днесъ маршируватъ вѣроятно за Солунъ.

Полк. Жековъ: И Чаталджа не ще донесе повече щастие за противника, защото всичко, на което можеше да се разчита, се указа суетно. Дай Боже и краятъ да бжде тъй блѣскавъ както досега. Азъ отдавна се вече радвамъ на последствията отъ войната, като дълбоко скърбя за понесенитѣ жртви и за онѣзи, които има още да дадемъ."

За положението на армията е донесено съ следната телеграма:

„Казълъ-Ягачъ, Щаба на действуващата армия.

Положението на 24-и октомврий вечерьта остава сжщото, донесено съ № 1128, съ измѣнение, че Лейбъ-Гвардейскиятъ полкъ отъ Етапъ-Кьой е пристигналъ въ Оглу-Паша.

Отъ Тимошката дивизия пристигна първо артилерийско отдѣление (3 с. с. батареи) и се разположи въ участъка на 15-и сърбски полкъ. Второто с. с. отдѣление нощува въ Мустафа-Паша. Конниятъ сърбски полкъ отъ 3 ескадрона и картечно отдѣление пристигна и нощува въ Мустафа-Паша. Два полка отъ 11-а дивизия се прехвърлиха на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. Щабътъ на дивизията се премѣсти въ Ортакчи.

Сведенията за противника: Карталъ-Тепе е заетъ отъ около две дружини, 5—6 ескадрона и една планинска батарея. Папазъ-Тепе и с. Марашъ сж заети отъ 11-а дивизия (около 7 табура), на самото тепе построени нѣколко крепостни и пол-

ски батареи съ около 30 орждия. При с. Доуджаросъ се строятъ окопи. Димотика е заета съ около 500 души турски войници, появили се отъ югъ или изтокъ. № 1163. 25/X 1912 г."

За да може по-добре да се обезпечи положението ни около крепостьта и да се заеме едно сравнително по-сгодно положение, изискваше се да се заеме пунктътъ Папазъ-Тепе, находящъ се на върховетѣ на висотитѣ, които се врѣзватъ като клинъ между рѣкитѣ Марица и Арда. Този пунктъ, ако и неукрепенъ съ дълговременни или временни укрепления, бѣ самъ по себе си доста силенъ. Неговата сила се увеличаваше съ това, че той се намираше подъ крепостния кръстосанъ огънь отъ фортоветѣ Маршъ (южния секторъ) и Казанъ-Тепе (севро-западния секторъ). Това бѣ единъ много добъръ наблюдателенъ пунктъ за турцитѣ, отъ гдето тѣ можеха да корегиратъ стрелбата си по южния и северо-западния фронтове. Сжщо така, този пунктъ бъркаше на едно наше напредване отъ Кемалъ къмъ Кадж-Кьой, както и въ посока къмъ Доуджаросъ, по дѣсния брѣгъ на р. Арда. Този пунктъ даже заетъ бѣ трудно удържимъ, но трудността му щѣше да бжде за единъ день, догдето войскитѣ, които го заематъ, успѣятъ да се укопаятъ.

За заемането на Папазъ Тепе, както и за заемането на Карталъ-Тепе, се издаде на 24-и октомврий заповѣдь № 22, съ следующето съдържание:

„Щабъ М.-Паша. Карта 1 : 126,000. 24/X 1912 г. 9. ч. 5 м. сл пл.

§ 1. Подъ натиска на 1-а и 3-а армии провивникътъ е отстжпилъ къмъ Сарай, Чорлу. Нашитѣ две армии настжпватъ срещу него.

Сведенията за противника въ Одринъ оставатъ сжщитѣ.

§ 2. За утре, 25-и того, заповѣдвамъ:

а) Началникътъ на 8-а Тунджанска дивизия да прехвърли на дѣсния брѣгъ на р. Арда единъ пехотенъ полкъ съ едно скорострелно артилерийско отдѣление, съ назначение да пропъди противника отъ Карталъ-Тепе и го заеме, гдето да се утвърди.

б) Утре, 7 ч. пр. пл., да се почне съ обсадната артилерия обстрелване на неприятелската позиция при Папазъ Тепе, съ цель да се омаломощи артилерия му на този пунктъ и да се разстроятъ пехотнитѣ части, за да може да се атакува и заеме съ пехотна часть отъ 8-а дивизия.

Въ тази стрелба да вематъ участие насоченитѣ къмъ Папазъ-Тепе обсадни и полски батареи. Останалитѣ батареи ще откриятъ огънь по неприятеля съ цель да му препятствуватъ да указва съ своята артилерия отъ фортовата линия поддържка на Папазъ-Тепе.

Гаубичнитѣ и полски батареи, които не биха могли да вематъ участие въ обстрелването на Папазъ-Тепе, както и фортоветѣ, да бждатъ готови на мѣстата си за борба съ неприятелски пехотни или артилорийски части, които биха излѣзли отъ фортовата линия напредъ, за да подържатъ своитѣ или да действуватъ срещу нашитѣ позиции.

в) Конната бригада, безъ придадената ѝ дружина, която да си отиде въ частьта, да настжпи къмъ Димотика съ цель да разузнава на югъ отъ Одринъ между Марица и Ортакьой, като съ ядрото си достигне до Кулаклж, гдето и да нощува. Още утре да се разузнае за състоянието и охранението на желѣзопжтния мостъ при Кулели-Бургазъ, изправността на който се явява отъ голѣма необходимость за нашитѣ армии.

г) Началникътъ на източния секторъ, Генералъ-Майоръ *Велчевъ*, ще продължава да изпълнява възложената му по рано задача, като съ придадената въ сектора му конница се постарае да проникне на югъ отъ Хавса и препятствува на противника да прави фуражировки и се сношава съ околноститѣ.

§ 3. Началницитѣ на секторитѣ, както и командирътъ на конната бригада, да вематъ мѣрки за държане свързка помежду си и да си взаимно подпомагатъ, като и донасятъ своевременно за положението си въ Щаба на армията.

§ 4. Щабътъ на армията въ Свиленградъ. *)

Въ този день се получиха сведения отъ Началника на Кърджалийскиятъ отрядъ, който узналъ отъ пленници, че една турска рота била пръсната по селата и образувала чети, башибозуци; че на югъ, въ посока на Скече и Букъ, имало 56 табура, 23 батареи и башибозуци. Това сж сведения невѣроятни, но се заповѣда въ всѣки случай да се провѣрятъ. Отъ Началника на Тимошката дивизия се донесе, че презъ деня на фронта на 15-и полкъ две турски роти нападнали една сърбска рота, която била напредъ въ охранение. Турцитѣ сж се приближили на около 300—400 крачки. Охранението на 15-и полкъ, усилено съ подържка, е успѣло да задържи турцитѣ до 5 ч. сл. пл., следъ което въ тъмнината турцитѣ сж се оттеглили. На позициитѣ на 56 и п. полкъ къмъ 8 ч. пр. пл. турцитѣ открили артилерийски огънь и къмъ 2 ч. сл. пл. настжпили съ пехотни части, но били избити съ пехотенъ огънь.

Артилерийскиятъ огънь, както и настжплението на малки пехотни части, сж били съ вѣроятната цель да се бърка на войскитѣ, които се окопаватъ.

---

*) Единъ день преди издаването на заповѣдьта, Н-ка на 8-а дивизия е въ Мустафа-Паша и лично му се дадоха подробни указания за боя. Заповѣдьта само уформява казаното словесно.

Отъ командира на конната бригада се получиха сведения за това, че противникътъ заемалъ Карталъ-Тепе и съ артилерия, и че пропъждането му съ средствата, съ които разполага, намира за рискувано. Това, разбира се, не е била задача на бригадата, но да не допуща противнка да прави фуражировки, това можеше да направи. По получени у командира на бригадата сведения, че 2 турски роти и единъ ескадронъ настжпили отъ Татаръ-Кьой къмъ Салтаклж, той оставя една рота въ Семенли да пази съобщенията му, и съ останалитѣ 3 роти и конната бригада тръгва къмъ Салтаклж. Турцитѣ въ съставъ 1/2 ескадронъ се върнали веднага къмъ Татаръ-Кьой и конната бригада до вечерьта остава по висс-чинитѣ, юго-източно отъ Семенли.

VI. Заемането на Карталъ-тепе и опитътъ за заемане на Папазъ-тепе на 25 октомврий,

Заемане на Карталъ-тепе и опитъ за заемане Папазъ-тепе. Действията на източния секторъ. Критическото положение на 30 пех. Шейновски полкъ на Карталъ-тепе. Заемане моста при Кулели-бургазъ. Боевегѣ за Карталъ-тепе. Положението на 31 окт. вечерьта.

Споредъ заповѣдьта № 22, на нечалника на 8-а дивизия се възложи да изпрати единъ пехотенъ полкъ съ едно с. с. артилерийско отдѣление по дѣсния брѣгъ на р. Арда, за да пропъди противника отъ Карталъ-Тепе, което да заеме. Съ сжщата заповѣдь се заповѣдваше обсадната артилерия да обстреля неприятелската позиция при Папазъ-Тепе, за да може да се атакува и заеме съ пехотни части отъ дивизията.

За Карталъ-Тепе е билъ назначенъ 30-и п. Шейновски полкъ съ едно с. с. артилерийско отдѣление отъ 8 и арт. полкъ. Полкътъ минава р. Арда и се насочва за Карталъ-тепе, въ 11 ч. пр. пл. се завързва бой съ противника, който се е продължилъ цѣли 5 часа и се е завършилъ съ отстжплението на противника и заемането на Карталъ-Тепе отъ нашитѣ части, които пристжпили веднага къмъ затвърдяването си на тази позиция.

Срещу Папазъ-Тепе още въ 8 ч. пр. пл. се открива артилерийски огънь отъ обсаднитѣ батареи отъ двата брѣга на р. Марица; турцитѣ не сж отговаряли на огъня. Виждиа се, че действието не ще е било ефикасно срещу добре дефилиранитѣ турски позиции. Къмъ 3 ч, сл. пл. 12-и п. Балкански полкъ, който до това време не бѣ вземалъ участие въ никой бой, минава въ настжпление срещу Папазъ-Тепе, като е ималъ въ отстжпъ задъ дѣсния си флангъ, 52-и п. полкъ. 51-и п. полкъ билъ оставенъ въ резервъ изотзадъ. Пехотата е била срещната съ силенъ пѣхотенъ огънь отъ турскитѣ окопи. Дружинитѣ отъ 12-и п. Балкански полкъ се впущатъ напредъ и въ тъмнината успѣватъ да заематъ преднитѣ турски окопи. За подкрѣжка на 12-и п. полкъ били изпратени две дружини отъ 51-и п. полкъ. Тази атака на Папазъ-Тепе излѣзе несполучлива и даде много жертви. Полкътъ, който предприе атаката, бѣше досега въ резервъ и не бѣше ори-

ентиранъ въ мѣстностьта. Началото на настжплението бѣше кжсно и пехотата приближи противника когато се бѣше вече стъмнило. Дружинитѣ на полка настжпиха безъ ржководство отъ Командира на полка, който остана назадъ. Вечерьта настжпи неразбория и Балканци сж се избили единъ други. Цѣла нощь прекарватъ въ пълна неизвестность и не е имало началникъ, който да тури редъ. Престрелката се е водила цѣла нощь, но мжчно може да се схване дали е била съ поротвника или между своитѣ. Първитѣ сведения бѣха, че Папазъ-Тепе е заетъ, но после се установи, че само нѣкои издадени напредъ окопи сж били отнети отъ турцитѣ. Изобщо, ако атаката бѣше при сѣтло и полкътъ да бѣ по-добре ориетиранъ въ мѣстностьта, и умѣло ржководенъ, успѣхътъ можеше да бжде достигнатъ. Неизвестностьта настжпи, когато бѣ трудно да се търсятъ и началници въ нощната тъмнина. Турцитѣ не можеха да се възползуватъ отъ нашето забъркано положение презъ нощьта на 25 срещу 26-и октомврий, или защото сж били слаби, или защото не сж схванали положението. На 26-и, обаче, отъ рано тѣ почнаха настжпление отъ къмъ Папазъ-Тепе срещу изнесенитѣ въ тая посока наши части. Боятъ се е водилъ твърде упорито отъ двете страни, и 12-и пех. полкъ, който е билъ разбъркавъ презъ нощьта, е билъ принуденъ да отстжпи отъ западнитѣ склонове на Папазъ-Тепе и да се удържи на едно разстояние около 1000 крачки предъ линията, на която дивизията е била преди боя на 25-и октомврий. Следъ боя, 12-и полкъ е билъ отдръпнатъ назадъ въ резерва, а мѣстото му заелъ 51-и полкъ. Когато се е водилъ боя на Папазъ-Тепе, за да не се даде възможность на противника да се съсредоточи, както и да се резсѣе огъньтъ му отъ фортовата линия, се е предприело настжпление отъ сръбскитѣ войски по лѣвия брѣгъ на р. Марица, а така сжщо и цѣлия източенъ секторъ е миналъ въ настжпление.

Ето донесението на началника на източния секторъ, както е отбелезано въ дневника:

„Началникътъ на 11-а дивизия (той и началникъ на източния секторъ) донася отъ Ортакчи, че узналъ отъ началника на Тимошката дивизия, че противникътъ предприелъ противъ 8-а дивизия контра-атака, за да заеме обратно Папазъ Тепе и Карталъ-Тепе. Предъ видъ на туй, въ 3 ч. сл. пл. заповѣдалъ на частитѣ отъ източния секторъ да произведатъ демонстративно настжпление противъ източния фронтъ на крепостьта, за да отвлечатъ на себе си часть отъ силитѣ на противника. За това, 2-а бригада отъ 8-а дивизия настжпила между Кара-Исуфъ и развалини Хендеркьой и вечерьта безъ съпротивление достигнала височината на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-Дере около с. Мюшу-Бейли. 3-а бригада отъ 9-а дивизия настжпи отъ с. Ортакчи и вечерьта достигнала около

с. Гадера въ дѣсно отъ 2-а бригада на 8-а дивизия, 2-а бригада отъ 11-а дивизия настжпила къмъ линията Ени-Кьой-Гедера, привечерь която и достигнала. Конниятъ отрядъ получилъ задача да охранява лѣвия флангъ на войскитѣ и наблюдава на югъ отъ крепостьта. При това настжпление на войскитѣ отъ източния секторъ противникътъ е открилъ рѣдка стрелба. Като донася за горното, началникътъ на 11-а дивизия моли да му се съобщи дали неговитѣ разпореждания сж съгласни съ намѣренията на командуюшия армията".

Отъ това донесение става ясно, че началникътъ на източния секторъ е узналъ кжсно за боя при Папазъ-Тепе и кжсно е почналъ настжплението, което въ сжщность не е изиграло никаква роль въ преустановяване действията на Папазъ-Тепе. Това настжпление само по себе си е важно въ това отношиние, че се съкрати линията на обложението и се дада на противника да разбере, че ние сме тамъ и да бжде по-внимателенъ.

Знаейки характера и темперамента на началника на източния секторъ, командующиятъ армията, като го насърчи чрезъ удобряване действията му, счете за нуждно да го предупреди да се не увлича твърде много, за да не изпада въ затруднено положение.

Устни инструкции още при заминаването отъ Секюнъ за Ортакьой бѣха дадени отъ Командующи армията на Началника на източния секторъ, като главно бѣше наблегнато на условието, да не се увлича и заеме моста, който не ще може да удържи, защото отстжпването ще се отрази зле за нашитѣ войски и ще служи като средство за окуражаване противника.

Сжщевременно съ повеждане настжплението срещу Папазъ-Тепе, противникътъ е открилъ рѣдъкъ огънь отъ фортовата линия на южния секторъ срещу 30-и п. полкъ на Карталъ-Тепе, но огъньтъ е билъ безъ резултатъ и полкътъ останалъ на мѣстото.

За действията на 26-и октомврий бѣ издадена заповѣдь № 23:

„Щабъ Мустафа Паша. Карта 1: 126,000. 26/X 1912 г. 2 ч. 40 м. пр. пл.

1. 1-а и 3-а армии настжпватъ къмъ Чаталджа, за да преследватъ отстжпающия противникъ.

2. Вчера, 25-и октомврий. частитѣ отъ 8-а дивизия, съ съдействието на обсадната артилерия, завладѣха следъ упоритъ бой Папазъ-Тепе и Картелъ Тепе. Разбитиятъ провникъ отстжпи къмъ Одринъ съ голѣми загуби. *)

---

*) Този параграфъ е погрѣшенъ и е основанъ на пребързани и непровѣрени донесения, както се каза по горе—Папазъ-Тепе не е могълъ да бжде заетъ.

Сведенията за противника въ крепостьта Одринъ остават сжщитѣ.

3. За днесъ, 26-и октомврий, заповѣдвамъ:

а) *Конната бригада* на Полковникъ Таневъ да продължава да разузнава къмъ Димотика и по на югъ, като се постарае да завладѣе и запази непокътнатъ желѣзопжтния мость, при Кулели Бургазъ. Да се изпратятъ силни самостоятелни разезди на югъ къмъ Деде Агачъ. Бригадата да достигне съ главитѣ си сили Димотика.

б) *Конната часть* отъ източния секторъ, по указание отъ Началника на сектора, Генералъ *Велчевъ*, да продължава да разузнава участъка между Хавса и долината на р. Марица, като пречи на противника въ крепостьта да се сношава съ околностьта.

в) Началника на *8-а дивизия* да вземе мѣрки за твърдо задържане завладѣнитѣ вчера Папазъ-Тепе и Карталъ-Тепе. За тази цель считамъ за необходимо да се изнесатъ напредъ полски батареи и по възможность обсадни.

г) Началникътъ на Тимошката дивизия да разпореди да се построятъ по-близо до противника батареи за обсадната артилерия, която да бжде готова да открие огънь отъ новитѣ си позиции сутринята на 27-и октомврий.

Считамъ за необходимо да се заематъ, ако е възможно, височинитѣ къмъ Екмекчи-Кьой, на които да се извадятъ добре окопани на позиция полски или гаубични батареи, за да се обезпечи построяването и на обсадни батареи за обстрелване съ действителенъ огънь Шейтанъ-Тарла и за фланкиране Ючъ-Тепелеръ и Карагьозъ Тарла.

д) Началникътъ на източния секторъ, по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и р. Марица да произведе усилени рекогносцировки къмъ фортовата линия на противника, съ цель да го държи прикованъ къмъ мѣстото си, като при това бжде готовъ да маневрира и завърже бой съ противника, щомъ обстоятелствата позволяватъ или обстановката на другитѣ сектори изисква.

е) Началницитѣ на секторитѣ да поддържатъ най-тѣсна бойна свързка помежду си. Когато единъ отъ секторитѣ или участъцитѣ завързва бой съ противника, то частитѣ отъ другитѣ сектори или участъци незабавно трѣбва сжщо да завързватъ бой, за да привлекатъ къмъ себе си часть отъ силитѣ му, като при това не изпущатъ случай да действуватъ противъ фланга му.

ж) Обсаднитѣ батареи, които не могатъ съ действителенъ огънь да поражаватъ фортовата линия на противника, да се изнесатъ по-напредъ и да бждатъ готови да открияътъ огънь отъ новитѣ си позиции на 27-и сутриньта.

4. Кърджалийскиятъ отрядъ да изпрати силни рекогносцировачни отряди къмъ противника, а отрядътъ да бжде готовъ да настжпли и завърже бой, щомъ обстановката изисква това.

5. Щабътъ на армията въ Мустафа-Паша."

Споредъ тази заповѣдь и конната бригада на Полковникъ Таневъ настжпи и влѣзе безпрепятствено въ гр. Димотика. При чифлика Сек.-паша 200 редифи открили огънь, но били заставени следъ два часова престрелка да се предадатъ. Ескадронътъ, изпратенъ за Кулели-Бургазъ, атакувалъ въ спешенъ строй станцията Кулели-Бургазъ, но срещнатъ съ огънь отъ 200 редифа отъ с. Кулели-Бургазъ, ескадронътъ отстжпилъ въ с. Пазарлж.

На 26-и пристигнаха отъ Дунавската сърбска дивизия, 2-и позивъ, два пехотни полка (4-и и 8-и). които останаха да нощуватъ въ Мустафа-Паша.

Въ този день водитѣ на Арда придойдоха дотолкова, че всички мостове по рѣката бѣха развалени и не се предвиждаше за кога ще могатъ да се поправятъ. Прииждането на рѣкитѣ е вследствие дъждовете въ Родопитѣ, по горното течение на Арда и тѣзи води сж буйни и влачатъ дървета, така че мостове отъ временна направа не могатъ да устоятъ. Освенъ това, въ долното си течение въ подобни случаи Арда се разлива на цѣли километри. Това положение затрудняваше и правеше задачата на 30-и п. Шейн. полкъ твърде опасно. Ако този полкъ бжде атакуванъ, той по никакъвъ начинъ не може да бжде поддържанъ. Направенитѣ опити съ понтони да се прехвърли хлѣбъ и патрони дадоха много слаби резултати.

За 27-и октомврий се издаде заповѣдь № 24:

„М. Паша. Карта 1:126,000. 27/X 1912 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

§ 1. Вчера противникътъ бѣше предприелъ съ значителни сили редъ контра-атаки противъ частитѣ отъ 8-а Тунджанска дивизия, които заемаха западнитѣ отрѣзи на Папазъ-Тепе, но биде отблъснатъ съ грамадни загуби. Нашитѣ части се затвърдиха на около 1000 м. предъ предишната линия на преднитѣ си постове *)

Въ другитѣ сектори войскитѣ предприеха частични действия съ целъ да отвлекатъ вниманието на противника, който откри артилерийски огънь отъ цѣлата си фортова линия, но безъ значителни резултати.

§ 2. За днесъ, 27-и октомврий, заповѣдвамъ:

а) *Конната бригада* да разпространи разузнаването си на

*) Въ заповѣдьта № 23 бѣше казано че Папазъ-Тепе е заето, което по-късно се опровергае. Такива бѣха сведенията отъ Щаба на 8-а дивизия

югъ отъ Димотика, като съ главнитѣ си сили остане при Димотика.

б) Частитѣ да останатъ на заетите си мѣста, гдето да продължаватъ да се утвърдяватъ.

в) Обсаднитѣ батареи последователно да заематъ новитѣ си позиции напредъ.

г) Ако противникътъ настжли противъ нѣкои секторъ, то частитѣ отъ останалитѣ сектори да предприематъ действия съ целъ да се раздѣлятъ силитѣ на противника. Заетитѣ напредъ пунктове да се задържатъ, като частитѣ незабавно се затвърдяватъ на тѣхъ.

§ 3. 4-и и 8-и п. полкове отъ Дунавската сръбска дивизия да тръгнатъ, първиятъ въ 6 ч., а вториятъ въ 7 ч. пр. пл. за Карталъ-Тепе по маршрутъ: Мустафа-Паша, чифликъ Паша-кьой, Кадж-кьой, Еспетли, Семенли, гдето да нощуватъ а на следующия день да продължатъ движенията си къмъ Карталъ-Тепе. Въ случай, че полковетѣ не ще могатъ днесъ да минатъ р. Арда и да стигнатъ при Семенлии, то да се спрътъ на лѣвия брѣгъ на на р. Арда при Еспетли, гдето да останатъ, като маневрени войски въ разпореждането на Началника на 8-а дивизия.

§ 4. Кърджалийскиятъ отрядъ да продължава изпълнението на възложената му вчера задача.

§ 5. Щабътъ на армията въ Мустафа-Паша."

Както и трѣбваше да се предполага, полковетѣ отъ Дунавска сърбска дивизия не сж могли да минатъ Арда, която била придошла твърде много и не е било възможно да се почне постройката на мостове. Полковетѣ се спрѣли за нощуване въ с. Еспетли, като една дружина отъ 8-и полкъ била изпратена въ Дели-Елесъ.

Предъ видъ трудното положение на 30-и п. Шейновски полкъ, на Началника на 8-а дивизия се даде телеграфическа заповѣдь да разпореди до командира на бригадата, полковникъ Марчинъ, който командуваше войскитѣ на Карталъ-Тепе, да се опита да се базира временно на Димотика, за която цель полковникъ *Марчинъ* да влѣзе въ свързка съ полковникъ *Таневъ*.

На 25-и октомврий Харманлийскиятъ околийски Началникъ бѣ получилъ сведение отъ кмета на с. Ефремъ, че бѣжанци отъ селата Кочашъ, Попово, Мънгъвъ и др. (всички на югъ отъ Арда) били съобщили, че селата били наводнени съ около 10,000 редовна турска войска, командувана отъ двама паши, които имали намѣрение да влѣзатъ въ българскитѣ села и ги опустошатъ. Тѣзи сведения на впечатлителния околийски Началникъ бѣха достигнали по-рано въ София, отколкото въ щаба на армията.

Направената провѣрка едва на 27-и вечерьта установи, че нищо подобно не е имало и че тѣзи слухове били пущани отъ турцитѣ. Сжщо така се установи, че и сведението отъ Кърджали за групирането на противника отъ 56 табура и 23 батареи е невѣрно предадено отъ пионери-телеграфисти. Сведението е било, 5—6 табура и 2—3 батареи, а то е било предадено безъ чъртичкитѣ между цифритѣ.

Въ Кърджалийския отрядъ се почнаха по-решителни действия чрезъ изпращането на по-силни рекогносцировачни отряди на югъ отъ Кърджали въ посока къмъ Мъстънлж. На 27-и тѣзи отряди успѣли да прогонятъ противника и заематъ височината кота 669, на която и да се утвърдятъ. Сжщевременно, Началникътъ на Кърджалийския отрядъ донася, че пограничнитѣ роти успѣли да влѣзатъ въ свързка съ бригадата на полковникъ Гешевъ (отъ Родопския отрядъ — 2-а дивизия) къмъ Пашмаклж и Смиленъ.

Съ получаването на последното донесение, командующиятъ 2-а армия донесе веднага въ общата Главна Квартира, като моли и изказа мнение, щото бригадата на полковникъ *Гешевъ* да се привлече на изтокъ, като мине презъ Мъстънлж, за да очисти края отъ разнитѣ бѣжанци и башибозуци, които безчинствуваха и безпокояваха края. Тази бригада можеше да принесе неоценима услуга на общото положение, ако се притѣгли къмъ Димотика. Това бѣше толкова повече необходимо, че съ преидването на Арда и разпокжсването на мостоветѣ положението на нашитѣ войски на Карталъ-Тепе и въ Димотика не можеше да се счита за сигурно, а заемането Димотика съ бригадата се обезпечаваше положението на югъ и се добиваше възможность по-скоро да се устрои нова база въ Димотика. Това предложение не само се неудобри, но и никакъвъ отговоръ не последва. Бригадата, обаче, остана тамъ да бездействува и сетне твърде кжсно, се яви въ състава на дивизията да заеме Деде-Агачъ (който много по рано бѣше заетъ отъ полковникъ Таневъ), а отъ тамъ бѣ изпратена за Булаиръ. Въ тази своя деятелность 2-а дивизия извърши безполезенъ маршъ, успоредно съ отряда на Генералъ Гешевъ (Кърджалийския отрядъ), за което ще се каже по-сетне.

Положението на армията на 27-и октомврий вечерьта се вижда отъ следното донесение, пратено до Щаба на действующата армия:

„*Конната* бригада съ главни сили въ Димотика. 8-а дивизия: 30-и п. полкъ съ едно с. с. арт. отдѣление на Карталъ-Тепе; 3-а бригада на линията Ейчели, малко отстрани на р. Марица, източно отъ Юрушъ (51 и 52 п. полкове, 8 не с. с. полкъ, 2 гауб. батареи и 1 с. с. батарея); 12-и п. полкъ на 1 клм. източно отъ кота 152. Частитѣ продължаватъ да се окопаватъ. Постройка на мость на р. Арда невъзможна. Опи-

та да се прекаратъ съ отдѣлни понтонни бойни припаси неуспѣшенъ. Дунавската дивизия: 4-и и 8 и полкове въ Еспетли. Частитѣ отъ северо-западния секторъ сж на сжщитѣ мѣста, съ изключение на две дружини отъ 55 и п. полкъ, които сж вкарани въ разположението на 56-и полкъ. Днесъ, турцитѣ въ съставъ единъ полкъ сж произвели излазъ срещу 56 полкъ, срещу Екмекчикьой, но били отбити. На източния секторъ: 57 и и 58 и полкове на линията Ени-Кьой — Годера; 2-а бригада отъ 8-а дивизия—на височината на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-Дере отъ Мусубейли до Скендеркьой; 3-а бригада отъ 9 а дизизия, около с. Годера. Конницата (Гвардейскиятъ и сърбски полкове), усилени съ една дружина отъ 54-и п. полкъ и една картечна рота—въ участъка Оглу Паша — лѣвия брѣгъ на Марица, като е прекжснала съобщението на крепостьта на югъ съ околностьта."

Началникътъ на Тимошката дивизия донесе, че северо-западниятъ секторъ билъ голѣмъ (17 километра) за назначенитѣ въ този секторъ войски и моли да бжде усиленъ съ единъ полкъ отъ Дунавската сърбска дивизия. Командующиятъ армията разпореди, за 28 и сутриньта единъ отъ полковетѣ на Дунавската дивизия да премине отъ Еспетли въ Каджкьой, гдето да служи за поддържка, въ разпорежданетo на Генералъ *Степановичъ*, по двата брѣга на р. Марица.

Отъ донесението става ясно, че едвамъ сега може да се счита, че крепостьта е изолирана, но не много сигурно. Обложението отъ югъ не е надеждно, защото е слабо, а така сжщо и южната часть на източния секторъ, заетъ само отъ конница, не може да се счита за твърде обезпечено.

За 28-и октомврий се издаде заповѣдь № 25, която има характеръ повече инструктивенъ, предизвиканъ отъ досегашнитѣ действия на частитѣ:

„Щабъ М.-Паша. Карта 1: 126.000. 28/X 1912 г. 2 ч. 35 м. пр. пл.

1. За днесъ, 28-и октомврий, оставатъ въ сила разпорежданията за действия, дадени по-рано, а именно: частитѣ да останатъ на заетитѣ си мѣста, като продължаватъ да се затвърдяватъ и да си устройватъ закрития.

2. За разузнаване да се изпращатъ малки рекогносцировачни отряди, които да следятъ за движението на противника и да му пречатъ да разузнава. Тази цель може успѣшно да се постигне и само съ офицерски или подофицерски патраули, които могатъ да се промъкватъ по-незабелезано. Рекогносцировачнитѣ отряди и патрулитѣ трѣбва да бждатъ поддържани въ всѣки случай на нужда отъ артилерийски огънь, безъ, обаче, да се хабятъ снарядитѣ повече, отколкото е необходимо.

3. Въ случай на действия, предизвикани отъ страна на противника, ако нѣкои части успѣятъ да заематъ по-удобно положение предъ линията на обложението, да се стараятъ да се затвърдятъ тамъ.

Изобщо, не е желателно, щото значителни части да изскизатъ много напредъ и после да се връщатъ назадъ на старитѣ си мѣста, като по такъвъ начинъ се излагатъ на безполезни загуби.

4. Частитѣ да поддържатъ постоянна бойна свързка помежду си, както въ всѣки секторъ, тъй и помежду секторитѣ. Да се вематъ ефикасни мѣрки противъ възможни изненади **ноще.**

5. Неудобствата отъ тънкостьта на линията на обложението трѣбва да се отстраняватъ чрезъ готовность за маневриране, която цель може най-добре да се постигне съ оставяне достатъчно силни части въ поддържка на всѣки участъкъ, а сжщо и за всѣки секторъ.

6. Днесъ непременно да се устрои летяща поща за свързка на секторитѣ поможду си и съ Щаба на армията.

7. Щабътъ на армията въ Мустафа-Паша.

Днесъ, 28-и октомврий, летя надъ Одринъ поручикъ *Петровъ*, който успѣлъ да забележи, че при с. Кадж-кьой имало два лагера отъ по 200 палатки. При с. Караагачъ, по дветѣ страни на шосето Караагачъ — Одринъ, множество палатки, землянки и съ хиляди невоенни лица на едно пространство до 3—4 кв. километра. Лагерътъ отъ 400 палатки, който по-рано билъ забелезанъ на западъ отъ Марашъ, билъ вдигнатъ, но сламата стояла. Забелезана била канонада къмъ Казанъ-Тепе.

Сжщиятъ день коницата въ източния секкторъ узнава, че единъ турски табуръ къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. се движи по лѣвия брѣгъ на р. Марица къмъ Одринъ. Къмъ 10 ч. 30 м. Командующиятъ конния отрядъ заема съ 3 спешени ескадрона и картечната команда позиция на северъ отъ с. Каракасжмъ и завързалъ бой, който траялъ около половинъ часъ, следъ което противника въ безпорядъкъ успѣлъ да се промъкне къмъ Одринъ, като оставилъ 11 убити и 40 ранени. Обозътъ на табура цѣлъ взетъ отъ конницата. Този табуръ е охранявалъ моста на р. Марица при Кулели-Бургазъ, и като се е видѣлъ обхванатъ отъ дветѣ страни, се е решилъ да се отдърпне къмъ Одринъ, което и сполучи. Този баталионъ можеше да създаде доста грижи при устройството на комуникационната линия на 1-а и 3 а армия, ако не бѣше напусналъ поста си. Най-малко, той би забавилъ на нѣколко деня откриването на съобщението Димотика, Узунъ-Кюпрю — Лозенградъ. А ако този баталионъ би ималъ средства за раз-

валяне моста и би го развалилъ, ползата би била много по-голѣма, отъ колкото неговото отиване въ Одринъ.

Веднага, като се узна за отстжплението на този турски табуръ и освобождаването на моста, биде разпоредено до Началника на източния секторъ да изпрати силенъ разездъ, който да охранява времено моста на р. Марица при Кулели-Бургазъ, който мостъ е отъ голѣма важность за комуникациитѣ на 1-а и 3 а армия, и да влѣзе въ свързка съ конната бригада въ Димотика. За състоянието на моста се заповѣда да се донесе веднага, като, ако мостътъ се окаже здравъ, изпрати две роти, за да го охраняватъ. Мотивировката въ даденото разпореждане се обяснява съ бавностьта на съобщенията, та щомъ се установи здравината на моста, да се не чакатъ нови разпореждания. Доколко съобщенията сж били бавни личи отъ факта, че за горното събитие, станало на 28-и октомврий между 10 и 11 ч. пр. пладне, Щабътъ на армията узнава едва на 29-и октомврий въ 3 ч. 10 м сл. пл.

Съ телеграма отъ Щаба на действующата армия, подадена на 29/X 11 ч. пр. пл. получена 29/X 7 ч, 30 м. сл. пл. се заповѣдва немедленно да се изпрати отрядъ отъ пехота и артилерия, който заедно съ конната бригада да овладѣе и охранява желѣзнопжтния мостъ при Кулели-Бургазъ и желѣзния мостъ отъ Димотика до станция Невшикьой, срещу възможни излази отъ крепостьта, за да може отъ 1-и ноемврий да се открие за 1-а и 3-а армия комуникационата линия: Каджкьой, Семенли, Ортакьой, Димотика, Кулели-Бургазъ — Чорлу. За тази цель било разпоредено до Главното тилово управление да направлява всичкитѣ хранителни и бойни приси за 1-а и 3-а армия въ тази посока, като насочи нужднитѣ превозни средства и камиони, които ще циркулиратъ между станцията Каджкьой и Димотика.

За да се види възможностьта за изпълнението на горната заповѣдь, по-долу даваме изцѣло телеграмата на Командующи 2-а армия до Щаба на действуващата армия, като отговоръ на горната телеграфическа заповѣдь:

„Лозенградъ, Щаба на действуващата армия.

773. Рѣката Арда дойде толкова голѣма че се е разлѣла на цѣли километри. Мостоветѣ ни сж изпокжсани и шесть понтона потопени. Водата е била стихийна. Сега получавамъ сведения, че е почнала да спада, но за това ще трѣбва известно време. Взети сж всички мѣрки, щомъ бжде възможно, да се построятъ мостоветѣ наново. Марица сжщо дойде и продължава да прииждa. Всички наши мостове сж повредени, а нѣкои въ голѣма часть уничтожени и завлѣчени. Догдето се не уреди въпросътъ съ съобщенията по Арда, никакви мѣрки не могатъ да се вематъ. На дѣсния брѣгъ на Арда имаме: нашата конна бригада и единъ пехотенъ полкъ съ артилерийско отдѣление. Ще направя всичко, каквото може, но дали въ искания срокъ ще може да се установи исканото съобщение, това не може да се каже. Гаранция противъ вилазки на противника отъ Одринъ ще имаме само като заемемъ посилно и дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Отъ Дунавската дивизия сж пристигнали до сега три полка безъ артилерия, а обозитѣ, както на Дунавската, така и на Тимошката, още ги нѣма.

Моля да бжда уведоменъ, какво мисли Щабътъ на действующата армия по вчерашната ми телеграма № 1240, относително бригадата на полковникъ Гешевъ.

Предъ видъ развалениятѣ и разпокжсанитѣ пжтища отъ последнитѣ дъждове, движението на камионитѣ ми се вижда съмнително. № 1292. 29/X 1912 г. М.-Паша."

Въ дадената минута опастность отъ излази на противника отъ крепостьта имаше само на южния секторъ, който бѣше много слабо заетъ и не можеше да се поддържа, при всичко, че три полка отъ сръбската Дунавска дивизия бѣха вече дошли. Командующиятъ 2-а армия схващаше положението така, че противникътъ, за да може да направи излазка, трѣбва да сбие полка отъ Карталъ тепе, последнията редъ позиции ще отстжпа къмъ Димотика. За да сполучи противникътъ въ това, той би трѣбвало да предприеме излазъ съ значителни сили, съ които да сбие или ангажира дотолкова нашитѣ войски на Карталъ-тепе, щото едно движение на малки части къмъ Кулели-Бургазъ да бжде обезпечено. Отъ досегашнитѣ действия на противника можеше да се заключи, че той къмъ това е неспособенъ. Тази смѣлость той не може да си позволи. Опастность, обче, за съобщенията сжществуваше: и тя идеше повече отъ мѣстното население, което е въ голѣмата си часть турско, което би могло да ни създаде много пакости. Присжтствието на конната бригада въ Димотика осуетява и тази опасность. Важното въ случая бѣ, да се осигури минаването презъ рѣкитѣ Арда и Марица, а за това се изискваше време.

На 29-и Командиръть на конната бригада, полковникъ Таневъ, отъ с. Булгаръ кьой (северно отъ Димотика) донася чрезъ летяща поща до Кашария, което донесение се предава чрезъ сигнали презъ Арда и е получено едва на 30-и въ 2 ч. 40 м. сл. пл. Въ донесението се казва:

„Станцията Урли заета отъ 22 редифи: въ с. Урумъ-бей до 150 редифи. Желѣзнопжтния и сухопжтния мостъ при Кулели-Бургазъ очистени отъ противника и оставени неповредени. Нашитѣ два взвода сж минали отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица и не сж срещнали противникъ. Тѣзи мостове се охраняватъ съ единъ ескадронъ, за да държа силитѣ на бригадата съсредоточени въ Димотика, съгласно даденитѣ указа-

ния съ заповѣдьта отъ вчера № 125. Отъ станцията Кулели-Бургазъ разездътъ хваналъ 4 телеграфни и 1 телефоненъ апарати и два чувала турска поща, които вече пристигнаха при бригадата. Отъ къмъ Суютлж нови сведения нѣма. Сведенията събрани отъ къмъ Орта-Кьой, сж предадени чрезъ 8-а дивизия въ Щаба на армията направо отъ Началника на разезда Споредъ тѣхъ, въ околностьта на Мънгъфж сж били събрани около 1500 души, и че турскитѣ офицери събирали и християнското население за башибозуци.

На подобни сведения азъ давамъ малка вѣра. Разездътъ изпратенъ по посока на Ени-Кьой — Емерли, донася, че срещу Татаръ-Кьой и Карталъ-Тепе къмъ 2 ч. сл. па. се е започналъ силенъ пушеченъ и артилерийски двубой."

Другата телеграма отъ сжщия, подадена по сжщия начинъ на 30/X 12 ч. 40 м. пр. пл., получена на 30/X 3 ч. пр. пл., гласи:

„ Заповѣдь № 25 получилъ на 29/X 9 ч. сл. пл.; на 29/X къмъ 11 ч. пр. пл срещу станция Урли се чували орждейни и картечни вистрели, че турскитѣ войски при Кулели-Бургазъ очистили дѣсния брѣгъ; на р. Марица, че по показанията на мѣстни жители, при моста Кулели-Бургазъ въ върбалака имало устроена засада отъ 100 человѣка. Отъ разезднитѣ узнали, че гр. Софлу билъ свободенъ отъ противникъ; че при станция Бедекли имало 200 человѣка редовна войска и 400 башибозукъ, командувана отъ депутата Сюлеманъ-бей и 3 офицери. Въ Фере имало редовна войска, но неизвестно колко. Въ Деде-Агачъ имало жандармерия и до 50 человѣка редифи."

На командира на конната бригада се заповѣда да заема дѣе и охранява мостоветѣ съ спешни части до пристигането на пехота и да влѣзе въ свързка съ Началника на източния секторъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица, както и съ Щаба на 8-а дивизия, като и да донася гдѣ се намира.

Както се каза по-горе, Полковникъ Марчинъ съ 30-и п. Шейновски полкъ и едно скорострелно артилерийско отдѣление на 25-и октомврий зае Карталъ-Тепе. Едва на 28. X. въ посока на Дауджаросъ между преднитѣ части на Полковникъ *Марчинъ* и турцитѣ е имало доста силна престрелка. Въ този день сж били пренесени на дѣсния брѣгъ на р. Арда съ понтони патрони и снаряди за отрадя на Полковникъ *Марчинъ*. Отъ къмъ Дауджаросъ и Папазъ-Тепе турцитѣ сж могли да забележатъ това пренасяне на бойни припаси.

На 29/X. въ 1 ч. 30 м. сл. пл. турцитѣ настжпили съ три табура срещу Карталъ-Тепе. Завързалъ се бой, който траялъ до вечерьта безъ, особено значение.

На 30/X къмъ 9 ч. пр. пл. тритѣ турски табура сж възобновили атаката си срещу преднитѣ постове на 30-и полкъ

Тази атака е била придружена съ кръстосанъ огънь отъ крепостната артилерия, отъ изваденитѣ при с. Дауджаросъ гаубични батареи и отъ поставенитѣ, източно отъ Карталъ-Тепе, 6 полски батареи. Артилерийския огънь е билъ много силенъ, както по позицията на преднитѣ постове, така и по позицията на главнитѣ сили, вследствие на което преднитѣ постове не сж могли да бждатъ поддържани и тѣ отстжпили на главната позиция, находяща се западно отъ Карталъ-Тепе. Две наши батареи и една дружина заели флангово положение и установили настжпающитѣ турски части. Къмъ 3 ч. сл. пл. огъньтъ на турската артилерия билъ до толкове силенъ, че всѣко движение на главната позиция станало невъзможно. 30-и полкъ запазилъ позицията си, като изгубилъ около 350 человѣка убити и ранени, отъ които 90% отъ артилерийския огънь. Полковникъ *Марчинъ* донася въ дивизията, че държането на Карталъ-Тепе безъ обсадна артилерия било абсолютно невъзможно *). Началникътъ на 8-а дивизия, като донася за горното, иска да му се укаже, трѣбва ли да се държи Карталъ-Тепе на всѣка цена или да се държи вънъ отъ зоната на огъня отъ крепостната артилерия. На Началника на 8-а дивизия се заповѣда, че държането на Карталъ-Тепе е необходимо, но до пристигането на обсадна артилерия да се държи вънъ отъ огъня на крепостьта. Това се налагаше и отъ слабостьта на отряда, който бѣше тамъ. На Началника на дивизията се привлече вниманието, че връзката въ време на боя е крайно необходима и че тя на 30/X не е сжществувала, защото иначе не е обяснимо, какъ така срещу турската гаубична батарея при с. Даутжаросъ не е била извадена къмъ чифликъ Колаклж (лѣвия брѣгъ на р. Арда) наша скорострелна артилерия, която отъ едно разстояние отъ около 4 километра би могла да прогони турската гаубична батарея.

Турцитѣ се задоволиха само съ заемането върха Карталъ-Тепе и повече не предприеха нищо. Заемането на Карталъ-Тепе бѣше вече кжсно, защото р. Арда почна да спада и се пристжпи къмъ постройка на мостъ около Семенлии. Мостътъ се построи на главния ржкавъ на р. Арда, но отъ разлива бѣха останали много залети мѣста и минаването бѣше трудно. При всичко това, съ голѣмъ трудъ една дружина отъ Дунавската сръбска дивизия на 30 октомврий успе да се прехвърли и заеме с. Семенли.

Съ идването на Дунавската сръбска дивизия, която, заедно съ дошлата по-рано Тимошка, съставляватъ 2-а сръбска армия подъ началството на генералъ *Степановичъ*, командующия 2-ра армия намѣри, че е по-добре генералъ *Степановичъ* да командува двѣтѣ дивизии, а това не бѣше удобно

*) Това твърдение се опроверга впоследствие.

ако Дунавската дивизия минеше на южния секторъ, за което и реши да се измѣни първоначалният проектъ и Дунавската дивизия да заеме западния секторъ, между Марица и Арда, гдето до сега бѣ 8-а дивизия, а последната да мине р. Арда и заеме южния секторъ.

Споредъ полученитѣ донесения отъ командира на конната бригада, разездитѣ отъ последната минали на лѣвия брѣгъ на р. Марица, гдето нѣмало противникъ, и около Узунъ-Кюпрю влѣзълъ въ свързка съ разездитѣ отъ конната бригада на полковникъ *Саллабашевъ*.

Отъ друга страна, Началникътъ на 8-а Тунджанска дивизия донася, че командирътъ на пограничната рота, която заемаше Орта-Кьой, билъ застрашенъ отъ башибозуци, които унищожили Папазъ-Кьой и безчинствували въ околноститѣ на Ортакьой. Началникътъ на дивизията иска да се пратятъ тамъ нѣкои опълченски дружини, съ каквито въ дадената минута не се разполагаше. На началника на дивизията се заповѣда да изпрати една или две роти, ако намѣри, че това е необходимо.

За сѫщото командирътъ на пограничната рота донася, че на 30.X. направилъ рекогнисцировка по посока на селата Кочашъ, Мънгъфжъ, Папазъ-кьой и Демирлеръ. При последното село влѣзълъ въ бой съ около 800 пех. низами, редифи и башибозукъ, и следъ като изгубилъ 5 убити, 5 ранени и 10 безъ вести пропаднали, отстѫпилъ къмъ Ортакьой. За прогонване на турцитѣ и той моли за една дружина съ планинска батарея. Една планинска батарея можеше да укаже голѣмо влияние, защото артилерийскиятъ огънь действува много внушително на такива шайки; но въ армията такава нѣмаше и по-сетне стана нужда да се прати полска 87 м.м. круповска батарея.

Сведенията отъ Кърджалии бѣха по-утешителни. Ефектътъ отъ заповѣданото енергично настѫпление бѣ добъръ. Понеже отъ Щаба на деиствующата армия нищо не се отговори за бригадата на полковникъ *Гешевъ*, то на началника на Кърджалийския отрядъ бѣ запозѣдано да узнае за задачата на тази бригада, и той донася, че задачата на 1-а бригада отъ 2-а дивизия била да запази завладѣното, и че на 1.XI командирътъ на бригадата ще насочи една дружина къмъ Егри-Дере за прогонване на башибозуцитѣ, въ което Началникътъ на Кърджалийския отрядъ щѣлъ да му съдействува.

За 31-и октомврий се издаде заповѣдь № 28, съ следующето съдържание:

„Щабъ М. Паша. Карта 1:126,000. 31.X. 1912 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

§ 1. Вчера противникътъ се е опиталъ съ превъзходни сили да атакува и завладѣе Карталъ Тепе, но безуспѣшно.

1-а и 3-а армии се приготовляватъ за атакуване противника на Чаталджанската позиция.

§ 2. За днесъ, 31-и октомврий, заповѣдвамъ:

а) За общъ началникъ отъ линията на обложението, която се заключава между дѣсния брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Арда (противъ съверо-западния и западния фронтове на крепостьта), се назначава началникътъ на 2-а сръбска армия, генералъ *Степановичъ*.

За заемане тази линия отъ обложението се назначаватъ Тимошката дивизия (полковникъ *Кондичъ*), Дунавската дивизия (генералъ *Рашичъ*), единъ полкъ отъ 11-а дивизия (55-и полкъ) и обсадната артилерия, която е разпредѣлена въ секторитѣ (северо западенъ и западенъ).

б) За Началникъ на сектора между дѣсния брѣгъ на р. Арда и дѣсния брѣгъ на р. Марица (противъ южния фронтъ на крепостьта) се назначава Началникътъ на 8-а дивизия, Генералъ-Майоръ *Кирковъ*.

За заемането този секторъ се назначаватъ 1-а и 3-а бригада отъ 8-а дивизия.

в) За Началникъ на източния секторъ между лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и лѣвия брѣгъ на р. Марица на югъ отъ Одринъ (противъ северния и източния фронтове на крепостьта) се назначава началникътъ на 11-а сборна дивизия, генералъ-майоръ *Велчевъ*.

За заемане този секторъ се назначаватъ: три полка отъ 11-а сборна дивизия, 2-а бригада отъ 8-а дивизия, 3-а бригада отъ 9-а дивизия, Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ и конниятъ полкъ на Тимошката дивизия.

§ 3. Смѣняването на частитѣ отъ секторитѣ, съгласно § 2 п. п. *а*, *б* и *в* да се започне отъ днесъ 31-и октомврий, като за всѣко измѣнение въ досегашното разположение се донася периодически и своевременно.

§ 4. Частитѣ да продължаватъ да се затвърдяватъ на заетитѣ си пунктове.

§ 5. *Конната бригада* да продължава изпълнението на възложената й задача за разузнаване къмъ Деде-Агачъ и за охранение на моста при Кулели-Бургазъ до пристигане тамъ на пехотни части.

Командирътъ на конната бригада да разпореди за събиране и приготовление въ Димотика и околностьта на хранителни и фуражни припаси, понеже 8-а дивизия ще се базира и на Димотика.

§ 6. Щабътъ на армията въ Мустафа-Паша.

На 31/X турцитѣ предприели нападение на предните постове на 15-и и 20-и сръбски полкове въ северо-западния секторъ. Нападението било отъ по единъ баталионъ и поддържано съ артилерия отъ крепостьта. То се почнало въ 4 ч. 30 м. пр. пл., но било своевременно забелѣзано и къмъ 5 ч. 30 м. отбито съ пехотенъ и артилерийски огънь. Въ 20-и п. полкъ имало единъ убитъ и 11 ранени, а 15-и п. полкъ нищо.

За положението на 31 и вечерьта е донесено въ Щаба на действующата армия следующето:

„Северо-западниятъ секторъ между Марица и Тунджа се заема отъ Тимошката дивизия, единъ полкъ отъ Дунавската дивизия, единъ полкъ отъ 11-а дивизия, обсадната артилерия, за която е донесено по-рано, 9-и артилерийски не с. с. полкъ и едно отдѣление отъ 3-и артилерийски не с. с. полкъ. Западниятъ секторъ между Марица и Арда днесъ и утре се заема отъ три полка отъ Дунавската дивизия; тамъ е и обсадната артилерия, както и по-рано. Източниятъ секторъ се заема отъ една бригада отъ 9-а дивизия, една бригада отъ 8-дивизия и частитѣ (56, 57, и 58-и п. полкове) на 11-а дивизия. На този секторъ началникътъ не е правилъ още нищо особенно. Генералъ *Велчевъ* заема съ предните си части Бааларъ-Сыртж, отгдето сж изпратени малки рекогносцировачни отряди къмъ фортовата линия. Южниятъ секторъ — Карталъ Тепе, бѣше заетъ отъ 30-и п. Шейновски полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление, но е билъ принуденъ да се дръпне малко назадъ, защото противникътъ се възползува отъ скжсването на мостоветѣ на Арда и вчера, 30/X., съ превъзходни сили и артилерийски огънь атакува Карталъ-Тепе и заставилъ предните постове да се дръпнатъ назадъ на позицията на главнитѣ сили. Днесъ мостътъ е построенъ и частитѣ се прехвърлятъ на дѣсния брѣгъ на Арда, гдето предполагамъ да пренеса и часть отъ обсадната артилерия. Тази сутринь, около 4 ч. 30 м. пр. пл. неприятельтъ съ около 2 дружини е атакувалъ 20-и и 15-и п. полкове, въ посока северно отъ Кемалъ, но следъ единъ часовъ бой е отстжпилъ. Утре, 9-и не с. с. артилерийски полкъ трѣгва, за да се присъедини къмъ дивизията си. Отъ северо-западния секторъ 2 12 с/м. и 2—15 с/м. Д/30 орждия се придаватъ въ разпореждане на генералъ *Велчевъ*. Тамъ отъ сжщия секторъ ще се премѣсти и една 15 с/м гаубична батарея."

Отъ Щаба на действующата армия бѣ разпоредено още на 30/X., щото 27-а допълняюща дружина, щомъ пристигне въ Мустафа-Паша, да се изпрати презъ Дели-Енесъ за Димотика и Узунъ-Кюпрю.

Отъ нападението, което турцитѣ направиха на 31-и вечерьта срещу северо-западния секторъ, стана явно, че тѣ съ помощьта на прожекторитѣ си можеха да наблюдаватъ всичко, което става у насъ, а ние по липса на прожектори не можехме да правимъ сжщото, за което на 31/X, Командующиятъ армията донесе въ Щаба на действующата армия за нуждата отъ прожектори. По частни сведения бѣ известно, че сж купени нѣколко, и че у сърбитѣ имало въ Нишъ седемь, та се молеше да се изпратятъ еднитѣ и другитѣ. Такива се изпратиха по-кжсно.

На 1 ноември се издаде заповѣдь № 29 съ съдържание:

„Щабъ М. Паша. Карта 1:126,000 1/XI. 1912 г. 1 ч. 20 м. пр. пл.

§ 1. Вчера въ 4 ч. 30 м. пр. пл. противникътъ въ сила около 2 табура съ артилерия предприе вилазка срещу северо-западния секторъ по посока на позициитѣ на 10-и и 15-и полкове, съ цель да завладѣе линията на предните постове, но следъ енергичното противодействие на упоменатитѣ части и съ съдействието на полската артилерия е билъ отблъснатъ, като сж му нанесли значителни загуби. Въ другитѣ сектори бойни действия не сж предприети нито отъ насъ, нито отъ страна на противника.

§ 2. За днесъ, 1-и ноември, запозѣдвамъ:

а). Частитѣ, на които не предстои измѣнение въ разположението, съгласно заповѣдьта ми отъ 31-и октомврий № 28, да останатъ на мѣстата си, гдето да продължаватъ да се затвърдяватъ.

б) 8-а Тунджанска дивизия и Дунавската дивизия да продължаватъ смѣняването си, като 12-и п. Балкански полкъ още днесъ премине на дѣсния брѣгъ на р. Арда и влѣзе въ разпореждане на командира на бригадата.

в). 9-и не с. с. артилерийски полкъ да се отправи презъ Лозенградъ за Виза, отъ гдето да влѣзе въ състава на 9-а Плѣвенска дивизия. Маршрутъ: на 1-и ноември да достигне с. Акъ-Бунаръ, на 2-и — с. Хаскьой, на 3-и — Лозенградъ и на 4-и — Виза.

г) Две 15 с/м. Д/30 и две 12 с/м. Д/30 орждия отъ обсадната група при Кемалъ да се пренесатъ на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа въ разпореждане на Началника на източния секторъ. На 3-и того, презъ нощьта, тѣзи обсадни орждия трѣбва да бждатъ поставени на позиция, готови да действуватъ.

д). *Конната бригада* да изпълнява възложената ѝ съ заповѣдь № 28 задача, до пристигането въ Димотика на опълченскитѣ и доброволческитѣ Македоно Одрински дружини.

е). Кърджалийскиятъ отрядъ да продължава действията си противъ башибозушкитѣ банди.

§ 3. Взаимната бойна поддържка между секторитѣ трѣбва да се проявява по инициативата на началницитѣ на секторитѣ, безъ да се чака заповѣдь за това.

§ 4. За действията въ секторитѣ да се държи постоянно въ течение Щабътъ на армията, като своевременно се съобщава за всичко по-важно.

§ 5. Щабътъ на армията въ Мустафа-Паша.

VII. Разпореждания за заемането на Деде-Агачъ.

Боеве въ първитѣ дни на ноември. Увлечения и заблуждения. Размѣстяне на войскитѣ и окончателното блокиране на крепостьта. Излазъ срещу Карталъ-тепе.

Сутриньта въ 8 ч. 15 м. на 1 ноември се получи отъ Щаба на действующата армия следната заповѣдь:

„Важни политически и военни интереси изискватъ часъ по-скоро да бѫде заетъ Деде-Агачъ, вследствие на което опълченската бригада на подполковникъ *Пчеларовъ* да тръгне за Димотика — Деде-Агачъ и подкрепи конната бригада на Полковникъ *Таневъ*, която трѣбва немедлено да се упѫти за Деде-Агачъ.“

Бригадата на подполковникъ *Пчеларовъ* е отъ новоформиранитѣ части отъ Македоно-Одринското опълчение. Въ щаба на 2-а армия бѣ случайно известено за минаването на тази бригада презъ станцията Мустафа-Паша за Каджкьой. Сѫщо така, случайно се узна за изпращането на Генералъ *Геневъ* съ друга една подобна бригада за Кърджали. Тѣзи бригади бѣха отъ по 4 дружини всѣка, попълнени отъ доброволци преимущественo отъ Македония и Одринско.

По съдържание на горнята заповѣдь се разпореди веднага до подполковникъ *Пчеларовъ* въ Каджкьой и следа, а сѫщевременно и до командира на конната бригада. Разпорежданията се пратиха въ 10 ч. 30 м. и 10 ч. 40 м. пр. пл. на 1-и ноември.

На 1-и ноември се получиха донесения отъ командира на конната бригада: едно отъ 31/X, 5 ч. сл. пл., получено на 1/XI, 9 ч. сл. пл., съ което се донася, че влѣзълъ въ свързка съ Генералъ *Велчевъ* и съ разездитѣ на Полковникъ *Саллабашевъ*. За пазене моста назначилъ 3 ескадрона и единъ картеченъ взводъ. Въ сѫщото донесение се казва още, че Ротмистръ *Николовъ* отъ конната бригада на Полковникъ *Саллабашевъ* предалъ на Ротмистръ *Акрабовъ* (отъ бригадата на Полковникъ Таневъ), че Полковникъ Саллабашевъ узналъ отъ Айроболския каймакаминъ, че една неприятелска дивизия се стоварила въ Галиполи и настѫпва къмъ Кешанъ и мостоветѣ на р. Марица при Кулели-Бургазъ. На станция Павлово имало

една опълченска дружина. Съ втората телеграма, подадена въ 4 ч. 30 м. сл. пл. на 1/XI, получена въ 5 ч. 30 м. сл. пл., на сжщото число, се донася, че две наши роти сж заели моста при Кулели-Бургазъ. Отъ разезди, пратени къмъ Орта-Кьой, узналъ, че около Демирлеръ и Пазазъ-Кьой имало около 3,000 человѣка противникъ, отъ който 1000 низами. Въ Узунъ-Кюпрю турското население охотно си давало оржжието. Отъ писмата на зойници отъ Одринъ се установявало, че тѣ получавали хлѣбъ въ много малко количество.

На 31. X началника на Кърджалияския отрядъ донася, че получилъ телеграма отъ Генералъ *Генева* отъ Хасково, че на 1. XI пристига въ Кърджали съ щаба на Кърджалийския отрядъ. По този случай той пита, дали не е формиранъ новъ отрядъ съ сжщото име. Щабътъ на 2-а армия нѣмаше никакви сведения за изпращането Генералъ *Геневъ* въ Кърджали. По този случай се запита Щабътъ на дейтвующата армия. Отъ последния се получи въ 12 ч. 45 м. сл. пл. на 1-и ноември телеграма съ следующето съдържание:

„Генералъ *Геневъ* да продължи бързо и неуклонно изпълнението на дадената му задача, безъ да му се прави некакво вмешателство." Чудно! Значи, на генералъ *Геневъ* се възлага задача скрито отъ Командующи 2-а армия, който досега водеше действията на Кърджалийския отрядъ.

Съ една телеграма отъ 31. X Щабътъ на дейсвтующата армия съобщава, като отговоръ на запитванията порано за Родопския отрядъ, че когато се узнае какъвъ противникъ има Родопския отрядъ предъ себе си, генералъ *Ковачевъ* (Началника на Родопския отрядъ) съ цѣлия си отрядъ ще настжпи по посока на Гюмюрджина—Деде-Агачъ, и че на генералъ *Геневъ* била дадена задача да очисти този край отъ башибозуци и се движи за Деде-Агачъ.

Озадаченъ отъ този начинъ на управление, Командующиятъ 2-а армия съ телеграма, дадена въ 3 ч. сл. пл. на 1. XI запита Щаба на действующата армия и иска по-опредѣлени указания, дали генералъ *Геновъ* ще бжде Началникъ на всички войски въ Кърджали, и ще му бжде ли подчиненъ, както до сега, Кърджалийскиятъ отрядъ, или ще бжде подчиненъ направо въ Щаба на действующата армия.

Забележка. Генералъ *Геневъ* е получилъ командуването на новоформираното Македоно-Одринско опълчение, състоящо се отъ три пехотни бригади отъ по 4 дружини въ всѣка. Едната отъ тия бригади на Подполковникъ *Пчеларовъ* отиде при Полковникъ *Таневъ*, една на 3-и ноември е пристигнала въ Кърджалии, а третата кждее, не е известно

На 4-и ноември въ 12 ч. по полунощь Командующиятъ 2-а армия подаде до Щаба на действующата армия следующата телеграма № 1512:

„Тази вечерь получихъ донесение отъ Началника на 8-а Тундж. дивизия, че въ посока къмъ с. Ортакьой се води бой. Тамъ предъ видъ събирането на окохо 3,000 низами и башибузуци пратихъ вчера една дружина съ една полска не с. с. батарея и два ескадрона отъ Дунавската сръбска дивизия. За изхода на боя нѣмамъ сведения. За отношенията ми съ Кърджалийския отрядъ молихъ съ телеграма № 1394 да ми се каже какви. сж и до сега отговоръ нѣмамъ. Вчера и днесъ никакви донесения отъ тамъ нѣмамъ. Дали Щабътъ на действующата армия има нѣкакви сведения не зная, обаче считамъ за длъжность да донеса, че това положение тури въ несигурность фланга и тила на блокадната армия и азъ при неопредѣлени отношения съ Кърджалийския отридъ, въ каквито считамъ да съмъ по телеграмата отъ действующата армия № 843, не съмъ въ положение да взема каквито и да било мѣрки за обезпечение положението на армията въ югозападна посока.

Неизвестностьта, какво се върши въ Кържжалии и въобще по Арда ми създава безпокойствие, което, вѣрвамъ, Щабътъ на действующата армия ще оцени. Ако Кърджалийскиятъ отрядъ излиза отъ мое подчинение, то отговорностьта, която нося, изисква и настоятелно диктува да бжда посвѣтенъ поне въ задачитѣ, които сж дадени на този отрядъ, и да зная всѣко време кжде е и какво прави. № 1512 "

На тази телеграма едва но 5. XI се получава отговоръ № 905 съ съдържание:

„1512". Кърджалийскиятъ отрядъ, както и по-рано, се подчинява непосредствено Вамъ; на 3-и ноември, следъ едно слабо сблъскване, е заелъ Мъстънлж. Неговата задача е да очисти Кърджалийския край отъ башибозуци, сжщевременно да настжпва по-бързо за заемането на Деде-Агачъ. Македоно-Одринската бригада на подполковникъ *Пчеларовъ* се намира въ Ваше подчинение. 905."

Това бѣ крайно необходимо, за да могатъ чрезъ Щаба на армията да се съгласяватъ действията на генералъ *Геневъ* и полковникъ *Таневъ*, които, както ще се види по-сетне, по мѣстни условия не можеха да държатъ помежду се връзка, освенъ чрезъ Щаба на армията.

Положението около крепостьта. На 1-и ноември сутриньта около 3 ч. противникътъ е направилъ малъкъ излазъ отъ Ташъ-Табия въ северно направление; отъ Ючъ-Тепеларъ е билъ атакуванъ дѣсния флангъ на 55-и полкъ; 4-и полкъ отъ Дунавската дивизия съ две батареи е водилъ бой, отъ който е имало само единъ раненъ. Всичкитѣ тия действия на противника сж били безъ резултатъ.

На 31-и октомврий и 1 ноември и извършено смѣняването на 9-а дивизия отъ Дунавската сръбска дивизия.

На източния секторъ, гдето били чути орждейнитѣ и пушечни изстрели въ западна посока, началникътъ на сектора разпоредилъ да се произведе демонстрация, като използува случая, за да заеме нѣкои упорни пунктове предъ фронта.

На 2-и ноември се получиха две телеграме отъ Началника на източния секторъ, едната подадена въ 11 ч. 25 м. пр. пл., другата въ 8 ч. сл. пл. на 1-и ноември, получени: първата въ 2 ч. 45 м. пр. пл. и втората въ 2 ч. 20 м. пр. пл. Съ първата се донася, че на разсъмване 10-и п. Родопски полкъ настжпилъ и следъ доста оживенъ бой заелъ височината Ески-Комлукъ и височината южно отъ нея. По този начинъ бригадата отъ 8-а дивизия (10-и и 23-и полкове) заела положение отъ упорния пунктъ, находящъ се 2 клм. северно отъ Мусубейли, упорния пунктъ западно отъ Бааларъ-Сыртж и упорния пунктъ Ески-Комлукъ. Бригадата отъ 11-а дивизия останала на старото си мѣсто, съ изключение на 1-а дружина отъ 57-и полкъ, която се подала напредъ, за да влѣзе въ свързка съ дѣсния флангъ на бригадата отъ 8-а дивизия. Бригадата отъ 8-а дивизия и 56 и полкъ били свободни и оставени като маневрени войски.

Съ втората телеграма се донася, че по донесението отъ преднитѣ постове, противникътъ групиралъ значителни сили срещу бригадата отъ 8-а дивизия и моли, ако бжде нападнатъ, да бжде поддържанъ отъ другитѣ сектори.

За това бидоха предупредени телеграфически началницитѣ на секторитѣ. На Началника на източния секторъ, обаче, още на 31-и октомврий командуващиятъ армията телеграфически заповѣда да избѣгва преждевременно влизане въ сферата на артилерийския огънь, за да се не излагатъ войскитѣ на голѣми загуби.

Това предупреждение бѣ нуждно, като се знаеше характера на Началника на източния секторъ.

Съ телеграма отъ 1/XI, 5 ч. 20 м. сл. пл., последниятъ донася, че войскитѣ отъ източния секторъ сж въ сферата на артилерийския огънь, но сж добре окопани и търпятъ твърде малки загуби.. Предъ видъ на удобството, което му даватъ новитѣ позиции за по нататъшнитѣ действия, моли да му се съобщи да извади ли войскитѣ си отъ сферата на крепостната неприятелска артилерия. Сжщия день въ 11 ч. 15 м. сл. пл, Командующиятъ армията му съобщи да продължава да се затвърдява на заетитѣ позиции, щомъ е добре приспособенъ къмъ мѣстностьта и щомъ не страда отъ огъня на противника.

По-рано бѣ дадено общо разпореждане войскитѣ изобщо да не се увличатъ да напредватъ къмъ крепостьта и заематъ такива мѣста, които не могатъ да удържатъ, защото отстжплението ще служи за окуражаване противника и че при отстжплението се даватъ жертви.

Положението на блокадната армия на 1-и ноември вечерьта може да се види отъ донесението до Щаба на действующата армия, предадено въ 5 ч. 35 м. пр. пл., на 2-и ноември:

„Днесъ въ 3 ч. 50 м. пр. пл. противникътъ съ значителни сили е предприелъ вилазка срещу западния секторъ, но следъ 1/2 часъ е билъ отблъснатъ, само съ артилерийски огънь. Въ 3 ч. 10 м. сл. пл, противникътъ отъ Ташъ-Табия е обстрелвалъ съ артилерийски огънь чифлика Кьосе-Хамза и отъ Ючъ-Тепелеръ дѣсния флангъ на 55-и п. полкъ, но безъ никакъвъ резултатъ. Желѣзопжтния мостъ при Кулели-Бургазъ се охранява отъ две роти, които сж смѣнили оставенитѣ по рано ескадрони.

За заминаването на конната бригада за Деде-Агачъ донесения нѣмамъ. Положението на частитѣ на 1-и ноември вечерьта е: 8-а дивизия съ една бригада около Карталъ-Тепе, 51-и полкъ съ едно с. с. отдѣление смѣненъ отъ 4-и сръбски полкъ, 52-и полкъ смѣненъ отъ 8-и п. сръбски полкъ. Утре и двата полка преминаватъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда. Дунавската дивизия зае западния секторъ съ 4-и и 8-и п. полкове, съ едно с. с. арт. отдѣление, а 9-и полкъ е оставенъ въ втора линия, около висотата 152. Въ северо-западния секторъ частитѣ сж на мѣстата си, съ изключение, че 4 обсадни орждия, които сж на пжть за източния секторъ. Частитѣ отъ източния секторъ сж на сжщитѣ мѣста. Отъ разпита на пленници се установява, че въ Одринъ сж 10-и 11 низамски дивизии, Гюмюрджинска, Одринската и, вѣроятно Баба-Ескийската редифски дивизии. Комендантъ на крепостьта — Шукри-Паша. По донесение отъ Командира на конната бригада отъ 31/X, изпратения къмъ Узунъ-Кюпрю разездъ е влѣзълъ въ свързка съ разезда отъ конната бригада на Полковникъ Саллабашевъ. Разездътъ донася, че Полковникъ Саллабашевъ, по съобщение отъ Хайроболския каймакаминъ, е съобщилъ отъ Хайроболъ, че неприятелска дивизия била стоварена въ Галиполи и настжпва къмъ Кешанъ и отъ тамъ къмъ мостоветѣ на р. Марица при Кулели-Бургазъ. По донесение на разезда, изпратенъ къмъ Ортакьой, въ околностьта на с. с. Дермирлеръ и Папазкьой имало турски отрядъ отъ около 3,000 человѣка, отъ които 1,000 низами, а останалитѣ башибозуци. Срещу този отрядъ сж взети нужднитѣ мѣрки.“

Отъ това донесение, както и заповѣдьта № 30, която ще се изложи по-долу, става явно, че едвамъ сега въ Щаба на 2-а армия успѣха да се събератъ приблизително вѣрни сведения за гарнизона на крепостьта и за коменданта й.

Презъ деня на 1 ноември бѣха дадени до отдѣлнитѣ началници разпореждания, които се вписаха въ заповѣдьта № 30, издадена въ 4 ч. пр. пл. на 2 ноември.

„Заповѣдь по 2-а армия № 30.

Щабъ М. Паша. Карта 1:126,000. 2.XI 1912 г. 4 ч. пр. пл.

§ 1. Споредъ добититѣ отъ пленници и бѣжанци сведения, неприятелскитѣ войски въ крепостьта се състоятъ отъ 10-а и 11-а низамски дивизии и отъ Одринската, Гюмюрджинската и, вѣроятно, Баба-Ескийската редифски дивизии, подъ началството на Шукри паша.

Вчера въ 3 ч. 10 м. пр. пл. противникътъ е предприелъ вилазка противъ западния секторъ, но следъ половинъ часовъ бой само съ артилерийски огънь е билъ отблъснатъ. Въ 3 ч. 50 м. сл. пл. е обстрелвалъ отъ Ташъ-Табия и Ючъ-Тепелеръ разположението на 55-и п. полкъ, но безъ никакви резултати.

§ 2. За днесъ, 2 ноември, заповѣдвамъ:

а) Частитѣ отъ линията на обложението да останатъ на заетитѣ си мѣста, гдето да продължаватъ да се затвърдяватъ.

б) 8-а Тунджанска дивизия, следъ като бѫде окончателно смѣнена отъ Дунавската дивизия, да премине цѣлата на дѣсния брѣгъ на р. Арда, гдето да заеме южния секторъ отъ линията на обложението, между Арда и Марица, на линията Кьормутъ, Карталъ-Тепе, Ахъръ-Кьой. Щаба на дивизията въ чифликъ Салтаклж.

в) Едната отъ обсаднитѣ 12 с. м. д/30 батарея (3 орждия) отъ западния секторъ да се пренесе на южния секторъ въ разпореждане на Началника на 8-а Тунджанска дивизия, за което да разпореди Началникътъ на обсадната артилерия по указание отъ Началника на 2-а сръбска армия и на началника на южния секторъ.

г) Частитѣ отъ 8-и п. полкъ отъ Дунавската сръбска дивизия, които се намиратъ на дѣсния брѣгъ на р. Арда, да преминатъ на лѣвия.

д) Конната бригада, поддържана отъ Македоно-Одринскитѣ доброволчески дружини на подполковникъ *Пчеларовъ*, подъ командата на полковникъ *Таневъ*, да настжли съ усиленъ маршъ за Деде-Агачъ.

е) 27-а опълченска дружина на майоръ *Христовичъ* съ две роти да заеме и охранява мостоветѣ при Кулели-Бургазъ и Димотика, а останалитѣ две роти да съставятъ гарнизонъ на Димотика.

ж) Началникътъ на 8-а дивизия да изпрати една дружина съ една не с. с. батарея въ Ортакьой, отъ гдето, едно съ находящитѣ се тамъ погранична и опълченска роти, да състави отрядъ за действие противъ башибозушкия отрядъ, около Папазъ-Кьой.

§ 3. Шабътъ на армията въ Свиленградъ."

Двата ескадрона отъ Дунавската сръбска дивизия, които бѣха на дѣсния брѣгъ на р. Арда, се включватъ въ състава на отряда при Ортакьой, който получава задача да пази фланга и тила на западния и южния сектори отъ башибозуци.

Отъ Началдика на източния секторъ се получиха следующитѣ донесения отъ 1 ноември:

а) Въ 3 ч. 30 м. пр. пл. противникътъ открилъ честъ пехотенъ и артилерийски огънь противъ 23-и и 10-и п. полкове. Ако обстановката му позволи, щѣлъ да премине въ контъръатака съ цель да разбие противника вънъ отъ крепостьта.

б) Телеграма, подадена въ 10 ч. 50 м. пр. пл. отъ Виларъ-Тарла, получена въ 2 ч. 22 м сл. пл., че заелъ укреплението на Маслакъ съ батареитѣ 58, 59 и 60.

в) Подадена 11 ч. 25 м. пр. пл. на западъ отъ Мусубейли, получена въ 3 ч. 25 м. сл. пл., че Шипченскиятъ полкъ заелъ укреплението Маслакъ и съседнитѣ батареи №№ 58, 59 и 60. Неприятельтъ стрелялъ отъ всичкитѣ фортове, но не причинявалъ голѣми загуби.

г) Подадена въ 7 ч. 30 м. пр. пл. отъ Кючюкъ-Гердели, получена въ 4 ч. 3 м. сл. пл., че днесъ ще се намира при маневренитѣ войски, находящи се на пресичанието на р. Сазлж-Дере съ пжтя Демиранлж—Мусубейли. Това место било свързано съ телефонъ.

д) Подадена въ 1 ч. 20 м. сл. пл. отъ Мусубейли, получена 4 ч, 35 м. сл. пл., че бомбардира форта Айвазъ-Баба и че ще го щурмува, като иска да бѫде поддържанъ отъ другитѣ сектори съ по-енергични действия. Съ сжщата телеграма донася, че хората отъ бойната линия не могли да получатъ хлѣбъ поради лошата разпоредба на тиловото управление.

е) Телеграма отъ 10 ч. 30 м., подадена отъ Гердели, получена въ 4 ч. 10 м. сл. пл., че получилъ донесение отъ преднитѣ части, какво отъ Одринъ по течението на р. Марица се движели силни колони. За всѣки случай събралъ 5 полка пехота съ 5 батареи при с. Мусубейли и на изтокъ отъ него, като се постараялъ да даде отпоръ на противника и даже да използува случайния бой съ неприятеля вънъ отъ крепостьта, като за това моли да бѫде поддържанъ и отъ другитѣ сектори съ демонстративни или по-добре съ активни действия. При това се оплаква че полковникъ *Кърджиевъ* прави голѣми спжнки на дѣлото.

Всичкитѣ тѣзи сведения, както ще се види по-долу, не отговаряха на истинското положение. По сведения, събрани по-кжсно отъ участъцитѣ, стана явно, че никакъвъ Маслакъ и никакви батареи не сж били заети, но понеже генералъ *Велчевъ* загази много, той е искалъ да поправи грѣшкитѣ си въ заблуда Щаба на армията и да търси отговорници въ тиловото управление и другаде.

Макаръ, че въ донесенията на генералъ *Велчевъ*, Командующия 2-а армия имаше съмнение, но като знаеше, че отъ Щаба на действующата армия, гдето знаеха личнитѣ отношения между генералъ *Велчевъ* и командующи армията, намѣри за по-умѣстно да приеме донесенията му за вѣрни и направи нужднитѣ предупреждения до секторитѣ. Въ тия предупреждения, като се указва на достигнатия резултатъ, съобщава се, че положението на генералъ *Велчева* е сериозно и се изискватъ по-сериозни действия въ другитѣ сектори.

За сжщото се донесе и въ Щаба на действующата армия съ телеграма № 1442.

Сжщия день въ 8 ч. генералу Велчеву се телеграфира:

„На заетото положение старайте се да се задържите, като не ангажирате много части подъ огъня на противника. Заетото отъ Васъ положение е сгодно, но трѣбва да дочакате обсадната артилерия, която е тръгнала вчера, и едва следъ два дни ще може да пристигне. Въобще, на мѣстото трѣбва да оцените положението, като имате предъ видъ, че само съ действието отъ другитѣ сектори може да бждете поддържани, за което още тази сутринь и сега повторно направихъ разпореждане съ заповѣдьта № 1438. Предприемчивостьта Ви изобщо одобрявамъ, но не е излишно да имате горното предъ видъ".

Всичкитѣ събития на източния секторъ по прословутото заемане на Маслака и батареитѣ сж станали преди пладне и още на самото мѣсто, това се установява отъ участницитѣ. Генералъ Велчевъ е знаелъ, че Маслакътъ не е заетъ. Той, обаче, вѣренъ на системата си, подава телеграма отъ позицията въ 3 ч. 50 м. сл. пл., получена въ 1 ч. 40 м. пр. пл. на 3-и ноември, съ съдържание, че почналъ да бомбардира Айвазъ-Баба съ намѣрение да го атакува, обаче като получилъ телеграмата № 1415, и за да не попречи на плана на Командующи армията, решилъ да отложи изпълнението на намѣрението си. При това моли да му се съобщи дали Командующиятъ армията е съгласенъ да щурмува Айвазъ-Баба и съседнитѣ му укрепления. Въ случай, че му се съобщи да щурмува, моли да се заповѣда на другитѣ сектори да му укажатъ по-голѣмо съдействие. Бойната му часть въ това време се намирала на Маласка и хребета на югъ отъ него, гдето почналъ да се укрепява. Въ днешния бой взѣли участие

23, 10 и 53-и п. полкове. Той останалъ на позицията при Мусу-бейли, гдето имало телефонъ.

На тази телеграма Командующиятъ армията отговори на 3-и въ 11 ч. пр. пл, съ следующата телеграма:

„Телеграмата Ви отъ Айвазъ-Баба безъ номеръ, подадена въ 3 ч. 50 м. сл. пл. на 2-и ноември, се получи тукъ кжсно. Отъ даденитѣ ми до сега разпореждания и упжтвания за действията, азъ предоставихъ Вамъ да оцените положението на мѣстото и се съобразявате, като имате предъ видъ, че освенъ отъ дадената Ви поддържка за сега не можете да разчитате, защото на южния фронтъ частитѣ отъ 8-а дивизия едва днесъ ще заематъ положението си. За по ефикасна поддържка азъ желая да бждете, както Вие, така и 8-а дивизия, снабдени, за което сж взети мѣрки, съ часть отъ обсадна артилерия. По мѣстни условия, 8-а дивизия има голѣма нужда отъ обсадна артилерия, за да може да предприеме нѣщо сериозно на южния фронтъ и Ви укаже сериозно съдействие, което може да се изрази въ една много решителна акция по цѣлата линия.

Трѣбва да имате предъ видъ, че всѣки заетъ пунктъ трѣбва да се удържа здраво и не е желателно да се заематъ такива, които да бждемъ принудени да напущаме, защото това окуражава противника." № 1456.

За действията и положението на 1-и и 2-и ноември до Щаба на действующата армия е подадена на 3-и въ 4 ч. 10 м. сл. пл. следната телеграма:

„На 1 и ноември нъ разсъмване войскитѣ отъ източния секторъ (2-а бригада отъ 8-а дивизия) успѣха да завзематъ упорния пунктъ Ески-Кумлукъ и височината южно отъ него.

Вчера, 2-и ноември, въ 3 ч. 30 м. пр. пл. противникътъ се е опиталъ да ги завземе обратно, обаче е билъ принуденъ да отстжпи въ безредие къмъ фортоветѣ. Възползуванъ отъ този несполучливъ опитъ на противника, Началникътъ на източния секторъ е завладѣлъ къмъ 11 ч. 25 м. пр. пл. сжщия день укреплението на височината Маслакъ и батареитѣ 58, 59 и 60, отъ гдето е бомбардиралъ форта Айвазъ-Баба, въ който сж били произведени три взрива.

Кърджалийскиятъ отрядъ е атакувалъ противника на северъ отъ Мъстънлж, но за резултата отъ боя още не е донесено.

Положението на частитѣ на 2-и ноември вечерьта:

Конната бригада въ Софлу.

8-а дивизия съ 1-та си бригада съ с. с. полкъ на линията с. Емерли, Даужаросъ; 51 и полкъ безъ една дружина съ едно не с. с. отдѣление въ с. Семенли. Една дружина съ

една не с. с. батарея въ Ортакьой. Щабътъ на дивизията въ Хаданлж.

Дунавската дивизия—частитѣ сж на старитѣ си мѣста, съ изключение на двата ескадрона, дивизионна конница, които тази вечерь сж въ Ортакьой.

Въ северо-западния секторъ частитѣ сж на старитѣ си мѣста.

Частитѣ на източния секторъ—2-а бригада отъ 11-а дивизия, безъ една дружина, на линията Ени-Кьой — Гадера. 2-а бригада отъ 8-а дивизия на височината Маслакъ (въ укреплението, батареитѣ и по склона). 3-а бригада отъ 9-а дивизия около височината Бааларъ-Съртж. 56-и п. полкъ и една дружина отъ 2-а бригада на 11-а дивизия съ две не с. с. батареи—източно отъ Мусубейли; 4-тѣ обсадни орждия въ движение къмъ източния секторъ.

Сведения за противника:

Отъ самостоятелнитѣ разезди на конната бригада — на станцията Бедекли имало 500 души редовна войска и башибозукъ; Деде-Агачъ — около 500 души редовна войска и баши-бозукъ; въ Доганъ-Хисаръ около 50—60 души, сжщо такава войска. Групи отъ по 40—50 души редовна войска и башибозукъ въртували по селата, особено около Буюкъ-Дервентъ.

Отъ населението се узнало, че на Карлъкъ (цѣлата планина северно отъ Гюмюрджина съ височитѣ Карталъ планина, Саханъ-Дере, Илкембезъ) имало около 12,000 души редовна войска и башибозукъ. Въ Узунъ-Кюпрю противникъ нѣмало. № 1453."

На 2-и ноември въ 11 ч. сл. пл. Началникъ-Щаба на 2 а армия е билъ повиканъ на телефона отъ Главната Квартира и запитанъ за сведения, които очаквалъ Негово Величество. Началникътъ на щаба е далъ следния отговоръ:

„За действията днесъ е донесено съ телеграма; съ телеграма ще се донесе повторно тази вечерь, следъ като се получатъ сведения отъ всичкитѣ сектори.

По положението и дѣйствията по линията на обложението въ общи чърти може да се каже следното: вчера Началникътъ на източния секторъ е заелъ съ 10-и Родопски и 23-и Шипченски полкове гребена, който се спуща отъ северъ на югъ, западно отъ селото Мусубейли, като е изтласкалъ слабитѣ предни части на противника . . . Вследствие на тѣзи действия, днесъ въ 3 ч. 30 м. предъ пладне противникътъ съ нощно настжпление се опита да си заеме обратно заетитѣ отъ насъ пунктове. Обаче на разсъмване биде отблъснатъ и отстжпи въ безпорядъкъ. Генералъ *Велчевъ*, възползуванъ отъ този несполучливъ опитъ на противника, е нападналъ и успѣлъ да завладѣе укрепения пунктъ Маслакъ съ батареитѣ 58, 59 и

60, отъ гдето е започналъ съ полски батареи да бомбардира форта Айвазъ-Баба. За резултата отъ тѣзи последни действия сведения не сж още получени. Но предъ видъ деликатното положение на източния секторъ, създадено отъ това преждевременно излизане на генералъ *Велчевъ* напредъ и предъ голѣмата вѣроятность, че тази нощь или утре сутринята може да бжде атакуванъ съ превъзходни сили, то се заповѣда на другитѣ сектори да предприематъ демонстративни действия, щомъ чуятъ, че се завърже сериозенъ бой на източния секторъ.

Днесъ на западния и южния сектори имаме тъй сжщо артилерийска стрелба отъ дветѣ страни, но биваше прекжсвана и нѣмаше друга цель, освенъ да отвлече вниманието на противника отъ източния секторъ. Когато се получатъ и последнитѣ сведения отъ генералъ *Велчевъ*, ще се донесе, както това се прави всѣки день. Друго нѣма."

Отъ тия сведения Щабътъ на действующата армия е билъ основателно разтревоженъ и въ 10 ч. пр. пл. се подава телеграма № 869, която е получена въ 11 ч. 30 м. пр. пл. на 3.XI. съ следующето съдържание:

„Отъ вчерашнитѣ действия на Генералъ *Велчевъ* се вижда. че той има намѣрение да овладѣе неприятелската фортова линия и е предприелъ една операция, която може да постави блокадния корпусъ въ твърде деликатно положение. Цельта на повѣрената Ви армия преди всичко е да осигурите операциитѣ на главната армия и да неутрализира влиянието на турския гарнизонъ въ Одринската крепость. Предъ видъ на това, мнението на Щаба на армията е: да се държи затворенъ въ крепостьта неприятелския гарнизонъ и да не се излага на опасность блокадния корпусъ. Операцията на генералъ *Велчевъ* безъ тежка артилерия е несигурна и свързана съ много опасности, отъ друга страна той нѣма и достатъчно сили за развитие операцията противъ крепостьта. Подъ Одринъ не трѣбва да се рискува съ нищо, защото краятъ на войната зависи отъ операциитѣ на главната армия, комуникационната линия на която трѣбва да бжде най-надеждо гарантирана. Генералъ *Велчевъ* трѣбва да се задържи, за да не отвори източния фронтъ на блокадата и да компрометира цѣлата война. 869".

Въ 2 часа сл. пл. Командующиятъ армята има следния разговоръ съ началникъ Щаба на действующата армия:

„*Генералъ Фичевъ*: Негово Величество ми заповѣда да Ви запитамъ: 1) Операцията на генералъ *Велчевъ* въ съгласие ли е съ Вашата оперативна идея; 2) настоящето положение на генералъ *Велчевъ* на източния секторъ намирате ли безопасно; 3) какви разпореждания сте направили, за да обез-

печите положението на източния секторъ; 4) какви операции има подъ Одринъ.

Генералъ Ивановъ: 1. Операцията на генералъ Велчевъ не е заповѣдана отъ мене. Тя произлиза, защото турцитѣ сж атакували генералъ *Велчевъ* и той съ контъръ-атаката се е увлѣкълъ. Той бѣше много пжти предупреждаванъ да не се увлича, но за всѣки пжть той постави въпроса за отстжпление, което азъ не одобрявамъ, а искамъ веднажъ заетъ пунктъ да се удържи. 2) Азъ считамъ, че съ силитѣ, съ които разполага генералъ *Велчевъ*, положението му не е опасно, но е сериозно, за което съмъ взѣлъ мѣрки въ другитѣ сектори. 3) За обезпечение източния секторъ, заповѣдахъ генералу *Велчеву* да се утвърди на заетото мѣсто и да не се излага, а въ другитѣ сектори съмъ разпоредилъ да почнатъ веднага демонстрации въ случай, че генералъ *Велчевъ* бжде нападнатъ. 4) За сега 8-а дивизия се устройва на южния фронтъ. Предприелъ съмъ усилване на южния и източния сектори съ обсадна артилерия, което щомъ се завърши и за което ще трѣбва още 3—4 дена, ще може да се бомбардира градътъ. Противникътъ, обаче, трѣбва да се тероризира, иначе той става дързъкъ и предприемчивъ, като, разбира се, се действува съ известна осторожность. Къмъ Кърджали и Султанъ-Ери има много башибозуци, съединени съ редовни войници. Срещу тѣхъ въ Ортакьой пратихъ една дружина съ една батарея и два ескадрона отъ Дунавската дивизия. 5) При това положение азъ не се решавамъ да заповѣдвамъ генералу *Велчеву* да отстжпи, защото ефектътъ отъ това не ще бжде въ наша полза, а само да се удържа. Съ време предполагамъ да построя мостъ на р. Марица, южно отъ Одринъ, но само следъ като строящиятъ се на Ара бжде готовъ, за да мога да взема понтонитѣ, тогава допущамъ, че нашето положение ще се подобри, 6) Днесъ конната бригада ще бжде въ Софлу.

Вчера отъ полковникъ *Таневъ* узнахъ, че полковникъ *Саллабашевъ* му съобщава, какво турцитѣ дебаркирали въ Галиполи една дизизия, която насочили къмъ Узунъ-Кюпрю.

Генералъ Фичевъ: 5) Изнесеното положение на 2-ра бригада отъ 8-ма дивизия на Маслакъ е изложено на артилерийския огънь на фортовата линия и има открити фланговетѣ си. Демонстрациитѣ на другитѣ сектори малко могатъ да облегчатъ положението на източния секторъ, защото тѣ ще действуватъ противъ укрепенитѣ линии на неприятеля. 6) Негово Величество, положително изключава идеята за атаката на крепостьта при настоящитѣ условия, като поставя за цель на Вашата армия изолирането на Одринската крепость и неутрализирането на гернизона. Повѣрената Вн армия не разполага съ достатъчно сили, за да предприеме една по-добра атака и може би да изложи на опасность комуникационната линия на главнитѣ армии. Той твърде много се безпокои отъ темперамента на генералъ *Велчевъ* и ми заповѣда да Ви предамъ, че Вие веднага трѣбва да го отстранитѣ отъ командуването, ако той не изпълнява Вашитѣ заповѣди. 7) Негово Величество заповѣда по най-надеженъ начинъ да гарантирате положението на източния секторъ по причини, които Вие много добре разбирате. 8) Негово Величество желае четири пжти въ денонощието да му се съобщава затова, което става около Одринъ. 9) Въ случай че се потвърди известието, че една турска дивизия се направлява отъ Галиполи къмъ Узунъ-Кюпрю, то ще трѣбва да заповѣдате, щото една бригада отъ 8-а дивизия на южния секторъ да бжде готова да тръгне противъ нея, защото ние съ други войски не разполагаме. Това е необходимо тъй сжщо за обезпечаването на лѣвия флангъ на източния секторъ. Предупреденъ ли е за това полковникъ *Тачевъ* и Македоно-Одринското опълчение?

Генералъ Ивановъ: Полковникъ *Тачевъ* знае, защото азъ отъ него узнахъ, а за Македонскитѣ бригади нито ги зная кжде сж, нито ги зная за какво сж пратени".

Отъ този разговоръ ясно личи безпокойството на Щаба на действующата армия, което не бѣше по-малко и въ щаба на 2-а армия. Да се смѣни генералъ *Велчевъ* отъ командуването бѣше най-лесната работа, но по нѣмане лице подъ ржка, съ което да се замѣни, командующиятъ армията намѣри за по-добре да не го смѣнява, а да се старае да го въздържа до благоприятенъ случай. *)

Сведения за истинското положение на източния секторъ се получиха едва кжсно вечерьта и командующиятъ армията подаде телеграма № 1477 на 3/XI. въ 11 ч. сл. пл. съ следующето съдържание:

Лозенградъ, Щаба на действующата армия.

Въ вечерашнитѣ ми донесения за успѣха на източния секторъ азъ съмъ въведенъ въ заблуждение отъ донесенията на генералъ *Велчевъ*, които той едвамъ тази вечерь опровергава. Позицията при Маслакъ не е била заета и че той ужъ е билъ неправилно осведоменъ отъ нѣкакви ординарци. Той, безъ да провѣри, донася и поставя въ тревога както мене, така и цѣлата блокадна армия, което виждамъ

*) Още когато е пратенъ генералъ Велчевъ, неговия темпераментъ бѣше известенъ, а сжщо така бѣха известни и отношенията му съ к-щи 2-а армия. Достатъчно бѣ да се има предъ видъ само характера му за да не се праща въ блокадната армия. Въ последствие, когато генерала бѣ смѣненъ, той въпреки заповѣдьта на н-ка армията да замине за Стара Загора, отиде при главната квартира въ Лозенградъ, гдето бѣ приетъ за „добре дошелъ".

е разтревожило и Щаба на действующата армия. Той е на позиция западно и източно отъ Мусубейли и днесъ тамъ е станалъ боятъ, за резултата на който ще донеса щомъ получа сведения. № 1477.

До началника на източния секторъ съ телеграма № 1456, подадена въ 11 ч. пр. пл. командующиятъ армията съобщава:

„Отъ даденитѣ ми до сега разпореждания и упжтвания за действията, азъ предоставихъ Вамъ да оценитѣ положението на мѣстото и се съобразявате, като имате предъ видъ, че повече отъ указаната Ви поддържка за сега не може да разчитате, защото на южния секторъ 8-а дивизия едва днесъ ще заеме положението си. За по-ефикасна поддържка, както Вие, така и 8-а дивизия ще бждете снабдени съ обсадна артилерия. По мѣстни условия 8-а дивизия има голѣма нужда отъ обсадна артилерия, за да може да предприеме нѣщо сериозно по южния фронтъ и Ви укаже сериозно съдействие, което може да се изрази въ една много решителна акция по цѣлата линия. Напомнюва се, че даденъ пунктъ еднъжъ заетъ, трѣбва да се държи здраво."

Въ допълнение на горната телеграма, въ 3 ч. 35 м. сл. пл. се подаде друга, въ която се казва, че се счита за излишно да му се припомня, че източниятъ секторъ има назначение, освенъ блокадата на крепостьта, да прикрива и комуникационата линия на главната армия. Това последно обстоятелството налага по-голѣма предпазливость въ действията.

Около 4 ч. сл. пл. противникътъ атакувалъ частитѣ отъ 11-а дивизия при Мусубейли. Началникътъ на дивизията разпоредилъ да атакува фланга на противника съ часть отъ маневренитѣ войски и моли да се съобщи на другитѣ сектори.

Съ телеграма № 1620 отъ 3/X, 10 ч. 50 м. пр. пл., получена на 3/X 7 ч. 50 м. сл. пл., Началникътъ на 11-а дивизия донася, че на 2/XI, следъ като разстроилъ противника съ огънъ, преминалъ въ настжпление и преследвалъ противника на 2 клм, отъ турската позиция. Мислилъ да атакува и фортовата линия, но получилъ телеграма № 1415 и заповѣдьта по армията № 30, въ които се казвало частитѣ да останатъ на заетитѣ мѣста, затова прекратилъ движението напредъ, за да заеме положението, което е ималъ преди настжплението. Следъ това получилъ телеграмата № 1471, съ която се изскало частитѣ да се задържатъ на новозаетитѣ мѣста Предъ видъ, обаче, на туй, че частитѣ му вече се оттеглили назадъ, за да не се даватъ контра-заповѣди, той оставилъ въ сила първото си решение, за което отдалъ заповѣдь № 6 отъ 3/XI, 9 ч; 35 м. пр. пл. Съ тази заповѣдь за 3/XI се заповѣда: 1/ 2-а бригада атъ 8-а дивизия съ предадената й артилерия да се разположи на висотитѣ, западно

отъ Мусубейли, 2) една дружина отъ 57-и п. полкъ съ с. с. батарея да се разположи на висотитѣ непосредствено на западъ, отъ чифликъ Кюшенъ, 3) останалитѣ части (3-а бригада отъ 9-а дивизия и 56-и полкъ) да образуватъ маневрени войски и се разположи задъ висотата източна отъ Мусубейли, 4) бригадата отъ 11-а дивизия да остане на досегашната си позиция, 5) страничниятъ отрядъ сжщо да остане на старото си мѣсто — на югъ отъ висотитѣ 58·9, 6) конниятъ отрядъ съ ядрото си да остане въ Кара-Касъмъ. На войскитѣ се заповѣда да се укрепятъ, и въ случай, че противникътъ мине въ настжпление, да го задържатъ до пристигането на маневренитѣ войски. Щабътъ на дивизията въ Кючюкъ-Гердели.

При подаването на тая телеграма, която е единъ видъ отчетъ за действията на 2/XI и която е дадена въ 10 ч. 50 м. пр. пл. на 3/XI, Началникътъ на 11-а дивизия е билъ известенъ за това, че нито Маслакътъ, нито батареитѣ сж били заети, но за това той нищо не донася, а се стреми да установи, че той щѣлъ да атакува, но получилъ разпорежданията, които го спрѣли. Половинъ часъ следъ горната телеграма, съ друга една подъ № 545, подадена въ 11 ч. 45 м. пр. пл. на 3/XI и получена въ 7 ч. 50 м. сл. пл. той донася, че вчера, 2/XI, въ боя при Мусубейли ординарци погрѣшно му донесли, че е завладѣнъ Маслакъ, вследствие на което и той погрѣшно донесълъ. Войскитѣ му достигнали Маслакъ и могло би да се заеме, но се отказалъ отъ това по причини, изложени въ телеграм та му № 1620.

Силитѣ на генералъ *Велчевъ* не му позволяваха да предприеме действия, за които той донася. Въ неговия характеръ е да се самозабравя, и тука, при такова едно състояние на духа му, той не е искалъ да види истината. Офицеритѣ отъ неговия щабъ въ последствие установиха, че нему е било доложено, че Маслакътъ не е билъ заетъ, но той е принудилъ ординареца, когото пратилъ да узнае, да каже, че е заетъ Маслакътъ, и ординарецътъ е билъ длъженъ да доложи само, че войскитѣ сж въ окопи, които той приелъ, въпреки заявлението на инжинери и пехотни офицери, че тѣзи окопи не сж Маслака.

Положението, което е заелъ, е било много неудобно, и войскитѣ сж страдали отъ неприятелския огънь. Отъ това и духътъ на двата полка отъ 8-а дивизия е почналъ да се колебае, защото се е чувствувало лошото управление. Трѣбвало е да се поправи положението чрезъ отдръпване частитѣ назадъ отъ издаденото положение. Ето какво донесе по този случай генералъ Велчевъ.

До разсъмване противникътъ атакувалъ позицията на западъ отъ Мусубейли, като насочилъ главния ударъ на лѣвия флангъ на 10-и полкъ, обаче на разсъмване всички атаки на

противника били отбити. Въ този бой мислѣлъ да действува активно, но като получилъ телеграмитѣ №№ 1463 и 1471 отмѣнилъ това си решение и въ 11 ч. пр. пл. на 3/XI издалъ заповѣдь № 29, която се изпълнила презъ нощьта на 3-и срещу 4-и ноември. Споредъ тази заповѣдь, като обявява главната цель на действията му, а именно да отвлече вниманието на противника на западния и северо-западния сектори, била достигната, заповѣдва: 1) 3-а бригада отъ 9-а дивизия съ две с. с. батареи и едно с. с. гаубично отдѣление и обсадната 15 с/м гаубична батарея да се разположи на позиция на височинитѣ, източно отъ Мусубейли, имайки дѣсния си флангъ на 3 километра северно отъ Мусубейли, а лѣвия на упорния пунктъ съ червена звездичка на юго-изтокъ отъ Мусубейли, 2) 3-а дружина отъ 57-и полкъ съ една батарея на височината западно отъ чифликъ Кюшенъ, 3) 2-а бригада отъ 8-а дивизия, 56-и полкъ, 2-о отдѣление отъ 8-и с. с. артилерийски полкъ въ маневрени войски на пресичането на р. Сазлж-Дере съ пѫтя Демирханж — Мусубейли, 4) 2-а бригада отъ 11-а дивизия съ придаденитѣ й части, лѣвиятъ страниченъ отрядъ, конниятъ отрядъ да останатъ на мѣстата си. Щабътъ на дивизията въ Кючюкъ-Гердели.

Телегримата № 1463 е подадена отъ Мустафа-Паша въ 3 ч, 35 м. сл. пл., а № 1471, въ 5 ч. 35 м. сл. пл. на 3 ноември. Заповѣдьта № 29 която се цитира по-горе и съдържаща се въ телеграмата № 1625, е издадена въ 11 ч. пр. пл. на 3 и ноември, следователно, когато генералъ *Велчевъ* е издавалъ заповѣдьта си, той не е притежавалъ горнитѣ телеграми. Не сж тѣ, които сж му повлияли. Въ всѣки случай, отдрѣпването на войскитѣ презъ нощьта е костувало много загуби въ 23 и и 10-и полкове, защото противникътъ ги е освѣтилъ съ прожектори и е открилъ по тѣхъ огънь. Отъ пристигналитѣ ранени се узнаха многото несъобразности които сж правени . . . Въ последствие се установи, че и много заповѣди не сж издавани, а сж донасяни само за заблуда. Този начинъ на действие е известенъ още отъ мирно време при всѣки маневри или полски занятия, гдето е вземалъ участие генералъ Велчевъ

За да се тури край на всичко и да може командующиятъ 2-а армия да се освѣтли върху положението на източния секторъ, на 5/XI съ телеграма № 1524 се съобщи на генералъ Велчева следното:

„Отъ донесенията Ви за действията на източния секторъ отъ 30-и октомврий до сега не мога да си съставя едно ясно представление за това, което е станало тамъ, резултатитѣ и последствията. За мене е крайно необходимо да бѫда освѣтленъ върху цельта на предприетитѣ всѣки день действия, съ какви войски и срещу какъвъ противникъ, на кое мѣсто и въ каква посока сж извършени действията, какви сж били

резултатитѣ отъ тѣзи действия, т. е. напреднали ли сте или отстѫпили, въ единия и другия случай до где. Какви загуби отъ всѣко едно действие сме имали ние и какви сж били у противника.

Върху горното, предлагамъ Ви, Господинъ Гдне ралъ, да ми донесете и ме ориентирате най-подробно".

На това запитване категорически отговоръ не се получи и само по околенъ пѫть отъ оплакването на командующитѣ 23-и и 10-и п. полкове, чрезъ 8-а дивизия се узна за даденитѣ около 1,200 человѣка убити и ранени, за упадъка на духа въ войскитѣ отъ чрезмѣрнитѣ изнурявания деня и нощя.

Съ последното заето положение и пращането на обсадна артилерия, настѫпи успокоение и въ сектора се премина почти къмъ пасивна отбрана.

Въ останалитѣ сектори ставаше размѣстването на войскитѣ, споредъ заповѣдитѣ №№ 29 и 30. На 2-и ноември окончателно е била смѣнена 8-а дивизия, която е минала на дѣсния брѣгъ на р. Арда. До 4 ч. 30 м. сл. пл. на 3/XI е било спокойно. Следъ това нашата артилерия открила огънь и пехотата се подала малко напредъ. Разположението на дивизията вечерьта е било: 1-а бригада съ скорострелния артилерийски полкъ на линията Еспетли, Татаркьой, Доуджаросъ; 3-а бригада съ нескорострелния полкъ и щаба на дивизията въ с. Салтаклж.

Отъ западния секторъ е било забелезано по чуванитѣ гърмежи, че се води бой на източния секторъ и на Карталъ-Тепе; Началникътъ на сектора заповѣдалъ да се открие отъ обсаднитѣ орждия и гаубицитѣ огънь въ 5 ч. 20 м. по Папазъ-Тепе и Беазъ-Тепе. Следъ 50—60 изстрела се забелезало, че огъньтъ на източния секторъ престаналъ и той прекратилъ стрелбата.

Сѫщия день неприятелски разезди сж сновали въ районна между селата Сегъркьой, Емерли, Ениоглу и р. Марица и сж правили фуражировки. Началникътъ на 8-а дивизия моли поне за половинъ ескадронъ конница.

Съ това положение на войскитѣ отъ блокадата може да се счете, че крепостьта е вече окончателно блокирана. До премѣстянето на двѣтѣ бригади отъ 8-а дивизия на дѣсния брѣгъ на р. Арда, особено и следъ скѫсването на мостоветѣ на р. Арда отъ придошлитѣ води, изолирането на крепостьта бѣше съмнително. Сега оставаше да се заеме и Карталъ-Тепе на южния секторъ, догдето противникътъ не е успѣлъ да се затвърди на него. Началникътъ на 8-а дивизия, като е видѣлъ ями отъ фугасни гранати около Карталъ-Тепе, мислеше, че удържането на Карталъ-Тепе ще бѫде трудно, но му се даде да разбере, че противникътъ има голѣми згоди да бѫде тамъ, и че щомъ се заеме, то тамъ

трѣбва да се държатъ само охраняющи части, които не могатъ да търпятъ голѣми загуби отъ неприятелската артилерия, а поддържкитѣ имъ да се държатъ изотзадъ и добре дефилирани. За насъ Карталъ-Тепе, бѣше важенъ, като силна позиция срещу крепостьта, като отличенъ наблюдателенъ пунктъ на цѣлата Одринска околность, съ заемането му ние получавахме възможность да тероризираме противника въ крепостьта, а заедно съ това да съкратимъ и линията на обложението.

За тази цель на 6-и ноември се издаде следующата заповѣдь № 32 по 2-а армия:

Щабъ М. Паша. Карта 1:126,000. 6/XI. 1912. 11 ч. 20 м. сл. пл.

§ 1. За утре, 7-и того, заповѣдвамъ:

а). Началникътъ на 8-а п. Тунджанска дивизия да прогони противника отъ Карталъ-Тепе, което да заеме съ предни охраняющи части, като разположи дивизията по начинъ, щото да се осуетятъ съ време всѣкакви опити на противника да заеме отново този пунктъ.

б). Сжщиятъ да произведе рекогнисцировка къмъ с. Доуджаросъ, което сжщо да заеме съ предни части.

в). Западниятъ секторъ да бжде готовъ да поддържа действията на 8-а дивизия, ако стане нужда, за което началницитѣ на секторитѣ да бждатъ постоянно въ свързка.

§ 2. Щабътъ на армията въ Мустафа-Паша.

На 7-и ноември, Началникътъ на 8-а дивизия донесе, че заелъ височинитѣ 97 и 123, Карталъ-Тепе и с. Доуджаросъ съ 30-и, 12-и полкове, 51-и полкъ билъ въ Карасоклж, а 52-и и Щабътъ на дивизията въ Салтаклж. Въ това първо донесение има нѣщо невѣрно. За допущане е, че частитѣ сж се доближили до обектитѣ, но не сж успѣли да ги заематъ окончателно и нѣкои укрепления сж останали още въ ржцетѣ на противника, което, може-би, и Началникътъ на 8-а дивизия не е знаѣлъ. Това се потвърдява едва само вечерьта на 8/XI по една телеграма отъ Началника на 8-а дивизия, дадена въ 11 ч. 10 м сл. пл., въ която се казва, че боятъ се почналъ въ 12 ч. по обѣдъ, когато се вдигнала мъглата, която е била до него време доста гъста и нищо не се е виждало. Къмъ 3 ч. 30 м. следъ пладне турцитѣ предприели контра-атака, но сж били отбити. Споредъ донесението отъ западния секторъ, гдето е билъ открить огънь срещу Папазъ-Тапе и по дѣсния брѣгъ на р. Арда, боятъ е утихналъ къмъ 7 ч. сл. пл. Споредъ донесението отъ 8-а дивизия, следъ 5 ч. 30 м. стрелбата продължавала съ прекжсвания и дивизията заема линията: височината 97, 123, Карталъ-Тепе и с, Доуджаросъ. Въ първата линия били 30, 12 и 51-и полкове и една дружина отъ 52-и п. полкъ. Три дружини отъ

52 полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление съ Щаба на дивизията въ с. Еникьой.

Въ сжщия день противника се е опиталъ да се окопава на могилата предъ северо-западния секторъ, но е билъ прогоненъ на два пжти съ артилерия отъ Тимошката дивизия.

Въ този день въ 8-а дивизия сж успѣли да прехванатъ по телефона разговора на противника, по който разговоръ се виждало, че турцитѣ се готвятъ за утре, 9. XI, да възобновятъ атаката за отнемане Карталъ-Тепе, като пращатъ подкрепление отъ 12 баталиона, 4 батареи и 2 ескадрона. За да могатъ турцитѣ да пратятъ такива подкрепления, командующиятъ армията схваща, че тѣ трѣбва да се отслабятъ на нѣкой другъ пунктъ, и затова на 9.XI въ 1 ч. пр. пл. издаде следующата заповѣдь № 34;

„§ 1. Вчера частитѣ отъ 8-а дивизия на южния секторъ бѣха атакувани съ превъзходни сили отъ три колони, насочени по цѣлата линия на сектора, но сж били отблъснати.

Споредъ прехванатъ отъ телефонитѣ на крепостьта разговоръ, противникътъ взема мѣрки да повтори атаката си днесъ въ 6 ч. пр. пл.

§ 2. За днесъ, 9 ноември, заповѣдвамъ:

а) Щомъ се започне боятъ на южниятъ секторъ, отъ западния и северо-западния сектори да се съдействува на 8-а дивизия, за което:

б) Отъ западния секторъ да се открие огънь по Папазъ-Тепе и въ юго-източна посока къмъ Кара-Агачъ. А понеже е вѣроятно, щото противникътъ да се отслаби на Папазъ-Тепе, за да се усили противъ южния секторъ, то при първа възможность да се опита заемането на Папазъ-Тепе.

в) Отъ северо-западния секторъ да се съдействува на западния съ обстрелване на Папазъ-Тепе, а сжщо и противъ северо-западната фортова линия.

г) Обсаднитѣ батареи отъ източния секторъ съ започването на боя да откриятъ рѣдъкъ огънь съ прекжсване за бомбардиране на града Одринъ, а сжщо и по посока на Боснакьой, гдето, вѣроятно, ще се движатъ неприятелски колони.

§ 3. Щабътъ на армията — Мустафа-паша."

За 9 ноември, Началникътъ на 8-а дивизия донася, че презъ нощьта отъ 8-и на 9-и престрелката продължавала цѣла нощь съ прекжсване. Къмъ 4 ч. сутриньта на 9-и пехотната стрелба много се усилила, а на разсъмване почнала стрелба и крепостната артилерия. Къмъ 8 ч. пр. пл. пехотната стрелба утихнала, а артилерийската продължавала до 11 ч., когато завалѣлъ силенъ дъждъ. Къмъ 3 ч. 30 м. пехотната и артилерийската стрелби отново почнали. Турцитѣ особено силно обстрелвали лѣвия флангъ на дивизията. Къмъ

това време противникътъ настжпилъ по цѣлия фронтъ, а особено силно противъ с. Доуджаросъ. Дивизията задържала вчерашната си линия: височитѣ отъ 97 до 123 и Карталъ-Тепе. Той моли, ако е възможно, да се продължи лѣвия флангъ на източния секторъ до р. Марица, за да се отнеме възможностьта на турцитѣ да фланкиратъ дѣсния флангъ на дивизията. Отъ три дневния бой хората били силно изморени.

Споредъ донесенията отъ Щаба на 2-а сръбска армия, срещу участъцитѣ на сръбскитѣ войски презъ деня сж ставали престрелки съ противника, безъ особено значение. Съ тежката полска артилерия, Дунавската дивизия е поддържала 8-а дивизия, като е стреляла противъ селото Доуджаросъ срещу турски войски, насочени противъ лѣвия флангъ на 8-а дивизия. На 9/XI. въ Дунавската дивизия 4-и полкъ се е подалъ на 300 м. напредъ, а 8 и — на 200 м. Срещу 8-и полкъ турцитѣ се усилвали.

Заетото положение остана окончателно. На 10-и и 11-и ноември турцитѣ сж водили бой все повечето къмъ Доуджаросъ. Понеже р. Арда придойде много силно, то всички съобщения съ 8-а дивизия се скжсаха и прекратиха. Опититѣ да се прехвърли телеграфна жица, по причина на голѣмото разстояние, не сполучиха, затова се вземаха мѣрки това да стане нейде по-горе по течението на рѣката, но догдето не утихна водата нищо не можеше да се направи. Наблѣгането на турцитѣ да напред отъ къмъ Доуджаросъ се обяснява отъ една страна съ съобщенията на 8-а дивизия презъ Арда, а отъ друга и съ това, че турцитѣ твѣрдвало е да сж имали сведения за развилитѣ се действия на западъ отъ Ортакьой и да сж искали съ действия въ тази посока да окуражатъ партизанскитѣ отряди въ тила на обсаднате армия.

На 11-ноември лѣвиятъ флангъ на 8-а дивизия е успѣлъ да се изнесе предъ селото Доуджаросъ на около 1 клм., гдето и се окопава и затвърдява положението си въ тази посока. Заетото положение, съ малки изключения, остана и до самото примирие.

Въ посока къмъ Ортакьой и западно на 4-и ноември командирътъ на пратената дружина съ батарея, споредъ заповѣдьта № 30 отъ 2-и ноември, подполковникъ *Петровъ* е разбилъ турскитѣ башибозушки орди, които заемали височинитѣ при Кара Тепе, и заелъ селата Демирлеръ и Папазкьой. По сведенията, които дава командирътъ на 2-а рота отъ 8-а погранична дружина, въ с. Кушукавакъ имало до 3.000 человѣка башибозуци и 2,000 редовна войска. Командирътъ на дружината моли да му се даде планинска артилерия, защото въ тия мѣста полската не може да се движи, или ако нѣма, да му се оставятъ само две полски орждия. На 11-и ноември въ 1 ч. пр. пл. се разпореди, щото и конницата която

бѣ въ Ортакьой, да остави тамъ само половинъ ескадронъ, а единъ и половина да преминатъ на дѣсния флангъ на 8-а дивизия и наблюдава долината на р. Марица.

Едва на 8-и ноември се почна и бомбардирането на града отъ две 15 с. м. Д. 30 орждия, разположени въ източния секторъ на около 1,200 м. северно отъ чифлика Кюшенъ, което се продължаваше съ рѣдка стрелба. Отъ тази бомбардировка нѣкои важни резултати не можеха да се очакватъ, но тя все тероризираше противника, което се вижда отъ едно донесение отъ началника на 8-а дивизия, който донася прихванатъ разговоръ по телефона, въ който се казвало, че бомбардировката отъ източния секторъ изненадала гарнизона. Разказитѣ за падане снаряди въ града всѣвало голѣмо отчаяние въ редоветѣ на турскитѣ войски. Даже и забититѣ (офицеритѣ) почнали да губятъ вѣра въ добрата сждба на тѣхната защита.

При бомбардировката на първо време бѣ указанъ само градътъ, гдето се предполагаше да има хранителни и други припаси. Специално бѣ забранено да се стреля по джамията „Султанъ Селимъ". Всѣки ще разбере, че стрелбата отъ 10 клм. може да обстрелва само площади и попадения тамъ, гдето не би трѣбвало, трѣбва да се отдаде на случая.

VIII. Действията на кърджалийския отрядъ и на конната бригада до пленяването на Яверъ-паша.

На 1-и ноември Генералъ *Геневъ* пристигна въ Кърджали и пое командуването на Кърджалийския отрядъ. Бригадата (№ 3) отъ Македоно-Одринското опълчение, която е била назначена да усили Кърджалийския отрядъ е пристигнала въ Кърджалии на 2 и ноември вечерьта. Тази бригада, ако и състояща се само отъ 4 дружини доброволци, усили слабия Кърджалийски отрядъ, който бѣ вече почналъ да действува активно и даже дързко, както му бѣ заповѣдано, срещу противника. Този отрядъ е билъ влѣзълъ при Егри-Дере въ съприкосновение съ една дружина отъ 2-а дивизия (Родопския отрядъ).

Кърджалийскиятъ отрядъ на 4/XI заема Мъстанлж, следъ като разбилъ противника въ съставъ около 3 табура, 5 орждия, 2 картечници и партии башибозуци. На 6/XI достигналъ височината 768, по пѫтя за Гюмюрджина, гдесто стѫпилъ въ боя вѣроятно съ сѫщия противникъ Въ Кърджали, Мъстанлж и Налбантларъ учредилъ етапи съ по една опълченска рота за гарнизонъ.

На 7/XI се почналъ упоритъ бой съ противника на 17 клм. северно отъ Гюмюрджина. Следъ нѣколко боя, които сѫ се продължили до 9 ч. сл. пл. на 8-и ноември, отрядътъ настѫпилъ на 9-и и въ 8 ч. сл. пл. заема гр. Гюмюрджина, безъ бой. Началникътъ на отряда донася, че по сведения, добити отъ мѣстни жители, неприятелски части отъ Ксанти (Скеча) и Кърджалии сѫ били превозени до станция Бадома, съ вѣроятната цель да образуватъ едно по-силно ядро, за действие противъ фланга и тила на българскитѣ армии.

Сега да видимъ какво става съ конната бригада на полковникъ Таневъ.

Споредъ заповѣдьта № 30 § 2 п. д. на конната бригада, поддържана отъ Македоно-Одринскитѣ доброволчески дружини на полковникъ *Пчеларовъ*, се заповѣда да настѫпи съ усиленъ маршъ за Деде Агачъ. За сѫщото командиръть на конната бригада бѣ предупрежденъ съ телеграма № 1385 на

1/XI, 10 ч. 30 м. пр. пл., получена въ бригадата на 6 ч. 50 м. сл. пл. Въ отговоръ на тази телеграма командиръть на конната бригада, съ телеграма отъ 7 ч. 10 м. сл., донася: „Телеграмата Ви подъ № 1385 получихъ въ 6 ч. 50 м. сл. пл. Предъ видъ на кжсното й получаване и за да мога да прибера ескадронитѣ отъ Кулели Бургазъ, тръгвамъ утре зарания рано, а вечерьта по-далечъ отъ Софлу едва ли ще мога да бжда..."

Сѫщиятъ на 2-и ноември, 12 ч. 30 м. сл. пл., донася: „При пристигането на бригадата въ с. Салтъкъ-Кьой, конниятъ отрядъ бѣ обстрелянъ отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица срещу Мандра отъ башибозуци, които се бѣха оттеглили. Въ Салтъкъ-Кьой получихъ донесения отъ самостоятелния разездъ отъ подпоручикъ Данковски, че вчера, 1-и ноември, въ Деде-Агачъ сѫ пристигнали отъ Гюмюрджина 500 души редовна войска съ два топа. Предписахъ на бригадния Командиръ подполковникъ *Пчеларовъ*, ако е възможно още тая вечерь да извърши единъ нощенъ маршъ, поне съ една дружина, за да бжде утре зарания въ Софлу, когато азъ ще продължа движението на югъ."

Бригадата на подполковникъ Пчеларовъ, както и на друго мѣсто се упомена, не представляваше отъ себе си, въ онова време, освенъ една по-скоро импровизирана часть и мжчно бѣше да се иска отъ нея такова усилие. Отъ лошитѣ, и кални пѫтища тази бригада бѣше доста уморена и останала назадъ. Полковникъ *Таневъ*, вмѣсто да оставяше въ Софлу единъ взводъ конница за свързка съ полковникъ *Пчеларовъ*, а съ цѣлата бригада да настѫпи на югъ, къмъ Деде-Агачъ, той решава на 3-и ноември да остане въ Софлу, да чака бригадата, като изпраща напредъ разузнавателни части. Полковникъ Таневъ бѣше добре ориентиранъ върху важностьта на поржчението.

Полковникъ Таневъ донася отъ Софлу, че на 3/XI на югъ отъ с. Вакъвъ разузнавателния ескадронъ билъ срещнатъ съ огънь, но следъ кратка престрелка противникътъ отстѫпилъ къмъ Чумлекчикой и Дедекьой. Отъ куриера на войводата Димо Николовъ, четата на когото него день била въ Софлу, е узнато, че въ Деде-Агачъ имало 500 человѣка, а преди три дни пристигнали въ Гюмюрджина още 500 съ 2 орждия. На 2 ноември къмъ Гюмюрджина между 2 и 5 ч. сл. пл. се чувала артилерийска стрелба. Бригадата на подполковникъ *Пчеларовъ* не била още пристигнала въ Софлу, но последниятъ знаелъ, че ще се постарае да изпрати поне една дружина. Моли въ Димотика да се изпрати запасъ отъ патрони.

Една дружина е успѣла да пристигне на 3 въ 9 ч. вечерьта въ Софлу, а останалитѣ 3 на 4 следъ полунощь. На

това основание и командирътъ на конната бригада не е тръгналъ на 4-и донася, че утре, 5 ноември, настжпвамъ съ двете бригади къмъ Бедекли.

При движението си на югъ, полковникъ *Таневъ* е срещналъ слаби неприятелски части, които сж заемали височинитѣ при село Чолмекьой, които били разпръснати и часть съ тренъ избѣгали къмъ югъ. По височинитѣ на северъ отъ Фере на 5 ноември се завързалъ сжщо бой, гдето е билъ хванатъ и тренътъ, за когото се споменува по-горе, и въ когото имало патрони, хранителни припаси, хлѣбъ и коне. Тренътъ билъ изпратенъ съ нашъ машинистъ отъ доброволцитѣ за Димотика. На 6-й отрядътъ е настжпилъ за Деде-Агачъ. Началникътъ на отряда донася, че нѣма сведения за противника отъ къмъ Гюмюрджина и не знае кжде се намира нашия Кърджалийски отрядъ.

На 7/XI въ 3 ч. 30 м. сл. пл. Командующиятъ армията даде следнята телеграма № 192 до Командира на конната бригада :

„Кърджалийскиятъ отрядъ е стигналъ вече при Гюмюрджина. Подирете свързка съ него. Вземете мѣрки да се свържете съ телеграфъ съ Димотика, а отъ тамъ и съ Щаба на армията въ Свиленъ-градъ. Ако при Фере има мостъ за лѣвия брѣгъ на р. Марица, вземете мѣрки да се запази и охранява. Изпратете самостаятелни разезди къмъ Кешанъ, а сжщо и за свързка съ бригадата на Полковникъ *Саллабашевъ*. " Съ телеграма командира на конната бригада донася :

„Вчера при настжплението ми къмъ Деде-Агачъ, противникътъ бѣ заелъ позиция на северо-западъ отъ Мухаджиръ-Кьой. Следъ развръщането на бригадата, противникътъ отжстъпи къмъ Деде-Агачъ, безъ голѣмо съпротивление, обаче при града той зае дѣсния брѣгъ на рѣката и тамъ указа доста голѣмо съпротивление до смръкване. Следъ това отстжпи и зае самата окрайна на града, гдето се съпротивлява до 10 ч. сл. пл. Атакуванъ на ножъ, той бѣ отблъснатъ отъ окрайната на града. Самиятъ градъ бѣ заетъ едва къмъ полунощь. Противъ нашия дѣсенъ флангъ, гдето бѣхъ насочилъ конната бригада, къмъ 4 $^1/_2$ ч. сл. пл., по нея се откри шрапнеленъ огънь отъ къмъ Чакъръ-Дакли. Това спре нейното настжпление. При артилерията се оказа цѣлъ табуръ, пристигналъ отъ Гюмюрджина съ трена сжщия день. Освенъ тоя табуръ билъ пренесенъ втори, който се сражаваше при Деде-Агачъ.

По тоя начинъ, заедно съ редифитѣ, противникътъ възлизаше на 3 табура съ два топа. Диверсията ни противъ нашия дѣсенъ флангъ не указа влияние за превземането на града; положението на бригадата счетохъ за не сигурно. Освенъ това, тритѣ дружини, които взеха участие въ боя, изстреляли патронитѣ си. Поради това дадохъ заповѣдь, бригадитѣ да се оттеглятъ при с. Лжджа. Тая зарань получихъ едно бързо съобщение отъ Градоначалника въ Софлу, че куриери отъ българскитѣ села Калайджи-Дере, Къзларъ и Съчанлж донасятъ, че турска войска около 4,000 души настжпва отъ Гюмюрджина за голѣмъ Дервентъ. Оценчвайки положението : 1) че доброволцитѣ останаха съ много малко патрони, 2) че съ пренасянето на войска по тая посока турцитѣ сж господари на положението въ Гюмюрджина, 3) че предъ Деде-Агачъ противникътъ разполага съ значителни сили, по отношение на отряда ми, нападението на Деде-Агачъ, като набѣгъ напълно е постигналъ целта си, 4) отдѣленъ напълно отъ аимията съ отряда си, безъ бойни припаси, считамъ за невъзможно да запазя Деде-Агачъ, предъ видъ на всички тия съображения, решихъ да се приближа съ бригадитѣ къмъ дѣсния флангъ на 2-а армия, като се отеглювамъ по пжтя Торбалжкьой — Пахнача — Софлу — Къзълъ — Арнаутькьой. Турската махала въ Деде-Агачъ не е подпалена въ време на боя. Тая вечерь предполагамъ да нощувамъ въ Пашмаклж. Моля указание за по-нататъшнитѣ ми действия."

Командующия армията отговаря:

„Задържаите се на югъ отъ Димотика, около Софлу, докато се снабдите съ бойни припаси, каквито Ви сж изпратени, и влѣзти въ свързка съ Генералъ *Геневъ*, който е достигналъ при Гюмюрджина, следъ което и въ свързка съ неговитѣ действия, настжпете отново къмъ Деде-Агачъ. На Генералъ *Геневъ* е заповѣдано да насочи часть къмъ Голѣмъ-Дервентъ за разгонване на неприятелскитѣ партии и башибозуцитѣ, за които донасяте, че сж настжпили отъ Гюмюрджина.

При бавностьта на съобщенията, трудно бѣ да се даватъ навреме указания, както Полковникъ *Таневу*, така и Генералъ *Геневу*, затова и разпорежданията отъ Щаба на армията имаха повече характеръ на директиви, и се очакваше повече инициатива отъ Командира на конната бригада, който, безъ да провѣри донесенията, а за това той имаше възможность, и още при движението къмъ Деде-Агачъ да вземе мѣрки. За това и решението му да отстжпи толкова назадъ, смути Командующи армията, който бѣше взѣлъ мѣрки да го снабди съ патрони още при първото му донесение отъ Димотика. Въ последствие се оказа, че доброволческата бригада не е била останала дотолкова далече. Заповѣдьта бѣ дадена да се заеме Деде-Агачъ, а да не се извърши само единъ набѣгъ, както това говори Командиръ̀тъ на конната бригада въ донесението си.

Началникътъ на Кърджалиския отрядъ считаше себе си подчиненъ направо на Щаба на действующата армая, отъ гдето е и получилъ задача да настжпи за Гюмюрджина и Деде-Агачъ. Въ изпълнение на тази задача, Началникътъ на Кърджалийския отрядъ бързаше, но не държеше смѣтка ка-

вто оставя подиръ себе си, затова на 7/XI въ 6 ч. сл. пл. му се даде следнята заповѣдь, следъ като по-рано бѣ уведоменъ че той е въ подчинение на Камандующия 2-а армия:

„Преди да се очисти края отъ башибозуци, движението къмъ Деде-Аагачъ не може да се смѣта за сигурно. То за сега е безпредметно, щомъ полковникъ Таневъ е насоченъ и вѣроятно е вече тамъ. За сега, сигурността на фланга и тила е по сжществена задача за Кърджалийския отрядъ, който да има за задача дадената му такава съ телеграма 1563 отъ вчера:

„Въ Орта-Кьой има отрядъ отъ дружина, батарея и два оскадрона, който действува, за да прикрива фланга и тила на южния секторъ отъ блокадната линия. Този отрядъ на 4 и того е водилъ бой противъ Башибозуци при Кара-Тепе, 12 клм. отъ Орта-кьой, които разпръсналъ. По донесение отъ сжщия, при Кушукавакъ (на около 24 клм. юго-източно отъ Мъстанлж) е имало противникъ отъ около 2,000 редовна войска и 3.000 башибозуци. Настжпете, за да разпръснете този противникъ и влѣзте въ свързка съ отряда при Орта-Кьой.

За получаването на тази заповѣдь, както и за всѣка друга такава, донасяйте незабавно, за да зная кога сте я получили и кога ще може да я изпълните, като освенъ това всѣкога донасяйте за положението и действията си № 1563."

Опълченскитѣ роти по етапитѣ не сж достатъчна гаранция за безопастността на тила, както на самия отрядъ, така и на армията, при начилността на значително число башибозушки чети. Трѣбва, преди да се спуща къмъ Гюмюрджина и Деде-Аагачъ, да се омиротвори краятъ и очисти отъ четитѣ "

На тази заповѣдь Началникътъ на Кърджалийския отрядъ донася отъ 8/XI 1 ч. 10 м. сл. пл. съ телеграма № 298

„1563. Кърджалийскиятъ отрядъ днесъ, въ тая минута 9 ч. 30 м. пр. пл., е въ бой съ неприятелски сили, за които донесохъ вчера. Целтьта на отряда е да прочисти отъ войски и башибозукъ лосоката Кърджалии, Мъстанлж, Гюмюрджина, Деде Агачъ. До висотата 768 отрядътъ е почистилъ всичко; следъ заемане на Гюмюрджина и Деде-Агачъ и следъ унищожението на противника предъ насъ, ще се повърнемъ и за унищожение и за указания въ телеграмата № 1563. За сега задачата, която ми възлагате, е дадена отъ вчера насамъ на 7-а погранична дружина, която ще мѣсти границата постепенно и ще унищожава всички башибузуци и неприятелски войски. Ежедневнитѣ сведения, които искате съ сжщата телеграма, изпращамъ редовно, но поради липса на телеграфни съобщения тѣ пристигатъ при Васъ кжсно. Сведенията искани съ телеграма 1541, ще представя, следъ като събера сведения отъ частитѣ. 298."

Съ следующата телеграма, отъ сжщото число № 1627, Командующия армията съобщава на Началника на Кърджалийския отрядъ съдържанието на телеграмата на Командира на конната бригада №608, цитирана по-горе, предлага му да изпрати часть за свързка къмъ с. Голѣмъ-Дервенъ и влѣзе въ свързка съ конната бригада въ Софлу или по на югъ и чакъ тогава да настжпи къмъ Деде-Агачъ.

Съ телеграма отъ 8/XI. 6 ч. сл. пл. пдлучена на 9/XI въ 1 ч. 15 м. сл. пл., Командирътъ на конната бригада отъ Софлу донася:

„Отъ изпратения къмъ Голѣмъ-Дервентъ разездъ донесение още нѣмамъ за противника. Сведенията отъ населението сж противоречиви: едни казватъ, че къмъ Голѣмъ-Дервенъ войска нѣмало, други твърдятъ, че пристигнали вейски отъ разбития Кърджалийски отрядъ (турски). Попътъ отъ Голѣмъ-Дервенъ пише, че пристигнала войска отъ Гюмюрджина, за да ударела на Софлу. Това писмо е задържано у мене. Отъ къмъ Кешанъ, както донесохъ днесъ, нѣмамъ възможность да събера сведения, за което моля да ми се съобщатъ събранитѣ къмъ тая посока сведения.

Относително свързката съ отряда на генералъ *Геневъ*, като се има предъ видъ голѣмото разстояние, враждебното население и достжпността на мѣстността, само по пжтекитѣ, тая свързка не би била изпълнима, и въ всѣкакъвъ случай нѣма да бжде своевременна, затова моля, ако е възможно, да бждемъ свързани чрезъ Щаба на армията. Отъ събранитѣ достовѣрни сведения отъ обявяването на войната и до днесъ нито единъ тренъ войска не е билъ пренесенъ отъ къмъ Гюмюрджина за къмъ Одринъ. Тая вечерь пристигнахъ съ бригадитѣ въ Софлу, и въ очакване заповѣдьта Ви, утре ще дамъ почивка, отъ която най-голѣма нужда иматъ доброволцитѣ. Заловениятъ отъ насъ тренъ между Бедекли и Фере изпратихъ съ нашъ доброволецъ машинистъ въ Димотика. Сжщо изпратихъ тамъ 110 сандъка маузерови патрони, заловени въ Фере.

При боя подъ Деде-Агачъ имаше само два ранени войника отъ 3-и и 6-и конни полкове. За раненитѣ и убититѣ отъ доброволческата бригада ще донеса допълнително, понеже не ми сж представени точни сведения, но количеството имъ не възлиза повече отъ 20. Относително загубитѣ на противника, тѣ възлизатъ повече отъ 300. Улицитѣ изъ Деде-Агачъ сж послани отъ турски лешове."

Следъ тази телеграма се получава друга, подадена на 9.XI въ 8 ч. пр. пл.:

„Въ допълнение на донесението ми отъ вчера № 195, донасямъ: противникътъ е заелъ височинитѣ на юго-истокъ отъ с. Дервентъ съ пехота и артилерия. Разездътъ, изпра-

тенъ въ тази посока, е открилъ, че противникътъ е заелъ две височини съ по 300 души. Градътъ е оставенъ свободенъ отъ противника. Споредъ твърдението на Началника на Деде Агачската желѣзно-пжтна станция, българинъ, на име Стояновъ, надвечерь, въ време на боя подъ Деде-Агачъ, отъ Гюмюрджина сж пристигнали два трена съ пехота. Пратихъ разездъ къмъ Голѣмъ-Дервентъ да се провѣри слухътъ за настжпване на противника отъ Гюмюрджина за тая посока. Провѣрката на появилия се отъ Кешанъ противникъ не мога да изпълня, понеже на р. Марица, освенъ при Кулели-Бургазъ, мостъ нѣма и всичкитѣ лодки по Марица сж прибрани отъ турцитѣ по лѣвия брѣгъ. Вчера бѣхъ заповѣдалъ да пристигне въ Пашмаклж, както конната, така и доброволческата бригади. Последната, обаче, по-далечъ отъ Малъкъ Вакъвъ не може да напредне.

Днесъ пжтувамъ за Софлу, кждето ще очаквамъ заповѣдь за по-нататъшни действия, тъй като поржчението ми да задържа Деде-Агачъ считамъ, поради новосъздадената обстановка за неудържимо.

Заповѣдьта № 32 и телеграма № 1541 получихъ днесъ 6 ч. пр. пл. № 198."

Сжщия день въ 8 ч. 10 м. се подаде телеграма до Полковникъ Таневъ.

„Бойни припаси Ви сж изпратени на 1-и и 8-и того. Изпраща Ви се сжщо една полска батарея, която ще тръгне на 10-и отъ Мустафа-Паша и ще може да пристигне въ Димотика на 12-и того, гдето изпратете прикритие за придружаването ѝ до Васъ.

Ако противникътъ въ Голѣмъ-Дервентъ е въ незначителни сили, изпратете части да го разбиятъ и изгонятъ, следъ което и щомъ се снабдитѣ съ бойни припаси, настжпете отново къмъ Деде-Агачъ, като вземете мѣрки за охранението Ви отъ дѣсно.

Генералъ *Геневъ* на 7-и того е водилъ бой съ противника между Мъстанлж и Гюмюрджина; заповѣдано му е да прати части за преследване на противника къмъ Голѣмъ-Дервентъ. За положението му и действието му ще Ви се съобщава.

Споредъ последнитѣ сведения, нѣмало е противникъ около Кешанъ. Донесете има ли мостъ на Марица при Фере. № 1569.

Отъ всички тия донесения, Командующиятъ армията схвана положението така, че на конната бригада и въобще на отряда на Полковникъ Таневъ липсва артилерия. Въ това време въ Мустафа-Паша пристигнаха безъ коне нѣколко батареи 7·5 с/м нескорострелни, които по-рано бѣха предназначени за Търново-Сейменската позиция и сега идваха да се употрѣбятъ при блокадата. Заповѣда се две батареи да се спратъ въ Свиленъ-градъ и да се запрегнатъ едната съ коне, другата съ волове. Първата се предназначаваше за Полковникъ *Таневъ*, а втората за Димотика и моста при Кулели Бургазъ. Батареитѣ, кое-какъ, се запрегнаха и тръгнаха по назначението си, обаче, тѣ не успѣха, и както ще видимъ подоле, вмѣсто 7·5 с/м. на Полковникъ *Таневъ* се прати 8·7 с. м. батарея отъ Ортакьой, защото Арда бѣ придошла и направи невъзможно за нѣколко дена минаването на батареитѣ.

На 8-и ноември въ 8 ч. 30 м. сл. пл. биде повиканъ отъ Главната квартира началникъ щаба на 2-а армия отъ помощника на началникъ Щаба на действующата армия, и му се предава следующата заповѣдь:

„Командующи 2-а армия. Заповѣдь.

Още тази нощь изпратете единъ пехотенъ полкъ за Димотика, като командиръ му съ пристигането на този пунктъ, донесе телеграфически въ Щаба на действующата армия, за да получи по-нататъшно назначение. Имайте предъ видъ, че още единъ пехотенъ полкъ ще бжде вземенъ. Въ най-близко време, вмѣсто тѣзи полкове ще Ви се дадатъ други. Разпоредете сжщо отъ най-близкитѣ до станциитѣ Димотика и Павликьой още тази нощь да се отправятъ 8 гаубици 15 с/м и 4 дълги орждия 12 с/м, снабдени изобилно съ бойни припаси. За времето на пристигане на орждията на указанитѣ желѣзопжтни станции ще донасяте своевременно, за да се направятъ разпорежданията да имъ се приготвятъ тренове за отправление. Тази заповѣдь ще изпълнитѣ безпрекословно". Началникъ щаба на действующа армия генералъ Фичевъ.

Следъ предаването на заповѣдьта се завежда следниятъ разговоръ:

„Полковникъ Жековъ: Превозването на исканитѣ орждия до станциитѣ ще изисква твърде дълго време и тѣ ще могатъ да тръгнатъ най-рано утре по пладне. Отъ името на командующия армията, моля да се има предъ видъ твърде деликатното положение, въ което се поставя блокадната армия.

Полковникъ Нерезовъ: Положението на армиитѣ въ Чаталджа, като позиция, е такова, че се налага непременно да се вземе поне една пехотна бригада, безъ артилерия, отъ блокадния корпусъ, която още тази нощь да се отправи за Димотика, а отъ тамъ да се превезе по желѣзницата до Ерменкьой. Доложи това на Началника на блокадата, генералъ Иванову, и веднага съобщете неговото и твоето мнение.

Полковникъ Жековъ: Собствено за какво се иска инение?

Полковникъ Нерѣзовъ: Може ли да се отдѣли исканата бригада и отъ кой секторъ, като бжде изпратена непременно българска.

Полковникъ Жековъ: Ще доложа на Командующия армията, но отъ сега още мога да кажа, че бригада може да се вземе отъ южния или източния сектори, обаче, това би ни отслабило твърде много при активността, която противникътъ проявява. Блокадната линия и безъ това е доста тънка. Но ще доложа още сега и ще донеса съ телеграма или направо съ апарата, ако чакате на станцията."

Следъ като Началникъ щаба докладва на командующия армията за получената заповѣдь и разговора, последниятъ, който въ това време водеше разговоръ съ началника на 8-а дивизия, подаде следнята телеграма:

Лозенградъ, Щаба на действующата армия.

„Догдето Началникътъ на щаба бѣше на телефона, азъ имахъ разговоръ съ началника на 8-а дивизия, който донася, че днесъ отъ 3 ч. сл. пл. е атакуванъ отъ превъзходенъ противникъ и че по прехванатъ разговоръ се установява, че противникътъ ще бжде усиленъ съ 12 табура, 4 батареи и 2 ескадрона.

Положението на южния секторъ е критическо и сега се води ожесточенъ бой. При тия условия изпълнението на заповѣдьта да се прати единъ полкъ въ Димотика ми е невъзможно, защото не мога да извадя частитѣ отъ боя.

Да извадя единъ полкъ отъ източния секторъ, трѣбва да дръпна линията на обложението на северъ и да открия съобщенията съ Лозенградъ.

Понеже заповѣдьта е категорична, то азъ разпоредихъ единъ полкъ отъ източния секторъ да се приготви за тръгване. За този полкъ е по удобно, ако отиде за станция Павлово, отколкото за Димотика, и ако това е безразлично, то моля заповѣдь за Павлово или Димотика. № 1642.

Командующиятъ армията направи разпореждания до началника на източния секторъ да се приготви единъ полкъ отъ 9 а дивизия и тръгне за станция Павлово. Сжщо се направи разпореждане и за обсаднитѣ батареи.

Съ нова телеграма отъ Щаба на действующата армия се заповѣдва:

1642. Разпоредете да тръгнатъ веднага за гара Павлово само две дружини отъ назначения полкъ. Дружинитѣ да бждатъ на гара Павлово, готови за товаряне къмъ 12 ч. по обѣдъ, на 9-и ноември. Следъ изпълнението на мисията си, дружинитѣ ще бждатъ възвърнати обратно на мѣстата си. Да се вематъ само походнитѣ кухни и товарнитѣ коне съ патрони.

Дали обстановката се толкова измѣни отъ 8 до 11 ч вечерьта та станаха тѣзи промѣни, отъ една бригада (два полка) да може да се свърши работата съ две дружини?

Въ Лозенградъ бѣше известно, че разстоянието до Павлово е около 40—50 клм., пжтищата отъ валелия дъждъ невъзможни, време за предаване заповѣдьта трѣбва най-малко 6—7 часа, а вследствие на всичко това, дружинитѣ не могатъ тръгна по-рано отъ 8—9 ч. сутриньта на 9-и ноември. Тѣ да хвърчаха, пакъ до 12 ч. не можеха да бждатъ на гара Павлово.

На 10/XI. въ 3 ч. 35 м. сл. пл. се подава отъ Щаба на действующата армия следующата телеграма:

„Дветѣ дружини, които трѣбваше да дойдатъ на гара Павлово къмъ 12 ч. по обѣдъ на 9-и ноември, не сж пристигнали и до сега. Тия дружини се даватъ въ разпореждане на полковникъ Таневъ. Влакътъ и въ тази минута чака на станцията за товарене. Донесете защо не е изпълнена телеграмата 985. № 1012."

На тази телеграма се донесе:

Лозенградъ, Щаба на действующата армия.

1012. Дветѣ дружини сж тръгнали вчера, 9-и того въ 7 ч. пр. пл. отъ с. Гебеларъ за станция Павлово. Да тръгнатъ по-рано бѣше невъзможно по причина на бавността, съ която се предаватъ заповѣдитѣ въ източния секторъ. Че дружинитѣ не сж стигнали, трѣбва да се обясни съ разстоянието, което е повече отъ 40 клм и състоянието на пжтищата, следъ вчерашния дъждъ.

Полковникъ Таневъ не ми е донесълъ, че има нужда отъ тия две дружини.

По своя инициатива, азъ отъ тука днесъ му изпратихъ една 7·5 с/м. не с. с. батарея, а вчера и завчера му изпратихъ патрони за него и подполковникъ Пчеларовъ, каквито сж изразходвани и иматъ недостигъ.

Съ изпращането на батареята, полковникъ Таневъ ще бжде засиленъ и едва ли има нужда отъ пехота. Батареята и патронитѣ, по причина на прекжснатитѣ отъ наводнението съобщения по Арда, ще пристигнатъ въ Димотика вмѣсто на 12-и, вѣроятно по кжсно.

Изненаданъ съмъ, че дружинитѣ се искатъ за полковникъ Таневъ, който действува по моя заповѣдь и комуто азъ се считамъ за длъженъ да съдействувамъ и давамъ указания.

Тази телеграма е единъ протестъ отъ Командующия армията. Отъ где знае Щабътъ на действующата армия, че полковникъ Таневъ има нужда отъ пехотна поддържка, и ако той би ималъ такава нужда, трѣбваше да се отнесе до Щаба на 2-а армия, къмъ която се състои. Като усилване на полковникъ Таневъ бѣ достатъчно само артилерията, защото и противникътъ разполага съ такава. Най сетне, ако още въ самото начало бѣше казано, че полкътъ, а сетне

само дружинитѣ, сж за полковникъ Таневъ, то той би могълъ много по-лесно да бжде поддържанъ отъ 8 а дивизия, отъ гдето единъ полкъ не можеше да се вземе, но при крайна нужда една или две дружини биха могли, и тѣ ще стигнатъ много по-скоро. Каква тайна отъ Командующия армията!

На 10/XI въ 9 ч. 30 м. Командирътъ на конната бригада подаде следната телеграма:

„До Щаба на 2-а армия въ Мустафа-Паша.

Телеграмитѣ №№ 1620, 1623 и 1630 получихъ днесъ 4 ч. сл. пл. Сжщо получихъ телеграма отъ Главната квартира отъ вчера № 986, съ която ми се съобщава, че две дружини щѣли да пристигнатъ по желѣзницата въ мое разпореждане за изпълнение възложената ми задача по затвърдяването ми въ Деле Агачъ. За изпълнение на това, утре ще настжпя за Фере съ конницата, а доброволческата бригада ще остане още единъ день въ Софлу, едно, въ очакване бойнитѣ припаси и друго, поради преумората на доброволцитѣ. Настоятелно моля да ми се изпрати една батарея.

Грѣшката за датитѣ на телеграмитѣ произтича отъ телеграфиститѣ, защото всичкитѣ донесения иматъ точната дата, часа и минутитѣ на изпращането. № 206 9/XI 1912 г. 10 ч. 50 м. сл. пл.

На 10-и ноември рѣкитѣ Марица и Арда дойдоха толкова голѣми, че мостоветѣ трѣбваше да се вдигнатъ, а отъ това и батареята, която се изпращаше полковнику Таневу не можеше да стигне. Затова Командующиятъ армията подаде до полковникъ Таневъ и генералъ Геневъ следнитѣ телеграми:

По причина, че съобщенията на Арда сж прекжснати отъ наводнение, батареята ще закжснѣе. Патронитѣ навѣрно ще получите, понеже тѣ сж заминали. Щомъ се снабдите съ бойни припаси, тръгнете за Деде-Агачъ, за гдето ще се насочи и генералъ Геневъ отъ Гюмюрджина. Последниятъ съобщава, че противникътъ е отстжпилъ къмъ Деде-Агачъ и възможно е съ тренове да иска да дойде къмъ Димотика. Наблюдавайте добре и вземете мѣрки да се не допуща движение по желѣзницата. № 1687."

„Мъстанлж, генералъ Геневу Гюмюрджина.

Полковникъ Таневъ съ конната бригада и бригадата на подполковникъ Пчеларовъ е въ Софлу и утре ще настжпи къмъ Пашмакча, гдето, като се снабди съ бойни припаси, ще продължи за Деде-Агачъ. Старайте се да влѣзете въ свързка съ него и съвмѣстно да атакувате противника при Деде-Агачъ.

Свързка, най-добре, ще установите, ако изпратите отрядъ, поне отъ една дружина за цельта.

Донасяйте по-често за положението около Васъ и тила Ви. № 1688.

Тѣзи телеграми до двамата иматъ за цель да ги турятъ въ свързка.

Следъ това се подаде до Началника на 8-а дивизия следната телеграма:

„Комарлж, Началнику 8-а дивизия.

Полковнику Таневу е изпратена отъ тукъ една полска не с. с. батарея 7·5 с/м. Другата такава е изпратена за отбрана на мостоветѣ при Кулели-Бургазъ и Димотика. Понеже тѣзи батареи ще се забавятъ на лѣвия брѣгъ на р. Арда, а батареята е необходима на полковникъ Таневъ, за да настжпи часъ по-скоро къмъ Деде Агатъ, то разпоредете, щото батареята отъ състава на отряда при Орта-Кьой да замине веднага за Димотика и отъ тамъ на югъ къмъ Софлу, за да се присъедини къмъ отряда на полковникъ Таневъ. На отряда при Орта-Кьой ще изпратите батареята, запрегната съ коне, щомъ мине дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Разпоредете, тъй сжщо, въ състава на отряда при Орта-Кьой да остане само половинъ ескадронъ конница, останалитѣ $1^1/_2$ ескадрона отъ конницата на Дунавската сръбска дивизия се привлече къмъ дѣсния флангъ на сектора Ви.

На 10/XI въ 11 ч. 35 м. Командующиятъ армията подаде до Щаба на действующата армия следната телеграма:

„По обложението на крепостьта измѣнение въ положението нѣма. Съобщенията съ 8-ма дивизия още невъзстановени. По сведение отъ сръбската Дунавска дивизия, днесъ цѣлъ день се е водилъ бой срѣщу 8 а дивизия, но по причина на мъглата не могло да се знае какво е положението. Чакамъ въ скоро време да се възобновятъ телеграфнитѣ съобщения съ 8-а дивизия, за да се узнае резултатътъ отъ боя.

Донесенията отъ генералъ *Геневъ* и полковникъ *Таневъ* сж известни на Щаба на действующата армия, затова не ги повтарямъ, а вземамъ като известни. Споредъ тѣзи сведения, заключава се, въ района Гюмюрджина, Деде-Агачъ и р. Марица се събиратъ части отъ разбития въ Кърджалии противникъ и частитѣ отъ войскитѣ, които сж успѣли да се изплъзнатъ отъ Македония и отъ Родопския отрядъ. Върху цифрата деветь хиляди пехота и хиляда и шестотинъ конница и артилерия се съмнявамъ, но все пакъ е за допущане събирането на доста войски и башибозуци. При тия условия, азъ ще повтора казаното по-рано мнение, че би било съобразно съ общото положение и много желателно, генералъ Ковачевъ да вземе, часть по-скоро, посока на изтокъ къмъ долното течение на р. Марица, съ което този край ще се осигури и обезпечи отъ всѣкакви изненади фланга и тила на

всичкитѣ армии. Независимо отъ това, приближаването на генералъ Ковачевъ ще направи възможно по-скорото му привличане къмъ крѣпостьта, съ което да се ускори падането ѝ.

Вчера разпоредихъ отъ източния секторъ да се произведе съ голѣми промеждутъци, дене и нощe, бомбардировката на града Одринъ, като се разходатъ на день около 25 снаряда на обсадно орждие.

Днесъ разпоредихъ до генералъ Геневъ и полковникъ Таневъ да влѣзатъ въ свързка и настжпятъ къмъ Деде-Агачъ. Това ще стане веднага, щомъ полковникъ Таневъ се снабди съ бойни припаси, които му сж изпратени. Ако дветѣ дружини стигнатъ отъ Павлово по-рано, полковникъ Таневъ ще може да настжпи и преди да получи бойни припаси№1695.

Отъ донесенията на генералъ Геневъ и полковникъ Таневъ става явно, че тѣ получаватъ разпореждания и отъ Щаба на действующата армия. Това може само недоразумения да докара.

На 11-и, въ 4 ч. сл. пл., се получи отъ командира на конната бригада, чрезъ Главната Квартира, следующето донесение :

„Лозенградъ, Главната Квартира.

Телеграмата № 956 *) получихъ днесъ 4 ч. пр. пл. За положението и условието на бригадата донесълъ съмъ въ Щаба на армията. Поради откжснатото ми и изолирано положение, както и сведенията отъ къмъ Кешанъ и Голѣмъ-Дервенъ, счетохъ за необходимо да се изтегля. Въ града Деде-Агачъ противникътъ не се е възвърналъ, затова тихъ, както въ Димотика, единъ ескадронъ да образува временно българско правителство. Противникътъ силно е заелъ височинитѣ при Будима и Дервентъ съ пехота и артилерия. Силно се чувствува и отразява въ всѣко отношение липсата на артилерия въ отряда. Че къмъ Гюмюрджина и Деде-Агачъ действувалъ отрядътъ на генералъ *Геневъ* узнахъ едва вчера. До утре ако не получа указания отъ Щаба на 2-а армия, за по нататъшнитѣ действия, ще настжпя утре до линията Теке-Пашмаклж. Въ Фере функционира българско правителство. Отъ тамъ експедирахъ 110 сандъка маузерови патрони; заловихъ и единъ тренъ, който сега е въ Димотика.

До пропъждането на противника, между Деде-Агачъ и Гюмюрджина, владѣнието на първия градъ намираме за незатвърдено. Това пропъждане изъ урвищата и планинска мѣстность, при липсата на артилерия, намирамъ не по силитѣ ми. № 203. Софлу."

Съ телеграма № 215 отъ 11/XI 10 ч. 50 м. пр. пл., получена на 12/XI 3 ч. 50 м. сл. пл., Командирътъ на конната

*) Тази телеграма е вѣроятно отъ Главната Квартира.

бригада донася, чрезъ Димотика, че получилъ телеграми №№ 1669 и 1677. Противникътъ въ съставъ 4,000 редовна пехота, 6 планински орждия, 4 картечници и 5 ескадрона настжпилъ отъ Фере за Саранлж — Мерхамлж и заелъ височинитѣ при Теке. Конната бригада, която била стигнала до Теке, оттеглилъ и съсредоточилъ около Кара-Бунаръ. 4-а дружина отъ 10-и пех. полкъ пристигнала въ Софлу, а дружината отъ 23-и пех. полкъ очаква да пристигне презъ нощьта. Артилерията не била още пристигнала. Влѣзълъ въ свързка съ генералъ Геневъ. Последниятъ на 11/XI настжпилъ отъ Гюмюрджина и на 12/XI щѣлъ да атакува противника на линията Кирка — върха Кадж-Кумди — кота 905. Той считалъ противника 7 табура съ 4 орждия. На 10/XI дивизията на генералъ *Ковачевъ* била достигнала Харлжкьой. Допуща за вѣроятно, че противникътъ ще се опита да мине р. Марица съ салове, защото южно отъ Кулели-Бургазъ нѣма мостове.

Началникътъ на Кърджалийския отрядъ донася, че на 11/XI щѣлъ да настжпи къмъ Деде-Агачъ, като изпрати една дружина съ две орждия презъ селата Сачанлъкъ, кота 950 (Калинова гробница) за свързка съ полковникъ Таневъ. Противникътъ около 6—7 табура съ 5—6 орждия се концентралъ около Бадома и Кирка (по линията Деде-Агачъ — Гюмюрджина).

Влизането въ свързка на двата отряда внесе успокоение.

Съ телеграма № 220 отъ 12/XI 9 ч. 35 м. сл. пл., Командирътъ на конната бригада донася отъ Софлу, че противникътъ въ този день останалъ въ сжщото положение при Мерхамлж; допуща, че се готви да мине рѣката на салове. Той останалъ на силна позиция на югъ отъ Кара-Бунаръ, която укрепилъ. Батареята пристигнала въ Димотика и презъ нощьта щѣла да тръгне за Софлу и позицията. При тѣзи условия настжплението отлага за други день, когато щѣлъ да се приближи и генералъ Геневъ, който въ този день достигналъ линията Шипкане — Зарханъ, Конду-Тепе, к. 950. Противникътъ въ Мерхамлж, споредъ допълнителни сведения, броялъ 3 табура отъ 36 полкъ, 3 табура редифи, 4 табура анадолци, една планинска батарея, 4 картечници и до 50 кавалеристи.

Командующиятъ армията отъ донесенията дохожда до заключение, че противникътъ се стреми да мине Марица и отстжпи къмъ Галиполи. Затова на 13/XI. въ 1 ч. 5 м. сл. пл. телеграфира до началника на Кърджалийския отрядъ и командира на конната бригада, ча е нуждно да се бърза и не се дава на противника време да се затвърди на заетитѣ позиции или мине на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Отъ генералъ *Геневъ* се получи известие, че на югъ отъ желѣзнопжтната линия, непосредствено въ дѣсно отъ отряда му, действува дивизията на генералъ *Ковачевъ* (2-а дивизия).

По донесенията на сжщия, на 12/XI. противникъ въ Деде-Агачъ и Бадома не е имало; допуща, че противникътъ е отстжпилъ къмъ Фере, отъ къмъ която посока се чували артилерийски изстрели. Него день отрядътъ щѣлъ да нощува около Деде-Агачъ. Къмъ отряда били се присъединили части отъ 2-а дивизия.

Командирътъ на конната бригада донася отъ Софлу:

„Противникътъ стои при Кермекли, Бакши-бей, Али-бей-чифликъ, непроницаемъ за нашитѣ разезди и разузнавателни части, поради силно заетитѣ височини на северо-западъ отъ тия села.

Трима турски войници бѣгалци, двама гърка и единъ българинъ, разправятъ съ положителность, че снощи е почнало преминаването на противника по лѣвия брѣгъ на Марица при селото Кермекли на моста, импровизиранъ отъ осемъ реда троенъ телеграфенъ телъ, посланъ съ дъски. Сжщо имало и два каика за преминаването. Преминаването вървѣло бавно — по единъ, на десеть крачки. Съ узнаването на това, което бѣ къмъ 2 ч. сл. пл., веднага изпратахъ конната бригада съ една доброволческа дружина и 3 орждия, които току що бѣха стоварени отъ трена, къмъ Сейменли-Тепе. Съ главнитѣ сили на отряда тръгвамъ утре 14-и того отъ Кара-Бунаръ къмъ 4 ч. пр. пл., за да бжда на разсъмване къмъ Сейменлии, отъ гдѣто ще настжпя противъ неприятеля.

Установява се окончателно, че противникътъ разполага съ 9 табура, 12 планински нескорострелни орждия и 4 картечници; кавалерия нѣма.

Отъ Генералъ *Геневъ* съобщение нѣма.

Освенъ казанитѣ 3 орждия, тази заранъ пристигна по сухо отъ Димотика Капитанъ Петровъ съ 4 полски нескорострелни орждия. № 223."

Съ телеграма № 225 отъ 14/XI, получена на 15/XI въ 6 ч. сл. пл., Командирътъ на конната бригада донася:

„Днесъ съ отряда настжпихъ къмъ Сейменли-Тепе. Противникътъ билъ заелъ силна позиция на северо-западъ отъ селата Мерхамлж и Кермикли. При Теке развърнахъ отряда, артилерията обстреля неприятелскитѣ окопи. Отговориха две неприятелски планински бататеи, безъ да нанисатъ нѣкаква вреда.

Първата наша стрелба се даде въ 12 ч. 52 м. сл. пл. Догдето развърна отряда и частитѣ да заематъ съответнитѣ близки мѣста, нашиятъ артилерийски огънъ продължаваше съ такъвъ успѣхъ, че неприятелтъ къмъ 2 ч. издигна бѣли

флагове и дойде при мень парламентьоръ, ивпратенъ отъ Мехмедъ Яверъ Паша, Майоръ Фидъгъ и Поручикъ Алилъ, съ молба за примирие въ продължение на 38 часа, презъ което, безъ де се третира въпросътъ за предаването на турския отрядъ. Това предложение отхвърлихъ, като повърнахъ Алилъ, за да помоли пашата лично да се срещнемъ въ неутралната зона за безусловното предаване на отряда. Дадохъ срокъ за явяване на пашата 3 ч. въ който срокъ, ако не се яви, считахъ преговоритѣ прекжснати. Днесъ отъ къмъ западъ не се появи нито отрядътъ на Генералъ *Геневъ*, нито дивизията на Генералъ Ковачевъ.

Оставамъ да нощувамъ на позицията. № 225."

Съ телеграма № 230 Командирътъ на конната бригада отъ 14/XI 11 ч. 55 м. сл. пл. донася:

„Днесъ въ 10 ч. сл. пл. Началникътъ на Кърджалийския отрядъ Генералъ Яверъ Паша подписа конвенция, че съ цѣлия си отрядъ: 9 табура, 2 планински батареи, 2 картечници съ всичкия воененъ материялъ утре въ 2 ч. сл. пл. се предаватъ военно пленици въ повѣрения ми отрядъ; поради това прекратени сж действията съ казания отрядъ до утре 2 ч. сл. пл. Условията, които тѣ поставиха и азъ ги приехъ, сж; 1) да се оставятъ на офицеритѣ собственитѣ коне и личнитѣ имъ ординарци. 2) на войницитѣ да се оставятъ собственитѣ имъ дрехи и пари. Пашата моли офицеритѣ отъ отряда му да живеятъ, като военни пленници въ Деде-Агачъ и Гюмюрджина. Това не помѣстихъ въ капитуалцията, но имъ казахъ, че ще донеса въ Главната квартира и моля да имъ се удовлетвори просбата. Освенъ това, пашата моли да оставя саблитѣ на офицеритѣ. Това ще направя само относително пашата, но не и на другитѣ офицери отъ отряда. № 230."

Генералъ *Геневъ* въ сжщото време чрезъ Софлу подава следующата телеграма отъ 14/XI 8 ч. сл. пл.:

„Кърджалискиятъ отрядъ днесъ, 14-и ноември, пристигна въ Бююкъ-Вакъвъ, Кючюкъ-Вакъвъ и Османджикъ. Градъ Фере биде заетъ още вчера вечерьта съ две роти и взводъ конница. Утре отрядътъ ще атакува противника при Мерхамлж съвмѣстно съ отряда на Полковникъ Таневъ. № 336." Генералъ — Майоръ Геневъ."

Забележка: Съобщихъ Генералъ Геневу утре турскиятъ отрядъ се здава военно-плененъ и молихъ да се доближи безъ откриване огънъ. Полковникъ Таневъ."

Тази телеграма е прочетена отъ Полковникъ Таневъ, който е турилъ забележката.

По здаването на Яверъ Паша се получиха следующитѣ телеграми отъ Полковникъ Таневъ и Генералъ Геневъ:

„Кърджалийскиятъ отрядъ днесъ 12/XI достигна с. Кирка, като изпрати 2 роти съ взводъ конница и взводъ жандарми

за заемане града Деде-Агачъ.Като вземаме мѣрки за вѫтрешния редъ и безопастностьта въ града. Утре отрядътъ настѫпва за Фере, защото въ Деде-Агачъ нѣма противникъ и защото въ Фере се е водилъ бой вчера и завчера, вѣроятно съ отряда на Полковникъ Танева. Отрядътъ остава въ свързка съ 2-а Тракийска дивизия. № 230. Началникъ на Кърджалийския отрядъ, Генералъ-Майоръ Геневъ."

„Въ изпълнение на подписаната вчера капитулация, днесъ въ 2 ч. сл. пл. Кърджалийскиятъ турски корпусъ, въ съставъ: 1-а дивизия; 103 офицери, 3183 войника и 31 музиканти, 2-а дивизия: 129 офицери, 5226 войника; жандармерия 18 офицера, 440 войника; всичко 252 офицери, 8879 долни чинове, 8 планински орждия, 2 картечници и до 1000 коня сложи оржжието си и се предаде въ пленъ. Къмъ това време отрядътъ на Генералъ Геневъ бѣше вече заелъ позиция противъ лѣвия флангъ на противника.

Офицеритѣ пратихъ въ Софлу подъ командата на Подполковоикъ Петровъ и единъ ескадронъ конвой. Пленницитѣ отъ 1-а дивизия изпратихъ въ Софлу подъ конвой на дружината отъ Родопския полкъ и единъ ескадронъ отъ Софлу ще ги препрати въ Димотика, а за по-нататъкъ,м оля указание. За пренасяне на грамадното количество оржжие, което е сложено при с. Мерхамлж, моля да се композира влакъ. Оржжието се пази отъ две опълченски дружини и отъ два ескадрона отъ 6-и коненъ полкъ.Оставамъ въТеке съ две опълченски дружини. Моля указания за по-нататъшнитѣ ми действия. Предъ видъ настѫпването на нощьта задържахъ на гости Генералъ Мехмедъ Яверъ паша съ щаба му и двамата началници на дивизиитѣ.

Утре ги изпращамъ Софлу — Димотика. № 232. Командиръ на сборната конна бригада, Полковникъ Таневъ."

Въ последствие се оказа, че отрядътъ на Мехмедъ Яверъ Паша еималъ много по-голѣмъ съставъ. Долни чинове се брояваха около 14,000 души.

Не може да се не отбележи, че Полковникъ Таневъ прибърза съ сключването на конвенцията. Той е знаялъ за близостьта на генералъ Геневъ, което е упражнило влияние на решението на Яверъ паша. Капитулацията трѣбваше да бѫде безусловна, и да се не дава време на противника до 2 ч. сл. пл. на 15/XI. Това е една слабость, която противникътъ не е могълъ да схване. Да сключвашъ подобна конвенция, то е да се изкажешъ, че си слабъ. Стремленията на полковникъ Таневъ се угаждатъ и тѣ не могатъ да бѫдатъ признати коректни по отношение генералъ Генева.

Става споръ за пленяването на Яверъ Паша. По нашето мнение, най-голѣмата заслуга по това принадлежи на Хасковския отрядъ, който разби и разстрои войскитѣ на Яверъ Паша

още въ Кърджали. Следъ това иде заслугата на Кърджалийския отрядъ, съ преследването и не даване покой на противника, и на трето мѣсто на командира на конната бригада, който би могълъ да ускори това здаване, ако не бѣ отстѫпилъ толкова далече отъ Деде-Агачъ.

Съ здаването на Яверъ паша, всички опастности за тила и фланга изчезнаха, защото и башибозушкитѣ чети почти че изчезнаха и се намалиха, като нѣмаха вече упора въ редовната войска.

Следъ здаването и прекарването на пленницитѣ, цѣлиятъ Кърджалийски отрядъ излѣзна отъ сѫстава на 2-а армия, като мина р. Марица и се присъедини къмъ другитѣ армии.

Яверъ паша е построилъ самолетъ и на ладии е успѣлъ да прекара 6 роти и 4 орждия, които сѫ успѣли да се дръпнатъ къмъ Галиполи и би сполучилъ, да прекара цѣлия си отрядъ, ако по неосторожность телеграфнитѣ жици не сѫ били съсѣчени отъ единъ войникъ, когато сѫ били прекарвани катъри съ ладии. Отъ шума, който се е вдигалъ отъ търкането на халката, съ която е била нанизана лодката на жицитѣ, единъ катъръ се подплашилъ и почналъ да скача, та е щѣлъ да обърне лодката. За да се спасятъ хората отъ лодката, единъ войникъ съ брадва разсича теленитѣ жици и лодката се освобождава, затова прекарването вече не е било възможно. Една малка неосторожность каква беда може да донесе! Това е отчаяло Яверъ паша, който, е видѣлъ провидението срещу себе си. Ако моста можеше да остане, то времето което даде полковникъ Таневъ до 2 ч. сл. об. можеше да бѫде добре използувано и за здаване можеше да остане само около една дружина — прикритието.

IX. Последствия отъ пленяването на Яверъ паша за блокадата на Одринъ.

Стѣсняване на обсадата. Бомбардиране. Сключване на примирие на 20 ноември. Положение на войскитѣ.

(Гледай плана на Одринската маневрена крепость).

Съ пленяванетв на Яверъ паша се вдигна единъ голѣмъ товаръ отъ плещитѣ на 2-а армия. Този отрядъ, за когото се имаха най-разноречиви сведения за силата му, бѣше една тежесть, която се чувствуваше. Действително, ако Яверъ паша бѣше по-предприемчивъ съ силитѣ, съ които разполагаше, които той би могълъ да удвои отъ фанатизираното турско население, той можеше да остане въ долината на р. Арда и когато нашитѣ сили въ Кърджалии бѣха нищожни, да ги разбие и заеме даже Хасково и Каяджикъ. А такова едно действие, комбинирано съ подобно отъ крепостьта, можеше да ни постави въ положение да вдигнемъ обложението на крепостьта, а съ това да поставимъ и другитѣ наши армии въ критическо положение. Яверъ паша не може да се оправдае въ незнание на положението, защото имаше на разположение фанатичното и предадено турско население. Ако той не можа да направи нищо срещу Хасковския отрядъ, който разполагаше съ много скорострелна и могжествена полска артилерия, то по-сетне, когато този отрядъ напустна Кърджалии, за Яверъ паша настжпиха благоприятни минути, които той не можа да използува. При здаването си Яверъ паша разполагаше съ повече войски, отколкото бѣха онѣзи на генералъ Геневъ и полковникъ Таневъ. Каква цель можеше да гони Яверъ паша, ако избѣгне къмъ Галиполи? — Никаква, защото тамъ турцитѣ можаха да докаратъ войска и отъ Азия, но негово оставане въ Кърджалийско и Гюмурджинско можеше да принесе много по-голѣма полза. Той би могълъ даже около Гюмюрджина да създаде нѣщо като Плѣвенъ, ако не се решеше на една по активна акция въ посока на Ортакьой или Харманлии. Такова предприятие би могло да успѣе, предъ видъ слабото наше охранение, и би се отразило много чувствително на нашето общо положение, още повече, че, както видехме по-горе, за снабдяването на 1 а и 3-а армии се устрои нова линия, която минаваше презъ Ортакьой за Димотика.

Съ завършването на операцията срещу Яверъ Паша, предстоеше да се вематъ мѣрки и стѣсни обложението на Одринъ. Съ заемането отново на Карталъ-Тепе и изнасянето линията на обложението на около единъ километъръ предъ селото Доуджаросъ, трѣбваше да се закрепи новото положение, защото и турцитѣ почувствуваха стѣснението и предприемаха почти ежедневно, кога по-малка, кога по-голѣми атаки, всички, обаче безуспешни, за да ни накаратъ да се оттеглимъ отъ Карталъ-Тепе и Доуджаросъ. Съ заетото положение се застрашаваше позицията при Папазъ-Тепе, отгдето, ако успѣехме да я заемемъ, можахме да нанасяме голѣма повреда на вжтрешностьта на крепостьта.

Къмъ 25-и октомврий още, ние бѣхме извадили на позиция въ западния секторъ, между дѣсния брѣгъ на р. р. Марица и Арда, артилерия отъ по-голѣмъ килибъръ:

2	батареи	15	с. м.	Д/30 по	3	орждия — 6.
2	„	12	„	„ „	3	„ — 6.
2	„	12	„	Д/25 „	3	„ — 6.
1	„	15	„	гаубица		— 4.
1	„	12	„	с. с. гаубица		— 4.

Тази артилерия бѣше разположена на първо време въ една почти линия и маскирана доста добре около развалини Коюнли; разстояние доста голѣмо отъ противника, но понеже първото назначение на тази артилерия бѣше отбранително, то бѣ твърде удобно. По-сетне, когато пехотата напредна, то и артилерията се изнесе напредъ на 2-а позиция при съединението на пжтя отъ Епчели съ пжтя, който върви по билото (водораздѣла между Арда и Марица) отъ Папазъ-Тепе къмъ Кадж-Кьой. На тази втора позиция, която е на около 1—2 клм. източно отъ първата, обсадната артилерия бѣ къмъ 6-и ноември.

Друга обсадна артилерия бѣ на северо-западния секторъ, между лѣвия брѣгъ на р. Марица и дѣсния на р. Тунджа, и бѣ разположена въ две групи: а) групата при Кемалъ, състояща се отъ:

2	батареи	15	с. м.	Д/30	по 4	оржд.	въ батарея	— 8 орждия.
2	„	12	„	„	„ 3	„	„	— 6 „
3	„	12	„	Д/28	„ 4	„	„	—12 „

Тѣзи батареи на 19-и октомврий бѣха на позиция югозападно отъ с. Кемалъ, а сетне изнесени юго-източно отъ Кемалъ, и разположени по източния брѣгъ на рѣчицата, която иде отъ Кемалъ, отъ дѣсно на лѣво: 2 батареи 12 с. м. Д/28, 1 батарея 15 с. м. Д/30 и 1 батарея 12 с. м. Д/30. Тази позиция батареитѣ заеха къмъ 18 и 19 ноември. Останалитѣ две, една 12 с. м. Д/28 и една 15 с. м. Д/30 къмъ сжщото време бѣха извадени източно отъ Кемалъ на около 1½ километра.

Друга група въ сѫщия секторъ бѣ въ северната му часть:

3 батареи 12 с. м. Д/28 по 4 орѫд. въ батарея — 12 орѫдия.
4 „ 15 „ гаубици 4 „ „ „ — 16 „

Тѣзи батареи бѣха разположени първоначално около селото Возгачъ и къмъ 27-и октомврий премѣстени на втора позиция: дългитѣ северно, задъ Синчу-Тепе. а гаубицитѣ източно отъ Сарай-Акъ-Бунаръ.

Назначението на обсаднитѣ групи бѣ, както и по-рано се упомена, първоначилно отбранително. Въ излазитѣ, които противникътъ предприемаше до сега, той подъ прикритието на своята крепостна артилерия успѣваше, като се ползуваше отъ гънкитѣ на мѣстностьта да се доближава до нашитѣ линии почти безнаказано. Начинътъ на разположението на нашата тежка артилерия даваше възможность да се обстрелва въ посока отъ западъ къмъ изтокъ и отъ северъ къмъ югъ, всичкото пространство предъ фортовата линия въ северо-западния секторъ. Това разположение затвърди нашето положение.

По сведенията, които се получаваха въ Щаба на 2-а армия отъ разни източници, а главно отъ многото бѣгълци християни и мохамедани, се схващаше, че духътъ на гарнизона, като да е доста разколебанъ и се е почнало да се чувствува недостатъкъ въ нѣкои хранителни припаси. Трѣбваше това положение да се усилва, като не се дава на противника покой. Ефектътъ отъ бомбардировката на града отъ източна посока бѣше добъръ и въ щаба се получиха сведения, че началникътъ на крепостьта е премѣстилъ щаба си отъ Одринъ въ Карагачъ. Трѣбваше да се обстрелва и Карагачъ, за която цель и се премѣсти една обсадна батарея въ южния секторъ. Неспокойствието на коменданта на крепостьта не можеше да се не отрази на самия гарнизонъ.

Споредъ донесението отъ началника на 8-а дивизия, на 16-и ноември се е наблюдавало отъ Карталъ-Тепе, че снарядитѣ отъ източния секторъ падали на 200—300 метра около джамията „Султанъ-Селимъ“. На две-три мѣста избухнали голѣми пожари, но скоро били потушени. Отъ южния секторъ обсадната артилерия стреляла по Карагачъ и го запалила на две мѣста. 5—6 снаряда попаднали въ казармитѣ и тамъ се появилъ пожаръ.

Ефектътъ отъ бомбардироваката личи и отъ прехванатата радиотелеграма, за която ще се каже по-долу.

На 16-и ноември въ 11 ч. сл. пл. Командующиятъ 2-а армия издаде следующата заповѣдь № 35 по армията:

„Щабъ Мустафа-паша. Карта 1:20,000.

§ 1. Вчера отрядътъ на полковникъ Таневъ, съ съдействието на отряда на генералъ Геневъ, е пленилъ Яверъ-паша

съ 252 офицери, около 9,000 долни чинове, 8 планински орѫдия, 2 картечници, около 1000 коня, бойни припаси, амуниции и пр.

Турцитѣ, затворени въ крпостьта, сѫ почнали да страдатъ отъ недостатъкъ на хранителни припаси и сѫ паднали духомъ.

ЗАПОВѢДВАМЪ:

§ 2. Отъ западния и южния сектори да се обстрелватъ съ обсаднитѣ батареи Марашката и Карагачската фортови групи, както и самия населенъ пунктъ Карагачъ.

Обстрелването да се произвежда непрекѫснато но съ рѣдъкъ огънь — съ не повече отъ 10 изстрела на орѫдие въ денонощие.

За сѫщата цель да се премѣсти още една обсадна батарес отъ западния на южния секторъ, отгдето отъ по-близко разстояние и съ по-действителенъ огънь да се обстрелватъ тѣзи пунктове.

На дѣсния участъкъ отъ южния секторъ, задъ Памукъ-Съртѫ, да се постави на позиция едната обсадна батарея или поне две орѫдия за обстрелване, както на посока на Боснакьой, тъй и зоната по лѣвия брѣгъ на р. Марица.

§ 3. Обсаднитѣ батареи отъ северо-западния секторъ да се изнесатъ напредъ, за да бѫдатъ въ положение да обстрелватъ и зоната задъ фортовата линия.

Обсаднитѣ батареи на дѣсния участъкъ на този секторъ трѣбва да могатъ съ действителенъ огънь да фланкиратъ източнитѣ склонове на Папазъ-Тепе, а сѫщо и Бегчи-Тапе, за да се осигури завладѣването и задържането на тѣзи лунктове отъ войскитѣ на западния секторъ.

Премѣстването обсаднитѣ батареи напредъ да стане по степенно, но възможно въ най-скоро време.

§ 4. Една 15 с/м гаубична батарея и една 12 с/м д/28 батарея отъ северо-западния секторъ да се премѣстятъ на източния и се поставятъ на дѣсния участъкъ на този секторъ, за да се обстрелватъ Айвазъ-Баба и предния пунктъ Маслакъ.

§ 5. едната отъ обсаднитѣ батареи на източния секторъ да се постави на позиция около Мусу Бейли, задъ Бааларъ-Сѫртѫ, за да може да обстрелва и казармитѣ на турцитѣ на северъ отъ Одринъ, на дѣсния брѣгъ на Тунджа, а тъй сѫщо и погребитѣ на лѣвия брѣгъ.

§ 6. Обстрелването на града Одринъ да продължава непрекѫснато, но като не се изстрелватъ повече отъ 10 снаряда на орѫдие въ денонощие.

§ 7. Началникътъ на обсадната артилерия да разпореди потрѣбното за привеждане въ изпълнение тази ми заповѣдь,

като за това се ржководи отъ указанията на началницитѣ на секторитѣ.

§ 8. Щабътъ на армията — въ Мустафа Паша".

Въ 11 ч. 40 м. сл. пл. се прати донесение до Щаба на действующата армия, въ което се казва, че положението е неизмѣнно, че днесъ следъ пладне отъ южния и западния сектори е бомбардирано предградието Карагачъ, отъ което е причиненъ пожаръ, както въ Карагачъ, тъй и въ една отъ казармитѣ; бомбардировката отъ източния секторъ продължава и е причинила пожаръ на три мѣста: че отъ прехванатата радиотелеграма на коменданта на крепостьта се вижда донесението му въ Цариградъ, какво той съобщилъ на консулитѣ въ Одринъ за причинения пожарь отъ бомбардировката, за което моли сжщо да се съобщи и на посланницитѣ на великитѣ сили.

По една друга радиотелеграма, прехванатата на 19-и ноември, консулитѣ отъ Одринъ сж подали колективна телеграма до посланицитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ, съ която донасятъ за бедитѣ на населението отъ бомбардирането.

Че бомбардирането безпокоеше турцитѣ, показва и фактътъ, че тѣ откриха въ течение на нѣколко дена ужасенъ огънь срещу батареята отъ източния секторъ и обстреляха всичкото пространство наоколо, което бѣше разорено отъ фугаснитѣ снаряди, но за щастие нито едно попадение въ батареята. На първо време тѣ не можаха да я намѣрятъ, но по-сетне, като да опредѣлиха мѣстонахождението ѝ. Отъ всичко това се дойде до заключение, че турцитѣ не стрелятъ добре, а това бѣ важно, за да се подготвятъ духоветѣ за една атака съ открита сила.

На 19-и ноември командующиятъ 2-а армия прати до коменданта на крепостьта парламентъори съ писмено предложение, да здаде крепостьта, като се апелираше на неговото человѣколюбие да се прекрати проливането на кръвь безполезно, като му се указваше на безисходното положение на гарнизона, като се указваше и на здаването на Явуръ паша. За тази цель още на 18-и вечерьта се направи разпореждане да се не бомбардира градътъ за 19 и. Въ крепостьта сж били вече известни, че миналата нощь по 12 ч. било подписано примирие, затова и пратенитѣ отъ Мехмедъ Шукри паша сж се явили съ пълномощно отъ последния за третиране на тизи въпросъ. Тѣ, обаче; сж заявили че сж изненадани отъ предложението. Затоза командующиятъ армията прати въ Щаба на действующата армия донесение въ 11 ч. 30 м. сл. пл., въ което се казва, че пратенитѣ днесъ парламентъори се срещнали съ турски такива на турската авангардостна линия. Пълномощницитѣ на Мехмедъ Шукри паша сж

прочели нѣколко пжти писменното предложение за здаването на крепостьта, обаче отказали да го приематъ, като заявили, че тѣ желаятъ да срещнатъ или приятели, или неприятели, но такова предложение не приематъ. Предъ видъ на това, за днесъ било заповѣдано де се прекрати бомбардировката на Одринъ, която вече била възобновена и за 20/XI предполага да я усили, защото желаниятъ ефектъ се достига и духътъ на гарнизона отпада.

Срещата на парламентьоритѣ е била на турската авангардостна линия и за тѣхната несполука турцитѣ сж узнали порано, затова въ 2 ч. сл. пл. тѣ сж открили огънь отъ крепостьта по източния секторъ. Командующиятъ 2-а армия едва въ 6 ч. сл. пл. даде телеграфическа заповѣдь да се възобнови бомбардировката.

По сведения, добити отъ пленници и дезертьори, се установи, че следъ като се е почнала бомбардировката и въ Карагачъ, комендантътъ и голѣма часть отъ турското население сж се премѣстили къмъ Хедерлъка, квартала на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа; Това предизвикало и изнасянето на батареитѣ въ северо западния секторъ, за да се обстрелва пространството задъ фортовия поясъ. По сжщитѣ съображения бѣ и разпореждането въ §§ 4 и 5 отъ заповѣдьта № 36. Съ новото разположение на нашата обсадна артилерия се е гонела цельта да не остане свободно мѣсто, гдето да могатъ да се криятъ както войскитѣ, така и турското население, а по направената смѣтка това се достигаше. Това, обаче, не можа да се изпълни до сключването на примирието.

На северо-западния секторъ едва на 19-и срещу 20-и ноември сж успѣли да премѣстятъ на новитѣ позиции две 12 с/м Д/28 батареи и 2 орждия и 15 с/м Д/30. Останалитѣ, щѣли да се премѣстятъ следующата нощь. На 21-и щѣла да бжде премѣстена въ източния секторъ 15 с/м гаубична батарея.

Отъ западния секторъ презъ нощьта на 17-и срещу 18-и била прехвърлена една 12 с/м Д/30 батарея на дѣсния брѣгъ на р. Арда.

Размѣстването на обсадната артилерия ставаше изобщо много бавно по недостатъкъ на превозни средства и лошитѣ пжтища.

Вънъ отъ това, и изборътъ на позициитѣ бѣше затрудненъ отъ липса на много уреди. Така, напр., за обсадната батарея, която трѣбваше да се разположи на Бааларъ-Сжртж, нѣмаше наблизо наблюдателенъ пунктъ, а кабелъ липсваше за избиране такъвъ по-далечъ. Изобщо, може да се каже, че инженерното ведомство, което главно трѣбваше да се грижи за това, се занимаваше повече съ аероплани и автомобили, а никакъ не съ снабдяване армиитѣ съ средства,

крайно необходими и които се много разходваха. Кабели и жици още въ началото бѣха искани, но нуждитѣ не бѣха удовлетворени. Такива средства трѣбваше да има въ изобилие, защото често се кжсаха и унищожаваха.

Турцитѣ, предупредени по-рано за примирието, сж искали да спечелятъ малко пространство и заематъ нѣкои важни пунктове, затова следъ пладне на 20 ноември, и особено привечерь, предприеха нѣкои настжпления по южния, западния и северозападния сектори, и да се яватъ въ момента, когато бжде обявено примирието, при свършенъ фактъ Въ това, обаче, тѣ не сполучиха, защото на всѣкъде бѣха отблъснати и на нѣкои мѣста нашитѣ части се изнесоха малко напредъ. Единственият резултатъ отъ това бѣ, че стрелбата отъ двѣтѣ страни се води презъ цѣлата нощь и възобнови сутриньта, обстоятелство, което бе смутило Главната квартира и щабоветѣ на другитѣ армии при Чаталджа, гдето знаеха по-рано за сключеното примирие.

Едва въ 11 ч. 15 м. сл. пл. на 20.XI се получи въ Мустафа-Паша телеграма отъ Началникъ щаба на действующата армия отъ Кабакча подъ № 530, подадена въ 10 ч. сл. пл., че примирието съ турцитѣ било сключено, за което да се прекратятъ военнитѣ действия и назначи комисия, която съвмѣстно съ турскитѣ делегати да опредѣли демаркационната линия.

Съобщи се на началницитѣ на секторитѣ за примирието и имъ се заповѣда до съобщатъ за това на турцитѣ, а войскитѣ да се държатъ на заетитѣ мѣста.

Догдето да се предаде по всичката линия, стрелбата продължи до 4 ч. пр. пл на 21.XI и сутриньта се възобнови по причина, че нѣкои орждия въ южния и западния сектори сж останали пълни и сутриньта сж ги изстреляли, което е предизвикало наново канонадата, която се окончателно прекрати около 11 ч. пр. пладне.

По съобщение отъ Щаба на действующата армия условията за примирието сж следнитѣ: 1) запазва се подъ Одринъ статуквото, гарнизонътъ нѣма право да се снабдява нито съ хранителни, нито съ бойни припаси; 2) щомъ се почнатъ преговоритѣ за мира, ние имаме право, посредствомъ желѣзницата, която минава презъ Одринъ, да снабдяваме нашата армия съ хранителни припаси; 3) демаркационната линия да се обозначи ясно съ бѣли флагове и да се състави подробна скица, копие отъ която да се представи въ Щаба на действующата армия.

Въ сжщия день, Командующиятъ армията разпореди въ всѣки секторъ да се назначи комисия за опредѣляне на демаркационната линия. Това се налагаше отъ необходимостьта, защото една комисия не би могла да свърши и за 10 дена.

Уреждането въпроса за примирието и условията ще се видятъ отъ заповѣдьта по 2-ра армия № 44, издадена на 8-и декември 1912 г., въ която е обявенъ:

Протокола за сключване примирие между воюващитѣ страни, а именно:

1. Едно примирие е сключено между въорженитѣ сили на България, Сърбия и Черна-Гора, отъ една страна, и тѣзи на Отоманската империя, отъ друга, съ цель да се пристжпи къмъ преговори за възстановяване на мира между воюващитѣ страни.

2. Това примирие се сключва за всичкото време, догдето траятъ мирнитѣ преговори и до благоприятния изходъ на тѣзи последнитѣ или до тѣхното скжсване.

3. Преговоритѣ за сключването на мира ще станатъ въ Лондонъ и ще почнатъ 10 дена следъ подписването на настоящия протоколъ.

4. Въ случая, когато тѣзи преговори не биха се състояли, всѣка отъ воющитѣ страна е длъжена да обяви 4 дена по-рано, като опредѣли датата и часа за наченване на враждебнитѣ действия. Тѣзи 4 дена се считатъ, наченая отъ 7 ч. сл. пл. отъ момента, когато е направено съобщението отъ Главнокомандующия на едната страна до Главнокомандующия на другата страна.

5. Войскитѣ на воющитѣ страни продължаватъ да заематъ респективно своитѣ позиции.

Една неутрална зона ще бжде установена по взаимно съгласие отъ офицери, които ще бждатъ специално назначени по този случай отъ Главнокомандующия на воювщитѣ страни.

6. Примирието влиза въ сила съ подписването на настоящия протоколъ. Ако войскитѣ на една отъ воювщитѣ страни преминатъ демаркационната линия, следъ сключването на това примирие, то тѣ трѣбва да се оттеглятъ на своитѣ първоначални позиции.

7. Отоманското императорско правителство се задължава да вдигне блокуса на Черноморскитѣ пристанища, да допуска свободно влизане на параходи въ тѣзи пристанища и да не се противопоставя на храненето на българскитѣ войски по Черното море. То взема още ангажимента да пропуска свободно движението по желѣзницитѣ въ зоната на Одринската крепость, включително и Одринската гара, военни български тренове, идящи отъ България, или онѣзи, които се връщатъ.

8. Примирието влиза въ сила, начиная отъ 20-и ноември старъ стилъ 1912 г. 7 ч. следъ обѣдъ.

Забелѣжка. Храненето на българскитѣ войски, за което се говори въ § 7 отъ настоящия протоколъ, начева отъ деня, когато мирнитѣ преговори ще започнатъ.

Вследствие на горното се състави и подписа настоящиятъ протоколъ въ 4 екземпляра въ Чаталджа, на 20-и ноември старъ стилъ 1912 г.

Даневъ
Генералъ Савовъ
Генералъ Фичевъ

Генералъ Назимъ
М. Рашидъ
Полковникъ Риза

Протоколъ № 1.

На основание сключеното примирие между воюващитѣ страни и получените заповѣди до атакующитѣ и отбраняющитѣ на Одринската крѣпость войски, между последнитѣ се установяватъ следующитѣ условия за презъ периода на примирието.

1. Враждебнитѣ действия се прекратяватъ.

2. Войскитѣ отъ преднитѣ постове на всѣка страна оставатъ на мѣстата си, както ги е заварило известието за примирието; пространството между преднитѣ постове съставлява неутрална зона, недостжпна за двете страни.

3. Срещания и сношения се забраняватъ, освенъ по установения редъ.

4. Мѣсто за срещане се установява на шосето Одринъ – Мустафа-паша при „Папазъ-Чешме."

5. Редътъ за срещане е приетиятъ редъ за парламентьоритѣ.

6. Мъртвитѣ могатъ да се погребватъ отъ санитарни и невъоржжени команди, съ предизвестие на противната страна.

7. На двете страни се забранява всѣкакъвъ видъ разузнавания предъ линията на преднитѣ постове (пехотни, конни, съ аероплани или балони и прожектори).

8. Всѣка страна, преди да почне военнитѣ дейсвия, длъжна е четири часа по-рано да извести на другата.

9. Странитѣ могатъ да се укрепяватъ, обаче, на линията на преднитѣ постове това може да става само отъ войскитѣ на тия постове. Други войски на линията на преднитѣ постове не се допускатъ.

10. Двете страни, чрезъ подписване настоящето съглашение отъ съответно упълномощени лица, се ангажиратъ да съблюдаватъ горнитѣ условия.

11. Нарушението на условията отъ едната страна освобождава отъ задължения другата.

Настоящиятъ протоколъ се състави въ два еднакви екземпляра и се подписа отъ пълномощницитѣ.

Забелѣжка. Думитѣ „предъ линията на преднитѣ постове" въ чл. 7 бѣха отмѣнени отъ делегатитѣ на двете страни.

За Команд. българ. войски; За Команд. отоман. войски:

Подполковникъ Поповъ — Подполковникъ Джеладъ
Майоръ Шкойновъ — Майоръ Киазимъ
Капитанъ Стефановъ — Капитанъ Хакки

Прибавка къмъ чл. 2:

Смѣната на преднитѣ постове трѣбва да се извършва по плавне, за да се избѣгне безпокойството на войскитѣ и движенията нощя.

За Команд. българ. войски: За Команд. отоман. войски:

Подполковникъ Поповъ — Подполковникъ Джелалъ
Майоръ Шкойновъ — Капитанъ Хакки
Капитанъ Стефановъ — Майоръ Киазимъ
Капитанъ Ремзи.

Забелѣжка: Отоманскитѣ делегати си запазватъ правото да изпратятъ на Командующий обсаждащитѣ войски едно писмо относително ползуване съ прожекторитѣ, за които става дума въ чл. 7 отъ настоящия протоколъ.

Папазъ-Чешме (Сава чешме), 22 ноември 1912 г.

Подполковникъ Поповъ. Подполковникъ Джелалъ.

Протоколъ № 2.

На основание даденитѣ заповѣди отъ Главнокомандующитѣ и за установяване неизмѣнно положение на линията на преднитѣ постове, назначенитѣ делегати отъ командующитѣ обсаждающитѣ и обсадени войски се съгласиха още върху следующето:

1. За по-добро гарантиране неизмѣнното положение, по линията на преднитѣ постове на воюващитѣ, каквито сж биле въ момента на сключване на примирието, сжщо така за избѣгване каквото и да било недоразумение по този въпросъ презъ време на примирието, въ неутралната зона ще бжде установена демаркационна линия.

2. Демаркационната линия ще минава по срѣдата на неутралната зона, между преднитѣ постове на обсаждающитѣ и обсаденитѣ и ще раздѣля тази зона на две равни половини. Могатъ да се допустнатъ малки изключения само ако линията трѣбва да мине по естествени граници на мѣстность, (като гребени, долища, пжтища, пжтеки и пр.).

3. Демаркационната линия трѣбва да бжде отбелезана съ бѣли флагчета, а въ изключителни случаи и съ други ясновидими знаци (предмети).

4. Демаркационната линия не може да се преминава подъ никакъвъ предлогъ.

Въ случай на необходима нужда (събиране дърва, вземане вода, погребване на трупове и пр.) на отдѣлни хора и команди, невъоржжени, ще може да се разреши да преминатъ линията на преднитѣ постове и да достигатъ до демаркационната линия само съ предварително предизвестие за противната страна.

5. Демаркационната линия на всѣки секторъ ще бжде установена отъ специални комисии, които се задължаватъ да отбележатъ върху картата (всѣка комисия на своята карта) линиитѣ на преднитѣ постове, отъ които ще бжде опредѣлена неутралната зона, а демаркационната линия отбелязана съ бѣли флагчета или други знаци. Картитѣ нѣма да бждатъ размѣнени между делегатитѣ, а само подписани отъ делегатитѣ на дветѣ комисии.

6. Ползуването съ прожектори е забранено.

7. Новата редакция на чл. 8 отъ протоколъ № 1: ще бжде:

„Воюващитѣ страни сж длъжни преди почване на враждебнитѣ действия да се предупредятъ 4 (четири) дена по-рано".

Настоящиятъ протоколъ се състави въ два еднакви екземпляра и се подписа отъ пълномощницитѣ.

24-и ноември 1912 г. Папазъ-Чешме (Сава-чешме).

За Команд. бълг. войски:	За команд. Отоман. войски
Подполковникъ Поповъ.	Полковникъ Джелалъ.
Майоръ Шкойновъ.	Майоръ Киазимъ.
Капитанъ Стефановъ.	Капитанъ Ремзи.
	Капитанъ Хакки.

Положението на войскитѣ за презъ периода на примирието се вижда отъ заповѣдьта № 38 отъ 24-и ноември 1912 година:

„Заповѣдъ по 2 а армия № 38.

Щабъ Мустафа-паша. Карта 1:126,000. 24/XI 1912 год. 1 часа 30 м. сл. пл.

Вследствие сключеното общо примирие за неопредѣлено време и съгласно заповѣдьта отъ Щаба на действующата армия № 51, заповѣдвамъ:

1. Линията на преднитѣ постове да се заема, както до сега.

2. За заемане главната отбранителна линия да се назначаватъ дижурни части, които да се разполагатъ както и преди примирието.

3. За да се дадатъ по-голѣми удобства и по-пълна почивка на войскитѣ, частитѣ отъ секторитѣ да се разполо-

жатъ въ дълбочина, както за целта се използуватъ близкитѣ задъ линията на обложението населени мѣста, а именно:

За частитѣ отъ южния секторъ да се използуватъ селата: Емирли, Ениоглу, Иеникьой, Татарькой, развалини чифликъ Салтаклии, Хандаплии, Кьормутъ, Доудж.росъ.

За частитѣ отъ западния секторъ: Каджкьой, Булдуркьой, Еспетлии, Седерлии, чифликъ Колаклии, развалини Коюнлии.

За частитѣ отъ северо-западния секторъ: Кемалъ, Дуванджа, Ахъркьой, Возганъ, Юскюдаръ, развалини Секюнъ, Бююкъ-Смайлча,, развалини Акъ-Бунаръ, Хаскьой.

На частитѣ отъ източния секторъ: Иеникьой, Енисикьой, Бююкъ-Дюлюкъ, Софуларъ, Кючюкъ-Софуларъ, Мусубейли, Демеранлии. Гебелеръ, Оглу-Паша, Хавса, чифликъ Абаларъ, Асатлии, Каракосумъ, Таракьой.

4. За всички части отъ сектора да има опредѣленъ квартиренъ районъ (участъкъ) и квартиритѣ на частитѣ въ бойната линия трѣбва да останатъ свободни до завръщането имъ на квартиритѣ.

5. Смѣната на частитѣ, които заематъ преднитѣ постове и главната бойна линия, да става по-пладне,

6. При разпредѣление на квартиритѣ на населенитѣ мѣста, задъ линията на обложението, да се има предвидъ, щото въ случай на прекжсване на примирието и започване на бойнитѣ действия, частитѣ да могатъ да заематъ мѣстата си не по-кжсно отъ едно денонощие.

7. Землянкитѣ и другитѣ построени полски удобства по линията на обложението трѣбва не само да се поддържатъ въ изправность, но, по възможность, и да се усъвършенствуватъ.

8. Размѣстването на обсадната артилерия да се извърши споредъ както е заповѣдано преди примирието.

9. Всички незавършени работи по укрепяването на линията на обложението да се продължатъ до свършването имъ Но, съгласно протокола на нашата и турската комисии, укрепяването на преднитѣ постове може да става отъ чачститѣ и за частитѣ на тѣзи постове."

X. Деятелность презъ времето на примирието.

Подготовителни работи за атаката на Одринъ. Съвета въ Кара-Агачъ.

Одринската крепость заема твърде важно положение на Тракийския операционенъ театъръ. Тази крепость владѣе всички пѫтища, които водятъ за Цариградъ. Една армия, която би си задала за задача да настѫпи къмъ Цариградъ и принуди Турция за миръ, не може да има успѣхъ дотогава, докогато не се разправи съ Одринъ, било чрезъ завземането му, било чревъ изолирането му, да го направи безвреденъ. Дотогава, докогато сѫществува Одринъ, операцитѣ на истокъ къмъ Цариградъ ще бѫдатъ всѣкога опасни и изложени на изненади по причина на несигурни съобщения. Артилерийската стрелба около Одринъ се чуваше много ясно въ Лозенъ градъ и на истокъ къмъ Чаталджа, и това тревожеше и безпокоеше, както Главната квартира така, и Командующитѣ другитѣ армии. Съ това само може да се обясни нервноста въ Главната квартира по случай събитията на 1-и и 2-и ноември по източния секторъ, страха отъ излазъ на гарнизона, както и частнитѣ запитвания отъ Командующитѣ и щаботѣ на другитѣ армии за положението около Одринъ. Командующиятъ 2-а армия още отъ мирно врѣме мислеше, че въ една война съ Турция трѣбва въ самото начало да се направи опитъ за едно бързо нападение на Одринъ, и само ако се не сполучи, т. е. ако крепостьта се намери напълно готова, да се прибѣгне къмъ блокада и обсадата. Известна до голѣма степенъ нехайностьта на турцитѣ, такъвъ опитъ можеше да сполучи и се завземе крепостьта още въ началото. За тази цѣлъ трѣбваше да се настѫпи бързо и направо къмъ целта по двата брѣга на р. Марица. Такива бѣха съображенията на Командующия армията, когато още на 3-и октомврий поиска да дасочи 9-а дивизия, като я премѣсти по на югъ и истокъ, по-близо до границата и обходи Сакара отъ югъ. Разноречивитѣ сведѣния за турскитѣ въоръжени сили и тѣхната групировка даваха понятие, че турцитѣ не сѫ още готови и се лутатъ, какво да предприематъ. Не може да се откаже, че съюзътъ на Балканскитѣ държави ги бѣше смутилъ. Основната идея за една война срещу турцитѣ трѣбва-

ше да бѫде съ бързи движения да се съкруши европейската имъ армия преди да пристигнатъ войски отъ Азия. Одринската крепость имаше за назначение да печели време, но за голѣмо съжаление турцитѣ не я държаха въ бойна готовность и не бѣха приложили, при всичко че имаха и време и възможность, по-модернитѣ системи за укрепяването ѝ. Къмъ това трѣбва да се добави, че турската армия далеко не представляваше турската армия въ войната 1877—78 година. Въ настоящето време тя страдаше отъ реорганизация и дезорганизация. Духътъ въ турската армия не сѫществуваше. Войната срещу гърцитѣ 1897 г. показа това, и ако турцитѣ излѣзоха победители, то бѣ защото имаха противъ себе си гърцитѣ. Пограничнитѣ инциденти отъ дълги години бѣха показали на всички наши погранични войски, че турската армия не е страшна за насъ. Всичко това налагаше на втората армия да бърза и стремливо да атакува Одринъ, и щѣше да сполучи. За това се изискваше само по-друга групировка и помалка разхвърленость на силитѣ. У насъ стана обратното; още отъ втория день заповѣдитѣ гласеха войскитѣ да се укрепяватъ на заетитѣ мѣста и, разбира се, случаятъ се изпустна, а турцитѣ се окупитиха. Следъ това вече трѣбваше да се търси другъ способъ. Още, когато на 28-и октомврий, Командующиятъ армията запита Главната квартира за 2-а дивизия и молбата му да се прати 2-а дивизия, той имаше предъ видъ атаката на Одринъ, съ открита сила, и предполагаше, че ако му се даде 2-а дивизия, да я прехвърли презъ Кулели-Бургазъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица и се яви на източния секторъ, гдето и да атакува. Не готовността на източния секторъ бѣ известна. Действията на Генералъ *Велчевъ* на 1-и — 2-и ноември откриха очитѣ на турцитѣ и тѣ вземаха мѣрки да усъвършенствуватъ системата на укрепленията и да изнесатъ предни позиции предъ главната позиция.

Съ една телеграма подъ № 1554 отъ 12-и ноември 10 ч. 30 м. пр. пл. и получена на 12/XI 10 ч. 35 м. сл. пл., Командующиятъ съединенитѣ армии известява отъ Ерменикьой, че 1-а и 3-а армии заематъ линията Тарфа, Еникьой, Езетинъ, Опасъ-Бургазъ съ дѣсно странично прикритие при Арнауткьой и лѣво при Ормани-Сербели. Моли да му се съобщи какво е положението на 2-а армия и какви сѫ изгледитѣ за падането на Одринъ.

На тази телеграма Командующиятъ 2-а армия отговори съ № 1754 отъ 13/XI 12 ч. 10 м. пр. пл., че Одринъ е блокиранъ, но изглежда, че падането му само съ блокада не е сигурно въ скоро време. Падането на крепостьта смѣта за възможно, ако се предприеме атака съ открита сила, но за това е нуждна поне още една дивизия. Какво мисли по тоя въпросъ Щабътъ на действующата армия, не му е известно. Ако бѫде усиленъ съ дивизията на *Ковачевъ* и нѣкои доброволч-

чески дружини (думата е за Македоно-Одринскитѣ бригади) щѣлъ да предприеме атака на източния фронтъ и предполага въ два-три дена да вземе крепостьта.

За да подсети Щаба на действующата армия, Командующиятъ 2-а армия на 13/XI въ 12 ч. 40 м. пр. пл., съ телеграма № 1755 запита, ако се предполага да се вземе крепостьта съ открита сила, да му се укаже съ кои войски ще бѫде усилена обсадната армия. За тази цель, независимо отъ туй, че му е необходимо да бѫде усиленъ поне съ една дивизия, нуждни били и редъ подготвителни мѣрки по премѣстване обсадната артилерия, което щѣло да изиска 5—6 дни време. Предприемането на подготвителнитѣ работи щѣло да предизвика жертви, които не би било желателно да се даватъ безъ опредѣлена цель. Желателно би било, ако се предполага атака съ открита сила, подготвителнитѣ работи, като подготвяне позициитѣ напредъ и размѣстване на артилерията по секторитѣ, да стане по-рано, та когато бѫде подкрепена, да може да пристѫпи веднага къмъ дѣло. По този въпросъ моли да бѫде освѣтенъ.

На това запитване отговоръ не се получи.

Главната квартира бѣ наредила, щото комуникационната линия на 1-а и 3-а армии да мине презъ Мустафа-Паша, по мостоветѣ на Тунджа за Лозенградъ и по-нататъкъ, а посетне се вземаха мѣрки да се подготви такава отъ станцията Караагачъ презъ Семенли (на Арда) за Ортакьой и Димотика. Както едната, така и другата бѣха трудни комуникационни линии по причина на отсѫтствието на добри пѫтища. По тѣзи линии се прекарваше всичкото прехранване на армиитѣ и по тѣхъ загинаха съ хиляди волове, биволи, коне и хора. Трудноститѣ можаха да изтърпятъ само българскитѣ безропотни селяни съ тѣхнитѣ още по-безропотни и непретенциозни добитъци. И ако армиитѣ не бѣха намѣрили оставени турски хранителни припаси, нашитѣ армии щѣха да загинатъ отъ гладъ. Съ атаката и превземането на Одринъ се откриваше комуникация по желѣзницата, и нашитѣ армии къмъ Чаталджа нѣмаше да търпятъ никакви лишения. Жертвитѣ, които щѣха да се дадатъ въ края на октомврий или въ началото на ноемврий и въобще преди примирието, не щѣха да бѫдатъ поголѣми, отколкото се дадоха презъ мартъ, и щѣха да бѫдатъ изкупени съ много политически и военни придобивки. Въ Лондонъ турцитѣ нѣмаше да си играятъ съ сключването на мира, за Одринъ не щѣше да става въпросъ, нѣмаше да се даватъ толкова жертви отъ продължителностьта на блокадата и ако Одринъ бѣше атакуванъ преди Чаталджа, последнята не щѣше да бѫде нашето нещастие. Следъ превземането на Одринъ, Чаталджа не можеше да утрае, защото моралния ефектъ отъ падането на Одринъ щѣше да бѫде съкрушителенъ за духа

на турската армия и когато предъ Чаталджа ние поставихме поне 50—60 обсадни орждия, които лесно щѣха да се превозятъ по желѣзницата, ефектътъ отъ атаката щѣше да бѫде другъ, ако работата дойдеше до атака на Чаталджа.

Шансове за сполука: турската армия въ Одринъ бѣ сѫщата презъ мартъ, както и презъ октомврий; презъ мартъ, може-би, намалена съ 2—3,000 души, но затова по-добре обучена и подтегната, презъ време на примирието. До примирието редифскитѣ дивизии бѣха почти и слабо подготвени и не така сплотени като войскови части. Турцитѣ бѣха изплашени и още въ самото начало шансоветѣ за здаване на крепостьта не сѫ били малки. Съпротивлението щѣше да бѫде все толкова, колкото и презъ мартъ.

Командующиятъ 2-а армия и неговитѣ близки помощници: Началникътъ на щаба, Началникътъ на инженернитѣ войски, Началникътъ на артилерията и всичкитѣ генералъщабни офицери бѣха до фанатизмъ увѣрени въ благоприятния изходъ на атаката. На първо време и въ войсковитѣ части бѣ сѫщата увѣреность, която въ последствие се разколеба, но която при атаката се прояви съ такава самоотверженость, както би била и въ октомврий или ноемврий.

Планътъ за действие на Главната квартира бѣ прекрасенъ по идея, но той не бѣ съобразенъ съ обстановката, и затова нашитѣ успѣхи при Селиолу, Люле-Бургазъ и Бунаръ-Хисаръ останаха безплодни. Следъ всѣки успѣхъ нашитѣ армии се намираха неспособни да преследватъ противника до пълното му унищожение по липса на хранителни и други припаси. Причината е, че комуникационната линия отъ Казълъ-Агачъ до армиитѣ вървеше по отвратителни междуселски пѫтища, по които никакъвъ обозъ не можеше да стигне на време. Главната квартира не съобрази, че войната се почва есенно време, когато дъждоветѣ не сѫ рѣдкость и пѫтищата ставатъ непроходими при най-малкия дъждъ. Това бѣ важно условие при съставянето на плана и при даннитѣ, които се имаха въ Щаба на армията, да се реши атаката на Одринъ съ открита сила още въ самото начало. Ако планътъ е разчитвалъ, че турцитѣ ще ни оставятъ толкова хранителни и фуражни припаси, колкото ние успѣхме да захванемъ, той е билъ строенъ на въздуха. Турцитѣ много добре можеха да унищожатъ всички. Ние предоставени да се хранимъ, както и бѣше разчетено, съ подвозъ, щѣхме още въ първия день да се намеримъ безъ храна, както това е, казватъ, било въ 3-а армия. Ето защо, повтаряме да кажемъ, че планътъ по идея бѣ добъръ, но несъобразенъ съ условията, които налагаха да се освободимъ по-скоро отъ Одринъ. Ние мислимъ, че ако имаше схватливость въ Щаба на действующата армия за положението, още следъ боя при Селиолу трѣбваше Балканската дивизия да бѫде усилена поне съ една бригада отъ 1-а ар-

мия и да се насочи право на Одринъ въ посока на Айвазъ-Баба, а въ това време цѣлата 2-а армия (8-а и 9-а дивизии) отъ западъ, и въ два-три дена най-много Одринъ не можеше удържа. Но какво може да се направи, когато душата на Главната квартира — Началникъ Щаба на армията — е израсълъ и се е възпиталъ въ страхъ отъ турската сила, въ която посока е и насочвалъ занятията съ офицеритѣ отъ генералния Щабъ.

Неудоволствието въ Щаба на 2-а армия бѣ голѣмо, за гдето не се предприе атаката и за това безъ стеснение се говореше и упрекваше Щабътъ на действующата армия, гдето имаше сжщо сторонници на атаката. Тия критики и изказвания на неудоволствията бѣха стигнали до Щаба на действующата армия, отгдето, най-сетне на 6/XII съ телеграма № 1723 отъ помощника на Главнокомандующия се съобщава до Командующи 2-а армия: „Назначава се комисия подъ Ваше председателство и членове: Генералитѣ Ценовъ, Вазовъ, Янковъ, Степановичъ; Полковницитѣ: Кушевъ, Загорски, Атанасовъ и Подполковникъ Русевъ, на която се възлага да проучи и се произнесе въ най-скоро време по следующитѣ въпроси: 1) можемъ ли съ тия артилерийски и инженерни средства, съ които разполагаме, да се допустне открита атака на Одринската крепость, ако общата обстановка позволи: 2) ако тази атака е допустнима, то да се изучи кой фронтъ представлява най-згодни условия. За тая цель какви средства, артилерийски и инженерни и колко войски ще бждатъ потрѣбни за атаката; 3) комисията да представи съ протоколъ своитѣ изучвания въ най-обстойна форма. Заседанията да почнатъ отъ 9-и този месецъ." Въ комисията станаха разисквания, които клонеха повечето къмъ осуетяване атаката съ открита сила. Дошлитѣ отъ Главната квартира лица бѣха снабдени съ сведения, които представляваха атаката за невъзможна. Имаше, обаче, въ комисията лица, които бѣха на мнението на Командуващия армията — за атаката. За да се убеди цѣлата комисия въ възможността на атаката, командующиятъ армията извика отъ позициитѣ артилерийския майоръ Недѣлчевъ — офицеръ, който познаваше Одринскитѣ укрепления, като четиритѣ си пръста и който знаеше всичката околна мѣстность. Майорътъ бѣ необходимъ на Командующия армията, за да убеди всички въ възможността на атаката. Следъ обсъждане всичкитѣ условия за и противъ атаката, комисията състави следния протоколъ:

Протоколъ. Комисията, назначена отъ Щаба на действующата армия съ телеграма № 1723 отъ 6-и декември т. г. въ съставъ: Председатель — Командующия 2-а армия, отъ Свитата на Негово Величество, Генералъ Лейтенантъ *Ивановъ*; Членове: Началникътъ на 2-а сръбска армия, отъ Свитата на Негово Величество, Генералъ *Степановичъ*, Генералъ-Майоритѣ: Инспекторътъ на артилерията въ действующата армия *Ценовъ*, военитѣ инженери и Инспекторътъ на Инженернитѣ войски *Янковъ*, Генералъ Губернаторътъ на гр. Лозенградъ *Вазовъ*; Полковницитѣ, артилерийски инженери: Началникътъ на артилерията въ 2-а армия *Кушевъ*, Началникътъ на обсадната артилерия *Загорски*, Началникътъ на инженернитѣ войски на 2-а армия, воененъ инженеръ *Атанасовъ* и Началникъ Щаба на 8-а Тунджанска дивизия, отъ Генералния Щабъ, Подполковникъ *Русевъ*, за да проучи и се произнесе по въпроситѣ: 1) може ли съ тия артилерийски и инженерни средства, съ които разполагаме, да се допустне открита атака на Одринската крепость, ако общата обстановка позволи и 2) ако тая атака е допустима, то да се изучи кой фронтъ представлява най-згодни условия за тая цель, какви средства, артилерийски и инженерни и колко войски ще бждатъ потрѣбни за атаката, като се събра въ гр. Свиленъ въ Щаба на 2-а армия, комисията въ заседанията си на 9, 10 и 11 декември тази година, подхвърли на подробно изучване възможността и допустимостьта при наличнитѣ условия, разнитѣ известни способи на атака на крепость и като обстойно проучи пехотнитѣ, артилерийски и инженерни средства на отбраната и атаката, всестранно обсжди тия средства и подробно изследва крепостнитѣ съоржжения на и предъ всичкитѣ сектори и подстжпитѣ, които водятъ къмъ тѣхъ, дойде до следующето заключение: а) завладѣването на крепостьта посредствомъ ненадейно нападение е невъзможно. Тоя способъ, който до 10-и октомврий т. г. е билъ възможенъ, въ втората половина на сжщия месецъ става почти невъзможенъ и особено следъ боевете на източния секторъ въ първитѣ дни на месецъ ноември, тъй като турцитѣ се окопитиха, а следъ това и окончателно усилиха въ фортификационно отношение съпротивлението на главната отбранителна линия съ предни позиции и телена мрежа, а линията на фортоветѣ — съ нови полски редути, сжщо усилени съ телена мрежа. б) Атаката, посредствомъ бомбардировката на градъ Одринъ, при всичко, че се знае за упадъка на духа въ войската и населението, не се призна за напълно подходящъ способъ, тъй като би изисквалъ голѣмъ запасъ отъ снаряди, разходването на който все пакъ не би обезпечилъ успѣха напълно. Обаче намери се за необходимо да се съгласува бомбардировката съ другъ по-действителенъ способъ за атака, какъвто бжде намеренъ, съ цель да се препятствува на съобщенията на противника, като се обстрелватъ най-важнитѣ и чувствителни центрове и артерии въ града. в) Постепената атака бѣ съвсемъ изключена, като никакъ неподходяща въ случая г) Комисията намира, че въ нашето положение и при нашитѣ условия и средства, най-подходяща ще бжде ускорената атака, по нѣкой сравнително по-благоприятенъ за подобна ата-

ка фронтъ. Тоя родъ атака при средствата, съ които ще може да се разполага, дава най-голѣма вѣроятность на успѣхъ. д) Намери се като най-подходящъ за атаката източният фронтъ отъ северо-източния секторъ, и то въ неговия (на източния фронтъ) северенъ участъкъ, гдето сравнителната сила на фортификационната система е по-слаба и атаката на който фронтъ, както артилерийска тъй и пехотна, пердставлява голѣмо премущество предъ другитѣ участъци. е) За произвеждане на тая атака съ пълна и голѣма вѣроятность на успѣха, комисията намери, че сжществующитѣ средства на обсаднитѣ войски сж недостатъчни, вследствие на което налага се усилването на тия средства съ пехота, артилерия и инженерни войски. ж) За избраната атака, обсадната армия, при най-голѣма икономия по другитѣ сектори и фронтове, не може да отдѣли повече отъ 24 пехотни дружини (3 бригада) срещу 30 турски, които неприятелъ би могълъ да съсрѣдоточи на източния фронтъ; наложително е, щото надмощието на пехотата да бжде поне въ 1 $^{1}/_{2}$ пжти. За тая цель е нуждна още една пълна пехотна дивизия, съ съответствующата си скорострелна артилерия, пионерна дружина, две скорострелни планински отдѣления и нѣколко отдѣлни картечни роти з) Отъ изучванията на артилерийскитѣ средства наши и на неприятела се указа, че у последния, по имеющитѣ се сведения, има съсрѣдоточени въ всѣки секторъ по около 60 орждия отъ голѣмъ калибъръ; освенъ това, неприятелтъ би могълъ да съсрѣдоточи на атакуемия фронтъ още около 70 орждия голѣмъ калибъръ отъ крепостния си артилерийски резервъ, или всичко около 130 орждия голѣмъ калибъръ. Срещу това обсадната армия би могла да съсрѣдоточи 80 разни видове отъ голѣмъ калибъръ орждия и 30 полски гаубици отъ дивизионната артилерия, или 110 орждия, отъ които най-малко 6 орждия отъ голѣмъ калибъръ трѣбва да се оставятъ срещу неатакуванитѣ сектори, следователно, за атакувания фронтъ ще останатъ 104 орждия. Тѣзи орждия би могли да се считатъ за достатъчни, предъ видъ обхващающето положение на нашитѣ батареи, възможностьта да се обстрелватъ неприятелскитѣ такива продолно и заттилно, знание точното разпредѣление на неприятелскитѣ батареи и разтоянието до последнитѣ и сравнително по-голѣмата мощь на нашитѣ орждия ;но за по-бързъ успѣхъ и по-голѣма увѣреность въ успѣха, ще трѣбва да се усили обсадната артилерия съ корострелни гаубици отъ 1-а и 3-а армия."

Този протоколъ биде още сжщия день представенъ въ Щаба на действующата армия.

Помощникътъ на Главнокомандующия съ телеграма № 1919 отъ 13-и декемврий заповѣда: Съгласно инструкцията за действията подъ крепоститѣ, представете въ непродължително време подробенъ планъ за ускорената атака на избрания участъкъ.

Сжщия день Командующиятъ армията бѣ предприелъ обиколка на секторитѣ, съ цель да рекогнисцира мѣстата, гдето ще се разположи обсадната артилерия. Горната телеграма се получи въ пжтуването. При тази обиколка Командующиятъ армията се придружаваше отъ Началника на артилерията, Началника на обсадната артилерия, Началника на инженернитѣ войски и Началника на оперативната секция отъ щаба на 2-а армия. При тръгване бѣ разпоредено да се присъединятъ къмъ Командующия армията въ с. Акъ-Бунаръ, на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, първия надлеженъ пунктъ, заведующиятъ инженерната часть въ източният секторъ подполковникъ Добревски и Началникътъ на гаубичното отдѣление Майоръ Недѣлчевъ. При пристигането въ Акъ-Бунаръ, военният инженеръ отъ източният секторъ доложи, че въ северния участъкъ на сектора нѣма мѣсто за никаква обсадна артилерия. Това известие изненада Командующия армията. Сутриньта пристига Майоръ *Недѣлчевъ*, къмъ когото Командующиятъ армията се обръща съ запитване върху докладваното по-рано отъ него и това, което се докладваше сега отъ инженера. Майоръ *Недѣлчевъ* бѣше малко сюрпризиранъ и заяви, че по неговата оценка мѣста за артилерия мма. При всичко, че сутриньта имаше гжста мъгла, тръгна се отъ Акъ-Бунаръ право на югъ, водени отъ Майоръ *Недѣлчевъ*. Къмъ 10 ч. пр. пл. мъглата се вдигна и при огледъ на мѣстото, гдето сетне се поставиха обсаднитѣ батареи, се оказа, че има мѣста за много батареи. Тамъ вече имаше една поставена порано. Тази рекогнисцировка, ако и повърхностна, убеди още повече Командующия армията въ успѣха на атаката. На следующитѣ дни, т. е. 14-и и 15-и декемврий, Командующиятъ армията прегледа мѣстата около Баларъ-Сыртж, чифликъ Кюшелъ, висотата 589 и се установи, че мѣста добре дефилирани има, само че подвозътъ на артилерията трѣбва да става ноще, за да не бжде забелезана отъ противника.

На 16-и ноем. Командующиятъ армията замина презъ новопостроения на р. Марица мостъ, южно отъ Одринъ при с. Умуръбей, за южния секторъ, като възложи на началницитѣ на инженернитѣ войски, полковникъ *Атанасовъ*, на обсадната артилерия полковникъ *Загорски*, който оставаше за Началникъ на артилерията при 2-а армия, тъй като досегашният полковникъ *Кушевъ*, отиваше за такъвъ въ 4-а армия, спомогнати отъ Майоръ *Недѣлчевъ* и полковникъ *Добревски*, да изучатъ подробноститѣ по разположението на обсадната артилерия. Изучванията на тѣзи офицери бѣха основата за окончателното разработване на плана за атаката. Тѣзи изучвания сж изложени и въ наредбитѣ по армията, за които ше се каже по-долу.

Горното се счете на нуждно да се изложи, защото мнозина, които вече писаха по блокадата и атаката на Одринъ, предаватъ невѣрно нѣкои факти.

На 17-и ноември Командующиятъ 2-а армия се завърна отъ обиколка и на 20/XII съ рапортъ № 2670 представи въ Щаба на действующата армия следующитѣ съображения за действията по завладѣването на Одринската крепость съ ускорена атака:

1. „По вѣроятностьта на успѣха, по възможностьта да се добиятъ решителни резултати, по достжлностьта къмъ фортовата линия, по близостьта на последната до вжтрешностьта на крепостьта, по сравнителната леснота за подготвяне и изпълнение на атаката, източниятъ фонтъ на Одринската крепость представлява най-голѣми изгоди. Атаката се представлява да бжде съ голѣма вѣроятность за успѣхъ, ако решителниятъ ударъ на източния фронтъ се насочи на северо-източния му жгълъ, а именно на форта Айвазъ-Баба съ съседнитѣ нему фортове: на югъ до Кестенликъ включително и на западъ до Ташъ-Табия включително. На останалата часть, отъ източния фронтъ, ще се води сжщо атака, за да се държи противникътъ въ неизвестность, относително решителния пунктъ, а сжщо и за да се прикове на мѣстото си. Обаче тѣзи действия ще иматъ демонстративенъ характеръ. На всички останали фронтове ще се водятъ демонстративни действия, които трѣбва да бждатъ започнати преди решителнитѣ действия на източния фронтъ. Демонстративнитѣ действия по цѣлата линия на обложението, които ще предшествуватъ и придружаватъ решителната атака, ще иматъ за главна задача да отвличатъ вниманието на противника и да приковаватъ на мѣстото войскитѣ му на разнитѣ фронтове, като го държатъ въ напрегнато състояние по цѣлата фортова линия. Тѣ ще се изразятъ главно въ следующето: на южния секторъ, съ заемането на Памукъ-Сыртж и висотитѣ Токатъ-Баиръ и въ бомбардирането на Карагачъ; на западния секторъ, въ завладѣването източнитѣ склонове на Папазъ-Тепе; на северо западния секторъ, въ завладѣването на чифлика Екмекчикьой и въ обстрелване Шейтанъ-Тарла и Карагьозъ — Тарла; на източния секторъ, въ обстрелване мостоветѣ и складоветѣ и въ бомбардирането на града.

2. Атаката на източния фронтъ ще се развие вѣроятно въ две денонощия и ще се състои: 1) въ атакуването и завладѣването на преднитѣ позиции на противника на линията Маслакъ, Сапунджиларъ, Енисерджи, Бегчили, Ески-Кумлукъ, Хелваджи-Бекчели, Мезаръ-Тепе. Следъ завладѣването на тази линия, частитѣ ще се зацепятъ на удобнитѣ за дийствия пунктове, ще се окопаятъ тамъ, като за цельта използуватъ главно нощната тъмнина; полската артилерия и гаубичнитѣ батареи ще излѣзатъ на позиция на завладѣната линия; 2) въ атакуване и завладѣване фортовата линия на източния фронтъ, като решителниятъ ударъ се произведе на северо-източния жгълъ (Айвазъ-Баба), както се каза по горе. Тѣзи действия ще се произведатъ и завържатъ вѣроятно на втория день, но не е изключена възможностьта да се постигне решителенъ успѣхъ още въ първото денонощие на атаката. Следъ завладѣването на главната фортова линия на източния фронтъ или на атакувания решителенъ участъкъ, ще се употрѣбятъ всички усилия и средства, за да се задържатъ частитѣ тамъ, понеже е допустимо, че съ своя резервъ или съ войски отъ другитѣ фронтове противникътъ ще се опита да контра-атакува. Най-сигурното средство за задържане завладѣния източенъ фронтъ се явява бързото и безогледно изваждане тамъ на позиция полската артилерия, гаубичнитѣ батареи и картечницитѣ.

3. *Действията на обсадната артилерия.* За противодействие и парализиране артилерийския огънь отъ фортовата линия, за разрушение на закритията и изкуственитѣ препятствия и за облекчаване на щурма, по-голѣмата часть отъ обсадната артилерия се разпредѣля и поставя на позиции по начинъ, щото да може да действува съ концентриченъ и най-действителенъ огънь противъ източния фронтъ и главно противъ атакуемия участъкъ (споредъ приложената наредба за разпредѣлението на обсадната артилерия и указания целитѣ на всѣка една група). Като косвенно, но твърде ефикасно средство за успѣха на атаката, се явява бомбардирането на града. Отъ сведенията, добити досега, се установява, че ефектътъ отъ бомбардировката е билъ много по-голѣмъ, отколкото се очакваше. Всички дезертьори еднакво твърдятъ, че ако бомбардировката продължаваше още единъ два дена, то населението, което заедно съ бѣжанцитѣ достига до 150,000 души, се е готвело да упражни насилие надъ коменданта, за да го принуди да предаде крепостьта. Бомбардирането силно е разклатило духа и на гарнизона. Ето защо, твърде е желателно да се захванатъ часъ по-скоро бойнитѣ действия, за да се продължи бомбардирането, като подготвително за атаката средство, което при сегашното състояние на гарнизона, може даже самото да доведе до решителни резултати, понеже гладътъ, болеститѣ и мизерното състояние на населението и на гарнизона сж твърде много подкопали духа и надеждата за благоприятния изходъ съ отбраната на крепостьта.

4. *Инженерни работи.* Инженернитѣ работи за унищожаване препятствията, за отваряне прелези и пр., сж изложени отдѣлно въ приложения проектъ за наредба.

Необходимото количество войски и разпредѣлението имъ. На участъка, между лѣвия брѣгъ на р. Марица и Кара-Баиръ

ще се остави да действува само находящиятъ се и сега тамъ коненъ отрядъ, къмъ който ще се придаде и конниятъ полкъ на Дунавската сръбска дивизия. На участъка отъ Кара-Баиръ до Шарапъ-Иолу (Червената звездичка, южно отъ буква „Ш") е необходима, най-малко, една пехотна бригада. За действия на участъка отъ Шарапъ-Иолу, включително до Провадийската рѣка включително (решителната атака) сж необходими, сжщо не по-малко отъ две пехотни бригади въ бойна часть, задъ които въ маневрирующи войски на този участъкъ трѣбва да има не по-малко отъ една (третя) пехотна бригада. На северния участъкъ, отъ фронта между рѣката Тунджа и Провадийската рѣка, трѣбва да действува сжщо не по-малко отъ една бригада. Въ общъ резервъ трѣбва да се остави, най-малко, единъ пехотенъ полкъ, но предъ видъ малкия съставъ и несолидностьта на полковетѣ отъ 11-а дивизия, по-добре е този резервъ да бжде една бригада. Или всичко сж необходими 6 пехотии бригади — 12 полка — 48 дружини. Сега на източния секторъ има по една бригада отъ 8-а и 9-а дивизии. 3 полка отъ 11-а сборна дивизия, или всичко 28 дружини. Следователно, за атаката на източния фронтъ, войскитѣ тамъ трѣбва да се усилятъ още съ най-малко 20 дружини — 5 полка. Необходими сж още полски гаубични с. с батареи, 2—3 с. с планински батареи, които да придружаватъ пехотата, а сжщо поне още 2 картечни роти, освенъ тѣзи отъ състава на частитѣ.

6. *Действията за подготовката и изпълнението на атаката въ общи чърти.* Какъ ще се развиятъ действията и какъ ще се изпълни самата атака, не може точно да се установи, нито да се предвиди въ всички подробности. Това ще зависи отъ обстоятелствата и главно отъ действията на противника. Бомбардирането на града и обстрелването на складоветѣ, казармитѣ и пр., ще се започне веднага, щомъ се съобщи за дена и часа за подновяване бойнитѣ действия. Колкото попродължително време това бомбардиране предшествува самата атака, толкова повече се облегчава успѣхътъ ѝ. При това, въ време на демонстративнитѣ действия и на самата атака, бомбардирането ще продължи най-усилено, като се обстрелватъ и съобщителнитѣ артерии, вжтре въ крепостьта. Демонстративнитѣ действия отъ цѣлата блокадна линия ще предшествуватъ съ едно денонощие началото на решителната атака на източния фронтъ и ще продължаватъ въ време на тази атака. Атаката ще се подготви и придружава съ силенъ огънь отъ обсадната и полската артилерия така: първоначално огъньтъ на полската артилерия ще се съсрѣдоточи преимуществено върху преднитѣ позиции, а огъньтъ на обсадната и гаубичната ще се разпредѣли по начинъ, щото да се парализира огъньтъ на фортовата линия и подготви решителната атака. Въ време на артилерийската подготовка, пехотнитѣ части, надлежно разпредѣлени и насочени, ще настжпятъ напредъ, като изходното си положение частитѣ ще заематъ преди разсъмване. Атаката на преднитѣ позиции ще се произведе по възможность ненадейно за противника. Ако преднитѣ позиции се заематъ отъ значителни неприятелски сили и ако последнитѣ упорно се съпротивляватъ тамъ, то, следъ изтласкването имъ, се явява възможно и наложително незабавното напредване къмъ фортовата линия по петитѣ на отстжпающитѣ неприятелски части. Ако ли противникътъ своевременно напусне преднитѣ си позиции, което е по-вѣроятно, то атакующитѣ части предварително ще се затърдятъ тамъ и само следъ това ще предприематъ решителната атака на фортовата линия. Пехотата ще бжде разпредѣлена и насочена по начинъ, щото за всѣка атакующа часть отъ преднята линия да има точно опредѣленъ и ясно указанъ обективъ. Понеже и атаката на фортовата линия трѣбва да се произведе съ най-енергиченъ натискъ, то задъ всѣка атакующа часть трѣбва да има достатъчно поддържки, които постоянно да я усилватъ и тласкатъ напредъ.

7. Понеже мѣстностьта предъ източния фронтъ е доста пресѣчена и представлява сериозни затруднения за ориентиране, то желателно е, частитѣ, които ще бждатъ назначени да усилятъ състава на войскитѣ на източния секторъ, да бждатъ на мѣстото си два-три дена по-рано отъ дена на атаката, за да иматъ необходимото време да се запознаятъ съ мѣстностьта и съ обективитѣ, противъ които ще действуватъ."

ПЛАНЪ
за

Употрѣбление на артилерията при атаката съ открита сила на Източния секторъ отъ Одринската крепость.

§ 1.

Атаката на Източния секторъ би имала за цель главно:

а) Превземането на линията предни позиции, която се намиратъ източно отъ фронта Айвазъ-Баба—Кавказъ-Табия, а именно: *Маслака, Сапунджиларъ, Ени Серджи, Бекчили,Ески Кумлукъ и гребенитѣ*, които отъ послѣднитѣ два пункта се спущатъ къмъ югъ и юго-западъ.

б) Превземането на предната позиция, разположена източно отъ фронта Айвазъ-Баба, Айджи-Иолу, а именно: *Кушъ-Тепе, Кара-Баиръ* и неговиятъ гребенъ *Софуларъ-Бурну*.

в) Произвеждане проривъ въ фортовия поясъ чрезъ превземането фортоветѣ: *Айвазъ-Баба, Айджи-Иолу и Кестенликъ*.

г) Неутрализиране на фортоветѣ Куру-Чешме и Ташъ Табия.

§ 2.

За атаката на тѣзи позиции и пунктове, като се остави полската артилерия къмъ своитѣ части, обсадната артилерия и полскитѣ 12 с. м. гаубици ще образуватъ три голѣми групировки: *Северна, Източна и Южна.* Съставътъ, назначението и мѣстоположението на батареитѣ е показано въ тукъ приложената наредба № 14 по артилерийската часть.

Главнитѣ наблюдателни пунктове ще бждатъ на Босъ-Тепе, Кара-Юсувъ—Тепе и звездичката въ квадрата 17.III. Наблюденията отъ тѣзи пунктове ще се допълнятъ съ показанията на двата балона, разположени: единиятъ на югъ отъ Акъ-Бунаръ, а другиятъ западно отъ Гебилеръ и отъ показанията на запасния наблюдателенъ пунктъ, разположенъ на Синчу-Тепе (квадратъ 3.И.) на северъ отъ Сарай-Акъ-Бунаръ.

§ 3.

Атаката на линията Маслака—Сапунджиларъ—Енисарджи—Бекчели—Ески—Кумлукъ и гребенитѣ, които отъ последнитѣ два пункта се спущатъ на югъ и югозападъ.

Съ колкото е възможно по-ограничено число орждия ще се произведе предварително престрелка противъ по-важнитѣ пунктове и гребени за опредѣление даннитѣ на стрелбата. Следъ това, действието на артилерията презъ разнитѣ фази ще се развие по следующия редъ:

При подготвянето на атаката ще се има за цель: а) да се накара да млъкне артилерията на главната отбранителна линия чрезъ пречене на прислужницитѣ да действуватъ при орждията и случайно чрезъ демонтиране нѣкои отъ тѣхъ: б) да се обстрелватъ енергично центроветѣ на съпротивлението съ целъ да се направи възможно тѣхното превземане.

За достигане тая целъ, артилерията ще се употрѣби така: 15 с. м. дълги орждия отъ северния участъкъ ще анфилиратъ съ шрапнеленъ огънь фортофата линия и нейния тилъ, като обстрелватъ батареитѣ, които поддържатъ предниттѣ позиции и на които положението, независимо отъ направенитѣ до сега разрушения, ще се опредѣли, като се застави противника чрезъ лъжливи атаки, да ги демаскира, а 12 с. м. дълги орждия отъ сжщия участъкъ ще анфилиратъ, за сжщата цель, самитѣ предни позиции. Тѣхното действие ще се допълни и отъ действието на полската артилерия, принадлежаща на частитѣ въ атакуемитѣ участъци.

Естествено, противникътъ, който заема фронта Айвазъ-Баба—Ташъ-Табия, ще иска да попречи съ своята артилерия на нашитѣ батареи отъ северния участъкъ да изпълнятъ казаното по-горе назначение; противъ неговитѣ батареи ще бжде насоченъ анфиладния огънь на дългитѣ 12 с. м. гаубици и най-после огъня на полски орждия, разположени въ северния участъкъ.

За подготовката на атаката на самитѣ укрепени пунктове на предниттѣ позиции, ще се обстрелватъ тѣзи пунктове съ фугасни гранати отъ 15 с. м. гаубици, разположени въ източния участъкъ; действието на тѣзи гаубици ще се допълни съ действието на 12 с. м. с. с. гаубици, ако такива бждатъ дадени отъ 1-а и 3-а армии и на които мѣстото въ източния участъкъ отъ сега ще бжде опредѣлено.

Съ фугасни гранати ще се обстрелватъ сжщевременно и върха Кушъ-Тепе, височината, отбелезана съ звездичка между Кушъ-Тепе и Маслака, понеже тѣзи пунктове, ешалонирани на северъ отъ Маслака, при атакуването му, енергично би го поддържали.

Атаката на прѣдната линия ще започне щомъ замлъкне неприятелската артилерия отъ фортовата линия и когато атаката на предниттѣ позиции е достатъчно подготвена.

Ако отведнъжъ не могатъ да се вематъ всичкитѣ опорни предни пунктове, включени въ зоната на атаката, — било, че не сж могли да бждатъ накарани да млъкнатъ орждията, които ги поддържатъ, било по други причини, ще се настжпва прогресивно, като се използватъ придобититѣ изгоди, за да се прогонятъ чрезъ пехотенъ и артилерийски огънь защитницитѣ на незаетитѣ още предни пунктове. За достигане тая цель, ще се практикува тѣсна свързка между пехотата и артилерията.

Щомъ се прогони противника отъ предниттѣ пунктове, веднага се заематъ и приспособяватъ за действие противъ отбраната и се изнася напредъ полската и планинска артилерия.

Понеже въ тоя моментъ, заетитѣ предни пунктове ще бждатъ подхвърлели на силния огънь отъ скрититѣ батареи на отбраната, които може би до тогава не сж били обстрелвани, то едновременно съ работата на пехотата — бързо да се окопае за осигуряване заетата позиция, артилерията ще съсрѣдоточи огъня си по тѣзи батареи, било като ги обстрелва анфиладно, било фронтално. Тая задача ще се възложи на дългитѣ орждия отъ северния и източния участъци и на 15 с. м. и 12 с, м. гаубици отъ последния участъкъ. За откриването на неприятелскитѣ скрити батареи, независимо отъ главнитѣ наблюдателни пунктове, е организирана наблюдателна служба отъ балонитѣ и отъ в. Синчу-Тепе, отъ който може да се наблюдава тила на източния секторъ.

§ 4.

Заемането на Кушъ-Тепе, Кара-Баиръ и неговиятъ гребенъ Софуларъ-Бурну.

Подготвянето на атаката имъ ще стане едновременно съ подготвянето на атаката на преднитѣ пунктове, за които се говори по-горе.

Понеже северния край на Маслака, височината западно отъ него (отбелезана съ звездичка) и Кушъ-Тепе се намиратъ на една права линия, която съединява батареята № 58 съ форта Ташъ Табия, то тая лиия ще се анфилира съ 12 с. м. дълги орждия, разположени въ източния участъкъ, а подготвянето на тѣзи пунктове за непосредственна атака ще стане чрезъ обстрелване съ фугасни гранати и шрапнеленъ огънь отъ 12 с. м. и 15 с. м. гаубици, разположени на източния участъкъ. Това обстрелване ще върви последователно така: *Маслака*, височината съ звездичката и *Кушъ-Тепе*.

Анфилирането на *Софуларъ-Бурну* ще се извърши едновременно съ анфилирането на Маслака и отъ сжщитѣ батареи, които анфилиратъ последния гребенъ, а лъкъ фронталното му обстрелване съ фугасни гранати и шрапнеленъ огънь ще става преди и при атаката на Маслака и отъ сжщитѣ гаубични батареи, които сж разположени въ източния участъкъ.

Касателно атаката и заемането на тая позиция, ще се има предвидъ сжщото, което се каза по-горе въ § 3-и.

§ 5.

Атаката на фортовата линия Айвазъ-Баба — Айджи-Иолу — Кестенликъ

Подготовката на атаката на тая линия ще се извърши:

а) чрезъ анфилиране на фронта Айвазъ-Баба — Кестеликъ; това ще се извърши отъ 15 с. м. Д/30 орждия, разположени въ северния участъкъ.

б) Чрезъ обстрелване задъ фортовото пространство, което се намира задъ фронта Айвазъ-Баба — Кестенликъ; това ще се извърши отъ 12 с/м. орждия на северния участъкъ и отъ 12 с/м. с. с. гаубици (3 батареи) отъ източния участъкъ.

в) Чрезъ действие противъ гребневитѣ батареи на неприятеля, противъ полскитѣ му батареи и противъ неговитѣ картечници; това ще се извърши отъ полската и планинска артилерия, които могатъ вече значително да се вдигнатъ напредъ, като застанатъ на заетитѣ предни позиции.

г) Подготвяне атаката на фортоветѣ: *Айвазъ-Баба, Айджи-Иолу и Кестенликъ*; това ще се извърши отъ Гаубичнитѣ батареи по следующия начинъ:

Противъ Айвазъ Баба ще действува 2 — 15 с/м. гаубични батареи отъ северния участъкъ.

Противъ новото укрепление, югоизточно отъ Айвазъ-Баба — 2 — 15 с/м. гаубици отъ източния участъкъ.

Противъ Айджи-Йолу — 2 — 15 с/м. гаубични батареи, сжщо отъ източния участъкъ.

Противъ Кестенликъ — 3 — 12 с/м. гаубични батареи отъ източния, или южния участъкъ.

Извършване на атаката. Щомъ млъкнатъ неприятелскитѣ батареи, щомъ чрезъ шрапнелния огънъ на орждията и гаубицитѣ се заставятъ защитницитѣ да се скриятъ, като напуснатъ брустверитѣ си, безъ да се чака направата на прелези отъ артилерийския огънь презъ препятствията, колонитѣ настжпватъ чрезъ последователни скокове. Турятъ се въ дѣло всичкитѣ носими средства за преминаване препиятствията и войскитѣ се хвърлятъ въ атака.

§. 6.

Неутрализиране фортоветѣ: Ташъ-Табия и Куру-Чешме.

Първиятъ фортъ и интервалътъ Айвазъ-Баба — Ташъ-Табия ще бждатъ неутрализирани чрезъ съсрѣдоточването, отъ една страна, на анфиладния огънь отъ 12 с/м. орждия, разположени на изтачния участъкъ а отъ друга страна, отъ гаубичнитѣ батареи на северния участъкъ, а отъ трета страна, отъ огъня на 15 с/м. дълги орждия, сжщо разположени въ северния участъкъ.

Вториятъ фортъ (Куру-Чешме) ще се неутрализира отъ гаубичнитѣ 12 с/м. батареи, 12 с/м. Д/25 батареи и отъ полскитѣ батареи, находящи се на южния участъкъ.

§ 7.

При атаката на казаната въ § 5. фортова линия, участъкътъ на югъ отъ форта Кестенликъ ще се обстрелва енергично отъ находящата се срещу тоя участъкъ артилерия.

§ 8.

При извършване на горнитѣ действия, бомбардирането на града Одринъ ще продължава съ 4—15 с/м. Д/30 орждии.

На сжшитѣ орждия ще се възложи да обстрелватъ и предполагаемия наблюдателенъ пунктъ на коменданта на крепостьта, какъвто е стария фортъ № XVIII и др.

Приложение: наредба № 14.

Началникъ на Артилерията на 2-а Армия,
Артилерийски Инженеръ,
Полковникъ: *Загорски.*

НАРЕДБА
по
II АРМИЯ
№ 14.

18 декември 1918 година градъ Мустафа паша.

По артилерийската часть.

Въ допълнение на телеграмата № 2535 Командующиятъ армията заповѣдва:

1. Обсаднитѣ батареи, които отиватъ за източния секторъ, да заематъ тамъ позиция и да се устроятъ съгласно тукъ приложената таблица.

2. Предвидъ уязвимостьта на обсаднитѣ батареи, съсрѣдоточени на известни и при това близо до неприятелскитѣ линии зони, началникътъ на източния секторъ и началникътъ на инженернитѣ войски *да вематъ нуждитѣ мѣрки за предпазване батареитѣ отъ изненади и вилазки. Въ това отношение особенно внимание да се обърне върху северния участъкъ на източния секторъ.*

3. Парковитѣ батареи да се разположатъ така: за обсаднитѣ батареи, които ще заематъ позиции въ северния участъкъ на източния секторъ — въ село Акъ-Бунаръ, а за тѣзи обсадни батареи, които ще бѫдатъ разположени на изтокъ отъ фортовата линия Айвазъ-Баба — Кавказъ Табия въ село Гибелеръ.

4. При всѣка батарея да има двудневенъ, а въ груповитѣ погреби — тридневенъ запасъ бойни припаси.

5. Предвидъ на промѣнностьта на количеството на превознитѣ средства, срокъ за готовностьта на обсаднитѣ батареи за откриване огънь не се опредѣля, обаче, като иматъ предвидъ важностьта да бѫдатъ тѣзи батареи готови колкото е възможно по-скоро, началницитѣ на секторитѣ да турятъ за тая цель въ дѣло всичкитѣ си средства и усилия. За сѫщата цель началницитѣ на секторитѣ да дадътъ въ разпореждането на обсадната артилерия и превознитѣ средства на полскитѣ паркови батареи.

6. Земленитѣ работи по постройката на батареитѣ да се извършватъ отъ пехотинцитѣ, а останалитѣ отъ артилериститѣ и пионеритѣ.

7. Началникътъ на пионернитѣ войски, въ споразумение съ началника на обсадната артилерия, да си устрои задъ мѣстостроението на батареитѣ, инжинерни складове на материяли и инструменти.

8. Началникътъ на източния секторъ, като има предвидъ разположението на обсаднитѣ батареи, да се разпореди за изнасянето полскитѣ батареи предъ обсаднитѣ и за приготвянето мѣста за тѣхъ и запасни такива при по-нататъшното развитие на действията.

9. Началникътъ на инженернитѣ войски, въ споразумение съ началника на обсадната артилерия, да се разпореди за устройството на телефонно съобщение между началника на артилерията въ сектора и съ неговитѣ подведомствени — началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ.

Началникъ на обсадната артилерия,

Артилерийски инженеръ,

Полковникъ: (п.) *Загорски.*

ТАБЛИЦА

Къмъ наредба № 14.

За назначението на разположението на обсаднитѣ батареи.

Название на сектора.	Участъкъ.	Нач. артил. въ участъка	Наименование и състава на частьта.	Назначението на частитѣ	Мѣсто-разположението.	Кои части да работятъ
Източенъ	2-а бригада	Включановъ	*1-а група* Три 12 см. Д/28 батареи отъ Соф. крепостенъ батальонъ 12 ор.	Да анфилиратъ главната отбранителна линия Айвазъ Баба, Айджи-Иолу Кестенликъ-Табия и пр. до предѣлната далечина. Да анфилиратъ преднитѣ позиции предъ тази линия — Маслака и позициитѣ западно отъ него. Да обстрелватъ интервала Маслака, Ташъ-Табия включително.	Въ квадратитѣ 5. Ф. и 5. Х. отъ лѣво къмъ дѣсно по реда на означената въ 4 графа нумерация на групитѣ.	2-а бригада
Източенъ	2-а бригада	Подполковникъ Включановъ	*2-а група* Една 15 см. Д/30 батарея отъ Соф. креп. бат. 4 ор. Две 15 см. Д/30 бат. отъ Шумен. ския креп. батальонъ, 6 орждия.			
Източенъ	2-а бригада	Подполковникъ Включановъ	*3-а група* Една 15 см. гаубична батарея отъ Софийския кр. батальонъ 4 ор. Една 15 см. гаубична батарея отъ Шуменския кр. батальонъ. 4 ор.	Да обстрелва главно интервала—село Хасанъ - Ага, Каялъкъ табия включително.		
Източенъ	2-а бригада	Подполковникъ Включановъ	*отдѣлна батарея* 12 см. Д/28 отъ Шумен. креп. батальонъ. 4 ор.	Да обстрелва интервала Инжирлика, Ташъ-табия включително.	На сегашната позиция.	

Източенъ	отдѣлна бригада	Включановъ	*1-а група* 12 см. Д/30 батареи отъ Соф. крепостенъ батальонъ 4 орждия.	Да бомбардира града и при нужда да обстрелва интервала—батареитѣ № 44 и № 57 включително.	Едната на сегашната позиция, а другата до нея.	3-а бригада
Източенъ	отдѣлна бригада	Включановъ	*Отдѣлна батарея* 12 см. Д/28 отъ Шуменския крепостенъ бат. 4 орт.	Да анфилира фортовата линия Айвазъ Баба, Каялж-Табия до предѣлната далечина и да обстрелва интервала р. Провадийска, северно отъ Ташъ-Табия — форта Кестенликъ включително.	На ската северозападно отъ Мусу-Бейли квад № 12.III.	3-а бригада
Източенъ	отдѣлна бригада	Включановъ	*2-а група* Една 12 см. Д/30 батарея отъ Соф. крепостенъ батальонъ 2 орждия.	Да анфилира фортовата линия, Айвазъ Баба, Каялъкъ Табия до предѣлната далечина и обстрелва интервала р. Провадийска, северно отъ Ташъ-Табия, батареята № 49 включително и при нужда да бомбардира града.	На сегашнатап озиция	3-а бригада
Източенъ	отдѣлна бригада	Включановъ	Една 12 см. Д/30 батарея отъ Шуменския креп. батальонъ 4 ор. Една 12 см. Д/30 батарея отъ Соф. крепостенъ батальонъ 4 ор.	Да анфилиратъ фортовата линия Айвазъ Баба, Каялъкъ-Табия до прѣделната далечина и обстрелватъ интервала р. Провадийска, северно отъ Ташъ-Табия, форта Кестенликъ включ.	До поменатата погоре батарея, квад № 12. III	3-а бригада
Източенъ	отдѣлна бригада	Включановъ	*3-а група* Две 15 см. гаубучна батарея отъ Соф. креп. батальонъ 8 ор.	Да обстрелва интервала р. Провадийска, североизточно отъ Ташъ-Табия, Колибитѣ югоизточно отъ Илдъзъ-Табия включително.	На ската северозападно отъ 12 см. Д/30 група, квадратъ 11.III	3-а бригада
Източенъ	отдѣлна бригада	Включановъ	*4-а група* 2-а 15 с/м. гаубична батарея отъ Шуменския крепотенъ бат. 8 ор.	Да обстрелватъ интервала р. Провадийска, Илдъзъ-Табия включително.	Въ долината на кв. 11 Ч. ю. и отъ названието р. Провад.	3-а бригада

Северо-западенъ, юженъ, Източенъ. Западенъ, северенъ, юженъ.	*Група*			Батареитата отъ 1-а бригада прислуга
	Две 12 см. батареи отъ Соф. креп. баталионъ 6 ор.	Да обстрелватъ интервала — батарея № 56, форта Кестеликъ включително.	На позиция на която ще имъ се укаже отъ Н-а на артил. въ участъка.	
	Отдѣление			
	12 см. гаубично скорострелно отъ 2 батарея 8 ор.	Да обстрелватъ преднитѣ позиции срещу южния участъкъ, включително Сапунджиларъ-баиръ		
	Отдѣление			
	12 см. гаубично нескорострелно отъ 3 батарея 18 орждия.		Сѫщо	
	Отдѣлна батарея			
	12 см. Д/30 отъ Шуменския крепостенъ баталионъ 2 орждия.	Което й бѣ дадено по-рано и да обстрелва с. Карагачъ.	На досегашната й позиция.	
	Отдѣлна батарея			
	12 см. Д/28 отъ Шуменски крепостенъ баталионъ 2 орждия.	Да обстрелва интервала моста на р. Тунджа, Кемеръ-Табия включително.	На ската въ квадратъ 4 К.	
	Отдѣлна батарея		Въ квад. 8 Г. на мѣстото на 4 ор. 15 см. Д/30 бат. отъ тежкото обсадно отдѣление	
	12 см. Д/28 отъ Шуменския крепостенъ баталионъ 2 орждия.	Да обстрелва западния интервалъ отъ северозападенъ фронтъ.		

Забележка. При означенитѣ по-горе жгли на обстрела, всѣка група ще има обща за всичкитѣ си батареи директриса; за всѣки случай, батарейнитѣ командири отъ сега да взематъ мѣрки за уширочаване платформитѣ.

Началникъ на обсадната артилерия.
Артилерийски инженеръ,
Подполковникъ: *Загорски*

Вѣрно:
Помощникъ началникъ на обсадната артилерия.
Майоръ: *Минковъ.*

Отъ изложеното по-горе се виждатъ съображенията на командующия армията, които съ твърде малко се отличаватъ отъ самото изпълнение, измѣнения, допустнати отъ състоянието на духа на войскитѣ, използуването на последния споредъ минутата и други.

Изборътъ на източния фронтъ и именно на издадения жгълъ се дължи много на ориентировката, която Командующиятъ армията имаше по-рано отъ Майоръ Недѣлчевъ. Познанието на дѣлото, съ което този офицеръ бѣше освѣтлилъ щаба на 2-а армия, утвърдиха въ всички мисъльта за възможния успѣхъ отъ атаката. Особенно цѣнни бѣха даннитѣ за подстжпитѣ къмъ укрепленията. Командующиятъ армията се отнесе съ такова довѣрие, въ което той ни една минута не се разколеба, къмъ Майора, че когато дойде сръбската Тимошка дивизия и зае северо-западния секторъ, дето и около с. Секюнъ бѣше и отдѣлението на майоръ Недѣлчевъ (12 см. не с. с. гаубица), на началника на дивизията бѣ препоржчано отъ щаба на армията, всички сведения за мѣстността да взема отъ Майора, въ когото да има пълно довѣрие въ познанията.

Щаба на действующата армия съобщава: „Протоколътъ се одобрява. Въ зависимость отъ това, какъ ще се сложи общата обстановка на главния театръ, ако тая обстановка позволява, то ще се атакува въпросната крепость на избрания фронтъ. За тази, цель като потготвителни мѣрки се взематъ: 1) командирова се въ Ваше разпореждане Генералъ *Янковъ*, гдето подъ негово лично ржководство и наблюдение да се произведатъ всички подготвителни работи въ инженерно отношение, както и въ заготовката на материялитѣ; 2) Вие разпордете съсрѣдоточението на нуждната крепостна артилерия къмъ избрания фронтъ; 3) на Тиловото управление е заповѣдано да Ви даде нужднитѣ за тая цель средства. Засега разполагайте само съ свойтѣ войски."

На 17/XII помощникътъ Главнокомандующия съобщава:

„Предъ видъ на възможностьта да се подновятъ военнитѣ действия въ свърска съ вѣроятно възможната обща обстановка, при получаване заповѣдь за почването имъ да се има предъ видъ: 2-а армия да вземе съответствующутѣ мѣрки за усилване бдителностьта на преднитѣ постове и за бързо заемане на блокадната линия по първа заповѣдь. 1-а и 3-а армии ще заематъ отбранителна позиция отъ чифликъ Балабанлии до кръстопжтя Ласоукъ-Бунаръ. 4-а армия да има предъ видъ, че доколкото разяснената обща обстановка до тази минута позволява да се следи, може съ голѣма вѣроятность да се допусне, какво противникътъ съсрѣдоточава значителни сили въ Галиполиския полуостровъ съ вѣроятно намѣрение да премине въ настжпление отъ къмъ тази посока,

било съ цель да се опита да деблокира крепостьта Одринъ, било съ действия, насочени къмъ фланга и тила на нашата Чаталджанска армия да се постарае да облегчи едно настжпателно действие на турската армия отъ тази посока. Като се има предъ видъ горното, Командующиятъ 4-а армия да вземе мѣрки противъ възможенъ десантъ на линията Ерекли, Родосто, Шаркьой; да се организира упорна отбрана на линия Куру-Чешме — Дорханъ — Елуджа — Гонусъ. Една бригада отъ кавалерийската дивизия се придава на армиитѣ при Чаталджа, а другата въ разпореждане на командующия 4-а армия.

На 18/XII. отъ сжщия се получи заповѣдь: „Предъ видъ предстоящата атака на Одринската крепость, въ случай че се подновятъ военнитѣ действия, да се пристжпи веднага къмъ пренасяне на обсадната артилерия къмъ избрания за тая цель секторъ, като се използува хубавото време и доброто състояние на пжтищата. За хода на тази операция да се държи въ течение Щабътъ на действующата армия.„

Въ отговоръ Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия, че още на 13/XII. далъ заповѣдь да се почне превозването на обсадната артилерия и сега то продължава, но бавно, защото били потрѣбни много превозъчни средства. Ускорението могло да стане само ако се дададъ повече такива. Сега се превозвали 15 с/м. Д/30 отъ западния секторъ орждия, като най-тежки и отдалечени *)

Отъ Генералъ *Янковъ*, командующиятъ 2-а армия не се възползува, защото нѣмаше нужда. Много по-рано Командующиятъ армията бѣше възложилъ на Началника на инженернитѣ войски, Полковникъ *Атанасовъ*, да разпореди да се приготвятъ всички материяли и да се почнатъ упражнения въ войскитѣ отъ източния секторъ за преодоляване на изкуственитѣ препятствия. За сжщата цель се изпрати и командиръ на на телеграфната полурота на източния секторъ да уреди телеграфни и телефони съобщения по проектъ, съставенъ отъ Началника на инженернитѣ войски, Полковникъ *Атанасовъ*, като се имаше предъ видъ, че щабътъ на армията ще се премѣсти въ с. Ортакчи.

Обсадната артилерия презъ цѣлия месецъ декемврий бѣше въ пжть за източния секторъ.

*) Разпорежданията за това се виждатъ отъ телеграмата № 2535 отъ 13/XII. 1912 г. до командующия 2-а сръбска армия, съ която се заповѣдва да остави 2 орждия 12 с/м. Д/30 и 2 орждия 12 с/м. Д/28 въ северо-западния секторъ, а всички останали обсадни орждия отъ западния и северо-западния сектори да почне постепенно да пренася въ източния секторъ, по пжтища предварително рекогнисцирани отъ обсаднитѣ артилерийски началници. Превозването да почне първомъ съ 15 с/м. Д/30 орждия. За позицинтѣ на батареитѣ и за складоветѣ щѣло да последва въ скоро време допълнителна заповѣдь.

Въ това време се получаваха сведения отъ крепостьта за състоянието, духа ѝ, а така сжщо и редъ разпореждания отъ Главната квартива, които по-доле се даватъ.

На 17 XII. отъ щаба на 2-а армия се донася въ Щаба на действующата армия, че на 15-и се предалъ въ южния секторъ единъ турски подпоручикъ, който потвърдявалъ предишнитѣ сведения за силата и състава на Одринския гарнизонъ, а именно: че тамъ се намиратъ 10 и 11 низамски дивизии и три редифски дивизи съ обща численость отъ 30 до 36 хиляди души. Деморализацията въ гарнизона почнала силно да се проявява и между офицерството, значителна часть отъ което разбирало безизходното положение и неизбѣжностьта за падането на крепостьта следъ 10, най-много 15 дена. Тероротъ отъ бомбардировката на града е билъ тъй голѣмъ, че самото турско население и бѣжанцитѣ сж заплашвали съ убийство коменданта, ако не побърза да предаде крепостьта и избави населението отъ ужаса на бомбардирането. Но примирието е прекратило острата морална криза, както на гарнизона, тъй и на населението. Обаче въ последнитѣ дни липсата на хранителни припаси все по-силно се чувствувала и на населението се давало по-малко хлѣбъ, презъ 2—3 дена, само подъ колективния натискъ на консулитѣ. При това донася, че напоследъкъ числото на бѣгълцитѣ отъ крепостьта расте.

На 19/XII отъ помощника на Главнокомандующия се съобщава, че било наредено два вагона медикаменти, назначени за Одринския гарнизонъ, щѣли да пристигнатъ на 19 т. м. на станция Урли, а на 20/XII сутриньта ще се предадатъ на изпратения за тази цель турски лѣкарь, за когото Началникътъ на гарнизона билъ известенъ.

На 20/XII командующиятъ 2-а армия донася, че всички обсадни орждия сж на пжть къмъ мѣстоназначението си и за 3—4 дни ще да бждатъ на мѣстата си. Бойнитѣ припаси ще се пренасятъ следъ като се превозятъ орждията, защото колата недостигатъ. Готовностьта на батареитѣ на мѣстата имъ ще зависи отъ средствата за превозването. За едно орждие сж нуждни 10 кола за возене еднодневния разходъ бойни припаси. За бомбардиране на града сме всѣкога готови и това може и трѣбва да стане, независимо отъ готовностьта ни за атака, защото по добититѣ сведения моралниятъ ефектъ отъ бомбардировката е ужасенъ, може би една по усилена бомбардировка да докара до решителни резултати, и колкото по-скоро се предприеме, толкова по-добре. Шукри Паша лъже гарнизона, че нашитѣ тренове превозватъ болни и че следъ това ще се почне превозка на хранителни припаси за Одринъ Въ това отношение допущането на двата вагона медикаменти е въ полза на неговитѣ средства за поддържане духа, който

не отъ день на день, а отъ часъ на часъ пада. Дезертьоритѣ донесоха хлѣбъ, който е безвкусенъ и се дава около 1/2 кгр. на день и то не на всички. Складоветѣ съ хранителни припаси се пазели усилено отъ страхъ да ги не нападне и разграби населението, което е гладно. Виждахъ конетѣ на хванатия преди една недѣля турски разездъ, който е билъ пратенъ за фуражировка: тѣ сж въ отчаяно положение.

По тая телеграма трѣбва да се спомене, че прекарването на наши тренове съ хранителни припаси презъ Одринската гара действуваше много зле за гарнизона. Съ трена се носеха и пущаха разни вестници, които освѣтляваха затворенитѣ въ Одринъ съ истинското положение на работитѣ. Самитѣ турски офицери жадуваха да получатъ вестници. На офицеритѣ се даваха повече френски и немски вестници. Въ Одринъ до примирието бѣ известно, че турскитѣ войски, сж заели вече Пловдивъ и настжпватъ къмъ София и маса, други невѣрности, съ цель да се поддържа духътъ въ гарнизона. Сведенията за неуспѣха на турското оржжие дойдоха не само до офицеритѣ, но и до долнитѣ чинове.

На 17/XII Щабътъ на действующата армия заповѣда да се предаде на Щукри Паша, че въ случай на предаване гр. Одринъ по липса на хранителни припаси да извести най-малко 10 дена по-рано, понеже треноветѣ сж заети съ подвозъ на нашитѣ войски.

Командующиятъ армията отговори, че намира за неудобно да пише сега на Шукри паша, защото съ това ще се посвети комендантътъ за нуждитѣ на нашитѣ армии. Донася, че ако му се повтори заповѣдьта, ще я изпълни.

Съ телеграма № 2871 отъ 20/XII се донася въ Щаба на действующата армия, че на 18/XII турски войници безъ поводъ сж стреляли срещу нашия разездъ при с. Боюкъ-Татаркоьй и сж ранили единъ войникъ. Понеже такова предизвикателство може да предизвика по-значителни инциденти, донася, че ще пише на Шукри паша и ще го държи отговоренъ за нарушението на примирието. По разкази на дезертьори, въ Одринъ били застреляни 13 офицери, които подстрекавали войницитѣ да се прададатъ. Сжщитѣ твърдели, че на 18 и срещу 19 и т. м. било стреляно по кжщата на Шукри паша, вследствие на което били разбити прозорцитѣ. Отъ войницитѣ християни оржжието било прибрано. Прибрани били бойнитѣ припаси на всичкитѣ войници отъ гарнизона, съ изключение на тѣзи, които сж въ предната линия.

Съ телеграма № 2010 отъ 17.XII отъ Щаба на действующата армия съобщава, че е твърде вѣроятно, въ случай че военнитѣ действия се възобновятъ, гарнизонътъ на Одринъ да предприеме единъ поривъ на юго-изтокъ въ посока на Хайроболъ. За тази евентуалность предлага да се вематъ

мѣрки чрезъ съответно размѣстване на войскитѣ отъ блокадния корпусъ, като се избѣгне ангажирането на сръбскитѣ дивизии въ една сериозна акция.

Съ телеграма № 2679 отъ 21.XII до началницитѣ на секторитѣ, командующиятъ армията съобщава, че предъ видъ вѣроятността да се подновятъ военнитѣ действия, заповѣдва: 1) конниятъ полкъ на Дунавската сръбска дивизия, който се намира на южния секторъ, да премине на лѣвия брѣгъ на р. Мэрица и влѣзе въ състава на конния отрядъ на източния секторъ; 2) единъ отъ пехотнитѣ полкове на 8-а дивизия да бжде готовъ да премине сжщо на лѣвия брѣгъ на р. Марица, щомъ бжде заповѣдано; 3) бдителността на линията на преднитѣ постове да се усили, като и за най-малкитѣ нарушения на неутралната зона отъ страна на турцитѣ се донася незабавно; 4) Началника на източния секторъ да има предъ видъ, че маневриращитѣ войски на сектора трѣбва да бждатъ всѣки моментъ готови да маневриратъ въ южна посока.

На 21/XII помощникътъ на Глазнокомандующия предписва да се вематъ най-строги мѣрки да не би да се предизвика подъ какъвто и да било предлогъ нарушение на протокола за примирието и се почне бомбардировката, защото всичко това ще постави правителството въ безисходно положение, предъ видъ на международнитѣ условия въ този моментъ.

На 21/XII Командующиятъ армията отговаря, че бомбардирането и въобще какъвто и да сж военни действия противъ крепостьта не може да почне, преди да получи изрична заповѣдь, освенъ, ако противникътъ самъ почне такива.

На 21/XII Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия, че числото на бѣгълцитѣ отъ Одринъ отъ день на день расте, последнитѣ били повечето християни, които заявявали, че били войници, но не сж облѣчени въ войнишко облѣкло. Разпоредилъ, независимо отъ народностьта, да се допущатъ само бѣгълци въ войнишко облѣкло, съгласно правилата на международното право.

Съ телеграма № 2745 отъ 14/XII Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия, че по сведения отъ дезертьори се установява; че въ Одринъ нѣмало фуражъ и добитъкътъ умиралъ отъ гладъ. Полскитѣ оржия се возели съ 5 впрега. Хлѣбъ могло да има още за 15—20 дни, но безъ соль. Войницитѣ се наговарали да бѣгатъ. Числото на дезертьоритѣ се увеличавало. Сжщия день били разпитани 85 человѣка. На войника се давало около 130 драма хлѣбъ. Забелезано било, че турцитѣ нѣколко пжти изваждали отъ окопитѣ трупове, заравяли ги и ги посипвали съ варь. Кушукавакскиятъ и Гюмюрджинскиятъ табури, които били на Шай-

танъ-Тарла, се бунтували. Бѣглецъ разказвалъ, че на 23 декември било стреляно върху коменданта Шукри паша. Донася, че взетитѣ мѣрки, за да не се приематъ бѣгълци не въ военна форма е принуденъ да смегчи, понеже повечето отъ бѣгълцитѣ били войници, но не облечени и понеже последнитѣ при предлагането имъ да се върнатъ обратно въ крепостьта сж лѣгали на земята и заявявали, че предпочитатъ да ги убиятъ, но да не ги предаватъ отново въ ржцетѣ на турцитѣ.

Донася въ Щаба на действующата армия, че отъ дезертьоритѣ и отъ наблюденията въ секторитѣ се установявало, че часть отъ полската артилерия била снета отъ фортовата линия и събрана въ Янъкъ Къшла, подъ навеситѣ, гдето досега се държалъ добитъкъ; сжщо се забелезало и около Каикъ-Табия. Причинитѣ на това мѣстене на артилерията още не били уяснени.

Командующиятъ армията донася въ щаба на действующата армия, че турски офицеръ въ разговоръ съ нашъ сфицеръ заявилъ, че въ Одринъ било известно, какво гарнизонътъ следъ 4 дни щѣлъ да замине за Цариградъ, защото Одринъ трѣбало да се предаде, за което турското правителство било дало съгласието си. Други турски офицери говорили, че много тежко прекарвали времето си и че били чули, че миратъ щѣлъ да бжде сключенъ следъ 3 дена.

Съ телеграма № 2228 отъ 31. XII началникъ щаба на действующата армия съобщава, че по достовѣрни сведения било узнато, че комендантътъ на Одринъ, принуденъ отъ гладъ и болести, щѣлъ да наруши примирието и предприеме вилазка, за да се предаде поне съ сабля въ ржка. По този случай предписва да се вематъ мѣрки противъ възможенъ пробивъ въ направление на Одринъ — Хавса или Димотика, Узунъ-Кюпрю. За тази цель 2-а бригада отъ 3-а дивизия, находяща се въ Баба-Ески, се придава къмъ 2-а армия.

На 31. XII. въ 12 ч. 50 м. сл. пл. се получи отъ Главната квартира директива по действующата армия № 19, съ която, предвидъ възможностьта да се наруши примирието отъ страна на Одринския комендантъ и да се почнатъ военнитѣ действия по цѣлата линия, заповѣдва се: 1) командующитѣ 1-а и 3-а армии да вематъ мѣрки за посрѣщането на подобна евентуалность; 2) командующиятъ 4-а армия да вземе мѣрки противъ едно настжпателно движение на противника отъ къмъ Галиполи, да обърне особенно внимание противъ възможностьта на единъ неприятелски десантъ на линията Ераклн — Родосто — Кара, за което още сега да даде съответствующе разположение на конната дивизня по морското крайбрѣжие. Да изпрати 2 ескадрона въ Узунъ-Кюпрю за държане свързка съ блокадната армия подъ Одринъ и да

се вематъ особени мѣрки за надеждното обезпечаване на моста при Ипсала; 3) командующиятъ 2-а армия, като има предъ видъ възможнитѣ направления, въ които може да се произведе пробивъ, да вземе всички мѣрки за бързото съсрѣдоточение на значителни сили отъ разнитѣ сектори въ посокитѣ на възможния пробивъ, като има предъ видъ, че този пробивъ може да бжде предприетъ още тази нощь. Предписва се да се обърне особено внимание на мостоветѣ по Арда и Марица.

Отъ щаба на действующата армия се съобщава, че било разпоредено една дружина съ една картечна рота отъ 2-а бригада на 3-а дивизия да се превози по желѣзницата до Кулели-Бургазъ за охранение на мостоветѣ, като обедини всички находящи се тамъ за тази цель части.

На 31. XII се донася въ Щаба на действующата армия, че на южния секторъ сме добре, но на източния секторъ войскитѣ сж много разхвърлени по причина на голѣмия фронтъ. Съ Баба-Ески нѣма право сношение, затова моли да се заповѣда на 2-а бригада отъ 3-а дивизия да тръгне незабавно за Хавса, защото иначе може да закжснѣе*).

На началницитѣ на секторитѣ се дадоха следующитѣ разпореждания: „Предъ видъ възможностьта Одринскиятъ гарнизонъ да предприеме вилазка съ цель да си пробие пжть къмъ Хавса, Узунъ-Кюпрю или Димотика, предлага се да се вематъ мѣрки за усилване бдителностьта на предниттѣ постове, а така сжщо и за съсрѣдоточение значителни сили къмъ указанитѣ посоки, като се има предъ видъ, че пробивътъ е възможенъ още тази нощь. При подобна евентуалность началникътъ на източния секторъ да съобщи направо на командира на 2-а бригада отъ 3- дивизия въ Баба-Ески да се насочи къмъ Хавса или въ посока, която му бжде указано отъ него, за което командирътъ на казаната бригада билъ предизвестенъ, а началникътъ на южния секторъ да обърне особено внимание на мостоветѣ на Арда и Марица.

На началника на източния секторъ въ Гебилеръ се съобщава да вземе мѣрки, щото частитѣ отъ сектора му, които сж въ втора линия, да бждатъ всѣки моментъ готови своевременно да се съсрѣдоточатъ и действуватъ къмъ мѣстото, гдето противникътъ би се опиталъ да направи пробивъ. Предписва му незабавно да разпореди, щото не с. с. батареи отъ 1-и артилерийски полкъ да заематъ позиции на южния участъкъ, който придобива особена важность, а артилерия почти нѣма.

*) За въ случай на излазъ се даваше право на командующия 2-а армия да се разпорежда съ 2-а бригада отъ 3-а дивизия, която била въ Баба-Ески.

1913 год

На 1. I. 1913 г. командирътъ на 2-а бригада отъ 3-а дивизия, Полковникъ *Рибаровъ* донася отъ Баба-Ески, че по дадена му отъ Щаба на действующата армия задача тръгва и днесъ ще нощува въ Хавса съ бригадата си въ съставъ 6 пехотни дружини, 1 катечна рота, едно с. с. полско артилер. отдѣление и 2 ескадрона.

На 2. I. отъ източния секторъ се донася, че турски офицеръ, бившъ фелдфебелъ отъ 3-и Бдински полкъ, заявилъ въ разговоръ, че Шукри Паша билъ убитъ и командуването на крепостьта поелъ единъ турски принцъ. Духътъ на гарнизона билъ отпаднаlъ. Офицеритѣ се раздѣлили на две партии, отъ които тази за предаването на крепостьта била по-голѣма. Срещу източния секторъ постоветѣ били оставени само по укрепленията. Между фортовата линия и града имало построени покрити ходове за съобщения. Турцитѣ били известни за разположението на нашата обсадна артилерия и за нашитѣ подготвителни за атака работи. Тѣ очаквали капитулирането на крепостьта. Съ почването на военнитѣ действия щѣли да се предадатъ. По това се донесе въ Щаба на армията, съ добавка, че изложенитѣ сведения се нуждаятъ отъ провѣрка, за която били вземени мѣрки.

По показание на дезертьоритѣ, имало залепено обявление, съ което се предупреждава населението да не вѣрва на разни слухове за предаване на крепостьта, затова имали право само двама души — Шукри и принцътъ. Сжщитѣ дезертьори твърдели, че на конетѣ въ конницата се давало само 3 оки трици на день.

Къмъ 2-а армия се придава едно аеропланно отдѣление, състоящe се отъ единъ монопланъ и три биплана които ще пристигнатъ.

На 11 I. се получи ново предупреждение за възможни турски излази.

Отъ показанията на бѣгълцитѣ отъ Одринъ било узнато, че крепостьта ще разполага съ хлѣбъ до кжде края на този месецъ; че бѣжанцитѣ турци въ Одринъ страдали отъ гладъ и студъ; забелезани били между бѣжанцитѣ 12 смъртни случая отъ гладъ. На християнското население не се давало редовдо хлѣбъ отъ фурнитѣ.

Съ телеграма № 2407 отъ 13/1 помощникътъ на Главнокомандующия съобщава, че Негово Величество главнокомандующиятъ днесъ му телеграфиралъ, че се имало сведения, какво Шукри паша се тъкмелъ да разбие нашитѣ войски отъ тила при Чаталджа. Едновременно съ това движение на Шукри паша щѣли да вематъ офанзива и находящитѣ се въ Галиполи турски войски. Заповѣда се на Командующитѣ армиитѣ да вематъ мѣрки противъ тая евентуалность.

Кой знае отъ кжде Щабътъ на действующата армия черпи сведенията си, но тѣзи предупреждения станаха вече много, и съ всѣко едно се вземаха мѣрки, които бъркаха на почивката и устройството на войскитѣ.

Въ Тимошката дивизия при единъ рrзговоръ съ турски офицеръ било узнато, че офицеритѣ въ крепостьта били раздѣлени на два лагера — единъ за здаване крепостьта, а други противъ това. Шукри паша, обаче, успѣлъ да помири двата лагера.

Гл. квартира предписва отъ Димотика да не се допуща да излизатъ отъ Одринъ хора и войници безъ оржжие, за да не се намалява числото на гърлата въ крепостьта. Съ телеграма № 2998 отъ 16/1 Командующиятъ армията въ отговоръ донася, че за това били взети мѣрки, но трѣбвало да се прибѣгне до оржжие, което намира за неудобно. При това добавя, че ако му се заповѣда, ще прибѣгне къмъ това средство, но допуща, че може да произлезе бъркотия. Понеже бѣгълцитѣ за единъ месецъ не превишаватъ 3,000 души, намира, че тѣхното количество за едно 150 хилядно население не ще укаже голѣмо влияние. Повечето отъ бѣгълцитъ сж християни, на които и безъ това не даватъ хлѣбъ.

Съ телеграма № 171/1 Началникътъ на 8-а дивизия донася, че на източния секторъ било забелезано на около 200—300 м. задъ батарея 49 една шесть орждейна крепостна батарея. Орждията изглеждало да сж кжси и не били окопани. На гребена въ квадратъ 18/у, непосредствено предъ находящия се тамъ бивакъ, били забелезани шесть орждия, които допуща да сж полски.

На 16/1 помощникътъ на Главнокомандующия съобщава, че преговоритѣ за мира въ Лондонъ били прекжснати и че било вѣроятно турцитѣ да почнатъ военнитѣ действия, преди да изтече срокътъ, предвиденъ въ протокола за примирието. Предлага да се вематъ бързи мѣрки за пълна готовность. Ако протоколътъ бжде спазенъ, военнитѣ действия щѣли да почнатъ на 21-и януарий 7 ч. сл. пл.

На 17/1 се получи телеграфически, и която сжщо телеграфически се съобщи въ частитѣ, следующата заповѣдь № 91 по действующата армия:

„Офицери, подофицери и войници, отъ воденитѣ досега преговори за мира се установява, че турцитѣ сж искали само да печелятъ време и да ни залъгватъ, обаче въ това тѣ жестоко се измамиха. Намъ сжщо трѣбваше време да привлечемъ македонскитѣ си войски и тѣзи, оставени въ северна България, за да формираме много хилядна армия, да си починатъ останалитѣ армии, най-главно да си складираме нуж-

днитѣ хранителни и фуражни припаси. Сега, когато сме отново напълно готови и то повече отъ тогава, когато почнахме войната, когато въ Лондонъ турскитѣ комисари отказаха да ни дадатъ границитѣ, които по правото на войната, като на победители ни следвáтъ, тогава въ такъвъ случай какво трѣбва да правимъ? За да съкрушимъ окончателно волята на противника, трѣбва отново да го сразимъ и разпръснемъ неговитѣ набързо събрани и необучени пълчища, да го повалимъ на земята и тамъ на бойното поле да му диктуваме условията за мира.

Офицери, подофицери и войници, ще допустнете ли врагътъ да се настани отново въ земитѣ, напоени съ кръвьта на вашитѣ доблестни другари? Помнете добре, че духоветѣ на падналитѣ борци при Селиолу, Петра, Лозенградъ Кочане, Мехомия, Бунаръ-Хисаръ, Люле-Бургазъ, Чаталджа и Одринъ гледатъ на васъ отъ висинитѣ на небето. Нашитѣ бащи, майки, жени и деца ще ли ни допуснатъ да се завърнемъ по домоветѣ си, догдето не прогонимъ противника отвъдъ моретата, догдето не го изгонимъ отъ стария нашъ домъ, въ който той 500 години е смукалъ кръвьта на нашето племе? Тѣ сж въ правото си да ни кажатъ: за васъ нѣма мѣсто тукъ.

Прочее, напредъ всички съ помощьта на Всевишния и оржжието къмъ нови още по-славни дѣла!"

Съ телеграма № 3008 отъ 17/I Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия, че съ началото на военнитѣ действия предполага да бомбардира крепостьта, но ако въ единъ-два дена не се получи очаквания резултатъ, намира, че е необходимо незабавно да се пристжпи къмъ атаката съ открита сила. За този случай моли да му се съобщи още отъ сега, ще му се дадатъ ли изсканитѣ средства за осигуряване успѣха на атаката и кога ще може да разполага съ тѣхъ, за да направи съображенията си.

Растящето неудоволствие между офицеритѣ и войницитѣ срещу началника на източния секторъ генералъ Велчевъ, вследствие действията въ първитѣ дни на ноември отъ една страна, и отъ друга, постояннитѣ дързости и предизвиквания, които сжщиятъ правеше на щаба на армията, особено на тиловото управление, принудиха Командующии армията да поиска да се освободи отъ генералъ *Велчевъ*.

Въ началото на декември Командующиятъ армията се принуди да поиска смѣняването му и замѣняването му съ другъ генералъ, като бѣ указалъ на генералитѣ: *Вазовъ*, *Вълковъ* и *Ачедрѣевъ*. Въ началото на декември се получи разрешение за смѣняването на генералъ *Велчевъ*, който трѣбваше да се отправи за Стара Загора, гдето да заеме пораншното си мѣсто — началникъ на 8-а дивизионна область.

Заповѣда се да здаде сектора на генералъ *Грънчаровъ* (командиръ на 3-а бригада отъ 9-а дивизия) и се отправи въ Стара-Загора презъ Мустафа-Паша. Генералъ *Велчевъ* на 6/XII 1912 г. здаде сектора и 11-а дивизия, а самъ, вмѣсто да замине за Стара-Загора, отива въ Лозенградъ въ Главната квартира, гдето е билъ приетъ и оставенъ тамъ. Догдето траеше примирието за началникъ на сектора можеше да стане генералъ *Грънчаровъ*, но съ почване на действията той трѣбваше да командува бригадата си, а за началникъ на сектора трѣбваше особенъ офицеръ.

Назначението на генералъ *Вазовъ*, който взема участие въ комисията на 11, 12 и 13-и декември и който бѣ успѣлъ доста да се ориентира въ положението и възгледитѣ, на Командующиятъ армията бѣ най-желателно.

На 17. I. помощникътъ на Главнокомандующиятъ съобщава отъ Димотика, че за началникъ на източния секторъ се назначава Лозенградскиятъ Воененъ Губернаторъ, генералъ-майоръ Вазовъ, и предписва да му се дадатъ нуждитѣ инструкции.

На 17. I. Щаба на 8-а дивизия донася, че на източния секторъ било забелезано: въ квадрата 17/м, южно отъ Кавказъ Табия, една 6 орждейна окопна батарея, на която орждията се виждали. На батареята 57 ясно били забелезани 6 орждия; на батареята 56 — 4 орждия; въ батареята 55 — 4 орждия; въ батареята 52 — 4 орждия. Въ квадрата 15/м. т., на северъ, до християнскитѣ гробища, билъ забелезанъ голѣмъ бивакъ, въ който се забелезвало и движение на хора. На югъ отъ Кавказъ-Табия, задъ батареитѣ се забелезвали палатки и движение на хора.

На 17. I. началникътъ на източния секторъ донася, че е разпоредилъ: 1) 54-и п. полкъ да се съсрѣдоточи въ Кара-Исуфъ; дружината отъ този полкъ, заедно съ 5-а батарея отъ 11-и артилерийски полкъ, включилъ отъ 3-и бригаденъ секторъ въ 1-и. 2) 53-и п. полкъ съ 2-о отдѣление отъ 9-и артилерийски с. с. полкъ да се съсрѣдоточи въ Демеранлж и Кючюкъ-Гердели. 3) 2-а бригада отъ 3-а дивизия съ придаденитѣ ѝ части да се съсрѣдоточи въ Оглу-Паша, имайки конницата си въ чифликъ Абаларъ или Асатлж. 4) 58-и п. полкъ да се съсрѣдоточи задъ 57-и п. полкъ въ чифликъ Кадънъ и с. Сазлж-Дере. 5) Увеличилъ бдителностьта и силата на преднитѣ постове.

На 18. I. помощникътъ на Главнокомандующия съобщава въ отговоръ на запитването, че за сега, докато се разясни общата обстановка, да се ограничи само съ усилена бомбардировка, а въ последствие щѣло да се види какво може да се даде.

На 18. I. Началникътъ на 8-а дивизия донася, че при наблюдението било забелязано: 6 батареи задъ Токатъ-Баиръ. Едно орждие било карано съ 4 впряга. Турцитѣ имали укрепления: голѣмъ квадратъ ц/16, малъкъ квадратъ 27; голѣмъ квадратъ ц/17, малъкъ квадратъ 27; голѣмъ квадратъ ц/18, малъкъ квадратъ 77 до могилата Мезаръ-Тепе; голѣмъ квадратъ у/19, малъкъ квадратъ 88 и голѣмъ квадратъ ц/20 и малъкъ квадратъ 67. На 100 м. южно отъ Мезаръ-Тепе ясно се виждали две 6 орждейни батареи, отъ които северната изглеждала да е полска, а южната — отъ голѣмъ калибъръ.

На 17/1 се съобщава директивата по действующата армия № 20 отъ 17/1 1913, 6 ч. 30 м. сл. пл.

„Карта 1 : 126,000.

1. Авангардътъ на обединенитѣ армии, следъ като затрудни дебушированието на противника презъ р Кара-Су, да се оттегли на главната позиция, съгласно даденитѣ му инструкции. Това оттегляне да стане по такъвъ начинъ, щото да даде възможность на главнитѣ сили на армиитѣ, ако обстановката го позволи, да атакуватъ противника въ време на марша съ дѣсното си крило и го отхвърлятъ къмъ Странджа и отрежатъ отъ Чаталджа.

2. *2-а армия*, веднага съ откриването на военнитѣ действия, да пристжпи къмъ усилена бомбардировка на града, като вземе най-енергични мѣрки противъ възможенъ пробивъ на гарнизона, съгласно директивата № 19.

3. *4-а армия* да настжпи енергично напредъ съ цель да овладѣе линията Мерефте — Шаръ-Кьой, като изпрати рекогносцировачни отряди къмъ Булаиръ. Безъ да се увлича въ по нататъшно нахлуване въ полуострова, да вземе мѣрки за обезпечаване на лѣвия флангъ, противъ възможнитѣ десанти, особено на линията Родосто—Шаръ-кьой.

4. Дветѣ бригади отъ 3-а дивизия въ Чорлу оставатъ въ разпореждането на общата главна квартира.

5. Бригадата отъ 3-а дивизия въ Хавса остава въ временно подчинение на Началника на източния секторъ отъ блокадата, съ която да си послужи въ случай на пробивъ отъ страна на противника.

Като сравни человѣкъ пунктоветѣ 2 и 5 отъ тази директива, остава въ недоумение, относително ролята на Главната квартира да се разпорежда съ секторитѣ.

На 19. I. Началникътъ на източния секторъ донася, че отъ 1-и бригаденъ участъкъ било забелязано: въ квадратъ 9/с 59 една 4 орждейна батарея; въ квадратъ 9/с 60 една 6 орждейна батарея. Вчера въ 10 ч. пр. пл. пристигнала въ Арнаутъ-Кьой два ескадрона конница, а на Маслака били разтоварени кола съ материяли.

По сведения, добити отъ интелегентни бѣглеци гърци, голѣма часть отъ войскитѣ и лѣката артилерия отъ западния

фронтъ на крепостьта се пренасяли на източния секторъ. Сжщитѣ чували, че турцитѣ се готвели да разрушатъ моста на р. Марица и р. Тунджа.

Съветътъ въ Кара-Агачъ

Къмъ края на декември можеше да се каже, че преговоритѣ за миръ въ Лондонъ не ще доведатъ до желания резултатъ. Упорството на турцитѣ, които успѣха да прекаратъ войски отъ Азия, ставаше отъ день на день по-голѣмо. То стана даже дързко, следъ свалянето на кабинета Кямилъ Паша и замѣстянето му отъ младотурския кабинетъ. Предвиждайки, че ще стане нужда да се възобновятъ военнитѣ действия, правителството и Царьтъ сж пожелали да изслушатъ мнението на командующи армиитѣ, за която цель тѣ бѣха повикани да се явятъ на 2-и януарий въ Кара-Агачъ, гдето съ специаленъ тренъ бѣха пристигнали Царьтъ и министритѣ. Тамъ въ трена се състоя министерски съветъ, на когото присжтствуваха помощника на Главнокомандующия, генералъ *Савовъ*, Началникъ щаба на действующата армия, генералъ *Фичевъ*, Командующитѣ 1-а, 2 а, 3 а и 4-а армии, генералитѣ *Кутинчевъ*, *Ивановъ*, *Радко Димитриевъ* и *Ковачевъ*. Въпросъ за разискване бѣ поставенъ върху нашата готовность да възобновимъ военнитѣ действия и до известна степень върху начина на воденето имъ. Помощникътъ на Главнокомандующия изложи състоянието и разположението на армията на театъра на войната. Даде се думата на Командующия 2-а армия. Последниятъ, като се изказа за продължението на войната, изказа сжщо мнение, че новата война трѣбва да почне съ атаката на Одринъ, за да се очисти това препятствие за снабдяването на другитѣ армии и понеже преговоритѣ въ Лондонъ се въртѣха все около Одринъ, то превземането му ще улесни и политиката. За успѣха се изказа какви средства сж нуждни, като се каза още, че този успѣхъ може да се добие въ продължение на 2—3 дена при неособенно много жертви. Върху подробноститѣ не се говори, защото това бѣ излишно. Командующитѣ 1-а и 4-а армии се произнесоха за готовността на армиитѣ имъ да се почнатъ военнитѣ действия. Командующиятъ 3-а армия, генералъ *Дамитриевъ*, се помжчи да докаже невъзможността да се атакува Одринъ и предсказваше не само неуспѣхъ, но и катастрофа отъ подобно предприятие, като съ военно-исторически примери отъ миналитѣ войни се стараеше да потвърди своето мнение. Той изложи и теоритическитѣ искания относително средствата за една подобна атака. Той искаше непремѣно 1 и половина пжти превъзходството въ артилерията отъ голѣмъ калибъръ, войски, най-малко, превъзходящи противника и масса инженерни средства за преодоляване на изкуственитѣ

препятствия. Въ заключение, той се изказа противъ атаката, като заяви, че ще се дадатъ много жертви безполезно и предпочита да се чака падането отъ гладъ. Това стресна доста министритѣ и особенно министъръ-председателя. Царьтъ поиска следъ генералитѣ да кажатъ мнението си и г. г. министритѣ. Министъръ председателтъ заяви, че за тѣхъ е трудно да се произнасятъ, когато се констатира такова противоречие между генералитѣ. Командующиятъ 2-а армия поиска разрешение да се обясни, което му биде не само дадено, но Царьтъ заяви, че това е необходимо.

Командующиятъ 2-а армия обясни, че възгледътъ на командующия 3-а армия е теоритически правъ, но военното дѣло е дѣло практическо- Не само за атака на една крепость, но и за водене на войната се изисква превъзходство на силитѣ. Военната история ни указка на случаи, и то не единъ, а много, гдето и сравнително по-слабъ противникъ да бие по-силния. Не цѣлиятъ театъръ на войната е еднакво важенъ и достатъчно е да бжде изобщо слабиятъ противникъ силенъ на важния, решителенъ пунктъ, за да може да нанесе поражение на по-силния на театъра на войната. Въ случая е сжщото. Ние нѣмаме превъзходство въ артилерия по всичката линия около Одринъ, но на атакуемия пунктъ ние сме почти равни съ противника, като допущаме даже, че той ще извади тамъ и резервната си артилерия. Ние, обаче, добиваме превъзходство въ обстоятелството, че нашата артилерия е скрита за противника, тогава, когато разположението на неговата ни е известно ; нашата артилерия е по могъществена, нашата артилеристи много превъзхождатъ турскитѣ: а най-важното е, че нашата артилерия заема обхващающе положение, относително противника, което дава възможность да се съсрѣдоточи огъня на много батареи въ единъ пунктъ, т. е., нашиятъ огънь ще бжде концентриченъ, тогава, когато огъньтъ на противника ще е екцентриченъ. Това е едно важно условие за избора на пункта на атаката—издаденията жгълъ отъ крепостьта. Къмъ това трѣбва да се има предъ видъ и изкуството въ стрелбата, което отъ досегашния опитъ е на наша страна. Всичко това, взето въ купомъ ни дава желаното презъзходство въ артилерия, за да заставимъ оная на противника да млъкне и подготвимъ удара на пехотата. Въ пехотата ние съ исканитѣ подкрепления ще имаме въ източния секторъ превъзходство надъ противника, ако даже той уголи всички други сектори и се съсрѣдоточи на източния секторъ. Инженерни средства за преодоляване на изкуственитѣ препятствия ние приготовляваме и ще приготвимъ още, като и упражняваме войницитѣ въ използуването на тия средства.

Най-сетне, къмъ всичко трѣбва да се вземе въ внимание, че и духътъ на нашитѣ войски, ако и да не е както бѣ въ

началото на войната, е много превъзходенъ надъ оня на противника, което ни дава право да предприемемъ атаката.

Относително страха за неимовѣрни голѣми загуби, Командующия 2-а армия заяви, че като вземе въ съображение досегашнитѣ действия, предполага, че атаката ще струва 6—7,000 души убити и ранени, които не сж много съ резултатитѣ, които имаме да добиемъ, и загуби, които ние ще дадемъ, само за по-дълго време, ако стоимъ да чакаме да се здаде крепостьта отъ гладъ. Ние сме на такова разстояние отъ фортовата линия, че се намираме въ сферата на неприятелския огънъ и противникътъ може всѣки день по малко, което въ края на крайщата ще стане много, да ни нанася загуби. Да се очаква, че крепостьта ще се зададе отъ гладъ, това е сигурно средство, но кога ще бжде това, не може да се каже. За продоволственитѣ припаси ние досега не можахме да се доберемъ до нѣкои точни сведения. Споредъ сведенията отъ дезертьоритѣ, а така сжщо добити и отъ други вънкашни източници, досега крепостьта трѣбваше да се зададе нѣколко пжти, но както се вижда, тя се държи и ще се държи още. Възъ основа на всичко гореизложено, Командующиятъ 2-а армия повторно се произнесе за атаката, която трѣбва да бжде първата задача съ възобновяване на военитѣ действия. На това само Главнокомандующиятъ — Царьтъ — декларира, че това е и неговото мнение. Едно решение, обаче не се взе и остана въпросътъ да се разреши отъ Главната квартира. Какъ се той разреши и какъ се разви, ще се види по-нататъкъ.

XI. Възобновяване на военнитѣ действия.

Бомбардиране градътъ и приготовление за атаката. Спорове между Щ. Квартира и Щаба на 2-ра армия, Заповѣдь № 56 отъ 1-й мартъ.

На 20-и януарий 1913 г. въ 10 ч. 30 м. сл, пл. Командующиятъ 2-а армия издаде заповѣдь № 49 съ следното съдържание:

„Карта 1 : 126,000.

§ 1. Утре,21-и того, въ 7 ч. сл. пл. военнитѣ действия се възобновяватъ.

§ 2. Противникътъ е разположенъ съ часть отъ силитѣ си на Чаталджанскитѣ позиции, една часть на Галиполския полуостровъ и войскитѣ, съставляющи гарнизона на Одринъ.

§ 3. Нашитѣ 1-а и 3-а армия иматъ за задача да действуватъ срещу противника при Чаталджа, 4-а армия ще действува срещу войскитѣ въ Галиполския полуостровъ; повѣрената ми армия, усилена засега съ 2-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия, има за задача да действува срещу Одринската крепость. Разпредѣлението на секторитѣ и войскитѣ по тѣхъ остава сжщото, което бѣше преди примирието, съ изключение прехвърлянето на обсадната артилерия отъ единъ на други сектори. 2-а бригада отъ 3-а дивизия се назначава въ съставъ на източния секторъ.

§ 4. Задача на секторитѣ: всѣки секторъ ще удържи заетитѣ позиции и ги отбранява срещу вилазки на противника, ако такива се предприематъ. За противодействие на малки вилазки трѣбва да се противопоставятъ войскитѣ на предните постове, които отстжпватъ на главнитѣ позиции само срещу силна вилазка на противника. При една по значителна вилазка, която би била поддържана отъ крепостната артилерия, противодействието да не става отъ далечни разстояния, а да се допустне противникътъ до действителния пехотенъ и артилерийски огънь и тогава да се открива последниятъ, щомъ противникътъ се отдръпне, да може да се преследва продължително време съ огънь. Това последното условие трѣбва да укаже на всѣки секторъ и участъкъ въ сектора до кжде може да бжде допустнатъ противниха, за да се постави по-продължително време подъ огъня.

Преминаването въ настжпление съ голѣми сили срещу крепостьта за сега трѣбва да се избѣгва, а съ малки, които да тревожатъ противника, трѣбва всѣкога.

§ 5. По събранитѣ сведения, противникътъ е доста отпадналъ духомъ, както вследствие настжпилия вече гладъ въ крепостьта, така и вследствие безизходното му положение, затова за допущане е, че той, може-би, искренно ще прибѣгва къмъ вдигане на бѣли флагове за предаване. Като се знае отъ друга страна неговата вѣроломность въ такива случаи трѣбва да се действува съ голѣма осторожность; ако отъ противника се вдигне бѣлъ флагъ, на този само участъкъ да се прекрати огъня и отъ наша страна, като веднага се прати команда не по-голѣма отъ единъ взводъ подъ началството на офицеръ, да предложи на вдигналитѣ бѣлъ флагъ да сложатъ оржжието си, да се отдалечатъ отъ него на 200—300 метра напредъ и само тогава да се дава на своитѣ знакъ съ флагъ за настжпление на по-значителни сили за заемане позицията на противника. Военно пленницитѣ подъ конвой се изпращатъ веднага къмъ тила, а заетитѣ мѣста се приготвятъ за отбрана. Такива команди могатъ да се изпращатъ отъ всѣка дружина срещу дружинния участъкъ. Ако разтоянието между нашитѣ войски и противника е близко, че може да се чува гласътъ, то предложението за слагане оржжието може да бжде съ гласъ и пакъ се изпращатъ напредъ нѣколко патраула, които да рекогнисцират положението и тогава да настжпятъ цѣли части. За всичкитѣ важни случаи не могатъ да се дадатъ указания, понеже немогатъ да се предвидятъ и случаитѣ, но горнитѣ като примеръ могатъ да служатъ само като едно упжтване, а на мѣстото всѣки началникъ ще трѣбва да съобрази какъ да постжпи, като вземе мѣрки да не бжде измаменъ. За не излишно считамъ да упомена, че като първа грижа трѣбва да бжде да се направятъ безвредни, както войскитѣ, така и другитѣ средства, като фугаси, бомби и пр.

§ 6. Въ случай, че противникътъ предприеме вилазка съ всичкитѣ си сили съ цель да си пробива пжть и избѣгне, въ такъвъ случай войскитѣ на фронта срещу тази вилазка трѣбва да се удържатъ на позицията си и даже да се отдръпнатъ малко назадъ, за да отдалечатъ противника отъ поддържка на огъня отъ крепостьта, като заематъ позиция по-назадъ, а маневрирующитѣ войски трѣбва да ударятъ на фланга му и не му дадатъ възможность да се отдръпне въ крепостьта. Като общо правило въ такива случаи секторитѣ да държатъ свързка помежду си и съ взаимно помагане.

Предъ видъ вѣроятностьта такива вилазки да бждатъ предприети срещу южния или източния сектори въ южна и югоизточна посока, то и маневрующитѣ войски на тия сек-

тори трѣбва да бждатъ така разположени, щото часть отъ тѣхъ да могатъ да минатъ веднага р. Марица и укажатъ съдействие на съседния секторъ. Западния и северо-западния сектори въ такива случаи трѣбва да настжпятъ силно напредъ и заематъ отбранителната линия на противника, ако тя бжде налустната или слабо заета.

§ 7. Ако такава вилазка противникътъ предприеме срещу западния или северо-западния сектори, то тѣ се взаимно поддържатъ и се стараятъ да удържатъ противника, а източния и южния сектори атакуватъ фортовата линия съ открита сила."

На 21-и януарий се издадоха следнитѣ заповѣди № 50 въ 12 ч. 40 м. сл. пл. и № 51:

„Заповѣдь по 2-а армия № 50. Карта 1 : 126,000.

§ 1. Действията противъ крепостьта да се започнатъ съ бомбардиране на града Одринъ и близката му околность, за което.

ЗАПОВѢДВАМЪ:

1. Отъ специално назначенитѣ за обстрелване вжтрешностьта на крепостьта обсадни батареи на източния секторъ, по разпореждане отъ Началника на този секторъ и подъ ржководството на Началника на артилерията, полковникъ Загорски, днесъ, 21-и януарий, въ 8 ч. сл. пл., да се открие огънь за бомбардирането на града Одринъ и на близката му околность, гдето сж разположени войски, казарми, складове и пр.

Въ сжщия день и съ сжщата цель, по разпореждане отъ началника на южния секторъ, да се открие отъ обсаднитѣ орждия въ този секторъ огънь за бомбрдиране квартала Караачь.

2. Огъньтъ да се открие едновременно отъ всички бомбардирующи батареи, за да се произведе още отъ първия моментъ силно морално потресение у противника.

Бомбардирането да продължава денонощно, като ноще бива по-усилено; при това денемъ, презъ всѣки 2—3 часа обстрелване, огъньтъ може да се прекжсва по за 1/2 часъ.

3. Огъньтъ да се разпредѣля и разсейва по начинъ, щото противникъ никжде да не може да намери сигуренъ подслонъ. Важнитѣ и чувствителни за противника пунктове и сгради да се обстрелватъ по-силно.

4. За всѣко орждие, отъ бомбардирующитѣ батареи, се опредѣлятъ по 50 снаряда денонощно.

5. Отъ останалитѣ обсадни батареи не трѣбва да се открива огънь, за да не се разкрие разположението имъ. Отъ

тѣхъ, споредъ предназначението имъ, може да се открива огънь само по крайна необходимость, въ случай че противникътъ съсрѣдоточи силенъ огънь противъ бомбардирующитѣ батареи, противъ разположението на нашитѣ пехотни части и въ случай на излази. Отъ тѣзи батареи може да се открива огънь само по заповѣдь на началника на сектора и да се ржководи отъ началникана артилерията.

6. Пехотнитѣ позиции, които преко или косвено прикриватъ разположението на обсаднитѣ батареи, трѣбва да бждатъ постоянно силно заети."

„Заповѣдь по 2-а армия № 51.

Офицери, подофицери и войници отъ 2-а армия!

Отъ заповѣдьта по действующата армия, която вчера Ви се прати, вие видѣхте, че примирието е прекжснато и че военнитѣ действия трѣбва отново да се започнатъ днесъ.

Всички очакваха, че турцитѣ, които тъй отчаяно молѣха за милость, ще признаятъ напълно правата ни върху завладѣнитѣ отъ насъ земи.

Обаче, и този пжть турцитѣ се показаха такива, каквито сж били всѣкога — подли и вѣроломни. Тѣ не оцениха нашата добра воля, тѣ злоупотрѣбиха съ нашето великодушно търпение. Тѣ отказватъ да признаятъ извоюваното ни право надъ Одринския вилаетъ, понеже крепостьта Одринъ не била въ наши ржце. Но цѣль свѣтъ знае, а вие по-добре отъ всички, че ако не бѣха молбитѣ на вѣроломнитѣ турци за мира, то тази крепость отдавна щѣше да бжде въ наши ржце.

Офицери, подофицери и войници отъ 2-а армия!

Сега къмъ насъ сж обърнати погледитѣ и надеждитѣ на всички. Всички очакватъ, че ние въ кжсо време ще покажемъ на вѣроломния врагъ, че нашето великодушие къмъ него не е било слабость, че крепостьта, въ която той страхливо се е скрилъ, не ще спре нашия устремъ, не ще го запази отъ нашитѣ победоносни удари, и че можемъ да я превземемъ всѣкога, когато ни бжде заповѣдано.

Нашитѣ до сега славни бойни дѣла предъ Одринъ, вашето трепетно желание да покажете врагу и на всички, че не е силата на крепостьта, която до сега ни е задържала да я превземемъ, ми даватъ основание дълбоко да вѣрвамъ, че вие съ доказаното ви себеотрицание ще изпълнитѣ до край войнския си дългъ, ще оправдаетѣ вѣрата на Негово Величество, Главнокомандующия и надеждитѣ на Отечеството, отново ще възвеличитѣ нашето оржжие и ще прославитѣ още повече името на 2-а армия.

„Напредъ, победата е наша, Богъ е съ насъ!"

Съ телеграма № 2551 помощникътъ на Главнокомандующия предлага да се донесе, дали е успѣно да се съсрѣ-

доточатъ всички бойни припаси и другитѣ инженерни средства къмъ зоната, отъ която ще се произведе атаката, и ако не, то колко време още е нуждно за това. На тази телеграма Командующиятъ армията донася съ № 3087:

„2551. Всички бойни припаси сж за около 10 — 11 дена, като считаме по 50 на день. До сега е превозено до мѣстото за 8 дена и оставатъ още за 2 дена около 11,000 снаряди, които сж тукъ и въ Търново — Сейменъ. За превозването на тия снаряди на единъ пжтъ сж нуждни 2,000 кола. Пжтьтъ ще се вземе за 3—4 дена. Сега имъ пращаме дневно 50—100 кола, защото повече нѣма. Ако се дадатъ повече кола, превозването ще се извърши по-скоро. Съ превозенитѣ до сега средства ние можемъ да почнемъ атаката, щомъ дойде пехотното подкрепление.

Сега почнахме бомбардирането съ 12 орждия и ако продължаваме, безъ да пристжпимъ къмъ атаката, ще изразходимъ значителна часть снаряди само на бомбардировка. Въ интереса е да се пристжпи часъ по-скоро къмъ атаката, за което следъ идването на 3-а дивизия ще трѣбва да се бавимъ поне два дена за ориентировка на войскитѣ въ мѣстностьта, въ което време ще се продължава превозката на снаряди.

Инженернитѣ средства сж всички на мѣстата си № 3087."

Съ започване на бомбардировката се получиха следнитѣ донесения: отъ Началника на източния секторъ, че бомбардировката на гр. Одринъ започна на 21/1 въ 8 ч. сл. пл. отъ 10 обсадни орждия отъ 2-и бригаденъ участъкъ и 4 орждия отъ 1-и бригаденъ участъкъ. Огньтъ билъ насоченъ равномѣрно по града, казармитѣ, складовотѣ и мостоветѣ на р. Тунджа. Въ 8 ч. 15 м. сл. пл. турцитѣ открили пехотенъ огънь срещу 2-и и 3-и бригадни участъци, на който нашитѣ не отговорили. Въ 9 ч. 30 м. пехотниятъ огънь престаналъ. Турцитѣ отговаряли съ огънь отъ крепостната си артилерия.

Началника на южния секторъ — че въ опредѣленото въ заповѣдьта по армията време бомбардировката почнала. Турцитѣ скоро почнали живо да отговарятъ.

Отъ източния секторъ се донася, че презъ нощьта бомбардировката на града продължавала, но попаденията не могли да бждатъ наблюдавани поради мъглата и тъмнината. Турската крепостна артилерия стреляла, но безъ резултатно. Отъ време на време турската пехота сжщо откривала огънь.

По кжсно, сжщо донася, че бомбардировката продължавала. Турцитѣ отговаряли съ рѣдъкъ артилерийски и пехотенъ огънь. Нашата пехота не стреляла. Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. било забелезано, че турцитѣ премѣстили едно орждие отъ Арнаутъ Кьой къмъ Айвазъ-Баба — Маслака.

Въ западния и северо-западния сектори всичко спокойно.

На южния секторъ положението било неизмѣнно. Една полска батарея открила огънь по турски войници, които правели окопи предъ лѣвия участъкъ на Жгълъ-дере. Отъ тоя секторъ се донася, че почти всички снаряди отъ източния секторъ се пръскали много високо. По тази телеграма се предупреди въ източния секторъ за високото пръскане на шрапнелитѣ.

По сведения отъ източния секторъ повечето снаряди попадали въ квартала около „Султанъ-Селимъ" джамия. Пожаръ билъ произведенъ въ северо-източната часть на Каикъ-Махле, който траялъ единъ часъ. Отъ балона било забелезано, че източно отъ Илдъръмъ-махле и около мостоветѣ на р. Тунджа имало пожаръ. Наблюденията били трудни, вследствие мъглата и дима надъ града. Отъ фортовата линия и отъ преднитѣ позиции турцитѣ стреляли доста енергично. Тѣ стреляли главно отъ Кавказъ къмъ Бааларъ-Сыртж и отъ Айвазъ-Баба къмъ Кюшенъ. Турската стрелба била разсеяна. Противникътъ премѣстилъ едно орждие на ржце отъ новата Ташъ-Табия въ Айвазъ-Баба. Въ това укрепление една дълга 12 с/м батарея открила огънь. Едно орждие било докарано отъ югъ и поставено на старата Ташъ-Табия. Отъ стрелбата 10-и п. полкъималъ 23 ранени, а 23-и полкъ — 1 убитъ и 7 ранени.

Помощникътъ на главнокомандующия съобщава, че билъ уведоменъ отъ м-ръ председателя, че по положителни сведения Одринъ ималъ храна за гарнизона само за 3—4 дена и че при това положение възможно било Шукри паша да се опита да направи излазъ, и че турцитѣ сериозно готвятъ десантъ между Родосто и Силиврия съ войски отъ Измиръ и Пандерма.

До щаба на действующата армия се донася на 23/I, че бомбардировката продължава и че противникътъ отговаря съ рѣдъкъ огънь отъ крепостната си артилерия, но огньтъ му билъ разсеянъ и недействителенъ. Противникътъ стрелялъ и съ пехотенъ огънь по нашитѣ предни пехотни части. Разпоредилъ за противодействие на неприятелския пехотенъ огънь да се открива периодически рѣдъкъ огънь отъ добре маскиранитѣ полски и гаубични батареи. Забелезано било на 3 мѣста пожаръ. На северо-западния и западния сектори било тихо. На южния секторъ противникътъ стреляъ само съ крепостната си артилерия.

На 22/1 се получи отъ Главната квартира заповѣдь № 99, съ която помощникътъ на Главнокомандуюшия, като съобщава, че една отъ главнитѣ причини за многото дефекти въ изтеклата кампания, които сж попречили многото решителни боеве да се завършатъ съ едно решително унищожение на противника, била липсата на връзка между армиитѣ и Главната квартира, заповѣдва:

1. Командующитѣ армиитѣ да обърнатъ особено внимание за поддържане въ пълна изправность телеграфнитѣ средства, съ които разполагатъ.

2. Да се вематъ най-ефикасни средства за поддържане на връзка между армиитѣ съ Главната квартира, като се помни, че безъ връзка нѣма ориентировка; безъ ориентировка нѣма правилно решение, а, следователно, и правилно водене на операциитѣ.

3. Запрещава се безусловно мѣстенето на пунктоветѣ на мѣстопребиванията на Командующи армиитѣ въ време на водене на боя. Ако по нѣкой съображения Командующиятъ армията намѣри за нуждно да излѣзе напредъ или въ страни, то да оставя Началникъ щаба на мѣстото си за поддържане на свързка съ Щаба на действующата армия.

4. За въ бждаще да се има за неизмѣнно правило: презъ време на боя да се донася ежедневно къмъ 3 часа сл. пл. въ общи чърти за хода на боя, а сжщо така и вечерь, следъ свършването му. Въ важнитѣ случаи да се донася веднага. Пълнитѣ сведения за самия бой да се донасятъ по-после, но не по-кжсно отъ когато самитѣ командующи армиитѣ бждатъ подробно ориентирани.

Съ телеграма № 2582 отъ 23/I. Помощникътъ на главнокомандующия съобщава: „За атаката на Одринъ ще разчитате още само на една бригада, освенъ тази, която Ви се даде отъ 3 дивизия. Само следъ разяснение на общата обстановка ще се вземе решение за атаката на Одринъ, тъй че отъ тази гледна точка ще изхождате при даването разпореждания за бомбардировкита на крепостьта.

Съ телеграма № 2585 отъ 23/I. 7 часа сл. пл. сжщиятъ съобщава: „Предъ видъ на факта, че чуждестранитѣ консули и чуждестраннитѣ колонии могатъ да упражнятъ давление за предаване на крепостьта, отъ голѣма полза ще бжде за операцията да се усили огъня тази нощь, като часть отъ него, ако бжде възможно, се насочи преимуществено въ квартала на чужденцитѣ". По тази телеграма се направи телеграфически разпореждане до началницитѣ на източния и южния сектори, като се увеличиха снарядитѣ още по 10 на орждие и се препоржча, щото огъньтъ да се разпредѣля така, щото цѣлиятъ градъ и предмѣстието Карагачъ да се обстрелватъ силно и равномѣрно.

Съ телеграма № 3133 отъ 23/I. 9 ч. 15 м. сл. пл. Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия и въ щабоветѣ на другитѣ армии, че бомбардирането на крепостьта презъ цѣлия день и сега продължава. Противникътъ отговаря съ крепостна артилерия съ рѣдъкъ огънь, който къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл. и 3 ч. сл. пл. билъ доста интензивенъ и билъ насоченъ по направление на чифлика Кюшенъ и Бааларъ Съртж и по редутитѣ на североизтокъ отъ Маслака и южно отъ надписа Бааларъ-Съртж. Противникътъ е обстрелвалъ и разположението на 15, 20 и 55 полкове, с. с. Сарай, Акъ-Бунаръ, Еникьой, Скендеркьой и балона при Демиранлж, но стрелбата му била безуспешна. Днесъ пр. пл. летели надъ Одринъ двама авиатори; тѣ успѣли да хвърлятъ две бомби и 3 връзки съ възвание до население то. Разпоредено било презъ тази нощь да се усили бомбардировката.

На 22-и се яви новоназначения началникъ на източния секторъ, когато сжщия день и на 23 януарий Командующиятъ армията посвѣти лично, въ положението и намѣрението си. На 24-и генералъ *Вазовъ* встжпи въ командуването на източния секторъ.

Съ телеграма № 918 отъ 24-и януарий 11 ч. 50 м. пр. пл., новия началникъ на източния секторъ, генералъ-майоръ Вазовъ, моли да направи следующитѣ промѣни въ разположението на войскитѣ въ източния секторъ: 1) първия (северния) бригаденъ участъкъ да изнесе по-напредъ на разстояние 1 клм. отъ фортовата линия. Полската артилерия сжщо да се изнесе напредъ. Да се отдѣли една наблюдателна застава отъ 2 роти при брода на Ени-кьой. 2) Разположението на втория бригаденъ участъкъ да измѣни съ по-дълбоко разположени, като 10-и п. полкъ се разположи задъ 23 и а на мѣстото на 10-и полкъ да се разположи въ дълбочина бригадата на полковникъ *Рибаровъ*. Това щѣло да позволи частитѣ отъ бригадата да се смѣнятъ. Въ маневрени войски да се оставятъ 1½ полка отъ бригадата на генералъ-майоръ *Грънчоровъ*. Командването на северния и източния участъкъ да се възложи на генералъ майоръ *Грънчаровъ* съ щаба въ с. Демиранлж. 3) Третиятъ (южниятъ) участъкъ да остане неизмѣненъ, но да се изиска още една бригада, която да се разположи въ Оглу-паша и да служи за общъ резервъ на сектора. За началникъ на тѣзи войски да се назначи полковникъ *Дѣловъ* съ щабъ въ Оглу-Паша. При това моли да се изиска недостигащата бригада.

Съ телеграма № 3141 отъ 24/1. 3 ч. 50 м. сл. пл. се донася въ Щаба на действующата армия и съобщава въ Щабоветѣ 1-а, 2-а и 4-а армии, че бомбардирането продължава. Противникътъ отговарялъ съ крепостната си артилерия съ рѣдъкъ огънъ. Обстреляни биле с. с. Бююкъ-Делюкъ и Софуларъ. Имало 8 долни чинове ранени, 4 контузени и 1 убитъ. Двама дезертьори разказвали, че населението въ Одринъ бѣгало отъ кварталъ въ кварталъ, а населението отъ Карагачъ се разбѣгало по върбалацитѣ. Отъ 5 ч. 30 м. пр. пл. въ града имало голѣмъ пожаръ.

Съ телеграма № 277 отъ 24/1. 7 ч. сл. пл. Началникътъ на 8-а Тунджанска дивизия донася, че турцитѣ обстрелвали

разположението на дивизията периодически, особено дѣсния флангъ. На изтокъ отъ Каикъ-Табия били забелезани около 3 дружини. На северъ отъ Каикъ-Табия една батарея постоянно стреляла. Артилерията обстрелвала турската пехота, която се окопвала по цѣлата линия.

На 24/I, Началникътъ на източния секторъ донася въ 7 ч. 50 сл. пл., че бомбардирането продължава. Въ Одринъ на две мѣста избухналъ пожаръ. Къмъ 4 ч. 20 м. сл. пл. било забелезано, че единъ турски полкъ съ развети знамена настжпва отъ Ешилъ-Тепе къмъ Ючъ-Тепелеръ. Разпоредилъ да се изпратятъ две роти въ Еникьой. Неприятелътъ силно обстрелвалъ бомбардирующитѣ батареи. Въ 3-и бригаденъ участъкъ противникътъ стрелялъ съ слабъ пехотенъ огънь. Забелезано било, че противникътъ е превозилъ едно орждие отъ старата Ташъ-Табия въ южния край на с. Арнауткьой; две орждие се пренасяли отъ къмъ Хаджи-Иолу отъ по 50 человѣка по посока на Кестенликъ и новото укрепление, южно отъ Айвазъ-Баба. Донася сжщо, че разпоредилъ да се открие огънь отъ нѣкои обсадни батареи по батареитѣ на противника, които се въоржаватъ, и по тѣзи, които най-вече безпокоятъ бомбардирующитѣ батареи.

На 25/I, 1 ч. 45 м. пр. пл. стрелбата по града, погребитѣ, бойнитѣ скадове и казармитѣ продължава. Турскитѣ батареи не безпокоени отъ нашитѣ отговаряли съ съсрѣдоточенъ огънь; имало попадения въ бруствера на 2 батареи; едно орждие ударено въ затворната дръжка. Наблюдателниятъ пунктъ на началника на артилерията билъ обстрелванъ. Бомбардирующитѣ батареи почнали тридневния си запасъ отъ груповитѣ погреби. Въ парковетѣ имали още 3 дневенъ запасъ. Батареята на Капитанъ *Касжровъ* 15 с/м Д/30 привършила бездимнитѣ си снаряди. Срещу 2-и бригаденъ участъкъ противникътъ стрелялъ съ артилерийски и пехотенъ огънь. Нашата пехота не отговорила. Загуби — 2 долни чинове убити, 12 ранени и 2 контузени. За облекчение положението на бомбардирующитѣ батареи и войскитѣ, заповѣдалъ при необходимость да се открива огънь по опасни цели и отъ другитѣ батареи. Между 9 ч. 30 м. и 10 ч. сл. пл. въ града билъ забелезанъ пожаръ. Отъ факта, че противникътъ размѣства орждия по фортовия поясъ, сжди се, че той си е съсрѣдоточилъ вниманието на източния фронтъ. По гребена на Кемеръ-Башъ-Бююкъ били забелезани огньове, а въ чифлика Дертли-Мустафа-Бей 30 палатки. Предполага, че тамъ сж излезли жители отъ гр. Одринъ.

На 25/I, се разпорежда да се стрелятъ по 25 снаряди отъ орждие въ денонощие, отъ които около 15 нощемъ, а около 10 презъ деня.

Съ телеграма № 934 отъ 25/I, Началникътъ на източния секторъ донася: „Понеже атаката за овладѣване позиции ще става едновременно въ всички сектори и понеже за облекчение атаката е необходимо, щото стрелковитѣ окопи да се приближатъ за благовременно до тия позиции, поне на 1000 метра, то азъ ще дамъ разпореждане още днесъ, 25-и, вечерьта да се построятъ и заематъ гдето трѣбва необходимитѣ близки стрелкови и резервни окопи въ източния секторъ. Обаче, за заблуждение неприятеля, относително пункта на атаката, необходимо е и въ другитѣ сектори да стане въ сѫщото време подобно сближаване съ преднитѣ неприятелски позиции, за което моля разпореждането Ви, ако тая мѣрка се признае за целесъобразна. № 934."

Главната Квартира съобщава, че споредъ сведения отъ Парижската преса, гарнизонътъ на Одринъ проектиралъ да прави вилазка.

Отъ Щаба на 2-а армия се заповѣда: Обсадната батарея на поручикъ *Божиновъ* въ северо-западния секторъ при с. Кемалъ да открие рѣдъкъ огънь за обстрелване зоната задъ фортовата линия на този секторъ, полоситѣ по двата брѣга на р. Марица, около Марашъ. Огъньтъ да се открие днесъ въ 8 ч. сл. пл. и продължава непрекжснато, като се обстрелва последователно цѣлото гореказано пространство. За едно орждие отъ тази батарея се опредѣлятъ 10—15 снаряда въ денонощие. Стрелбата да се произвежда преимущественo ноще. „Причинитѣ за тѣзи мѣрки сж донесенията отъ секторитѣ за забелезаното натрупване на хора въ тѣзи райони.

Началникътъ на източния секторъ донася, че измѣнение въ разположението на войскитѣ въ сектора ще направи на 26/I, но до идването на нова бригада мѣстото на 10-и п. полкъ ще заеме само единъ полкъ отъ бригадата на полковникъ Рибаровъ; другиятъ полкъ отъ тази бригада съ артилерийското отдѣление и дивизионната конница ще остави временно въ с. Оглу-Паша въ качеството на общъ резервъ на сектора. Дветѣ дружини отъ 54-и полкъ ще остави въ поддържка на полка, който заема мѣстото на 10-и полкъ. 53-и полкъ съ едно артилерийско отдѣление отъ 9-и артилерийски полкъ ще назначи въ маневрени войски на северния отдѣлъ. Цѣлия секторъ раздѣлилъ на два отдѣла: северенъ и южен. Въ северния отдѣлъ щѣли да влизатъ: 1-а бригада отъ 11-а дивизия, 2-а бригада отъ 8-а дивизия и единъ полкъ отъ бригадата на Полковникъ Рибаровъ подъ общото началство на Генералъ-Майоръ *Грънчаровъ*. Въ южния отдѣлъ — 2-а бригада отъ 11-а дивизия и конниятъ отрядъ, подъ началството на Полковникъ *Дѣловъ*, Северниятъ отдѣлъ щѣлъ да се простира отъ р. Тунджа до редута № 16 включително, а южниятъ — отъ упоменатия редутъ до р. Марица.

Трѣбва да се забележи, че смѣната, която трѣбваше да направи Генералъ *Вазовъ* въ войскитѣ, бѣше наложителна, за

да се даде възможность на бригадата отъ 8-а дивизия да почине и се устрои. Тази бригада, състояща се отъ два отлични полка, бѣ много неразумно използувана въ източния секторъ. Генералъ Велчевъ бѣ изложилъ тази бригада въ боевете на 1, 2 и 3 ноември 1912 г. и я бѣ оставилъ дълго време все въ първа линия. Следъ смѣняването на Генералъ *Велчевъ*, Генералъ *Грънчаровъ*, за да запази за своята бригада по-добра почивка, остави пакъ бригадата отъ 8-а дивизия въ първа линия, а своята въ втора. Командующиятъ армията твърде късно узна за това и препоржча Генералу *Вазову*, на минаването му презъ Мустафа-Паша, да се даде възможность и на тази бригада да отдъхне и се съвземе. Това Командующиятъ армията узна при ходенето му въ южния секторъ отъ едно писмо до Началника на 8-а дивизия, което му бѣ изпратилъ командиръ̀тъ на бригадата, въ което се описваше жалкото положение на бригадата, откъсната отъ дивизията. Трѣбва да се отбележи, че зимата бѣше много сурова и службата въ първа линия бѣ много изнурителна за войскитѣ. Вмѣсто да се дадатъ бригадни участъци на всѣка бригада, която по редъ да смѣнява полковетѣ си, разпоредено бѣ една цѣла бригада да бъде въ първа линия и една въ поддържка. Изобщо, може да се каже, че въ източния секторъ нѣкои части се фаворизираха въ ущърбъ на други. И при това ново разпредѣление бригадата отъ 9-а дивизия остана привилигирована.

На 25/1, Началникъ̀тъ на източния секторъ донася: бомбардировката на града продължава. Противникъ̀тъ отговарялъ и особено силно между 6 и 7 ч пр. пл. Имало незначителни повреди на материялната часть. До сега били открити 21 неприятелски батареи, които стреляли. Противникъ̀тъ поддържалъ и пехотна стрелба. На 24/1, отъ балона били забелезани пожари въ всички части на града. Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. било забелезано премѣстването на една полска габуица отъ Айвазъ-Баба на югъ. Една батарея отъ предната неприятелска позиция на Сапунджиларъ стреляла безвредно по разположениечо на 10-и Родопски полкъ. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. файтонъ, конвоиранъ отъ конници, отивалъ отъ Айвазъ-Баба къмъ Костенликъ. Въ отговоръ се съобщи съ телеграма отъ 25/1 8 ч. 50 м. сл. пл., че въ случаитѣ, когато се представятъ удобни, опасни или важни цели, непремѣнно трѣбва да се открива огънь по тѣхъ отъ полската и даже временно отъ нѣкой отъ бомбардиращитѣ батареи. Отъ донесението не се разбира скорострелна или нескорострелна е била неприятелската батарея, която отъ Сапунджиларъ е обстрелвала 10-и п. полкъ. Изобщо, трѣбва да се вчуши на артилерията, обсадна и полска, че въ случаи, които не търпятъ чакане заповѣдъ, трѣбва да действуватъ и по своя инициятива, като за всѣки такъвъ случай незабавно донасятъ на началството.

По сведеня отъ 2-ра сръбска армия въ северо-западния секторъ въ 1 ч. 30 м. сл. пл. турцитѣ открили артилерийски огънь по-посока на с. Кемалъ, кждето се намира обсадната батарея, и по разположението на 3-и артилер. дивизионъ. Въ 4 ч. 55 м. сл. пл. турцитѣ обстрелвали съ артилерийски огънь разположението на 15-и п. полкъ и Тимошкия артилерийски полкъ. Между чифлика Екмекчикьой и кота 154, турцитѣ поставили 4 орждия. Въ западния секторъ всичко било тихо.

Въ южния секторъ огъньтъ отъ крепостьта билъ насоченъ изключително къмъ дѣсния участъкъ на сектора. Презъ деня, до пладне, отъ страна на турцитѣ имало затишие. Следъ пладне турцитѣ обстрелвали цѣлото разположение на дивизията, но особено силно висота 97 и околността на Ахъръ-Кьой. По с. Боснакьой, освенъ обсадната артилерия, стреляла и една полска с. с. батарея. Шрапнелнитѣ пръскания на снарядитѣ отъ източничния секторъ по батареитѣ при Каикъ-Табия били много удачни.

Помощникъ̀тъ на Главнокомандующия съобщава на 21/I отъ Димотика: „Съ подновяването на военнитѣ действия, поради особенитѣ топографически свойства на Чаталджанския и Галиполския операционни театри, нашето общо стратегическо положение въ първия периодъ на тая втора кампания на цѣлия театъръ на военнитѣ действия се опредѣля въ следующата форма: предъ видъ невъзможностьта, за сега да се действува на Чаталджанския фронтъ настжплателно, нашето главно внимание е насочено къмъ превземането на Одринъ. Втора армия обсажда и се приготовлява да атакува крепостьта. Обединенитѣ армии, както и четвърта, прикриватъ операцитѣ на втората, еднитѣ отъ Чаталджанския фронтъ, друга отъ Галиполския фронтъ. Противникъ̀тъ има всичкия интересъ да не допустне усилията на втората армия да се увенчаятъ съ успѣхъ. За тая цель той може да предприеме настжпателни действия срещу насъ на Чаталджа и на Галиполи по отдѣлно срещу всѣки фронтъ, или едновремено и на двата фронта. Предъ видъ на това, че противникъ̀тъ е господарь на Мраморно-море, че на Малозиятския брѣгъ има съсрѣдоточени значителни сили, че разполага съ достатъчно военно морски и търговски транспортни средства, то може съ най-голѣма вѣроятность да се допустне, че поменатитѣ по-горе действия на противника отъ фронта ще се комбинират̀ъ и съ такива отъ морето, по отдѣлно или едновремено, на фланга на едната или другада армия съ цель да облегчи фронталнитѣ си действия, било отъ Чаталджа, били отъ Галиполи. Отъ това положение на нѣщата става ясна оная идея, която трѣбва да легне въ основанието на операциитѣ въ първи периодъ на тая втора кампания на дветѣ армии, съединената и четвъртата — стратегическа отбрана — заемане на силни отбранителни линии и разполагане войскитѣ на тѣхъ по начинъ, който, като способствува за упорно съпротивление

отъ фронта, да позволява и бързо парирание на удара, въ случай, че той се яви отъ къмъ морето, било въ форма на обхватъ или обходъ.

Горнитѣ идеи счетохъ за нуждно да Ви съобща, за да ги имате предъ видъ при Вашитѣ действия. 2626."

На 26/I, се донася: „Бомардировката продължава. Противникътъ отговаря съ рѣдъкъ огънь. Понеже часть отъ населението забѣгнало въ посока на Кемеръ-Башъ Юкъ, задъ фортовата линия и около Марашъ, гдето сж забелезани и значителни неприятелски части, разпоредихъ да се бомбардира тази зона отъ обсадната артилерия на северо-западния секторъ съ 10—15 снаряда на орждие въ денонощие. Пехотни части въ 1-и бригаденъ участъкъ на източния секторъ презъ тази нощь сж успѣли безпрепятствено да излѣзътъ 1 клм. напредъ, гдето и сж се окопали. Това е направено съ цель да се изнесатъ фланговетѣ на участъка напредъ. Предъ видъ, че не е известно колко време ще трае сегашното положение, разпоредихъ за бомбардировката да се намалятъ снарядитѣ отъ 50 на 25 на орждие въ денонощие.

Сжщия день бѣ разпоредено до секторитѣ да се образуватъ охотнически команди отъ 50 решителни и изпитани войника, 10 решителни и интелегентни подофицери и 5 офицери, които да произвеждатъ близки разведки до преднитѣ неприятелски позиции за опредѣляне силата имъ, подстжпитѣ къмъ тѣхъ и състоянието на изкуственитѣ препятствия. Командитѣ да действуватъ нощно време или презъ деня въ мъгла. За обектъ на действие на тѣзи команди да служатъ ония пунктове отъ преднитѣ позиции, които иматъ особено значение за атаката, а така сжщо и подстжпитѣ къмъ тѣхъ. Освенъ това, командитѣ трѣбва да тревожатъ противника и изтощаватъ неговата бдителность всѣки день, като накаратъ противника да привикне къмъ нашето настжпление, съ което ще се обезпечи ненадейностьта на действителното настжпление. При случай, командитѣ да залавятъ въ пленъ часови и патраули, отъ които да могатъ да се получаватъ достовѣрни сведения. Охотническитѣ команди да избѣгватъ употрѣблението на оржжие, като при нужда действуватъ съ бомби, съ каквито трѣбва да се снабдятъ.

На 26.I, се донася: Противникътъ отговаря съ крпеостната артилерия съ рѣдъкъ огънь, съ изключение срещу дѣсния участъкъ на южния секторъ, гдето отначало огъньтъ е билъ доста енергиченъ. Въ северозападния секторъ противникътъ днесъ следъ пладне е обстрелвалъ отъ Карагьозъ-Табия и Шейтанъ-Тарла разположението на 15, 20 пехотни и 11 артилерийски полкъ и обсадната артилерия въ сжщия секторъ, но безуспешно. Вчера между 8 ч. 30 м. сл. пл. и 11 ч. 30 м. сл. пл. сж прехванати следнитѣ радиотелеграми:

1) Отъ Изетъ Паша до Шукри Паша: „Завзехме станция Чаталджа и всички върхове, които се намиратъ напредъ. Неприятелътъ бѣга. Напредваме и отъ Галиполи. Нека иматъ малко търпение." 2) Отъ Одринъ до посланицитѣ на Германия, Англия, Франция, Русия и Австрия: „Отъ като консулитѣ на тѣзи сили сж телеграфирали на съответнитѣ посланници въ Цариградъ, градътъ се бомбардира извънредно силно, дене и ноще, въпреки всички човѣшки правила. Върху горното да се обърне внимание на посланицитѣ."

Отъ източния секторъ се донася, че на 25/I презъ нощьта само една дружина отъ западната часть на 1-и бригаденъ учтстъкъ е излѣзла напредъ. На 26/I въ 11 ч. пр. пл. тази дружина била атакувана отъ 7 турски роти, поддържани съ огънь отъ полската и крепостната артилерия, била отблъсната на старата си позиция. Поддържката на нашата артилерия не е била ефикасна. Заповѣдалъ презъ нощьта на 26 отстжпающитѣ части отново да излѣзатъ напредъ и засматъ преднитѣ си позиции при съдействието на артилерията отъ източния участъкъ. Командующиятъ армията напомня, че веднъжъ зато положение, трѣбва безусловно да се удържи, както и да се внуши на артилерията, особено полската, да поддържа най-тѣсна връзка съ пехотата, като съдействието ѝ бжде всѣкога навременно и ефикасно.

Активностьта, която прояви противникътъ, допуща се да е въ свръзка съ прехванатата радиотелеграма на Изетъ паша, съ която известява за мними победи при Галиполи и Чаталджа и го подканя да има търпение.

На източния секторъ на 26/I сл. пл. 4 неприятелски батареи обстрелвали нашето разположение между Кюшенъ и Скендеркьой. 6 наши батареи отговорили. Една неприятелска батарея била заставена да замълчи, а друга — да се снеме отъ позицията си. На фронта старата Ташъ-Табия — Арнаутькьой били открити две нови батареи. Презъ изтеклата нощь 11 турски батареи обстрелвали нашия северенъ участъкъ. Презъ сжщата нощь 10-и п. полкъ билъ смѣненъ безпрепятствено съ 29-и п. полкъ. Въ боя на 26.I за заемане височинитѣ юго-източно отъ Бааларъ-Съртж имало 5 убити и 6 ранени. Въ този моментъ се водела силна артилерийска стрелба и слаба пушечна. Донася се, че щабътъ на северния отдѣлъ не билъ свързанъ съ участъцитѣ съ телефонъ по липса на средства. Съ телеграма № 3189 отъ 27/I Командующиятъ армията му съобщава, че било желателно и частитѣ отъ северния секторъ непремѣнно да бждатъ свързани съ бързи средства за съобщение. Предполага, че съ придадената му телеграфна полурота ще може да се устрои и въ този участъкъ телефонно съобщение.

На 28/I турцитѣ обстрелвали съ голѣма ожесточеность цѣлото разположение на 8-а дивизия, южния секторъ съ артилерийтки огънь.

Съ телеграма № 989 отъ 27/I 2 ч. 50 м. сл. пл. Началникътъ на източния секторъ донася, че перспективата да видимъ още една бригада отъ 3-а дивизия подъ Одринската крепость, не е много утешителна, като се сѫди по туй състояние, въ което се намира 2-а бригада на Полковникъ *Рибаровъ*. По словата на последния, тя е покрусена материално и морално, вследствие на Чаталджанскитѣ боеве, гдето тя е изгубила убити и ранени 2,000 долни чинове, убити и ранени 3/4 отъ началствующатѣ долни чинове, убити и ранени половина отъ офицерския съставъ; боледували отъ холера 2,800 человѣка, отъ които 300 сѫ умрѣли, а останалитѣ сѫ твърде слаби. Въ замѣна на тия загуби тя е получила 1,500 души млади войници съ 20 дневно обучение. Имахъ намѣрение да моля да се изпрати бригада отъ по-малко пострадалитѣ войски на 2-а дивизия, съ които да смѣня бригадата на полковникъ *Рибаровъ*, която да остане въ общъ резервъ на сектора.

На източния секторъ, на 27/I сутриньта, противника е настѫпилъ съ около единъ полкъ срещу разположението на части отъ 2-а бригада на 8-а дивизия, достигналъ е до окопитѣ, обаче съ контъръ-атака на ножъ е билъ принуденъ да отстѫпи, като е претърпѣлъ значителни загуби. Отъ разпита на пленници се установило, че въ вилазката на 27/I, срещу Бааларъ-Съртж, отъ страна на турцитѣ сѫ вземали участие 2 дружини отъ 29-и; 2 дружини отъ 30-и и една дружина отъ 28-и п. полкове. Разпоредено—артилерията да се пристрелва по проходитѣ на теленитѣ мрежи, които се намирали и по посока, непосредственно задъ преднитѣ позиции.. По останалитѣ сектори нищо особено.

Къмъ 4 ч. 35 м. сл. пл. на 27-и януарий биде повиканъ на телеграфа отъ помощника на Главнокомандующия и помощника на Началникъ Щаба на действующата армия, Началникътъ на Щаба на 2-а армия, между които се е водило следния разговоръ:

„*Запитване*: Направената вилазка къмъ източния секторъ, само съ единъ полкъ и ожесточената стрелба противъ южния, помощникъ на Главнокомандующия си обяснява, че намѣрението на турцитѣ е да си пробиятъ пѫтъ къмъ южния секторъ. Противъ такава евентуалность, Командующия 2-а армия какви мѣрки мисли да вземе?

Отговоръ: Въ случай, че противникътъ предприеме вилазка съ значителни сили къмъ южния секторъ, Командующиятъ армията вѣрва, че двѣтѣ бригади тамъ отъ 8-а дизизия сѫ достатъчни, за да спратъ напора на противника, поне до пристигането на подкрепления отъ западния секторъ и отъ източния секторъ. Подкрепленията отъ западния могатъ да стигнатъ за около 4—5 часа, а тѣзи отъ източния за 7-8 часа. Но като се сѫди отъ силитѣ на противника и отъ разположението имъ задъ фортовитѣ участъци, а тъй сѫщо и отъ факта, че до тази минута противникътъ не е предприелъ нищо противъ южния секторъ, то има основание да се вѣрва, че той поне за днесъ не мисли да предприема такава вилазка. На днешната вилазка, противъ средния участъкъ отъ източния секторъ, гледаме като на рекогнисцирования, или съ цель за нападение на обсаднитѣ батареи, които бомбардиратъ града.

Въ всѣки случай, Командущющиятъ армията счита положението на южния секторъ твърде сигурно, до толкова, че натискътъ на противника по тази посока може да бѫде на време и успѣшно отблъснатъ, даже само съ находящитѣ се тамъ две бригади отъ 8-а дивизия.

До тази минута нѣщо особено да съобщавамъ нѣма, ако ме запитате.

— Друго има ли?

— Помощникътъ на Главнокосандующия сподѣля този възгледъ, но и мисли, че подобенъ прорывъ ще го предприеме противникътъ на разсъмване, като презъ нощьта си групира силитѣ, че ще бѫде още по-добре, ако едната бригада отъ западния секторъ се прехвърли още отъ сега на южния секторъ и като поддържка да стои групирана задъ лѣвото крило на този секторъ. На всѣки случай, това е само негово мнение, като оставя на Командующия армията да разпореди това, което намира за най-целесъобразно. Щабътъ на действующата армия направи постѫпки и мисли, че следъ 3—4 дена ще пристигнатъ подъ Одринъ 30 орждия отъ 12, 15 и 21 сантиметровъ калибъръ съ нуждното количество снаряди. Съ пристигането имъ ще се изпратятъ нужднитѣ пехотни подкрепления за сериозна акция противъ крепостьта.

При Чаталджа и Булаиръ вчерашнитѣ атаки на противника сѫ отблъснати съ голѣми загуби за него. Десантътъ отъ 20 кораба при Шаръ-Кьой е осуетенъ. Друго нѣма. Сбогомъ.

Чудно е схващането на Главната квартира да допуща, че противникътъ ще направи тази вилазка въ южна посока. Види се, че страхътъ да не бѫде безпокоена нѣкакъ си Главната квартира, която напоследъкъ се премѣсти отъ Лозенград въ Димотика, наддѣлява надъ разсѫдъка. Силната стрелба на противника срещу южния секторъ, както и вилазката на източния, се обясняватъ само съ това — да се попречи на нашата обсадна артилерия да бомбардира града. За една сериозна вилазка времето бѣ вече минало, защото турцитѣ, по липса, на фуражъ, нѣмаха коне да запрегнатъ полска артилерия, нито обози за подвозъ на храна. А една вилазка безъ артилерия не може да има успѣхъ, защото ние навсѣкѫде, щомъ се излѣзе отъ сверата на крепостната артилерия, ще

можемъ само съ артилерийски огънь да съкрушимъ излѣзлия отъ крепостьта противникъ. Въ такъвъ случай ние даже ще се дръпнемъ назадъ, само и само той да напредне. Такива разпореждания се бѣха направили по-рано (съ заповѣдьта № 49 § 6).

По искането на помощника на Главнокомандующия, Командующиятъ армията направи телеграфически разпореждания до Началника на 8-а дивизия въ Татаркьой да поддържа постоянна връзка съ съседнитѣ сектори, особено съ западния, отгдето може да разчита да бжде поддържанъ найскоро.

Сжщия день, 27/I, бива заповѣдано на Началника на 8-а дивизия, че по сведения отъ западния секторъ, на Бекчи-Тепе имало една гаубична батарея, която стреля срещу войскитѣ отъ този секторъ безнаказано, затова да нареди отъ обсадната артилерия да се обстреля утре, щомъ се забележи че действува или като се споразумѣе съ Началника на сектора. Снарядитѣ, пустнати противъ тази батарея, не ще бждатъ въ числото на назначенитѣ за бомбардировка.

За произведения отъ турцитѣ излазъ на източния секторъ, Началникътъ на последния донася, че боятъ на 27/I преди пладне се е развилъ по следующия начинъ: 28 и 29-и турски полкове пренощували около Малъ-Тепе и на разсъмване настжпили по дветѣ страни на пжтя Одринъ — Мусубейли, противъ редутитѣ 21, 22 и други два редута, южно отъ 21. Въ това време ставала смѣна; редутитѣ 21 и 22 се изпразвали отъ 23-и полкъ и заемали отъ частитѣ на 10-и полкъ. Редутитѣ на югъ отъ редута № 22 били заети отъ 2-а дружина на 29-и полкъ. Къмъ 4 ч. пр. пл. турската артилерия открила силенъ огънь по цѣлия фронтъ, а къмъ 5 ч. пр. пл. турската пехота се насочила съ две роти противъ редута на 29-и полкъ, а съ останалитѣ противъ редутитѣ № 21 и № 22.. Вследствие мъглата, противникътъ се приближилъ на близко разстояние. Ротитѣ, насочени противъ редута на 29-и полкъ, били отбити съ огънь и ножъ. Ротата, която заемала редута № 21, била съвсемъ изненадана, турцитѣ ненадейно нахлули въ редута. Другитѣ роти отъ дружината, обаче се хвърлятъ на ножъ и прогонватъ турцитѣ обратно. Срещу редута № 22 турцитѣ били открити на разстояние 100—200 крачки, тукъ тѣ били контъръ-атакувани отъ цѣлата дружина и отхвърлени назадъ. Гжстата мъгла не позволявала на артилерията да вземе полезно участие въ боя. Нашитѣ загуби били: 1 офицеръ и 32 долни чинове убити и 147 ранени.

Тази вилазка на турцитѣ стресна нашитѣ, които отъ дългото време на примирието и неактивностьта на турцитѣ бѣха се до известна степень разпустнали въ носенето на охранителната служба.

Преднитѣ позиции на противника даваха възможность да ни прави изненади. За отстранение на това, Началникътъ на източния секторъ поиска да заеме рида, който се намира между позицията на 23-и полкъ и Маслака, понеже помагалъ на противника за скришното му съсрѣдоточение и приближаване до нашитѣ позиции. Командующиятъ армията разреши да го заеме, ако счита владѣнието му за необходимо и полезно, но при условие да се държи на всѣка цена, за да не се дава поводъ на противника да се окуражава.

Прехванатa на 28. I. радиотелеграма, подадена отъ Началника на банката въ Одринъ до главната дирекция на сжщата въ Цариградъ съ следующето съдържание: „По случай извънредното поскжпване на живота и разноскитѣ за премѣстването по случай бомбардировката, задължени сме да ви помолимъ да дадете собствена помощь за изплащане заплатитѣ, които сж станали недостатъчни."

На 28. I. между 10 и 11 ч. сл. пл. противникътъ е произвелъ вилазка срещу източния секторъ на фронта между Провадийската рѣка и шосето Хавса — Одринъ, обаче, навсѣкжде е билъ отблъснатъ.

По-горе се упомена, че къмъ обсадната армия ще се пратятъ още 30 обсадни сръбски орждия. Командующиятъ 2-а армия, следъ изучване въпроса за използуване тия орждия, намѣри, че най-подходното мѣсто за тѣхъ ще бжде южния секторъ. Съображенията за това бѣха, че южният секторъ, по топографическия характеръ на мѣстностьта, даваше възможность за по-удобно използуване на тия орждия; тамъ бѣха части отъ 8-а дивизия, на които можеше повече да се разчита за една атака и на южния секторъ, и въ предположение, че орждията идатъ отъ Сърбия, можѣха да бждатъ доставени по желѣзницата презъ Македония и да дойдатъ до самата позиция, тъй като превознитѣ средства бѣха много оскждни. Една по-сериозна демонстрация отъ южния секторъ, гдето турцитѣ знаеха, че е 8-а дивизия, отъ която тѣ се бояха, можеше да произведе по-силенъ ефектъ и даже да бжде доведена до край. Водимъ отъ тѣзи съображения, Командующиятъ армията на 29. I. помолва Щаба на действующата армия новитѣ обсадни орждия, за които било съобщено отъ полковникъ Нерѣзовъ, да се превозятъ по желѣзницата до Клисели, северно отъ станция Урли, отъ кждето, следъ изучване на всички условия, решилъ да размѣсти тѣзи обсадни средства въ южния секторъ за действие противъ Карагачската група укрепления, които съ тѣзи нови средства могли да бждатъ атакувани едновременно съ източния секторъ. Тукъ той се надѣялъ на пъленъ успѣхъ.

Разбира се, че колкото е повече обсадната артилерия, толкова по-добре се обезпечава успѣхътъ, но и безъ тѣзи орждия успѣхътъ въ атаката бѣ доста сигуренъ.

На 29. I. Началникътъ на източния секторъ донася, че преднитѣ позиции на противника се явяватъ за последния много добра маска, съ която може да го въведе въ заблуждение относително истинскитѣ му намѣрения. Заемането на тѣзи позиции отъ нашитѣ войски щѣло да позволи да приближимъ още повече нашата артилерия до фортовата линия на противника, и въ случай, че той напусне крепостьта, щѣло да може по своевременно да се атакува фортовия поясъ. Донася, че съ наличнитѣ си сили и средства ще може да заеме въ една нощь тѣзи позиции, които по всичко изглеждало, че сж слабо заети и слабо въоржжени — само съ полска артилерия, а изкуственитѣ препятствия предъ тѣхъ били неважни. Отъ досегашнитѣ наблюдения дошелъ до заключение, че въ 1-и бригаденъ участъкъ ние разполагаме съ 48 обсадни и 10 полски орждия, срещу 12 крепостни и 32 полски на противника; въ срѣдния участъкъ — бригадитѣ отъ 8-а дивизия и 3-а дивизия — ние имаме 42 обсадни и 12 полски, срещу 24 крепостни и 16 полски на противника и въ южния участъкъ ние имаме 38 обсадни и 24 полски, срещу 16 крепостни и 16 полски на противника, а свърхъ това, ние имаме 24 с. с. полски орждия при маневренитѣ войски. Или ние имаме всичко 112 обсадни орждия, срещу 52 турски крепостни и 78 полски, срещу 64 полски турски орждия. Освенъ това само пехотата на източния секторъ имаме 38,000 души. По тѣзи условия мисли, че може да се предприеме атака на преднитѣ позиции, безъ да се чака пристигането на новата бригада и новитѣ орждия. Ако Командующиятъ армията е съгласенъ за тази атака, моли тя да се назначи на 31. I. или 1. II., като добавя, че отъ безполезното стоене при най-голѣми незгоди въ траншейтѣ войницитѣ сж изморени и съ нетърпение чакатъ едно ефикасно решение, иначе моралътъ имъ щѣлъ да се изтощи. Командующиятъ армията му отговори: „Проекта и съображенията Ви за завладѣването на преднитѣ позиции на противника одобрявамъ. Вземете нуждитѣ подготвителни мѣрки за това, обаче, за самото изпълнение чакайте заповѣдь."

Тукъ ще се покаже странно, защо Командующиятъ армията, който бѣ сторонникъ за атаката съ открита сила на Одринъ, тука въздържа Началника на източния секторъ. Обясненията сж следнитѣ: Между войницитѣ отъ обсадната армия бѣха се почнали агитации противъ атаката на Одринъ съ открита сила, която, агитация бѣше си пробила пжть не само между войницитѣ, но и между офицеритѣ. До сведение на всички бѣ дошло, че Командующиятъ армията иска атаката, а Главната Квартира е противъ, защото щѣло да се дадатъ много жертви и не ще се сполучи. Такъвъ слухъ имаше своето оправдание въ умоветѣ, защото на войскитѣ отъ източния секторъ бѣше още прѣсно възпоменанието отъ

несполучливитѣ действия въ първитѣ дни на ноември. Никой, обаче, не държеше смѣтка, че тагава онѣзи атаки бѣха действително едно безумие да се предприематъ безъ достатъчна артилерийска подготовка и безъ достатъчно войски, за да се докара дѣлото до край. Сега ние разполагаме съ артилерия, но тя не бѣ още стреляла, за да видятъ войскитѣ силата ѝ и предполагаха, че тя е тамъ само за красота. Всичко, което се правеше, за да повдигне духа, бѣше добро и въ това отношение действията на новия началникъ на сектора бѣха добри и неговитѣ искания бѣха целесъобразни, затова и Командующиятъ армията търсеше по всѣки начинъ средства да го насърчава и ободрява въ начинанията и проектитѣ, обаче у него имаше свои съображения. Колкото и да бѣ съблазнителна мисъльта за завземането на преднитѣ позиции, Командующиятъ армията считаше, че като самостоятелно предприятие, тя е опасна, а трѣбва непремѣнно да се свърже съ атаката на фортовата линия. Заемането на преднитѣ позиции ще предизвика въ противника противодействие, което ще направи нашето тамъ стояне опасно и може да направи невъзможна атаката на фортовия поясъ, ако тя не се предприеме веднага. Съ други думи казано, Командующиятъ армията не считаше за удобно и полезно дългото стоене на преднитѣ позиции, което при една постепенна атака има своето оправдание, защото при постепенната атака подхождането е по другъ начинъ, а тука способътъ на постепенната атака бѣ изключенъ и трѣбваше безъ дълги спирания на преднитѣ позиции да се върви по петитѣ на отстжпающия до фортовата линия и почивка на войскитѣ да се даде въ мъртвитѣ пространства. За да може да стане това, трѣбваше да бждемъ по-добре обезпечени съ подкрепления, да разчитаме на пъленъ успѣхъ чрезъ повтаряне удара, ако първиятъ се поколебае или несполучи, а въ краенъ случай при несполука трѣбваше да бждемъ въ състояние да си обезпечимъ едно отстжпление, като задържимъ противника въ укрепленията му, а това можеше да стане само чрезъ пристигането на подкрепления. Както бѣше поставенъ въпросътъ за атаката, той бѣ за Командующия армията въпросъ на честь или позоръ, въпросъ на смърть или животъ. По тия съображения и Командующиятъ армията, като искаше да поддържа предприемчивостьта на Началника на сектора, която трѣбваше да се предаде на всички началствующи лица, въздържаше се въ изпълнението, догдето се разреши въпросътъ, и като се почне, да се довърши до край, както въ последствие и стана.

За да предизвика Щаба на действующата армия да се произнесе по въпроса, Командующиятъ армия съ телеграма донася за мнението на Началника на източния секторъ, както сжщо и неговото.

Щаба на действующата армия съ № 4705 отговаря: „До получаването на изрична заповѣдь за атака на крепо-

стьта, съобразявайте се точно съ последнята директива отъ 17.I № 20. Атакуването на въпросния фронтъ би ни завлѣкло и ангажирало да пристжпимъ веднага следъ това къмъ атакуване на крепостьта, нѣщо което при сегашната стратегическа обстановка, когато противникътъ съсрѣдоточва значителни сили въ Галиполи и се готви за решителни действия, не можемъ да направимъ това, преди да се разправимъ съ всевъзможнитѣ негови десанти и пр. Да се има още предъ видъ, че бригадата отъ 3-а дивизия е придадена за противодействуване на единъ прориѣъ".

Излаза на 21.I е билъ по-малко успѣшенъ отъ предидущия, понеже противникътъ не е можалъ да се приближи на близко разстояние и е билъ отбитъ само съ огънь. Къмъ 12 ч. и 30 м. на 29.I, преди пладне, противникътъ е открилъ силенъ артилерийски и пушеченъ огънь, който се е продължавалъ до 3 часа пр. пл.; повторилъ е атаката срещу Баларъ-Сыртж, но е билъ отблъснатъ Загубитѣ на противника не сж известни. Нашитѣ загуби сж 4 офицери и 268 долни чинове ранени и 14 долни чинове убити".

Началникътъ на източния секторъ донася, че едно отъ 15 с/м Д/30 орждие отъ дългото стреляне получило повреда, която изисквала арсенално поправление. За да може да се запазятъ батареитѣ за атаката на крепостьта, моли да се прекрати бомбардировката на града отъ източния секторъ.

Командующиятъ отговаря, че бомбардирането на града е възможно засега само отъ източния секторъ и затова не трѣбва да се прекратява съвсемъ, понеже е необходимо да се тревожи населението. Да намали числото на снарядитѣ на едно орждие до 10 15 въ денонощие, за да може после да се усили отново.

На 30. I. Щаба на действующата армия съобщава, че сръбското правителство изпраща подъ Одринъ 10 дълги 12 с/м орждия, 8 гаубици 15 с/м съ по 360 снаряди на орждие и 16 гаубици 12 с/м, съ по 500 снаряда на гаубица и 4 мортири 21 с/м. Орждията щѣли да пристигнатъ съ офицеритѣ и прислугата. При това добавя, че Щабътъ на действующата армия рекомандува по-голѣма часть отъ тѣзи орждия да се дадътъ на южния секторъ, а останалитѣ на западния. Когато се поставятъ на мѣстата всички орждия, предписва да се донесе, за да се направи надлежното разпореждане.

На 31.I отъ Главната квартира се съобшава: „Отъ сведенията, които Щабътъ на действующата армия получава отъ Берлинъ, се вижда, че Турция правила всички усилия да се започнатъ отново преговоритѣ за миръ, преди да сме получили решителни успѣхи и главно преди да е падналъ Одринъ. А за да може да почнатъ преговоритѣ при още подобри условия, тя нарочно съобщава за свои голѣми успѣхи

на Чаталджанския и Галиполския фронтове. Като имаме предъ видъ, че при настоящата политическа обстановка завладѣването на Одринъ ще има голѣмо значение, за да наложимъ нашитѣ искания, но и обратното, при една неуспѣшна атака, загубитѣ въ всѣко отношение би били по-голѣми. Ето защо, следъ като проучитѣ основателно въпроса, касателно атаката на избрания и указания отъ Васъ секторъ, донесете доколко разчитате на единъ положителенъ успѣхъ." Командующия 2-рата армия, донася: „Въ моитѣ настоявания да се атакува Одринъ, азъ съмъ ималъ всѣкога предъ видъ общото политическо и стратегическо положение. Както преди примирието, така и сега, Одринъ е тъмната точка на нашето положение и, колкото той стои, толкова повече ни нанася вреда. Падането на Одринъ ще обистри въ всѣко отношение положението и противникътъ ще се откаже отъ всѣкакви десанти и настжпателни действия, като безпредметни тогава за него, а докогато стои Одринъ, такива негови действия се явяватъ целесъобразни. Излазъ отъ Одринъ е най-желателенъ за насъ, но противникътъ не ще го предприеме, защото е безцеленъ за него и защото той съ превознитѣ средства, съ които разполага, е неспособенъ за такъвъ. Той може да предприеме излазъ само да се здаде, но не съ друга цель.

„Така оценявамъ азъ общото и частното за Одринъ положение. Дали при това положение ние трѣбва да чакаме още и се изтощаваме морално и материално подъ крепостьта, азъ мисля че не, и трѣбва да се действува и принудимъ противника да се здаде.

„Вие ми поставяте въпроса много неудобно, да отговора за успѣха. Известно е, че всѣко военно предприятие има рискъ отъ случайноститѣ. Нашето положение, относително противника е такова. Съ пехота на атакуемия секторъ ние се разнимъ на цѣлия гарнизонъ, съ артилерия ние го превъзхождаме, съ духъ сжщо го превъзхождаме. При тия условия, азъ считамъ, че две трети отъ успѣха сж гарантирани и една трета остава на случайноститѣ. Но, ако допустнемъ неуспѣха въ атаката, нашето общо положение не може да се измѣни, защото ние ще запазимъ положението, което имаме и сега, а за това именно азъ и искахъ подкрепление, иначе, ако не предзиждахъ риска, азъ и съ средствата, съ които сега разполагамъ, съмъ въ състояние да предприема атаката, може би, съ шансове на сполука, но на нея азъ гледамъ като на малка авантюра, и затова, пакъ повтарямъ, обещаното и искано подкрепление е нуждно за въ случай на несполука, или да се продължи и довърши ударътъ, или запази сегашното положение.

„Днесъ почватъ да пристигатъ ешалонитѣ отъ сръбския обсаденъ паркъ, които; вѣрвамъ, въ два—три дена да

бждатъ всички тукъ и, ако не завали дъждъ, ще се помжчимъ въ два—три дена да ги поставимъ на мѣстата; къмъ това време трѣбва да бждемъ усилени и съ пехота и да не губимъ нито единъ день, а да пристжпимъ къмъ решителни действия.

„На генералъ *Визовъ* дадохъ заповѣдь за сега да не предприема нищо за завладѣване преднитѣ позиции, но, ако противникътъ направи нѣкоя вилазка, като завчера, то като го контра атакува да завладѣе преднитѣ позиции и се утвърди на тѣхъ, което ще създаде благоприятно изходно положение за решителнитѣ действия и ни даде възможность да използуваме въ по голѣмъ размѣръ нашата полска артилерия, която сега е принудена да бездействува."

Въ това последно донесение, като да се вижда противоречие между изказаното по-горе мнение на Командующия армията. Това е само на видъ така, а сжщностьта е, зашото Командующиятъ армията иска да предизвика по-скоро къмъ решителни действия.

По сведение отъ избѣгали турски войници въ Янъкъ-Къшла и околностьта и гдето по настоящемъ квартирувала цѣлата 10-а дивизия и Шукри паша съ щаба си, досега не билъ попадналъ нито единъ снарядъ, — разпорежда се да се обстрелва въпросната казарма и околностьта.

На 31.I се съобщава на Началника на източния секторъ „Предъ видъ на това, че исканитѣ за атаката на крепостьта подкрепления скоро ще бждатъ дадени, че допълнителната обсадна артилерия днесъ почва да пристига и понеже е желателно действията да се започнатъ и продължаватъ непрекжснато, то не предприемайте за сега действия по ваша инициатива за завладѣването на преднитѣ позиции. Обаче, ако противникътъ предприеме излазъ и го контра-атакувате, можете да използувате случая, за да ги завладѣете и обезпечите по-благоприятно изходно положение".

На 1.II се съобщова въ 2-ра сръбска армия, че две 12 с. м. дълги обсадни орждия, четири 12 с. м. гаубици, които се стоваряли на гара Капитанъ Андрѣево (Каджкьой) се предаватъ за западния секторъ.

За южния секторъ се даватъ: осемь 12 с. м дълги осемь 15 с. м. гаубици и дванадесеть 12 с. м. гаубици. Първитѣ два калибра орждия биле снабдени съ по 360 снаряда на орждие, а последниятъ — съ по 500. Разпорежда се да се вематъ мѣрки за бързото имъ поставяне на позиция предъ видъ на предстоящитѣ решителни действия.

21 с. м. мортири, за които се говори въ телеграмитѣ не пристигнаха.

На 2/II въ 3 ч. 15 м., противникътъ е открилъ силенъ пушеченъ огънь, придруженъ съ силенъ огънь отъ

крепостната артилерия, по лѣвия флангъ на разположението на войскитѣ въ южния секторъ, а следъ известно време и по цѣлия фронтъ. Огъньтъ се е продължавалъ до 5 ч. 30 м. пр. пл., къмъ което време е утихналъ. Нашитѣ сж отговаряли съ пушеченъ и артилерийски огънь отъ полскитѣ батареи. Противникътъ се е опиталъ да настжпи до Памукъ-Сиртж, но е билъ спрѣнъ.

На 2/II се разпорежда: „Предъ видъ, че вѣтровитото и студено време днесъ благоприятствува да се постигнатъ подобри резултати отъ бомбардирането, то желателно е последното да се усили презъ тази нощь само отъ северо-източния секторъ, като на бомбардирующе орждие се изразходватъ по десеть снаряди повече."

Помощникътъ на Главнокомандующия, на 1/II, съобщава: „Моето запитване не се отнасяше до решителната атака на крѣпостьта, къмъ която не можете да пристжпите, преди да имате исканитѣ подкрепления и които не можемъ въ Ваше разпореждане да дадемъ, преди да имаме свободни за това войски, а такива не можемъ да имаме догде на противника не се нанесе едно решително поражение при нѣкои отъ десантитѣ, и съ това да му се отнематъ средствата за понататъшни десанти и пр. Въ добавъкъ, въпроса за тая атака засѣга вжтрешната политика на правителството и тя не може да се предприеме безъ разрешението на Главнокомандующия и съгласието на правителството. Моето запитване се отнасяше до атакуването на преднитѣ позиции, за което бѣ предметъ завчерашната Ви телетрама. За тая атака азъ желаѣхъ да зная, следъ като проучитѣ основателно въпроса, да донесете, има ли голѣми шансове за успѣхъ, понеже при сегашното политическо положение, ако е успѣшна, ползата за насъ, предъ видъ на това, че Турция отново повдига въпроса за мира и иска интервенция на Европа, ще бжде голѣма и обратното, поради сжщитѣ причини вредата ще бжде много голѣма и непоправима. Затова при решаването въпроса трѣбва да бждемъ много внимателни, за да не би, независимо отъ жертвитѣ, да повредимъ на нашето сегашно политическо положение.

„Донесете, успѣхте ли да съсрѣдоточите всички снаряди, по колко снаряда иматъ полскитѣ батареи срещу фронта, който генералъ *Вазовъ* иска да атакува, като се има предъ видъ, че борбата за заемането на тия позиции ще трае не по-малко отъ 3—4 дена„. Съ телеграма № 3329 отъ 2/II 6 ч. 15 м. сл. пл. Командующиятъ армията отговаря на помощника на Главнокомандующия: че запитването му не е за преднитѣ позиции а е за завладѣването на Одринъ. И по-раншното запитване говори за атаката на Одринъ като добавя:

„Атаката на преднитѣ позиции е дѣло на нѣколко часа и най-много на единъ день, догдето успѣемъ да се затвър-

димъ тамъ. Изказаното по-рано и сега поддържамъ; заповѣдано е генералу *Вазову* да не пристжлва къмъ атака за завладѣването на преднитѣ позиции, обаче, ако противникътъ направи пакъ нѣкоя вилазка, то да го кантра атакува и завладѣе тази позиция.

„За бойнитѣ припаси е донесено вчера № 3329."

Отъ телеграмитѣ ясно личи, че въ Главната кватира има силно колебание, и тя не може да формулира искането си. Неуспѣхитѣ подъ Чаталджа въ първия периодъ на войната, първитѣ дни на ноември се отражаваха и тука въ решенията. Забравя се, обаче, че причинитѣ, които влияеха за неуспѣха при Чаталджа, тукъ сж отстранени: 1) атаката ще се води съ добра артилерийска подготовка; 2) пехотата ще бжде всѣко време поддържана отъ своята полска артилерия; 3) мѣстността до противника е изучена и нѣма условията на р. Кара-Су.

На 2/II Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия, че бомбардировката презъ денонощието и сега продължава. Противникътъ е отговарялъ съ рѣдъкъ огънь отъ крепостната си артилерия. Отъ произведената стрелба срещу южния секторъ днесъ отъ 3 часа 15 м. пр. пл. до 5 ч. 30 м. пр. пл. нашитѣ загуби сж 3 долни чина убити и 21 ранени.

На източния секторъ се узнава, какво турцитѣ, за да предприематъ излазъ срещу нѣкой отъ секторитѣ, отслабватъ другитѣ такива. Това обстоятелство му давало право да се надѣва, че една атака отъ наша страна на преднитѣ неприятелски позиции въ време на излазъ противъ други секторъ, ще има шансъ за сигуренъ успѣхъ. По този случай моли да му се дадатъ указания. Командующиятъ армията отговаря: „Ако при вилазкитѣ на нѣкой отъ другитѣ сектори противникътъ се отслаби на източния секторъ, то мнението и заключенията Ви сж основателни. Обаче, азъ не допущамъ, че противникътъ наистина би рискувалъ съ подобно отслабване, толкова повече, че той има резервни войски и главно съ тѣхъ предприема по-значителни вилазки, както е случаятъ съ последнитѣ вилазки противъ Васъ. Въ всѣки случай, на мѣстото това положение може да се провѣри по-добре".

Съ телеграма № 2762 отъ 3/II 1 ч. сл. пл. Помощникътъ на Главнокомандующия съобщава: „Касателно завладѣването на преднитѣ позиции одобрявамъ разпорежданията Ви до генералъ *Вазовъ*.

На 4/II се донася, че огъня отъ нашитѣ обсадни сржджия е продължавалъ цѣла нощь. Противникътъ е отговарялъ енергично, особено вчера между 10 и 11 ч. сл. пл., срещу източния секторъ, като е обстрелвалъ разположението на нашитѣ батареи на Баалеръ-Сертж, но безуспешно. По до-

пълнителни сведения, вчера 3/II въ 11 ч. 30 м. пр. пл., една неприятелска колона, която е била на кръстопжтя въ квадратъ 17/X, е била обстрелвана отъ една наша гаубична батарея и е била разпръсната съ значителни загуби. Днесъ отъ 7 ч. пр. пл. до 3 ч. сл. пл. бомбардирането е спрѣно, предъ видъ изпращането на парламентьоръ.

Помощникътъ на Главнокомндующия съобщава отъ Димотика за решението на Министерския съветъ, да се пустнатъ да излѣзатъ отъ Одринъ чуждитѣ поданици на Англия, Австрия и Русия, списъкъ на които щѣли да предствятъ, представителитѣ на упоменатитѣ държави въ Одринъ. По този случай Помощникътъ на Главнокомандующия предписва да се влѣзе въ споразумение съ коменданта на крепостьта, за да се прекратятъ военнитѣ действия въ продължение на 3 часа въ дена, въ което ще излѣзнатъ чужденцитѣ.

По поводъ на това разпореждане се заведоха преговори съ Коменданта на крепоста, които къмъ края не доведоха до нищо. Първоначално се иска да се установи една нутрална зона вжтре въ крепостьта, на което ние не се съгласихме, а се съгласихме да се даде свободенъ излазъ на чужденцитѣ и протежетата, за които се иска предварително списъка, но и това не се изпълни.

Списъцитѣ получени отъ консулствата въ Одринъ, изпратени съ писма отъ Шукри паша, който съобщава, че ще запита въ Цариградъ и съ получването на отговоръ веднага щѣлъ да съобщи за пропущането на чужденцитѣ. Общото число на чужденцитѣ, показани въ списъцитѣ, бѣше 1398, отъ които 10 англичани, 12 руси, 500 гърци, българи и сърби, 89 французи, 163 испанци, 473 австрийци, 42 германци, 90 италянци, 4 швейцари и 10 ромънци.

На 2. II Началникътъ на източния секторъ донася, че предъ видъ на това, че численостьта на нашата полска артилерия предъ фронта Сапунджиларъ — Ески-Колулкъ била малко, за да получи превъзходство надъ противника, намира за необходимо числото на гаубицитѣ му да се увеличатъ, като часть отъ очакванитѣ гаубици се изпратятъ въ повѣрения му секторъ. Командующиятъ армията му отговори, че часть отъ гаубицитѣ ще му се дадатъ, но тѣ щѣли да пристигнатъ кжсно и за това действията му не трѣбвало да се поставятъ въ зависимость отъ тѣхъ.

На източния секторъ бѣглецъ, турски войникъ, съобщилъ, че по циркулирующия между войницитѣ въ гарнизона слухъ, крепостьта могла да се държи още 40 дена, считани отъ новото почване на военнитѣ действия. Турцитѣ най-много се опасявали отъ едно нападение отъ къмъ с. Марашъ, гдето държали всѣкога много войски. По фортоветѣ имало само артилеристи. Пехотнитѣ части били разположени на 400 – 500 метра задъ фортовия поясъ въ окопани палатки.

На 5/II Командующия 2-а армия запов'ѣдва: бомбардировката на града да се води периодически по следующия начинъ: утре, 6/II, отъ 7 ч. пр. пл. до 11 ч. 30 м. сл, пл. да се прекрати. Отъ 11 ч. 30 м. сл. пл. сѫщия день до 3 ч. пр. пл. на 7/II да се бомбардира. Отъ 3 ч. пр. пл. до 7 ч. сл. пл. сѫщия день да се прекрати, а отъ 7 ч. до полунощь да се бомбардира, следъ което до пладне на 8/II да се прекрати. Понеже периодитѣ за бомбардировката сѫ кѫси, то стрелбата да бѫде по-ускорена. Времето, презъ което не се бомбардира, да се използува за подготвителни работи предъ видъ резултатитѣ отъ по-предишното бомбардиране. Въ случай на вилазка или когато се представятъ удобни за обстрелване цели, то гореозначеният редъ за бомбардиране не трѣбва да ограничава обсадната артилерия да действува.

На 7/II Помощникътъ на главнокомандующиятъ съобщава: „Щомъ бѫдетѣ готови съ монтирането на батареитѣ отъ сръбскитѣ орѫдия и сте въ положение, да поддържатъ съ тѣхния огънь едно енергично настѫпление отъ южния секторъ, заповѣдайте да се атакуватъ и превзематъ преднитѣ непиятелски позиции на източния секторъ. Тая операция трѣбва да бѫде поддържана съ едно енергично настѫпление отъ всички фронтове, съ огъня на всички крепостни орѫдия, съ изключение на тия отъ известния участъкъ. Всичката полска артилерия на него день трѣбва да бѫде употрѣбена въ дѣло и на огъня да се даде едно развитие близко до максималното. Едновременно съ това, имайте предъ видъ възможния опитъ на противника и въ такъвъ случай да се опита да направи проривъ на означенитѣ съ телеграмата ми № 2228 посоки; войскитѣ, следователно, предназначени за тая евентуалность, трѣбва да бѫдатъ готови и да я посрещнатъ. При всичкитѣ тия действия, трѣбва съ особено внимание да се следи за противника и да се донесе подробно за бодростьта на неговия духъ, за упоритостьта, която ще прояви, въобще за всичко, което ще характеризира неговата способность за съпротивление."

Командующиятъ армията сѫщия день отговаря: „Атаката на преднитѣ позиции на източния секторъ ще се произведе съ съвмѣстно действие отъ всички сектори, като последнитѣ даже предшествуватъ. Допущамъ, че до 3 – 4 дена сръбскитѣ обсадни орѫдия ще бѫдатъ инсталирани, готови за действия. На западния секторъ тѣ сѫ вече готови. По този случай, считамъ за длъжность да доложа, че количеството на бойнитѣ припаси за обсадната артилерия, наша и сръбска, не позволява дълго бавене съ атаката на самия фортовъ поясъ. За спестяване на бойнитѣ припаси, наредихъ бомбардирането да се извършва отъ около 3 до 5 часа въ денонощие, периодически въ разно време, но при все това снарядитѣ се намалятъ, и ако почването на атаката се продължи, ние ще

останемъ безъ бойни припаси за обсадната артилерия, която ще трѣбва да поддържа единъ доста интензивенъ огънь срещу фортовата линия..

„Както снощи донесохъ, бригадата отъ 3-а дивизия е включена въ източния секторъ. Опастность отъ сериозна вилазка азъ изключвамъ, защото противникътъ не е способенъ за такава, освенъ да се здаде въ полето. Въ нашъ интересъ е ако той предприеме вилазка, защото ще го биемъ по-лесно, когато той не ще бѫде подъ защитата на крепостната си артилерия, а полска артилерия, способна да маневрира вънъ отъ крепостьта, той не може да извади, освенъ толкова малко, че едва ли ще му послужи. Състоянието на конския му съставъ препятствува за такава вилазка. Отъ скицата, която изпратихъ завчера за разположението на противника, се вижда, че той съ свободни войски разполага само съ една — 10 а низамска — дивизия, съ която и е правилъ вилазката на 27/I. Всички други войски сѫ по секторитѣ и мѫчно би могълъ да събере още една или две дивизии. Низамскитѣ му дивизии иматъ едва по 700 человѣка въ дружина, а редифскитѣ иматъ отъ 800 до 1,000 человѣка, защото тѣ сѫ попълнени напоследъкъ съ необучени хора. Щомъ всичко бѫде готово за атаката на преднитѣ позиции, ще донеса."

Помощникътъ на Главнокомандующия съобщава на 6.II. че ималъ сведения отъ положителенъ източникъ, че духътъ на хората отъ южния секторъ, особено на тия отъ източния, е твърде много отпадналъ, затова предписва, преди да се реши на каквито и да било настѫпателни операции, да вземе Командующиятъ на армията най-енергични мѣрки да се провѣри това състояние на духа на частитѣ и поправи, като между многото други средства, които ще трѣбва да се упражнятъ за случая, не ще бѫде безъ полза, ако на войницитѣ се оповести, че държавата се е загрижила за прехраната на домашнитѣ имъ и за набавянето на добитъка, който имъ билъ отнетъ или унищоженъ презъ войната. Нѣщо повече; на семействата на загиналитѣ въ тая война държавата предполага да раздаде даромъ земи отъ завоевания непиятелски край. Да се вематъ мѣрки смѣната на частитѣ отъ преднитѣ позиции да ставатъ всѣки двадесетъ и четири часа, вмѣсто както е било до сега – четиредесетъ осемь часа." Командующиятъ армията отговаря, че духътъ на войницитѣ не е такъвъ, какъвто е билъ по-рано, и това е твърде понятно. Преди примирието, ние напредвахме, съ цѣль да стеснимъ разположението на противника и да доведемъ работата до окончателно разрешение въпроса на Одринъ, чрезъ атака. Съ това наше напредване ние се доближихме твърде близо до фортовия поясъ, гдето ни и завари примирието. Съ възобновяване на военнитѣ действия, ние продължаваме да стоимъ подъ огъня, безъ сами да нанисаме поражение на

противника. Това положение не може да бжде ободряюще духа. Линията, която заемаме, е доста дълга и много части стоятъ по цѣли недѣли безъ смѣна на позициитѣ. За да се колко годе, улесни това положение, азъ притеглихъ и бригадата отъ 3-а дивизия по-насеверъ и я вкарахъ въ общата линия, за да може да се даде възможность за смѣняване на войскитѣ, които се изтощаватъ. Напоследъкъ и голѣмитѣ студове и вѣтрове не бѣха въ полза на духа. Всички очакваха, че съ възобновяването на военнитѣ действия, ние ще почнемъ активность, съ което да завършимъ въпроса съ крепостьта и ето вече повече отъ две недѣли ние стоимъ и чакаме противника да ни нападне. Всичко това взето въ купомъ, действува омаломощающе и на войници, и на началствующи лица. Службата около крепостьта до идването на бригадата отъ 3-а дивизия, падаше много тежко въ източния секторъ. Тя и сега не е лека, но все може да се прави смѣняване. На южния секторъ имаме отъ 4-тѣ полка 3 въ първа линия и 1 въ резервъ. Наистина, че полковетѣ въ първата линия не сж цѣли въ бойна часть, но и тѣзи части, които не сж въ бойна часть, се намиратъ постоянно въ тревожно състояние. Нѣма положение по съкрушающе духа отъ това. Една енергична дейность само ще поправи всичко. Не сж опасни загубитѣ, но тѣ съкрушаватъ духа, когато сж въ бездействие, защото не се оправдаватъ съ никакви успѣхи. Като къмъ всичко се добави и недостатъчностьта въ всѣко отношение на началническия персоналъ, ние не можемъ да искаме духътъ да стои постоянно на една висота. Той ще пада, и колкото повече чакаме, толкова повече. Не сж нѣкакви материални облаги, като грижитѣ за семействата и бждащи награди, които влияятъ на духа; тѣхното влияние е най-слабо, а причинитѣ сж отъ духовно естество.

„Всичко, каквото трѣбва и е възможно да се направи, се прави за поддържане духа, но пакъ най-ефикасното средство си остава пристжпване по-скоро къмъ енергически действия противъ крепостьта.

„Въ всѣки случай, въ съотношението съ духа на противника, нашето превъзходство е запазено."

Помощникътъ на Главнокомандующия съобщава: „По поводъ на изложението Ви, считамъ за наложително да Ви съобща, че това може-би, е единственятъ примеръ въ историята на войнитѣ, гдето подчиненитѣ инстанции искатъ да налагатъ своя образъ на схващанията на начина на воденето на операциитѣ на цѣлия театъръ, безъ да бждатъ отговорни за тѣхъ. Никой не е давалъ директиза на 2-а армия да стеснява линията на обложението, защото никога въ основитѣ на утвърдения планъ за операциитѣ на първата кампания не е влизала атаката на Одринъ, като обектъ. Какво ново ще

внесе по тоя въпросъ сега втората кампания, това е рано още да се каже, защото решението му зависи отъ много важни данни, които общата стратегическа обстановка ще разясни. Причинитѣ за упадъка на духа тукъ добре сж известни, не е важно това, а е важно констатирането му и да се вематъ мѣрки за възстановяването му, колкото е възможно. Всѣка частна армия знае своитѣ нужди, а Щабътъ на действующата армия — на всичкитѣ армии, и за това той трѣбва да промишлява за удовлетворението имъ, споредъ нуждитѣ на цѣлия театъръ.

Грѣшка е, че бригадата отъ 3-а дивизия е вмъкната въ линията, защото това може да се отрази твърде зле на операциитѣ на цѣлия театъръ.

Командующиятъ армията се обяснява: „Вижда се, че телеграмата ми № 3413 е взета като реагиране противъ разпорежданията. Тя има за цель да освѣтли положението, а не да го затъмни. Азъ не бихъ изпълнилъ дълга си, ако не донесѣхъ за причинитѣ, които, по моето схващане, влияятъ на духа на войницитѣ, иначе азъ трѣбваше да откажа факта, ако се ржководѣхъ отъ егоизъмъ или други побуждения. Нуждитѣ мѣрки за повдигане духа сж взети веднага, щомъ се констатира известно послабление. Това, което е възможно да се направи, се направи, но има нѣщо и непоправимо, като напр., полковетѣ отъ 11-а дивизия. Като се взре человѣкъ само въ началствующитѣ лица и контингентитѣ, които сж тамъ, ще се убеди въ трудната работа да се създаде отъ нѣщо негодно нѣщо много годно, но каквото е възможно и тамъ се направи.

„Прави ми се упрекъ за бригадата отъ 3-а дивизия, но не се взема въ съображение, че източниятъ секторъ има протяжение 30 километра и по всичкото протяжение е открытъ за атакитѣ на противника. На този секторъ бѣха разположени 3 полка отъ 11-а дивизия, по една бригада отъ 8-а и 9-а дивизии, Полковетѣ отъ 11-а дивизия иматъ слабъ съставъ, независимо отъ липса на началнически персоналъ. Всичката тяжесть, или по-скоро центърътъ на тяжестьта, лѣжеше въ дветѣ бригади, които, следъ като се пренесе тамъ обсадната артилерия, трѣбваше да усилятъ бойната си часть, за да могатъ да запазятъ по-действително тази артилерия. Тѣзи войски се изнуряваха отъ постоянно напрѣжение, и азъ се видѣхъ принуденъ, по настоятелното искане на Началника на източния секторъ, да разреша да влѣзе и новодошлата бригада въ линията, за да може частитѣ да се смѣняватъ. При това ново положение, ние запазваме доста свободни войски, за въ случай на вилазка да ударимъ противника въ флангъ. Азъ считахъ себе си въ право, предъ видъ належащата нужда, да разреша въпроса за тази бригада така, и ако това мое разпореждане не се одобрява, моля изрична запо-

вѣдь да извада бригадата отъ линията и я поставя тамъ, гдето ми бѫде указано. Считамъ още за длъжность да доложа, че тази бригада дойде тукъ съ не особено високъ духъ, а напротивъ съ духъ много отпадналъ и безъ всѣка вѣра въ себе си. Трѣбваше да се вематъ мѣрки да ѝ се всели увѣреность въ себе си. Участието ѝ въ една вилазка на противника доста я ободри."

„Като лице отговорно за повѣрената ми армия, азъ се считамъ за длъженъ да дамъ всички разяснения, нужди на висшата инстанция, върху положението на армията, и ги давамъ съ пълна откровеность, като мисля, че азъ трѣбва да бѫда *единственият и пръвъ източникъ* за всички сведения, касающи се до армията, азъ считамъ, че съмъ длъженъ въ такива случаи и да изкажа известни схващания за причинитѣ, които указватъ влияние на деятелностьта и духа на войскитѣ. Отъ такива чувства е телеграмата ми № 3413, отъ такива е и настоящата. Далечъ е отъ менъ мисъльта да искамъ да наложа своето схващане нѣщата на висшето началство.

„По вториятъ въпросъ, който се засѣга въ телеграмата, относително стесняването на блокадната линия, то той не е новъ и не е неизвестенъ на Щаба на действующата армия, и ако това не бѣше така, то никакво бомбардиране не можеше да се предприеме още на 8-и ноември, преди примирието, и никакво бомбардиране не можеше да се извършва и сега съ възобновяването на военнитѣ действия по изричната заповѣдь отъ Щаба на действующата армия. Какъ можеше да се бомбардира градътъ, когато има фортова линия на нѣколко километра напредъ, безъ да се заеме сегашното положение, което се наложи и отъ стеченията на редъ обстоятелства. Важното въ случая е, че то сѫществува, и сѫществува повече отъ три месеца."

На 8-и февруарий, Командующиятъ армията, заедно съ Началника на щаба, заминаха за западния и южния сектори, за да провѣри до известна степень настроението на духоветѣ и види разположението на новата обсадна артилерия. За голѣмо свое очудване, Командующиятъ армията констатира, че Главната Квартира е повлияла лошаво на духа на 8 а дивизия. Близкото съседство и честитѣ срещания сѫ дали да се разбере, че Главната Квартира гледа като на опасно предприятие атаката на Одринъ. Началникътъ на 8-а дивизия, се оказа доста нерешителенъ и изгубилъ духа, който притежаваше по-рано. Но Началникътъ на Щаба на дивизията, подполкозникъ *Русевъ*, който бѣ членъ въ комисията по изучаването въпроса за атаката на Одринъ и въ комисията бѣше най-горещия сторонникъ за атаката и допущаше да се атакува и южния секторъ, и най-сетне бѣше готовъ да се държатъ съ една силна бригада на южния секторъ, а едната да се прехвърли на източния, за да се произведе атаката, ако отъ Щаба на дейсвующата армия не се дадатъ достатъчно

сили, оставаше съ убеждението си да се атакува Одринъ. Ходенето тамъ на Командующия армията има това значение, че началствующитѣ лица се убедиха въ непоколебимата воля за атаката и да се заематъ сами по-добре за подготвителната работа. Една часть отъ обсадната артилерия бѣше пристигнала въ Татаркьой, друга се превозваше отъ гарата и се избраха мѣста за нея. Въ западния секторъ орждията бѣха преди нѣколко дена на позиция и вземаха участие въ бомбардирането на града. Западниятъ секторъ е близко до станцията Каджкъой и тамъ се разполагаше съ повече превозъчни средства и най-сетне, Началникътъ на този секторъ, генералъ *Рашичъ*, показа повече похватность и умение въ работата. Тукъ, понеже обсадната артилерия бѣше сръбска, то и генералъ *Рашичъ*, самъ добъръ артилеристъ, се е разпореждалъ по-добре, тогава, когато въ южния секторъ Началникътъ на обсадната сърбска артилерия е проявявалъ нѣкои капризи, които генералъ *Кирковъ* не е могълъ отъ деликатность къмъ положението да отстрани своевременно. Съ това се обяснява до известна степень и закъсняването да се извадятъ на позиция обсаднитѣ орждия.

На 9-и февруарий, следъ пладне, времето се развали и почна да вали силенъ снѣгъ съ виялица, което и е заставило помощника на Главнокомандующия да запита на 10.II. за състоянието на времето и хората и срещатъ ли се затруднения въ продоволствието и какви. На това Командующиятъ армията донася: „Отъ вчера, 9-и того, следъ пладне и презъ изтеклата нощь навале снѣгъ на дълбочина около 30 см. Отъ виялицата, която и въ тази минута върлува, окопитѣ сѫ пълни съ снѣгъ, а изчистването му е невъзможно, понеже постоянно навѣва. Има значително число измръзнали на преднитѣ постове, но се прави възможното за облекчаване положението на войскитѣ. Движението по пѫтищата е крайно затруднително, транспортитѣ не могатъ да достигатъ на време, а това ще се отрази вредно върху продоволствието на войскитѣ, обаче размѣрътъ му ще зависи от продължителностьта на лошото време Вематъ се мѣрки за разчистването на пѫтищата и за обезпечение на подвоза.

На 8/II помощникътъ на Главнокомандующия съобщава: Въпросътъ за атаката на крепостьта не е още разрешенъ отъ отговорнитѣ тукъ фактори. Както знаете, разрешението му зависи отъ две важни условия: стратегически и политически. Стратегическитѣ условия изискватъ за сигурностьта на предприятието да Ви се дадатъ още войски, които за сега не могатъ да се вематъ отъ Чаталджанската линия, защото отъ тамъ още обстановката досежно намѣренията на противника не е разяснена, а знае се, че на тая линия срещу насъ имаме превъзходна сила; за горната цель не можемъ така сѫщо да си служимъ съ маневренитѣ войски на цѣлата армия, защото

споредъ достовѣрнитѣ сведения, които напоследъкъ получихме, противникътъ съ една армия отъ около 100 хиляди и повече щика, съсрѣдоточени на Галиполския фронтъ и на шестдесетъ транспортни параходи около островъ Мармара ни готви редъ изненади, които ние съ сравнително значително по-слаби сили трѣбва да бждемъ въ положение да парираме на една дълга линия, каквато е линията Ерекли, Сароски заливъ. Политическитѣ условия изискватъ такова едно важно предприятие, каквото е атаката на крепостьта, което безъ съмнение ще се съпровожда съ голѣмъ рискъ и твърде голѣми человѣчески жертви, да бжде оправдано отъ важностьта на цельта, която ще се постигне съ реализирането му, а за ради това нуждно е отъ политическа точка зрение да се знае дали превземането на крепостьта ще принуди противникътъ къмъ миръ, или ако не го принуди, то има ли поне голѣми шансове съ превземането и при бждащитѣ преговори за миръ да може да осигуримъ по-голѣма територия за себе си. Тия въпроси не сж отъ компетентность на Щаба. А на не еднократнитѣ ми запитвания, компетентнитѣ кржгове не сж счели за нуждно да ме поставятъ въ известность. Нѣщо повече; на последно едно мое запитване до Министерския съветъ, досежно атаката на Одринъ, Съветътъ, безъ да ограничава инициативата ми, подчертава, че поставенитѣ политически цели отъ войната трѣбва да се достигнатъ по възможность съ помалко жертви, съ което косвенно дава да се разбере, че той е противъ атаката на крепостьта.

„Сега получихъ друга депеша отъ министъръ-председателя, съ която още по-открито се произнася противъ тази атака. Заповѣданата отъ мене атака на преднитѣ неприятелски позиции срещу нашия източенъ секторъ, съединена съ енергично настжпление отъ другитѣ сектори, имаше за целъ: 1) да даде възможность да заемемъ едно изгодно положение на източния секторъ за атаката на крепостьта, въ случай че тая атака се реши: 2) да се ориентираме по-основателно досежно силата на съпротивлението на гарнизона, данни, които ще иматъ така сжщо едно относително влияние на решението на въпроса между многото други такива; 3) съ подобно едно предприятие, ако щѣше да бжде възможно да се сломи противникътъ и принуди да търси частенъ изходъ отъ крайно затруднителното си положение въ единъ проривъ, гдето и да свърши своята задача.

Като имате предъ видъ всичко гореизложено, както и обстоятелството, че въпросътъ за атаката на крепостьта тукъ не е решенъ, а така сжщо даннитѣ, изложени въ депешата Ви подъ № 3421, досежно количеството на снарядитѣ отъ обсаднитѣ орждия, на Васъ се оставя, съобразно съ мѣстнитѣ условия, да решитѣ да предприемете заповѣданото настжпление и атака на преднитѣ неприятелски позиции на източния секторъ сега, или да отложитѣ изпълнението на тая моя директива, когато въпросътъ за атаката на крепостьта бжде решенъ, и я употрѣбитѣ като средство, предшествующе самата атака на крепостьта."

Гонътъ въ тази телеграма е по-мекъ, но все въпросътъ за атаката не се разрешава. За Командующия армията бѣ важно да се разреши този въпросъ, който не може да се дѣли отъ атаката на преднитѣ позиции. Съ настжпилото лошо време, той самъ по себе си се отложи.

Споредъ донесенията на 10.II положението е следното: Бомбардировката на града се извършва периодически. Противникътъ отговарялъ съ слабъ огънь отъ крепостната си артилерия. Презъ нощьта срещу 10.II се предали 54 неприятелски войници, отъ които 34 турци. Числото на бѣглецитѣ се увеличава. Отъ показанията имъ се вижда, че гладътъ почналъ силно да се чувствува и да се отразява на духа на войскитѣ. Изтощението отъ недостатъчното хранене се забелезвало вече и върху лицата на бѣглецитѣ.

Досега се получаваха много показания на бѣглеци за върлующия гладъ въ Одринъ. Много бѣглеци обясняватъ бѣгството си съ настжпилия гладъ, но важното бѣше, че по лицата имъ не личеше тѣзи хора да сж гладували. Тѣ имаха външенъ видъ много по-добъръ отъ нашитѣ войници. Сега въ последната партия имаше хора съ изтощени лица. Обясненията на мнозина за бѣгството бѣ защото нѣмали пари; колкото имали отъ самото начало тѣ ги привършили. Догдето имали пари, купували си хлѣбъ, но сега вече нѣмало съ какво да купуватъ. Това бѣ вѣрно. Въ града храна е имало и войницитѣ сж си купували и сж ходили по кжщитѣ да искатъ и просятъ. Наистина казиочата дажба е била намалена, но у населението е имало храна.

Поставянето на позиция обсадната артилерия на южния секторъ ще закжснѣе съ 3 - 4 дена, понеже сръбскиятъ полковникъ, Началникъ на тази артилерия, съ прекалена трѣбвателность, поставя бойната си задача въ зависимость отъ технически и тактически условия, каквито мѣстностьта и бойната обстановка на сектора не могатъ да му дадатъ напълно. За закжснението не малко е повлияло и лошото време. Сжщиятъ полковникъ претендиралъ да снабди съ сръбски личенъ съставъ и новитѣ 15 с/м гаубици, които сж безъ персоналъ, като си послужи съ часть отъ третата смѣна войници, отъ другитѣ обсадни групи. При все това, обаче, предназначенцитѣ за цельта нашъ личенъ съставъ е изпратенъ тамъ.

На 11.II. Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия, че бомбардировката се извършва пери-

одически. Виялицитѣ престанали и времето поумекнало. Бѣглеци турски войници имало 35 човѣка.

Обознитѣ средства следвали по назначението си, но по-бавно.

Отъ южния секторъ на 12.II се донася: Поставянето на позиция обсаднитѣ орждия вървѣло трудно, предъ видъ навенитѣ преспи отъ снѣгъ и липсата на материялъ. Пѫтищата биле непроходими отъ голѣмитѣ преспи снѣгъ, но разпоредено било за почистването имъ. Окопитѣ така сѫщо били зарити отъ снѣгъ.

На станцията Караагачъ на 12/II е пристигналъ дървенъ материялъ, предназначенъ за поставянето на позиция обсаднитѣ орждия.

Помощникътъ на Главнокомандующия запитва: Коя зона въ центъра на града може да бѫде допустната като неутрална зона, ако стане нужда, безъ ущърбъ на нашитѣ активни действия."

Сѫщия день се отговаря:

Бомбардировката се произвежда отъ далечина 9—10 километра и че разсейването е толкова голѣмо, че не може да става дума за неутрална зона въ центъра на града. Никой не е въ състояние да гарантира подобна зона. Приемането такава е равносилно съ отказване отъ бомбардировката.

На 13.II отъ Главната квартира се запитва: при сегашното състояние на пѫтищата и терена възможни ли сѫ отъ наша страна нѣкакви активни действия около крепостьта, и ако това хубаво време продължава, следъ нѣколко дни бихме ли могли да пристѫпимъ къмъ такива. Сѫщиятъ день, Комачдующиятъ армията донася: „Въ настоящата минута състоянието на пѫтищата и терена сѫ такива, че въ какви сериозни актизни действия сѫ много трудни, ако не незъзможни. Следъ колко дни ще се пристѫпи къмъ такива е трудно да се отговори, обаче щомъ бѫде възможно, ще донеса".

За положението на 13.II се донася; „Бомбардирането на града се извършва периодически; противникътъ отговарялъ съ рѣдъкъ огънь отъ крепостната си артилерия, като е насочвалъ огъня си преимуществено по разположението на войскитѣ отъ източния секторъ на фронта р. Провадийска—Карабаиръ. Бѣглеци турски войници 28. Отъ разказа на тѣзи бѣглеци се установявало, че въ голѣмия квадратъ 90 и малкия квадратъ 87—88 турцитѣ имали две 10.5 с. м 6 орждейни батареи, че въ вилазката на 27 и 28 януарий участвували 6 табура, които при отстѫплението си подпаднали въ Кумъ-Дере подъ нашия и тѣхенъ артилерийски огънь и сѫ загубили около 1.000—1,200 убити и ранени. На 8.II била заловена следующата радиотелеграма на Шукри паша до Цариградъ: „Излизането на чужденцитѣ отъ Одринъ е невъзможно, защото ще обърнатъ вниманието на населението, а това е противъ човѣщината, за това сме принудени да не ги пуснемъ. Не ще бѫде възможно да останатъ и въ Карагачъ Тукашното управление намира за добре, чужденцитѣ да останатъ въ града."

Сѫщиятъ день, Командующиятъ армията поиска отъ секторитѣ да донесатъ: какво е състоянието на пѫтищата въ тѣхъ, а сѫщо и състоянието на терена; представлява ли удобства за настѫпление. Ако има нужда, да се провѣри това съ опитъ въ тила на позициитѣ.

На това запитване се донася: отъ източния секторъ полето е покрито съ дебелъ снѣгъ; въ долищата дълбоки преспи. Кумъ-Дере непроходимо. Пѫтищата на много мѣста покрити съ снѣгъ, а тамъ, гдето последниятъ се е стопилъ, силно разкаляни. По опита, който направилъ сѫщия день съ дружината отъ общия резервъ отъ Оглу-Паша, заключава, че движението е крайно трудно и че нормални прибѣгвания сѫ невъзможни. За движение на артилерията прѣзъ полето и дума не може да става. Денемъ снѣгътъ отъ слънцето се топѣлъ, а нощемъ наново се смразявалъ.

Отъ Командующия 2-а сръбска армия — че въ северозападния секторъ пѫтищата биле трудно проходими и настѫплението, вследствие насипания снѣгъ, затруднително. Въ западния секторъ пѫтищата нощемъ биле замръзнали и достѫпни, но презъ деня силно се разкалвали. Настѫплението предъ преднитѣ постове било затруднително, особенно за конната. Ако продължава да грѣе слънце, нужно било доста време, за да се прочисти и изсуши теренътъ.

Отъ южния секторъ — че пѫтищата биле затрупани, движението по тѣхъ трудно и бавно. Снѣгътъ дълбокъ, всички долини и ями затрупани. Движението ставало само по отворени пѫтеки. Настѫплението щѣло да бѫде трудно отъ снѣга и не прикрито, понеже подстѫпитѣ биле покрити съ преспи снѣгъ.

За положението на 14. II. се донася: Забелязано било, че повечето отъ снарядитѣ на турската крепостна артилерия били старъ типъ и не се пръскали.

На 15/II., че положението подъ крепостьта било неизмѣнно. Между 2 и 5 ч. сл. пл. противникътъ обстрелялъ съ рѣдъкъ артилерийски огънь разположението на източния секторъ и дѣсния участъкъ на южния секторъ, но огъньтъ му билъ нецействителенъ. Повечето отъ снарядитѣ му не се пръскали. Бѣглеци имало 23 человѣка, отъ които 8 турци.

На 17. II. — Бомбардирането на града продължава периодически и, че вчера сѫ почнали пакъ снѣжни виелици

Началникътъ на 8-а дивизия, отъ южния секторъ, донася, че отъ 1 ч. пр. пл., 17. II. почнала невъобразимо силна виялица, която засипала всички пѫтища, окопи и землянки. Имало около 250 человѣка премръзнали. Никакво движение не било възможно. Командующиятъ армията веднага заповѣдва силата на преднитѣ постове да се намали до минимумъ и хората по-често да се смѣняватъ.

На 17. II., 11 ч. сл. пл., се донася: Времето утихнало, но на изтокъ отъ Тунджа виялицата още продължавала. Турски войници бѣжанци имало 10 человѣка, отъ които 6 християни.

На 20. II. Щаба на 2-ра армия се премѣства въ с. Ортакчи. Въ Мустафа-Паша щѣли да останатъ тиловото управление, санитарната часть, часть отъ артилерийското управление и временно разузнавателната и комендатската секции. За горното се уведомиха и Щабоветѣ на другитѣ армии.

Решението на Командующия армията да се премѣсти отъ Мустафа-Паша въ Ортакчи, за да се намира по-близо до мѣстото, гдето се предполагаше да се изъвршатъ най-решителнитѣ действия, за която цель много по-рано бѣха вземени мѣрки за устройството на съобщителни средства. Това се налагаше и отъ слуховетѣ за упадъка на морала въ нѣкои войскови части на източния секторъ. Предъ видъ трудностьта на съобщенията, отъ лошитѣ пѫтища ходенето и връщането бѣ трудно и водеше подиръ себе си изгубване на управлението за цѣли дни, а това бѣше много опасно, предъ видъ дължината на линията на обложението, около 120 километра.

На 21. II. отъ Щаба на 2-ра армия се съобщава до началницитѣ на секторитѣ, че бѣглецъ отъ Одринъ разказвалъ, че махалата Сарънъ-Мегданъ не била обстрелвана до сега отъ артилерийски огънь, че безжичния телеграфъ се намиралъ 50 метра източно отъ форта Хадарлъкъ, че въ Янъкъ-Кашла продължавали да квартируватъ войници, че въ Меркезъ-Табия и 500 метра източно отъ форта Марашъ имало складове съ бойни припаси.

На 18 февруарий Началникътъ на източния секторъ донася: „Съ настѫпването на по-благоприятно време за настѫпление, на мнение съмъ, Господинъ Генералъ да го използуваме за атаката на преднитѣ позиции, преди да настѫпятъ наново възможнитѣ нови студове, които правятъ живота по-тежъкъ и дори несносенъ. Особено, като се има предъ видъ, че повечето отъ частитѣ нѣматъ топло облѣкло, отсѫтствието на дървенъ материялъ и платнища не имъ дава възможность да си построятъ въ достатъчно количество землянки и какви годе убежища отъ студения вѣтъръ и въобще лошото време. Отсѫтствието по близость на дърва е сѫщо едно голѣмо нещастие. Отъ поржчанитѣ 50,000 кгр. дървенъ кюмюръ и дърва за сектора, часть пристигна но трѣбва да се прекаратъ отъ далечъ по трудно проходимитѣ пѫтища, и пристигатъ много бавно. При всичко, че въ бойната линия, държатъ само слаби дежурни части, смѣната на които става често, голѣмиятъ студъ и особено пронизителниятъ студенъ вѣтъръ, който почна отъ 30-и януарий и продължава почти до 14-и февруарий, отъ които 10 дена съ силни снѣжни виялици, се отрази вредно на здравето на войницитѣ, отъ които значителна часть заболѣха. Отъ простуди и обикновени болести сѫ преболѣли 17,044 *) души въ този периодъ отъ 10 дена. Така щото, при нашето положение, студеното време се явява като единъ истински бичъ, за борба съ който ние сме твърде недостатъчно приспос. бени.

Отъ друга страна, близкото съприкосновение съ преднитѣ позиции на противника, благодарение на които се облегчаватъ вилазкитѣ му, предизвикатъ по постоянно и напрѣгнато бодърстуване отъ преднитѣ части. Почти непрекѫснатата пушечна стрелба отъ тия позиции и честото обстрелване отъ фортовия поясъ, всичко това става причина за безполезното изморяване на войницитѣ и още по безполезни жертви въ хора и снаряди, които медлено, но постоянно и сигурно разредяватъ нашитѣ редове. Тъй напр., за времето отъ 21-и януарий до 15-и февруарий, за единъ периодъ отъ 25 дена сѫ излѣзли отъ строя, по тѣзи или други причини, 2,500 души! отъ които убити, ранени и безвестно пропаднали 963. Изразходвани сѫ снаряди, **) безъ да се смѣтатъ тѣзи, употрѣбени за бомбардировката, 13,440 и патрони 939,804 — цифри, които показватъ, че седенето подъ крепостьта въ бездѣйствие никакъ не ни костува евтино, и при това, безъ да сме приближили нито на единъ пръстъ падането на крепостьта. Съ жертви, много по-малки преднитѣ позиции биха паднали и ние можехме да създадемъ за своята крепостьта артилерия, а сѫщо и за пехотата, изходно положение, много по-благоприятно отъ сегашното, безъ да говоримъ за щастливия случай, който би можалъ да ни се представи да направимъ прорывъ и въ самия фортовъ поясъ.

„Безъ да можемъ да гарантираме напълно благоприятния изходъ на едно подобно предприятие, шансоветѣ за успѣхъ сѫ значителни:

*) Отъ 4—14 февруарий проболедували 14,363, а именно: отъ обикновени болести лѣкувани на легло 1,220, преходящи 10,777. Отъ измръзване: проболели 2,155, на легло лежатъ 211.

**) Отъ обсадната артилерия за бомбардировката 3,601, отъ обсадната артилерия по други цели 2,959, отъ 12 см. полски гаубични 2,494, отъ полската далекобойна артилерия 7,977, т. е. срѣдно е изразходвано 1/5 отъ запаса на едритѣ калибри разни наименования и до 1/3 отъ оние на 15 и 12 с/м. Д/30 орждия.

„1. Като се вземе предъ видъ много по-голѣмото изтощение и упадъка на физическитѣ и морални сили на противника, изнуренъ отъ глада и безнадеждното чакане на помощь;

2. Сравнително слабото заемане на преднитѣ неприятелски позиции и значителното имъ отдѣляне отъ главния резервъ на противника;

3. По-голѣмата действителность на нашата артилерия и по-ефикасното нейно действие въ момента на атаката, отколкото онова, което може да му укаже неговата артилерия въ тоя моментъ.

4. Значителнитѣ мъртви пространства, твърде близо до окопитѣ му.

5. Неточната стрелба на неприятелската пехота и артилерия.

„Всичко това показва, че преднитѣ позиции ще бѫдатъ взети и удържани и че при достатъчно свѣжи войски ударътъ може да бѫде насоченъ и противъ фортовия поясъ.

„Моментътъ на атаката може да бѫде избранъ двояко или като използуваме първата негова вилазка и премѣнемъ въ настѫпление или пъкъ въ отъ насъ избранъ за благовременно моментъ.

„Първиятъ способъ представлява това неудобство, че колкото и да сме готови за подобна евентуалность, ще отсѫтствува единство въ действията на разнитѣ части отъ сектора, тъй като известието за вилазката може да не пристигне своевременно, благодарение на несигурностьта на съобщенията. Ако даже допустнемъ, че известието за вилазката дойде едновременно, то все пакъ решителенъ успѣхъ отъ контра атаката не може да се очаква, понеже тази атака подъ крепостьта трѣбва да се развива съ голѣма бързина за да не се даде на противника да намѣри защита въ фортовия поясъ. Такава бързина, обаче, не може да се развие съ голѣми сили, за съсрѣдоточението на които въ нуждния пунктъ се изисква повече време. Контръ-атаката, следователно, произведена внезапно, не може да се развие и бѫде съ такива последствия, както това може да бѫде въ полската война. Освенъ това, получава се известна сложность въ задачата на артилерията, която ще трѣбва отъ началото да действува за отбиване на вилазката, а после да предприеме действие право противоположно — да съдействува на нашата контра-атака, при което най малката грѣшка може да има печални последствия за самитѣ наши войски, особено ако това става рано сутриньта, когато наблюдението е трудно.

„Освенъ това, противникътъ, който се готви да направи излазка, ще има съсрѣдоточени достатъчно сили, за да я подкрепи и се намира въ известна бойна готовность по цѣлия фронтъ.

„При втория способъ, инициативата излиза отъ насъ. Резервитѣ ще бѫдатъ насочени заблаговременно кѫдето трѣбва. Моментътъ на атаката — опредѣленъ и известенъ на нашитѣ войски за благовременно. Действията на артилерията се крайно упростяватъ.

„Първиятъ способъ, разбира се, има и своитѣ добри страни, тъй като той може да причини паника у противника и може да бѫде преследванъ по петитѣ му и да се приближимъ по-близо до главната му отбранителна линия. Но за успѣха на подобно действие шансоветѣ въ случая сѫ малки, понеже разстоянието до фортовия поясъ е значително и резервитѣ на противника винаги ще успѣятъ да заематъ главната отбранителна линия и при съдействието на крепостната си артилерия да дадатъ отпоръ на изморенитѣ наши предни части.

„Следователно, вториятъ начинъ на действие, т. е. предприемане атака по наша инициатива, представлява повече шансове за успѣхъ, особено, ако атаката отъ източния секторъ бѫде съпроводена или даже предшествана отъ атака на преднитѣ позиции въ другитѣ сектори, за да се замаскиратъ истинскитѣ ни намѣрения.

Обаче, докогато не настѫпи по благоприятно време за движение и действие на войскитѣ, ще бѫдемъ принудени да се въздържаме отъ такива, толкова повече, че замръзналата земя не позволява употрѣблението на лопатата; а снѣжниятъ покривъ не благоприятствува за скритностьта и пречи за премѣстването на артилерията."

На този рапортъ Командующиятъ армията отговори на Началника на източния секторъ: „Възхитенъ съмъ отъ съображенията и основанията, изложени въ рапорта Ви Тѣ сѫ напълно съобразни съ моитѣ възгледи по въпроса. Щомъ времето и почвата позволятъ, действията незабавно ще бѫдатъ предприети. Имайте при това предъ видъ, че по сведения, събрани отъ бѣглецитѣ, по голѣмата часть отъ войскитѣ на противника отъ източния му фортови поясъ се намира предъ телената мрежа и че проходитѣ предъ нея били пазени отъ часови, които вѣроятно служатъ и като указатели за по-лесно намиране на проходитѣ за въ случай на настѫпление. Необходимо е, следователно, да се знаятъ точно мѣстата на тѣзи проходи, за да бѫдатъ силно обстрелвани отъ нашата артилерия въ случай настѫпление на противника отъ преднитѣ му позиции. Разпоредете щото артилерията да събере предварително всички данни за обстрелване проходитѣ презъ телената мрежа."

Рапорта на Началника на източния секторъ се представи въ Главната Квартира съ донесение, че съображенията

и мотивитѣ, изложени съ рапорта, се напълно схождатъ съ неговитѣ възгледи за предстоящитѣ действия, които ще бждатъ предприети за завладѣване преднитѣ позиции на противника, щомъ времето и състоянието на почвата позволятъ. Представлението на този рапортъ имаше за цель да се предизвика Главната Квартира да вземе решение по-скоро и като се указва, че не е само Командующиятъ армията, който мисли така, ами и по-долнитѣ инстанции, които по-близо чувствуватъ пулса на положението.

На 23. II. Помощникътъ на Главнокомандующиятъ поиска два дена преди да пристжпи Командующиятъ армията къмъ изпълнение на взетото решение, да донесе въ Щаба на действующата армия.

Сжщия день Началникътъ на източния секторъ донася, че обиколилъ лично часть отъ позициитѣ въ сектора му. Състоянието на хората му направило добро впечатление почвата била мокра и кална и много трудна за движението на войскитѣ вънъ отъ пжтищата.

На 23. II. Началникътъ на 8 а дивизия, донася, че батареитѣ били напълно готови, но поради липса на ясно време не били още престреляни. Снаряди имало: на 12 с/м дълго орждие 240, отъ които 40 гранати; на 12 с/м гаубици — 150, отъ които 45 гранати; на 15 с/м гаубици — 138, отъ които 44 гранати. Нашитѣ две обсадни орждия имали всичко по 200 снаряда.

Споредъ съобщението отъ Щаба на действующата армия, трѣбва да пристигнатъ още по 350 снаряда на орждие, но кога ще бжде това, не е известно.

На 25. II. въ по-голѣмата часть отъ фронта на северния и източния отдѣли почвата била още мокра и на мѣста още стоели снѣжнитѣ преспи, вследствие на което действията на пехотата и артилерията още не били възможни въ всички участъци.

Отъ показанията на пленницитѣ се узнало, че голѣма часть отъ малкитѣ орждия, числящи се въ крепостнитѣ полкове, и почти всички картечници отъ северо-западния секторъ биле прехвърлени на източния.

На 25. II. Началникътъ на 8-а дивизия донася, че сжщия день, следъ пладне, обсаднитѣ батареи открили огънь по Демердешката и Карагачската групи, съ цель да се престрелятъ. Турцитѣ отговорили отъ крепостьта. Стрелбата продължила до 5 ч. сл. пл.

На 26. II., 11 ч. пр. пл. Командующиятъ армията донася въ Главната квартира, че времето значително се е поправило, снѣгъ останалъ само въ долинитѣ и преспитѣ. Ако продължи това време, допуща, че следъ 3—4 дена ще може

да се почне да се действува. Моли да се повърне дружината и картечната рота отъ 3-а дивизия, изпратени въ Кулели-Бургазъ, а така сжщо да му се съобщи, ще му се дадатъ ли други войски, кои именно и кога ще могатъ да пристигнатъ, за да може окончателно да направи своитѣ съображения и разпореждания.

Помощникътъ на Главнокомандующия съобщава въ отговоръ, че разпоредилъ да замине само картечната рота и че дружината ще остане временно на мѣстото си. Другитѣ въпроси ще му се съобщатъ следъ пристигането на Генералъ Вазовъ.

На 26/II Главната Квартира съобщава, че ромънскиятъ вестникъ „Епоха“ на 21/II съобщавалъ, че Шукри Паша телеграфиралъ на великия визиръ, че Одринъ не можелъ да държи повече отъ 8 дни. Войскитѣ на Чаталджа и Галиполи се готвели за настжпателни действия.

По донесения отъ южния секторъ обсаднитѣ батареи открили огънь по крепостнитѣ батареи, съ цель за престрелка. Турцитѣ отговорили отъ крепостьта.

Престрелката на обсаднитѣ и гаубичнитѣ батареи продължила до 5 ч. сл. пл. Турцитѣ отговорили доста живо, като обстрелвали позицията по цѣлия фронтъ. Една наша полска батарея открила огънь по дѣсния участъкъ на турскитѣ окопи. Престрелката била успѣшна, даннитѣ били установени. Престрелката била водена по Караагачската батарея № 68, по 10.5 с/м батарея, по Демердешкитѣ батареи № № 63 и 64, по Токаръ Баиръ и Босна-Кьой. Фортоаата линия се достигала отъ 15 с/м гаубици. Най-голѣмото стреляно разстояние било 7,800 м. Мѣстата на батареитѣ били: 1) лѣвата група дълги орждия — въ створъ между Татаркьой и плоската височина на около 2 клм. отъ селото; 15 с/м батарея — въ дола задъ плоската височина. 2) Срѣдната група — 12 с/м гаубици — между с. Емерли и висота 97 на около 1 клм. отъ котата. 3) Дѣсната група — дългитѣ орждия на истокъ, а 15 с/м на западъ отъ нашето 12 с/м орждие — всички въ западното разклонение на дола, между 97 и желѣзнопътната линия. Имало 1 убитъ и 12 долни чинове ранени.

Генералъ Вазовъ на 28/II е извиканъ да се яви на помощ. Главнокомадующия въ Димотика.“

Викането на Генералъ Вазовъ въ Димотика, Командующиятъ армията не намираше за удобно, защото се боеше, че тамъ ще се стараяъ да убедятъ Генерала въ опастностьта отъ атаката. Ако е въпросътъ за нѣкои сведения, то такива можеха да се изискатъ писменно или да се прати офицеръ, каквито въ Главната Квартира имаше въ изобилие, който да вземе каквито сведения сж нуждни.

На 26/II Командующиятъ 1-а армия изпраща отъ Дерменкьой, следующата записка: „Приковани по необходимость къмъ бездействие, погледитѣ на всички ни сж обърнати къмъ Вашата армия. Падането на Одринъ ще даде тласъкъ на политиката и на операциитѣ на останалитѣ армии. Съобщетѣ ми шифровано за положението около Одринъ. Само бомбардировката ли върви или почнаха работитѣ за щурма, и доколко последнитѣ сж напреднали. Кога се предполага извършване на щурма. Вече две бригади отъ моята армия Ви изпращамъ, та това ми дава основание да вѣрвамъ, че работитѣ за щурма ще да сж назрели достатъчно. Отговорете, моля, съ нѣколко реда за сведение."

Командующия 2-а армия му отговори: „До сега нищо не зная за двѣтѣ бригади. Това моля отдавна, за да почна решителни действия. Моето схващане и съзнание е, че Одринъ трѣбва да се атакува часъ по-скоро. Досега ние бѣхме обречени на бездействие по причина на времето и състоянието на почзата, която до два три дена ще бжде удобна вече за действие Нищо решително още не сме предприели, а само се подготвяме, като обсадната артилерия се вече престреля. Щомъ бжда оведоменъ за пратенитѣ подкрепления, ще пристжпя веднага къмъ атаката, която съ Божата воля надѣвамъ се да излѣзе сполучлива. Да чакаме да падне крепостьта отъ гладъ е утопия, защото при всичката недостатъчность на хранителния припасъ, не е известно кога това ще може да стане и което вече повече отъ два месеца чакаме. По-опредѣлени сведения за действията може да се получатъ само отъ Димотика, гдето всичко се крие отъ мене." Командующиятъ армията запитва Щаба на действующата армия: „Командующиятъ 1-а армия ми съобщава, че били взети две бригади и изпратени вѣроятно въ мое разпореждане. Ако това е вѣрно, моля да бжда своевременно уведоменъ за времето и мѣстото на пристигането на бригадитѣ, за да мога и азъ съ време да разпоредя потрѣбното." Съ телеграма № 3167 отъ 27/II. 5 ч. 50 м. сл. пл. Помощникътъ на Главнокомандующиятъ отговаря сърдито, че въпроснитѣ бригади сж въ непосредствено разпореждане на общата Главна квартира, която ще ги употрѣби гдето и когато трѣбва, безъ да има нужда отъ подобни подсещания.

На 27/II въ източния секторъ презъ нощта били произведени рекогнисцировки отъ батарейнитѣ команди, които ще придружатъ пехотата отъ фронта на редути 13 и 17 къмъ Кумъ-Дере, пжтищата до Кумъ-Дере, проходими за артилерията.

Почвата била доста твърда и проходима по всички посоки.

На 27/II. отъ източния сектотъ донасятъ, че въ 4 ч. 15 м. сл. пл. една 12 с/м Д/28 батарея открила огънь по единъ

турски бивакъ. Една турска батарея открила огънь по наблюдателния пунктъ въ северния отдѣлъ. Понеже щѣло да става смѣна на войскитѣ въ бойната часть, бомбардировка на града нѣмало да се произведе. Кумъ-Дере въ втория участъкъ на северния отдѣлъ можело да се минава по пжтищата, а съ малки поправки — на всѣкжде. По склоноветѣ на долината на мѣста при движение пешкомъ се потъвало.

Отъ разузнавателната цензурна секция се донася отъ Мустафа Паша, че отъ разпитанитѣ бѣглеци било узнато: 1/ войницитѣ въ Одринъ продължавали да получаватъ отъ 75 до 100 др. хлѣбъ, съдържащъ въ голѣмъ процентъ метлено семе; на гражданитѣ се давало около 120 др. отъ сжщия хлѣбъ. 2/ Въ нѣкои полкове сиренето било на изчерпане. 3/ Не всички полкове получовали месо. Последното у нѣкои полкове било изключително конско. 4/ Въ всичхи сектори слабитѣ коне се колели, за да се запази повече храна за хората. 5/ На бедното население се раздавало конско месо. 6/ Въ градскитѣ касапници се намирало още говежда месо, което се продавало по 8 гроша оката. 7/ Отъ бомбардировката изгорелъ единъ складъ съ сухаръ 8/ Въ града се продавало изкуствено приготвена солена вода по 4 гроша оката. 9/ Рускиятъ консулъ билъ казалъ на единъ търговецъ, че ако събератъ всички припаси, включително и трицитѣ, щѣло да има храна още за 25 дена.

Главната квартира на 28 II. съобщава отъ Димотика, че гръцката легация подъ резерва съобщила, по съобщение отъ Цариградъ, че Шукри Паша завчера телеграфиралъ на турския воененъ министъръ, какво хранитѣ въ Одринъ се изчерпили и билъ принуденъ да предприеме вилазка, за което моли да се комбинира тя съ акция на турската войска отъ Чаталджа и иска при това споразумение съ Галиполи. Помощникътъ на Главнокомандующия предписва на Командующия армията да вземе съответни мѣрки още тая вечерь.

Мнението на Командующиятъ армията за вилазкитѣ е изложено по-горе, и такива той не допуща. Въпросътъ за глада е тоже нѣщо, на което мжчно може да се вѣрва, защото сведенията сж крайно разноречиви. Едно е вѣрно, че продоволственнитѣ припаси всѣки день естественно намаляватъ, защото имеющето се харчи, а ново не се влага, но до кога това ще продължава, т. е. кога ще настжпи гладъ, който да принуди коменданта да здаде крепостьта, това никой не може да знае. По за вѣрване е, че турцитѣ сж усетили, че ние се готвимъ къмъ сериозна акция и нарочно пущатъ слухове, които да дохождатъ до насъ да ни залъгватъ, че скоро крепостьта ще падне. Отъ друга страна и нашата преса почна да се пълни съ статии за скоро сключване на миръ, условие, което казваше, като да е излишно да се ата-

кува Одринъ. Всичко това взето въ кулъ, и като се прибави че войскитѣ, които виждатъ укрепленията на фортовия поясъ, все не така охотно биха отишле, ако знаеха, че и безъ това може да се достигне до мира. Нашата преса бѣше въобще много зле дирижирана въ смисъль, поддържане духа на армията, напротивъ, нѣкои сведения като да бѣха нарочно давани, съ цель да се намали духътъ. Освенъ горното, но и между войскитѣ нѣкои малодушни бѣха се поддали на влиянието на пресата и бѣха почнали на самитѣ позиции да пишатъ и разпространяватъ разни памфлети, съ цель да се осуети атаката. Нѣкои отъ началствующитѣ лица като да бѣха изгубили моралния си авторитетъ, да въздействуватъ върху духоветѣ.

За да се разпръснатъ всички лъжливи слухове и дадатъ данни и средства на началствующитѣ лица, за да възстанови настроението, Командующиятъ армията на 28-и февруарий издаде следующата:

„Заповѣдь по 2-а армия № 55.

Отъ известно време насамъ се разпространяватъ слухове за сключване миръ. Тези слухове, хитро и лукаво пущани отъ турцитѣ, се разпространяватъ отъ враждебнитѣ намъ чужди вестници и, за голѣмо съжаление, безразборно се възпроизвеждатъ и отъ нѣкои наши вестници.

Турцитѣ, съзнавайки безсилието си да противостоятъ на нашитѣ храбри войски и отъ страхъ да не би да имъ нанесемъ последния смъртоносенъ ударъ, който имъ готвимъ, прибѣгватъ до всички средства, за да избѣгнатъ този страшенъ за тѣхъ ударъ, който ще ги повали окончателно. Насърдчени отъ факта, че съ такива средства тѣ можаха да спратъ при Чаталджа победоносното настжпление на нашитѣ войски къмъ Цариградъ, следъ което, обаче, въ продължение на два месеца тѣ отказваха да сключатъ предложения отъ самитѣ тѣхъ миръ, тѣ и сега продължаватъ да прибѣгватъ до сжщитѣ средства, съ единствена цель да печелятъ време, като се надѣватъ на чужди намѣса въ тѣхна полза, та да се осуетятъ плодоветѣ на нашитѣ победи. Още въ първитѣ дни отъ подновяването на бойнитѣ действия, особено следъ поражението имъ при Булаиръ и въ вилазката имъ при Одринъ, турцитѣ съ съдействието на една часть отъ чуждата преса, пакъ заговориха за миръ, но ето вече повече отъ месецъ минава, а миръ нѣма и нѣма да има до тогава, до когато стоимъ да ги чакаме.

А най-печалното въ случая е, че нашитѣ вестници — кое отъ неразбиране сжщностьта и условията на резултатитѣ отъ войната, кое отъ желание да бждатъ угодни съ сензационни новини — ставатъ отзивъ на подобни тенденциозни известия, които никого не ползуватъ, а само смущаватъ духо-

ветѣ. Длъжность на началствующитѣ лица е, прочее, да разяснятъ на своитѣ подчинени, че тѣзи слухове сж фалшиви и съ тѣхъ не се гони друга цель, освенъ да стоимъ въ бездействие. А пъкъ именно по този начинъ се отдалечава времето за сключването на мира.

Заповѣдвамъ да се внуши най-енергично и убедително на всички чинове отъ повѣрената ми армия, че е невъзможно да се сключи миръ дотогава, до когато не смажемъ врага окончателно, до когато не му нанесемъ едно решително поражение. Миръть е още въ ржцетѣ на войскитѣ. На повѣрената ми армия предстоятъ славни бойни дѣла — превземането на Одринъ, само следъ което ще може да се допуща мисъль за миръ. И именно отъ страхъ да не би да атакуваме крепостьта, а той знае, че щомъ я атакуваме, непремѣнно ще я завладѣемъ—противникътъ прибѣгва до всѣкакви средства, за да ни заблуждава, че крепостьта била много силна, че храната на затворения вжтре гарнизонъ била на привършване и други подобни, съ цель да стоимъ въ бездействие.

Негово Величество Главнокомандующиятъ и цѣлиятъ български народъ очакватъ съ трепетно вълнение благодатьта на мира, но миръ, славенъ и достоенъ за българското победоносно оржжие. Решителната стжпка къмъ това предстои да извърши повѣрената ми армия. като влѣзе съ щурмъ въ Одринъ, съ което ще завърши възложената й задача тъй же славна, както славно я и започна въ началото на войната.

Нека всѣки бжде готовъ за този великъ моментъ."

Помощникътъ на Главнокомандующия заявява: „Въ случай че последва вилазка съ цель за прорив на противника, разрешено е само за този случай, подчертавамъ само за този случай, на находящата се бригада въ мое разпореждане въ Кавакли да влѣзе въ разпореждането на Генералъ *Вазовъ*. Съобщете му веднага това, за да влѣзе въ свързка веднага съ командира на тая бригада."

Отъ съдържанието на тая телеграма се вижда страхътъ у Помощника на Главнокомандующия, да не би бригадата да се вземе и се произведе атаката на Одринъ. Тя не се дава въ разпореждане на Командующия армията, а на неговия подчиненъ. Чуденъ начинъ на управление!

Началникътъ на източния секторъ донася: „Съгласно телеграмата Ви на 27-и того заминахъ за Димотика и днесъ се завърнахъ обратно. Помощникътъ на Главнокомандующия пожела да му доложа за силата и разположението на войскитѣ, наши и на противника, въ източния секторъ и тѣхното състояние, а сжщо за състоянието на артилерийското и друго доволствие. Относително другитѣ подробности ще Ви доложа лично."

Положението на другитѣ сектори като да не е важно да се знае. Състоянието на артилерийското и други довольствия се знаятъ по-добре въ щаба на армията, органитѣ на когото завеждатъ непосредствено тѣзи служби.

На 1/III. Помощникъ на Главнокомандующия съобщава: „Отъ сведенията, които прегледахъ за състоянието на бойнитѣ крепостни и полски припаси за артилерията на източния секторъ, намира, че тѣ сж крайно недостатъчни за решителната акция, която се приготовлява, особено тия за крепостнитѣ. Проверете тия сведения и ако горното се потвърди, вземете нуждницѣ мѣрки за бързото съсрѣдоточаване на тия запаси, безъ които всѣкаква решителна операция е невъзможна".

Сжщия день, Командующиятъ армията донася въ отговоръ на тази телеграма следующето: „Сведенията за състоянието на бойнитѣ артилерийски припаси сж известни . . . Тѣхния недостатъкъ не е въ съсрѣдоточението имъ, а въобще, че въ страната ги нѣма. Почти всички припаси за крепостната артилерия сж прекарани и остава твърде малко за превозване. Мѣрки, каквито е трѣбвало, съмъ вземалъ и съмъ изисквалъ, но повече не бѣше възможно да се направи, защото менъ ми се не даватъ средства или ми се даватъ такива за нищо негодни. Отпущате ми 500, 800, 1,000 коля, но всичко това е само на книга, а и това, което дойде, и то е такава негодность, че почти наполовина измира и се бракува. Главното тилово управление ми явява, че не може вече нито една кола да ми даде, защото, види се, нѣма нищо вече изтощено да ми се прати. Своя дългъ азъ съмъ изпълнилъ и продължавамъ въ границитѣ на възможното да изпълнявамъ, безъ да бжда подканенъ, но невъзможното си остава все невъзможно".

Командующиятъ армията схващаше общото положение, че така или иначе, атаката на Одринъ ще се наложи при всичкото колебание на Главната квартира, затова счете за нуждно да изкаже въ една заповѣдь-директива своитѣ възгледи върху начина на воденето атаката, съ която и да даде да се разбере отъ всички, че атаката ще се състои и никой да не си прави илюзии, че ще мине безъ нея. Заповѣдьта, която издаде за цельта на 1-и мартъ подъ № 56, бѣ съ следното съдържание:

„Споредъ досегашнитѣ разпореждания по разпредѣлението на войскитѣ, а главно, обсадната артилерия, ясно става за всички, че главната и най-решителна атака на Одринската крепость ще бжде насочена на източния секторъ. Колкото и да се е искало това разпредѣление да стане скришно отъ противника, за допущане е, че вследствие продължителното време, презъ което ставаше превозването, той да е успѣлъ да се ориентира върху нашитѣ намѣрения. Това обстоятелство не трѣбва да ни смущава, защото средствата, съ които разполагаме, а главно мжжеството на нашитѣ войски, ни даватъ право да вѣрваме въ пълния и бързъ успѣхъ. Отъ друга страна, нашитѣ действия въ разнитѣ сектори трѣбва да бждатъ отъ естество, щото противника ако и ориентиранъ въ намѣренията ни, да не може да съсрѣдоточи всичкитѣ си отбранителни средства само на единъ пунктъ, застрашениятъ, а да се разхвърли и бжде навсѣкжде сравнително по-слабъ отъ насъ. Ето защо, ако решителната атака и да се предприеме на източния секторъ, действията на другитѣ сектори трѣбва да бждатъ още поенергични, като се доведатъ до решителни, вѣроятностьта за каквито не е изключена. Действително, ако противникътъ, разчитайки, че на другитѣ сектори се води само демонстрация, възможно е да остави много слаби войскови части и всичко да притегли на източния секторъ. Въ такъвъ случай действията на другитѣ сектори не трѣбва да бждатъ пасивно-демонстративни, а да се действува решително и енергично, при което възможно е успѣхътъ да се получи много по-скоро отъ тамъ, отколкото на източния. А успѣхътъ, добитъ на кой и да е секторъ, ще има решающе значение за цѣлата крепость.

Действията на южния секторъ, дето е групирана достатъчно обсадна артилерия, ще бждатъ сжщо така решителни, както и на източния. Тука, на южния секторъ, действията трѣбва да бждатъ въ свързка съ онѣзи на западния секторъ. На южния сектеръ трѣбва първо да се заематъ преднитѣ позиции на Токатъ-баиръ и предъ Доуджаросъ, следователно, настжпление отъ двата фланга. Съ артилерията да се парализира действието на фортовата артилерия, за която цель, при първа възможность, веднага съ заемането на Токатъ-баиръ, да се извади за борба съ неприятелската полска и крепостна артилерия всичката наша полска артилерия. Действието на обсадната артилерия отъ южния секторъ трѣбва да бжде така комбинирано, щото да улесни настжпленнето и на войскитѣ отъ западния секторъ, като държи въ респектъ крепостната артилерия около Карагачския и Марашкия фортове.

На западния секторъ настжплението трѣбва да бжде решително и безъ колебание да се заеме Папазъ-Тепе и Бекчи-Тепе. Мѣстнитѣ условия даватъ възможность настжплението да бжде прикрито отъ артилерийския огънь отъ северо-западния секторъ, а този отъ южния трѣбва да се парализира съ действията на артилерията отъ западния и южния сектори. Щомъ се заеме Папазъ-Тепе и Бекчи-Тепе, то действията на войскитѣ отъ този секторъ трѣбва да се насочатъ да не даватъ на противника свободно да отстжпи по мостоветѣ, които

трѣбва да се държатъ подъ силенъ артилерийски огънь на полската артилерия, а огънътъ на обсаднитѣ батареи да се насочи срещу фортовата линия на южния секторъ. Ако къмъ това време не се чувствува нужда на съдействие срещу южния секторъ, то естествено е, че обсадната артилерия трѣбва да насочи огъня си срещу Казанъ-Тепе на северо-западния секторъ.

На северо-западния секторъ трѣбва веднага да се заеме Екмекчи-Кьой, гдето да се извади полска артилерия. Сжщо така трѣбва да се заематъ и преднитѣ позиции предъ Ючъ-Тепелеръ, като противникътъ се изгони отъ всичкитѣ предни позиции. Тука полската артилерия отъ сектора трѣбва да покаже най-голѣмо мжжество, като излѣзе напредъ и вземе позиции, така щото да не допустне на противника безнаказано да отстжпи къмъ фортовата линия. Следъ заемането преднитѣ позиции на противника, трѣбва войскитѣ да се утвърдятъ набързо и се предприематъ веднага разузнавания, съ цель да се провѣри състоянието на фортовия поясъ, и щомъ се укаже напустнатъ, да се заеме или пъкъ съ огънь удържа противника.

„Предъ видъ голѣмината на бойната линия, трудностьта на съобщенията, а следователно, и късното получаване на донесения и заповѣди, считамъ за нуждно съ настоящата директива да ориентирамъ началницитѣ на секторитѣ върху предстоящитѣ действия, за да можатъ и тѣ да развиятъ въ достатъчна степень нуждната въ случая инициатива. Това, разбира се, не освобождава никого отъ държане постоянна свързка съ Щаба на армията, както и съ съседнитѣ сектори, а напротивъ, въпреки, колкото и трудна да е, трѣбва да бжде най-ефикасна. Затова на телефонитѣ трѣбва да има постоянно дежуренъ офицеръ, достатъчно запознатъ съ положението. При отдалечаването на Началницитѣ отъ мѣстата на телефонитѣ, да вематъ най-ефикасни мѣрки за свързването си съ телефонна станция."

Мотивитѣ на тази заповѣдь сж изложени въ самата заповѣдь. До 3-и мартъ ние продължавахме да бомбардираме и стреляме по фортовия поясъ, както и всжде, гдето се появяваха неприятелски войски, да се укрепяватъ или да се движатъ, като използувахме стрелбата по начинъ, щото всички батареи по редъ да се престрелятъ както дене, така и ноще при и безъ освѣтление съ прожекторитѣ. Цельта бѣше достигната и ако продължавахме така, то сигурно ние щѣхме да изстреляме и така малкото си снаряди, а съ бомбардировка само, стана явно, че противникътъ не ще се здаде. Затова на 3-и мартъ, до Началницитѣ на секторитѣ и Началника на артилерията, който бѣше на наблюдателния пунктъ при Кара-Юсуфъ и ржководеше стрелбата и престрелката

Командующиятъ армията даде следующето телеграфическо разпореждане: „Бомбардирането на града да се спре до втора заповѣдь. Огънь отъ обсадната артилерия да се открива по вжтрешностьта на крепостьта само когато се представляватъ удобни за обстрелване живи цели и когато резултатътъ може да оправдава разхода на снарядитѣ."

Това разпореждане имаше за цель, освенъ запазване снарядитѣ, да се докара известно смущение у противника, който би могълъ да помисли, че у насъ вече не сж останали снаряди и да предприеме той нѣщо решително, или пъкъ да го туримъ въ недоумение за нашитѣ намѣрения. Действително, турцитѣ, които досега стреляха рѣдко и отговаряха на нашата стрелба, следъ това спиране отъ наша страна тѣ почнаха една много силна стрелба отъ крепостьта и дотолкова безъ смѣтка, че у насъ взе да се създава убеждението, че тѣзи хора искатъ да изстрелятъ всичкия си запасъ отъ бойни припаси, преди да се здадътъ. Тѣ стреляха безъ смѣтка по всички посоки, деня и нощя и кога намаляваха, види се за почивка, а по времена толкова усилваха стрелбата, че и ние се туряхме въ недоумение.

Нашето мълчание види се ги мжчеше и тѣ искаха съ стрелбата си да ни принудятъ да имъ кажемъ какво правимъ. Съ стрелбата си тѣ ни нанасяха много малко загуби, които принудиха частитѣ, стоящи по на открито, да се дефилиратъ по-добре. Това накара турцитѣ отъ време на време да насочватъ огъня си по разнитѣ долини съ вѣроятна цель дано попаднатъ въ бивацитѣ на войскитѣ. Ако и много рѣдко, понѣкога сполучваха. Нещастието за тѣхъ бѣ, че тѣ не можеха да наблюдаватъ за резултатитѣ отъ стрелбата въ такива случаи, тогава, когато ние можехме, благодарение на спомагателнитѣ наблюдателни пунктове отъ Синчу-Тепе и Карталъ-Тепе, да наблюдаваме за резултатитѣ и задъ фортовия поясъ. Турцитѣ имаха единъ балонъ, когото издигнаха единъ-два пжти въ началото на блокадата, а когато имъ най-много трѣбваше, тѣ не можаха да се ползуватъ отъ него. Сжщо напоследъкъ тѣ не се ползуваха и отъ прожекторитѣ си нощя, по липса на гориво за производството на електричество. Градътъ отдавна не се освѣтляваше по липса на газъ и бензинъ.

На 3. III. Помощникътъ на Главнокомандующия съобщава, че получилъ отъ военния аташе въ Виена, майоръ *Тантиловъ*, следната телеграма: „Шукри паша заболѣлъ. Въ Одринъ силно върлува холера. Цѣлата преса предсказва скорошното му падане."

Сжщия день отъ Щаба на 2-а армия се разпорежда до всички сектори: „Бѣжанцитѣ въ бждаще да се подлагатъ на най-строга карантина въ секторитѣ."

На 4. III. Началникътъ на разузнавателно-цензурната секция донася отъ Мустафа-Паша, че отъ бѣглецитѣ било узнато, че 3/4 отъ болнитѣ въ Одринъ биле измръзнали отъ студоветѣ. 6-и крепостенъ артилерийски полкъ ималъ 13 батареи и заемалъ участъка отъ Кестенликъ-Табия до Цариградското шосе; на северъ отъ него до рѣка Тунджа заемалъ 7-и крепостенъ артилерийски полкъ. Батареитѣ 45, 47, 48, 49, 52 и 53 били полски 8·7 с/м. Отъ батарея 45 две орждия били изнесени и разположени западно отъ Сапунджиларъ. Батареята № 46 била 15 с/м мортирна, № 50 — 12 с/м, 51 — 10·5 с/м. На всички полкове се давало каварма отъ конско месо. Изглежда, че тежестьта на хлѣба била намалена до 70—80 драма.

На 4. III. Началникътъ на източния секторъ донася, че предъ видъ на възможностьта Одринскиятъ гарнизонъ да направи излазъ въ посока Одринъ — Хавса или на югъ и при предпложение, че той ще успѣе да направи прорив въ тази посока, пита, не счита ли Командующиятъ армията за умѣстно 3-а бригада отъ 4-а дивизия, още сега да се съсрѣдоточи на линията Арпачъ — Мусучъ — Хаскьой.

За това се донася въ Главната квартира, като се изказва молбата и на Командующия армията, но сжщия день Помощникътъ на Главнокомандующия отговаря, че засега не намира за целесъобразно да мѣсти бригадата отъ 4-а дивизия.

На 7. III., Командиръть на бригадата, генералъ-майоръ *Церковски*, донася: „Трета бригада отъ 4-а Преславска дивизия днесъ получи заповѣдь отъ Помощника на Главнокомандующия да се съсрѣдоточи въ района Хаскьой, Мусучъ, Арпачъ най-късно до 9-и вечерьта и да остане въ разпореждане на Началника на източния секторъ, Генералъ Вазовъ".

Главната Квартира, като на 8 III. съобщава за сжщото добавя: Това съсрѣдоточение ще бжде завършено утре. Предъ видъ нейния слабъ съставъ, по висши съображения, намирамъ за сега по-целесъобразно да я държитѣ съсрѣдоточена въ тоя районъ. Отъ днесъ тя встжпва въ Ваше разпореждане. Бригадата отъ 3-а п. дивизия остава въ Баба-Ески въ мое разпореждане".

На 3/III. Началникътъ на източния секторъ донася, че получилъ телеграма отъ Помощника на Главнокомандующия, съ която му предлага да донесе направо въ Щаба, къмъ днешно число, по колко снаряди има на едно крепостно и полско орждие, на което отговорилъ: „Къмъ 3/III. въ сектора има срѣдно снаряди: 1) на едно обсадно орждие 15 с/м Д 30/— 431, 12 с/м Д/30 — 327, 12 с/м Д/28 — 440, 12 с/м Д/25 — 126, 15 с/м гаубици — 629; 2) на едно полско с. с. 7·5 с/м — 662, на едно не дълго-бойно орждие 9 с/м — 318, на една

с. с. гаубица — 357 и на едно не с. с. гаубично — 346. Едно незначително количество снаряди има въ Мустафа Паша, на които не може да се разчита".

Сведенията по това началникътъ на източния секторъ получилъ отъ Началника на артилерията при щаба на 2-а армия, така че изискването на тѣзи сведения отъ щаба на 2-а армия щѣше да бжде и по-скоро. Изискването имъ отъ Началника на източния секторъ имаше за цель да се шиканира Командующиятъ армията. Това личи и отъ разпорежданията за бригадата на генералъ Церковски, което се вижда отъ цитиранитѣ по-горе телеграми. Това даде поводъ да се размѣнятъ следнитѣ две телеграми:

Съ телеграма № 3735 отъ 3/III, Командующиятъ армията донася на Помощника на Главнокомандующия: „Нѣкои разпореждания ме затрудняватъ да опредѣля отношенията си къмъ Началника на източния секторъ. Моля да ми се съобщи, съмъ ли азъ, като Командующъ 2-а армия, Началникъ на Началника, а следователно, и на войскитѣ на източния секторъ". На тази телеграма Помощникътъ на Главнокомандущия съ телеграма № 3239 отъ 4/III- отговаря: „Никакви разпореждадия не сжществуватъ, съ които да се затрудняватъ Вашитѣ отношения, като Началникъ на Началника на източния секторъ, освѣнъ ако смѣтате за такива мѣркитѣ, взети отъ Началника на Главното тилово управление, да осигури продоволствието на 3-а и 4-а дивизии, които не сж въ Ваше разпореждание, или пъкъ поисканитѣ направо отъ източния секторъ сведения за състоянието на артилерийскитѣ припаси въ тоя секторъ, които щабътъ, пориди спешностьта на въпроса, можеше да направи, а началникътъ, споредъ правилата за писмоводство, да донесе на по-горната инстанция за получената заповѣдь".

Мотивитѣ сж несъстоятелни, защото не се оправдаватъ отъ условията, които предвиждатъ подобни сношения. Сведения за бойнитѣ припаси сж въ щаба на армията, респективно нач. на артилерията.

Главната Квартира на 4/III. съобщава, че по сведения отъ странство било узнато: 1) че въ Одринъ, вследствие глада, върлувалъ тифъ; раненитѣ и болнитѣ останали безъ лѣкарства. Имало голѣмъ недостатъкъ отъ снаряди. Комендантътъ билъ принуденъ да се бори на два фронта: съ изнемощялото отъ гладъ население и дезорганизирания гарнизонъ и все повече ожесточающия се противникъ. Върху коменданта било стреляно отъ единъ дълго гладующъ войникъ арменецъ, но безуспѣшно. 2) Шукри паша съобщилъ въ Цариградъ, че едва може да се държи още нѣколко дена. Раненитѣ и болнитѣ, по липса на лѣкарства, трѣбвало да се считатъ за за гинали. 3) Шукри паша билъ сериозно боленъ; той ходатай-

ствува за по-скорошното сключване на мира, тъй като въ крепостьта върлувалъ тифъ и холера. Портата разрешава капитулацията на крепостьта, но на достойни условия.

На 4/III. Помощникътъ на главнокомандующия заповѣдва: „Не правете за сега никакви разпореждания за атакуване на преднитѣ позиции на крепостьта. Има нѣкои данни, които трѣбва да се провѣрятъ, и следъ това да Ви съобща моето окончателно решение по тоя въпросъ".

На 5/III. Помощникътъ на главнокомандующия съобщава: „Днесъ получихъ следующата телеграма отъ странство *) „Нѣкой си съобщава отъ Цариградъ следното: Въ момента, когато пиша тия редове, увѣряватъ, че Шукри паша телеграфиралъ, че може да се държи най-много още 8 дена. Какво, обаче, ще стане, ако Одринъ падне и българитѣ изпратятъ тежката артилерия срещу Чаталджа. Ще се случи това, че Чаталджа, въпреки нейната отбранителна подготовка, ще бжде превзета, понеже Чаталджа не може по никой начинъ устоя срещу огъня на тежката артилерия и пжтьтъ за Цариградъ ще бжде отворенъ за българитѣ, тъй като последната отбранителна линия Санъ-Стефано—Макрикьой не може противостоя. Въ заключение прави апелъ къмъ великитѣ сили да попречатъ на това".

Съ окржжна телеграма отъ Главната Квартира на 4/III се съобщава: „Споредъ сведенията на нашитѣ военни аташета въ Берлинъ и Римъ, противникътъ се готви да премине въ отчаено настжпление на Чаталджанската линия. Вчерашнитѣ авангардни боеве потвърждаватъ въ една незначителна степень това намѣрение на противника. Вземетѣ нужднитѣ мѣрки да се удостовѣрява по възможность истинското негово намѣрение, а сжщо и при нужда и за по-голѣмата бойна готовность на частитѣ отъ армиитѣ. Донесете за степеньта на проходимостьта на терена въ участъка на военнитѣ действия."

На 6/III Командующиятъ армията донася че теренътъ е вече проходимъ навсѣкжде и позволява удобство за движението на войскитѣ.

На източния секторъ, водата въ Провадийската рѣка била повдигната. Предполага се, че турцитѣ сж направили плътина около Каялъкъ-Табия.

Ридътъ между Малъ-Тепе и редутъ 22 на източния секторъ не билъ заетъ отъ турцитѣ. Тамъ билъ поставенъ единъ нашъ наблюдателенъ пость.

На 6/III Началиикътъ на източния секторъ донася: „Предъ видъ на съобщението, което ми направихте вчера по въпроса за преднитѣ позиции и 3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, имамъ намѣрение войскитѣ, разположени въ Кара-Исуфъ,

*) Въ телеграмата е указано мѣстото и лицето.

съставляющи частенъ резервъ на северния отдѣлъ, да съсрѣдоточа въ района Оглу-Паша, чифликъ Абаларъ. Това разположение повече съответствува на обстановката за най-вѣроятния излазъ на противника изъ крепостьта. Освенъ това, за притеглянето на тѣзи сжщитѣ войски по на северъ къмъ Кара-Исуфъ ще има достатъчно време, щомъ инициативата за атаката произлезе отъ наша страна и щомъ решението за това се вземе твърде за благовременно."

Командующиятъ армията одобрява това, но съветва за изпълнението да почака идването на Помощникъ Главнокомандующия.

На Командующия армията бѣ известено по телефона отъ Началникъ щаба на източния секторъ, че Помощникътъ на Главнокомандующия щѣлъ да дойде въ Гебеларъ. Командующиятъ армията запита чрезъ Началника на източния секторъ, ще желае ли Помощникътъ да се срещне съ Командующия армията, на което се получи отговоръ, че Помощникътъ не желаелъ да безпокои Командующия армията да дохожда въ Гебеларъ, но че утре, 7-и мартъ, ще може да го види въ Кара-Исуфъ. Пжтьтъ отъ Гебеларъ до Ортакчи е сжщиятъ почти, и до Ортакчи е по-добъръ за автомобилъ. Сутриньта къмъ 9 ч. Командующиятъ армията се срещна съ Помощника на Главнокомандующия въ с. Кара-Исуфъ, гдето последниятъ бѣ дошелъ по-рано и бѣ присжтствувалъ на учението на нѣкои части отъ 3-а бригрда на 9-а дивизия. На войскитѣ помощникътъ е държалъ речь, която не била добре акламирана, защото речьта е била такава. У помощника на Главнокомандующия не е била още съзрѣла идеята за атаката на Одринъ и той на идване къмъ Гебеларъ въ Оглу-Паша е говорилъ на нѣкои войскови началници върху трудностьта на предприятието и безнадежностьта въ успѣха. На тѣзи сжщтѣ, на които командующиятъ армията нѣколко дена по-рано бѣ говорилъ противното и които бѣха станали фанатизирани партизани на атаката. Думитѣ на помощника не сж могли да разколебаятъ тѣзи достойни и храбри началници. Отъ такива не решителни чувства е била и речьта предъ войскитѣ, та не е могла да предизвика нуждния ентусиазъмъ. Въ такива случаи началникътъ трѣбва да бжде обвзетъ отъ идеята и да я чувствува, за да може и речьта му да бжде изразъ на вѣрата въ успѣха, и да въодушавява хората. Хладината, съ която войницитѣ сж отговорили на речьта, е отнела и малката надежда за сполука у Помощника на Главнокомандующия. Това настроение Командующиятъ армията успе да схване вещмага, още отъ първия разговоръ.

Следъ кжсо пребивание въ Кара-Исуфъ, всички се отправиха за обѣдъ въ Гебеларъ, въ Щаба на източния секторъ. По пжтя Помощникътъ на Главнокомандующия и Командую-

щия 2-а армия почнаха разговоръ за атаката на Одринъ, въ който разговръ Командующиятъ 2-а армия се мжчеше да убеди Помощника на Главнокомандующия въ успѣха на атаката, но последниятъ оставаше неприклоненъ, като заяви, че и за атаката на Чаталджа, презъ ноември 1912 г., Командующия 3-а армия, генералъ Димитриевъ, е увѣрявалъ че имаме 80% шансове за успѣхъ, и какво излезе на края. Той се боеше да не би и тукъ да има увлечение. Разбира се, че всѣко предприятие има извѣстенъ рискъ, но тукъ въпросътъ е така добре изученъ и мѣркитѣ, взети за осигуряване успѣха, сж такива, че не може да става сравнение съ Чаталджа; тамъ се отиваше, безъ да се знае кжде, като даже мѣстностьта не бѣ проучена, а тукъ всичко е проучено до най-малкитѣ подробности. Пристигнали въ Гебелеръ, разговоръть стана малко по-горещъ и Командующиятъ 2-а армия заяви, че ако не се даде разрешение да се атакува Одринъ, той предпочита да се дръпне по-назадъ и излѣзе вънъ отъ сферата на артилерийския огънь отъ крепостьта, защото стоянето така и търпенето всѣки день загуби деморализира войскитѣ, и най-сетне безумно е да се даватъ загуби, безъ никаква полза. На това Помощникътъ не се съгласяваше, защото едно наше дръпване назадъ ше бжде използувано като успѣхъ на турцитѣ и ще има вредни последствия за политиката, обаче, съгласи се, че единъ успѣхъ би ималъ значение за политиката. При всичко това, за атака не се съгласяваше, като се стараяше да убеди Командующия армията въ тежката отговорность, която последниятъ би взѣлъ на себе си въ случай на неуспѣхъ. Който се бои отъ отговорность, да стои дома си и да не ходи на война — бѣ отговоръть на Командующия армията. Следъ дълги разсжждения, най-сетне, генералъ *Савовъ* се съгласи, но *изрично подчерша*, че той ще даде разрешение само за преднитѣ позиции, но по никакъвъ начинъ и за фортовата линия, като заяви, че въ политическо отношение заеменето и само преднитѣ позиции ще има добъръ ефектъ. За Командующия армията бѣ важно да се получи разрешение за действие, а тамъ, той и самъ ще уреди въпроса. Това разрешение бѣ необходимо и Командующиятъ армията моли да бжде мотивирано съ условието, че до миръ не може да се достигне безъ единъ нашъ успѣхъ подъ Одринъ. Необходимостьта отъ разрешение или заповѣдь бѣ нуждна, защото въ разнитѣ агитации се пускаха слухове, че атаката на Одринъ била амбиция на Командующия армията и на Началника на източния секторъ, и че на това Главната квартира не се съгласявала. Командующиятъ армията бѣ убеденъ, че щомъ единъ пжть тръгне работата, ще се свърши. но за тръгването бѣше важно да се има заповѣдь или разрешение. Настояването за заповѣдь, и мотивировката на заповѣдьта бѣше, за да се разбие агитацията за нѣкаква амбиция. На всичко това най-сетне генералъ *Савовъ* се съгласи и заяви, че като се върне въ Димотика, отъ тамъ ще даде веднага заповѣдь, но подчерта пакъ, че само за преднитѣ позиции.

За фортовия поясъ той заяви, че не може да вземе отговорностьта, на което Командующиятъ армията заяви, че той самъ ще я вземе. То е Ваша работа, каза Генерелъ *Савовъ*.

Следъ обѣдъ, Генералъ Савовъ замина за Димотика, а Командующия армията, следъ като даде нужднитѣ указания Генералу *Вазову*, замина съ Началникъ на Щаба, Полковникъ *Жековъ*, и Началника на артилерията, Полковникъ Загорски, за Кара-Исуфъ и Ортакчи, да чака заповѣдьта, която дойде едвамъ на 10-и мартъ.

Разположението на войскитѣ, а главно артилерията, бѣ такова, че всѣка минута можеше да се пристжпи къмъ действие, но трѣбваше да се поработи още и за духа на войскитѣ.

На 7-и мартъ, следъ пладне, Командующиятъ армията даде до Началницитѣ на източния и южния сектори следната телеграма подъ № 3811: „Днесъ следъ пладне, на минаване презъ Кара-Исуфъ, гдето сж разположени две дружини отъ 54-и полкъ, видѣхъ, че войнницитѣ сами си устройватъ различни игри, пѣсни и други забавления за по-весело прекарване на свбодното време, но за съжаление не забелезахъ нито единъ офицеръ между войницитѣ. Това показва, че войницитѣ сж петимни за подобни развлечения. Като имамъ предъ видъ, че подобни развлечения сж особено полезни за духа и бодростьта на войницитѣ и че съ тѣхъ тѣ се отклоняватъ отъ мисли, несъответни на правото имъ назначение, заповѣдвамъ да се разпореди, щота наредъ съ беседитѣ и другитѣ възпитателни средства, офицеритѣ да иматъ по-близо до сърдцето си и забавленията на войницитѣ, като не само ги поощряватъ къмъ такива, но и сами да ги устройватъ и ржководятъ. Да не се забравя, че при обстановката, при която войскитѣ се намиратъ, бездѣлието създава униние и други духовни неджзи. Свѣта длъжность на офицеритѣ е да бждатъ въ постоянно единение съ своитѣ подчинени, да имъ бждатъ всѣкога и за всичко добъръ примеръ, като постоянно затвърдяватъ нравственитѣ имъ сили."

Относително действията около крепостьта може да се забележи, че отъ страна на атакующия се даваше видъ на пълно бездействие, а отъ страна на турцитѣ се произвеждаше нервна стрелба отъ крепостна и полска артилерия, която почти никакви или много нищожни загуби причиняваше. Отъ наша страна много рѣдко се откриваше огънь срещу войскови части или за да се накаратъ нѣкои неприятелски батареи да прекратятъ огъня си. Впечатление правеше, както и по горе се спомена, че турцитѣ искатъ да изстрелятъ снарядитѣ си.

XII. Атаката на Одринъ.

Директива № 21. Заповѣдь по 2-ра армия № 58. Подготовителни действия на 11 мартъ.

На 10-и мартъ въ 7 ч. 20 м. сл. пл. се получи следующата директива № 21 по действующата армия:

„Противникътъ съ значителни сили заема Чаталджанския и Галиполския фронтове. Неговиятъ флотъ крайсерува въ Мраморното море.

Положението на Одринската крепость е твърде отслабнало отъ изтощението на гарнизона и вследствие липсата на хранителни припаси, поради което заповѣдвамъ:

1. Втората армия утрѣ, 11-и мартъ, съ войскитѣ отъ източния секторъ да атакува и заеме преднитѣ позиции на противника на този секторъ. Войскитѣ отъ останалитѣ сектори да поддържатъ тази атака съ едно енергично настжпление.

2. Авангардътъ на първа армия, усиленъ съ една бригада отъ 6-а п. дивизия, да настжпи енергично утре, 11-и мартъ, и атакува противника, гдето го срещне, и завземе линията Арнаут-Кьой—Езетинъ. Дѣснофланговата авангардна бригада на трета армия да подържа това настжпление.

3. Четвърта армия и отрядътъ на генералъ Сарафовъ да съдействуватъ на операциитѣ около Чаталджа и Одринъ съ едно упорито задържане на противника, отъ която и посока би се опиталъ да настжпи, като преминатъ даже тамъ, гдето ще бжде възможно, въ контъръ-настжпленяе съ преднитѣ си части.

4. Първа бригада отъ 3-а п. дивизия, заедно съ придадената артилерия, влиза въ разпореждането на командующия 2-а армия.

5. Главната квартира се намира въ Димотика."

Колкото настоящето изложение и да не съставлява критически разборъ, а има за цель да изложи фактитѣ, все не е възможно да се мине, безъ да се кажатъ нѣколко думи по тази директива. Най-първо се хвърля въ очи мотивировката. Отъ тази мотивировка не следва едно логично заключение, че трѣбва да се вематъ преднитѣ позиции, и то въ източния секторъ, и защо е настжплението на авангардитѣ

въ 1-а и 3-а армии. Най-сетне въ начина, по който да се действува. Единственият мотивъ на всичко това е, да се покаже, че тамъ, отъ гдето се издава директивата, се много и всестранно обсжжда, а въ сжщность не се държи смѣтка за заповѣданитѣ действия. Че въ Чаталджа и Галиполи противникътъ ималъ значителни сили, основание ли е да настжпи авангарда на 1-а армия, усиленъ съ една бригада отъ 6-а дивизия, и дѣснофланговата бригада на 3-а армия да поддържа това настжпление. Една директива трѣбва да укаже цельта, и ако се окаже, че за атаката на Одринъ е нуждно да се заеме линията Арнауткьой — Езетинъ, да се предостави на Командующия съединенитѣ армии да заеме тази линия по начинъ, по който той би намѣрилъ съобразно съ обстановката. Такова едно бъркане въ изпълнението води къмъ това, което и стана, да се дадатъ много жертви, безъ да се достигне до цельта. Иввестно е, че Арнауткьой не можа да се заеме, а жертвитѣ, които се дадоха, не бѣха помалко отъ даденитѣ за превземането на Одринъ.

Първиятъ пунктъ отъ директивата е така написанъ, че ако Командующиятъ 2-а армия намѣри за целесъобразно да прехвърли нѣкои други части отъ другъ нѣкой секторъ къмъ източния, то той не би могълъ да направи това. Най-сетне, мотивътъ за заемането на преднитѣ позиции въ източния секторъ произтича отъ условието, че положението на Одринската крепость било твърде отслабнало отъ изтощението на гарнизона и вследствие липсата на хранителни припаси. Другъ би билъ въпросътъ, ако, се кажеше, че догдето се държи противникътъ въ крепостьта, мжчно ще може да се принуди къмъ миръ, за по-бързото достигане на който и за да си създадемъ едно по-благоприятно положение на театъра на войната, чрезъ което да се наложи противнику нашата воля, трѣбва да се премахне това препятствие. Върху тази мотивировка и Командующиятъ армията бѣ молилъ въ Гебелѐръ Помощника на Главнокомандующия.

Съ пунктъ 4-й се дава въ разпореждане на Командуюшия армията първата бригада отъ 3-а дивизия, а не се казва кжде е тя, та да и се даде заповѣдь. Директивата се получава въ 7 ч. 20 м. сл. пл. на 10-и, а действията трѣбва да начеватъ на 11-и; кога и кжде ще се дири тази бригада.

Пунктъ 3 е още по-несъстоятеленъ и неопредѣленъ.

Следъ горната директива, въ 9 ч. 10 м. сл. пл. се получи отъ Помощникъ-Главнокомандующия следната телеграма подадена отъ Димотика въ 8 ч. 20 м. сл. пл. на 10/III.

„Отъ воденето преговоритѣ за мира се вижда, че е твърде възможно следъ 5—6 дена да се тури край на войната, затова, възъ основа на директивата № 21 вземете мѣрки за енергически действия, та да се завърши кампанията

съ успѣшно дѣло и пълно поражение на противника, като се вематъ всички предварителни мѣрки за осигуряване на успѣха."

Тази телеграма ужъ като да е уговорената по-рано мотивировка, но тя е безмислена. Ако до 5—6 дена може да се тури край на войната, то има ли се основание да се предприематъ тѣзи действия, и то само за единъ ефектъ.

Въ 11 ч. 30 м. сл. пл. на 10/III. Командующиятъ 2-а армия издаде следующата заповѣдь:

„*Заповѣдь по 2-а армия* № 58.

Съгласно директивата подъ № 21, отъ днешно число, противникътъ заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции. Положението на Одринската крепость е известно.

Утре, 11-и мартъ, 1-а армия ще настжпи енергично и атакува противника; 3-а армия ще поддържа първата.

4-а армия, заедно съ отряда на Генералъ *Сарафовъ*, ще поддържа действията срещу Чаталджа и Одринъ.

На повѣрената ми армия се възлага за задача да заеме преднитѣ позиции на противника *и го отхвърли задъ фортовата линия*, за която цель къмъ повѣрената ми армия, освенъ придадената ми вече 3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, се дава и една бригада отъ 3-а п. Балканска дивизия.

За изпълнение възложената задача на армията заповѣдвамъ:

1. Утре, 11-й мартъ въ 1 ч. сл. пл. да се почне артилерийската подготовка съ всичката обсадна и полска артилерия въ всички сектори.

2. Презъ нощьта на 11-и срещу 12-и мартъ, пехотата, подъ защитата на обсадната и полската артилерия, да настжпи и на разсъмване заеме преднитѣ позиции на противника, споредъ както е указано въ директивата ми № 56 отъ 1-и мартъ т. г.

3. 2-а бригада отъ 3-а п. Балканска дивизия влиза въ състава на войскитѣ отъ източния секторъ.

Началницитѣ на секторитѣ да иматъ предъ видъ, че отъ успѣшнитѣ действия, които предприемаме, ще зависи завършването на войната и принуждението противника къмъ миръ.

И този пжть напомнямъ за държането свързка между пехотата и артилерията, както и изобщо поддържане свързка въ действията.

Щабътъ остава въ Ортакчи."

Съ тази заповѣдь Командующиятъ армията измѣнява задачата. Той поставя задача не само да се заематъ преднитѣ позиции, но и *да се отхвърли противникътъ задъ фортовата линия*, което ще каже, че на преднитѣ позиции нѣма да има спиране, а преследване противника задъ фортовия поясъ. Думата атака на фортовия поясъ е избѣгната нарочно по съображения отъ морално естество. По сжщитѣ съображения е изказаното къмъ края на заповѣдьта, щото началницитѣ на секторитѣ да иматъ предъ видъ, че отъ успѣшнитѣ действия, които предприемаме, ще зависи завършването на войната и принуждение противника къмъ миръ.

Начало на действията се заповѣдва въ 1 ч. сл. пл. на 11-и мартъ. Съображенията да се почне въ 1 ч. бѣха, защото заповѣдьта се издаде късно и догдето се предаде до секторитѣ, ще мине средъ нощь и секторитѣ, може-би, не ще успѣятъ да направятъ нужднитѣ разпореждания, но тази причина не бѣ важната. Съгласно установения планъ за атаката, последната трѣбваше да се произведе на разсъмване, а това за 11-и не можеше да стане, а само на 12-и сутриньта, така че презъ нощьта на 11-и срещу 12-и войскитѣ трѣбваше да заематъ изходното си положение подъ прикритието на тъмнината. Това по причина на напредналото време не можеше да стане презъ нощьта на 10-и срещу 11-и мартъ. Щомъ е така, излишно бѣше да почваме много рано съ артилерията, защото щѣхме да изразходваме много снаряди, безъ да можемъ да се възползуваме отъ получените резултати. Ние бихме могли да избѣгнемъ да откриваме огънь въ 1 ч. сл. пл., но нѣкои обсадни батареи имаха нужда отъ допълнителна пристрелка, та затова и трѣбваше по-рано да се допристрелятъ, та да иматъ всичкитѣ си данни за стрелбата въ важнитѣ минути.

По източния секторъ се издаде заповѣдьта № 86 отъ 11-и мартъ 1913 г. 8 ч. пр. пл.:

§ 1. Противникътъ заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции. Положението на Одринската крепость е известно.

§ 2. Днесъ, 11-и мартъ, 1-а армия ще настжпи смѣло и атакува противника.

3-а армия ще поддържа първата, 4-а армия, заедно съ отряда на генералъ *Сарафовъ*, ще поддържа действията срещу Чаталджа и Одринъ. На нашата 2-а армия се възлага задачата де заеме преднитѣ позиции на противника и го отхвърли задъ фортовата линия.

§ 3. На войскитѣ отъ повѣрения ми секторъ се възлага атаката на преднитѣ позиции на противника отъ Софуларъ-Бурну и Маслака до Демиръ-Капу включително, презъ нощьта на 11-и срещу 12 мартъ, за което:

Северенъ отдѣлъ

генералъ-майоръ *Грънчаровъ*

Пехота.

54-и п. полкъ 2 држ.
56-и п. „ 4 „
2-а бр. 8-а див. 8 дружини
2-а бр. 3-а див. 7 „
53-и п. полкъ 4 „
Карт. роти 6 роти (23 карт.)

Полска артилерия.

11	арт. не с. с. п.	3 б.	(18 ор.)
8	„ с. с. полкъ	3 б.	(12 „)
6	„ „ „ „	3 „	(12 „)
9	„ „ „ „	3 „	(12 „)
3	с. с. гауб. п.	2 „	(8 „)
1	„ „ „ „ „	3 „	(12 „)

Обсадна артилерия.

15	см. Д/30 бат.	5 б.	(14 ор.)
12	„ „	4 „	(14 „)
12	„ Д/28 „	4 „	(16 „)
15	„ Д/12 гауб.	6 „	(22 „)

Инженерни войски.

Пионерни роти 3 1/4 роти
Пионерно отдѣл. 3 прожект.

Кавалерия

4-и коненъ полкъ 1/2 ескадр.

Всичко: 25 друж., 6 карт. роти (23 карт.), 17 полски батареи (74 орждия), 19 обсадни бат. (66 орждия), 1/2 еск., 3 1/4 роти пион. и 3 прожектора.

Южень отдѣлъ

Полковникъ *Дѣловъ*

2-а бр. 2-а див. 7 дружини
54 и п. полкъ 2 дружини
Конниятъ отрядъ 7 ескадрона
Картечни роти 2 1/2 р. (10 карт.)
4-и кон. п. 1/2 ескадронъ
1 арт. не с. с. п. 4 бат. (24 ор).
2 гауб. п. с. с. отд. 2 б. (8 ор.)

Обсадната и полска артилерия днесъ отъ 1 часа сл. пл. да обстреля Маслака и окопитѣ предъ него, а така сѫщо редутитѣ и окопитѣ по най-важнитѣ цели на атаката, което обстрелване да прекрати съ настѫпване на тъмнината.

На 12-и мартъ, атакующитѣ части започватъ настѫплението, преди пладне, съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ-дере въ 4 ч. пр. пл., отъ кѫдето атакуватъ въ дрезгаво неприятелскитѣ позиции: Софуларъ-Бурну — Маслака — Малъ-тепе — Сапунджиларъ — Ески Кумлукъ — Енксерджи — Бекчели и Пачаджиларъ включително, като преследватъ противника до долината на Серванъ-Дере и продължаването му на северъ и югъ.

На 12-и мартъ атакующитѣ части започватъ настѫплението преди пладне съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ-Дере въ 4 ч. пр. пл. отъ кѫдето атакуватъ въ дрезгаво неприятелскитѣ позиции: Мезаръ-те-

Гебилеръ не с. с. отд. 3 б. (18 ор.), 12 см. Д/ 5 бат. 2 бат. (6 ор.) Пи[illegible] 1; мостови рота 1/2

Всич[illegible] 9 дружини, 2 1/2 картечни роти (10 картечници), 7 1/2 ескадрона, 6 полски батареи (50 орждия), 2 обсадни батареи) 6 орждия), 1 пионерна рота и една мостова полурота.

Общъ резервъ

Генералъ майоръ *Църковски*

3-а бр. 4-а Прѣсл. див. 8 др.
Картечни роти 2 роти (8 карт.)
5 арт. с. с. полкъ 3 б. (12 ор.)

Всичко: 8 дружини 2 картечни роти (8 картечници) и 3 батареи (12 орждия).

1-а бригада 3-а Балк. дивизия

Полковникъ *Паскалевъ*

11-и пех. полкъ 4 дружини.
24-и пех. полкъ 4 дружини.
Картечни роти 2 роти (8 карт.)
3-а пионерна друж. 2 роти.
6 арт. с. с. п. 3 б. (12 ор.)
6 не с. с. полкъ 3 б. (18 ор.)
4-и коненъ полкъ 1 ескадронъ.

Всичко: 8 дружини, 2 картечни роти (8 картечници), 2 пионерни роти, 3 полски с. с. батареи (12 орждия), 3 полски не с. с. батареи (18 орждря) и 1 ескадронъ.

пе — Демиръ-Капу включително, като преследватъ противника до долината на Хелваджи Дере.

Обсадната и полска артилерия въ своитѣ участъци да действуватъ по начинъ, указанъ за сѫщата въ северния отдѣлъ.

Днесъ къмъ 3 ч. сл. пл. да се съсрѣдоточи задъ хребета по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-Дере северно отъ пжтя Гебилеръ — чифликъ Кюшенъ, като влѣзе незабавно въ свързка съ щаба на сектора въ Гебилеръ.

Да се съсрѣдоточи днесъ въ с. Хавса и чака по-нататъшни разпореждания.

§ 4. Презъ нощьта, до часа на настѫплението, всички полски дълги и гаубични батареи да бѫдатъ запрегнати на очаквателна позиция, готови незабавно да преминатъ напредъ, щомъ неприятелскитѣ окопи бѫдатъ заети отъ нашитѣ пехотни части. Въ сѫщия моментъ всичката артилерия открива най-силенъ огънь по фортовата линия и всички пунктове предъ нея, гдето се групиратъ неприятелскитѣ войски, като поддържа най-тѣсна свързка съ настѫпающитѣ пехотни части. До момента, обаче, на атаката, тя не стреля.

§ 5. Относително подробноститѣ на действията, да се има предъ видъ заповѣдьта по армията № 56 и заповѣдитѣ по повѣрения ми секторъ № № 58, 66, 72 и наредбата № 22, както и приложената къмъ заповѣдь № 58 инструкция.

§ 6. Главнитѣ превързочни пунктове да се открияти и болнитѣ евакуиратъ по разпореждането на Началницитѣ на отдѣлитѣ съгласно заповѣдь № 60 и наредба № 22 по сектора.

Азъ ще се намирамъ въ Гебилеръ".

На 11-и сутриньта, Началникътъ на източния секторъ бѣше повикалъ въ Гебилеръ всичкитѣ бригадни командири отъ източния секторъ, за което доложи по телефона на Командующия армията. Последниятъ изказа готовность да присѫтствува на това съвещание и сутриньта, заедно съ Началника на щаба, замина за Гебилеръ, гдето свари всички бригадни командири съ тѣхнитѣ Началници щабове. Командующиятъ армията считаше за необходимо да бѫде тамъ, за да може да ободри началствующитѣ лица, съ които той бѣше вече говорилъ по-рано и въ готовностьта на които нѣмаше съмнение, но сега предъ началото на важното събитие, това бѣше още по-необходимо. Тукъ, Командующиятъ армията пожела да изслуша всички за тѣхнитѣ начини на схващане, тѣхнитѣ предположения за успѣха и нѣкои подробности за атаката. Мнозина отъ бригаднитѣ командири се произнесоха, атаката на преднитѣ позиции да се произведе безъ артилерийска подготовка, като даваха повече вѣра на внезапностьта на атаката. Това бѣше мнението и на Командующия армията, което ако не бѣ изразено въ заповѣдьта № 58, то е, че по-рано бѣше разпуснатъ слухъ между войскитѣ, какво турската артилерия е по-силна отъ нашата, та трѣбваше да се покаже на войскитѣ могъществото и силата на нашата артилерия, за което нашитѣ войски нѣмаха достатъчна представа, тъй като до сега нашата артилерия не е стреляла всичката отъ еднъжъ, а само по части и доста рѣдко. Изхождайки отъ идеята, че тукъ ние не предприемаме една постепенна атака, а една внезапна атака, Командующиятъ армията веднага се съгласи на предложението, като обясни, че това е било неговото интимно мнение, и защо, то, пакъ вследствие на по-ранишни съвещания, не е заповѣдано. Въ това се имаха предъ видъ и нѣкои педагогически похвати, чрезъ възприемане мнението на по-долни инстанции. Този въпросъ се разреши за източния секторъ още въ Гебилеръ, а за другитѣ се съобщи съ телеграма № 3872, отъ 11-и мартъ 6 ч. сл. пл. „За да може насочването на войскитѣ за заемане на разсъмване преднитѣ пунктове да се извърши въ най-голѣмъ редъ, намирамъ за полезно презъ нощьта стрелбата да се прекрати и почне най-интензивно на разсъмване, щомъ се заематъ непиятелскитѣ предни позиции или за помагане на заемането

имъ. Този въпросъ Вие ще разрешитѣ на мѣстото, споредъ обстоятелствата и ще ми донесете за решението Ви. На източния секторъ въпросътъ е разрешенъ въ сѫщата смисъль".

Прекратяването на стрелбата за презъ нощьта имаше и маневрено значение за поставяне противника въ недоумение. За сѫщата цель и стрелбата за презъ деня на източния секторъ бѣше по-рѣдка, отколкото на другитѣ сектори.

На 11 III. 1 ч. 50 м. сл. пл., Началникътъ на източния секторъ донася, че сѫщия день преди пладне 2 турски батареи обстреляли съ рѣдъкъ огънь нашето разположение на Бааларъ-Сыртж, редути № № 22, 15, с. Скендеркьой. Две наши полски батареи отъ Шар.-Йолу отговорили на турската артилерия.

На 11.III 3 ч. сл. пл. Полковникъ Калафатовичъ по заповѣдь донася отъ Мустафа-паша, че точно въ 1 ч. сл. пл. всичката артилерия отъ западния и северозападния сектори открила артилерийски огънь. Турцитѣ отговорили сѫщо съ силенъ артилерийски огънь.

На 11.III 6 ч, 50 м. сл. пл. Началникътъ на 8-а дивизия донася отъ Татаркьой, че разпоредилъ пехотнитѣ части да напустнатъ окопитѣ си при мълчането на нашата артилерия, която, обаче, щѣла да открие огънь, щомъ нашата пехота бѫде забелѣзана и срещната съ огънь, което навѣрно щѣло да стане предъ видъ свѣтлитѣ нощи.

Сѫщия въ 9 ч. 25 м. сл. пл. донася, че артилерийскиятъ огънь билъ открить по крепостната артилерия, Бекчи-Тепе и пехотнитѣ окопи. Турцитѣ отговорили. До 2 ч. сл. пл. огъньтъ билъ много силенъ, следъ това огъньтъ продължавалъ до 8 ч., но слабо и съ перириви. Пушечна стрелба не е имало.

Въ източния секторъ отъ 1 ч. сл. пл. до 6 ч. 30 м. сл. пл. обсадната артилерия открила огънь по важнитѣ пунктове на непиятелското разположение. Непиятельтъ отговорилъ отъ батареи: № 35, 37 в. 38 в. 39, 44.

На 11 мартъ въ 11 ч. сл. пл. се донася въ Щаба на действующата армия:

„Днесъ, 11-и мартъ, артилерийската подготовка, започната въ 1 ч. сл. пл. отъ всичкитѣ сектори, продължава доста силно и отъ двѣтѣ страни до 8 ч. сл. пл., когато по заповѣдь почна да намалява, а само по северо-западния секторъ до полунощь продължава. Намаляването на артилерийския огънь е по заповѣдь, за да се даде възможность на атакующитѣ части спокойно и въ порядъкъ да заематъ преди разсъмване надлежно изходно положение за настѫплението и атаката".

На 11.III 10 ч. 30 м. сл. пл. Командующиятъ армията съобщава на Началника на източния секторъ, че 1-а бригада

отъ 3 а дивизия, която се намирала въ Хавса, влизала въ разпореждане на Началника на източния секторъ. Предписва му да влѣзе веднага въ свързка съ нея.

На 11.III 10 ч. 15 м. сл. пл., Командующиятъ 2-а сръбска армия донася — чрезъ полковникъ Калафатовичъ — че заповѣдалъ западниятъ и северо-западниятъ сектори при воденето артилерийската подготовка да се съобразяватъ съ характера на артилерийския огънь въ източния секторъ, тъй като тамъ ще се наниса главниятъ ударъ, като усилватъ, намаляватъ или прекращаватъ огъня, съгласно обстановката. Намира, че най-добро време за начало на нападението било въ 3 ч. пр. пл., както вече било уговорено между началницитѣ на северо-западния, западния и южния сектори. Моли нападението въ източния секторъ да почне въ сѫщото време.

XIII. 12 мартъ.

Заемане на преднитѣ позиции. Приготовления за атаката на Фортовата линия. Нощьта на 12 срещу 13 мартъ. Пробиване на фортовата линия и превземане на крепостьта. Сдаването на Шукри-паша.

На 12. III. 3 ч. 50 м. пр. пл. Началникътъ на 8-а дивизия донася, че въ 3 ч. пр. пл. пехотата преминала въ настѫпление. Въ 3 ч. 40 м. пр. пл. почнала рѣдка пехотна стрелба отъ страна на турцитѣ. Къмъ сѫщото време крепостната артилерия открила огънь.

Отъ източния секторъ въ 4 ч. 25 м. пр. пл. се донася, че въ 4 ч. пр. пл. колонитѣ преминали Кумъ-Дере. Въ 4 ч. 15 м. пр. пл. противникътъ открилъ пушеченъ и рѣдъкъ артилерийски огънь. Нашата артилерия отговорила съ огънь по тила на преднитѣ турски позиции.

Отъ сѫщия се донася, че въ 4 ч. 30 м. пр. пл. колоната отъ южния отдѣлъ стигнала до телената мрежа на Демиръ-Капу. Противникътъ открилъ пушеченъ и артилерийски огънь отъ къмъ Хадъмаа. Дѣсната колона достигнала на 1 клм. западно отъ Кумъ Дере, безъ да стреля. По тази колона билъ откритъ пушеченъ и артилерийски огънь отъ къмъ Мезаръ-Тепе, така сѫщо и отъ една картечница. Нашата артилерия поддържала настѫплението на пехотата съ стрелба по неприятелскитѣ батареи и тила на позициитѣ му.

Въ 5 ч. 20 м. пр. пл. сѫщиятъ донася, че Демиръ-Капу, Мезаръ-Тепе и Малъ-Тепе били заети. Срещу Сапунджиларъ и Ески-Кумлукъ били заети отъ нашитѣ войски нѣколко окопа. Телената мрежа предъ Маслака била разрѣзана и премината отъ нашитѣ части.

Отъ Командующия 2-ра сръбска армия се донася, че 15-и полкъ въ 3 ч. 42 м. пр. пл. заелъ могилата (кота 154) и чифлика Екмекчи-Кьой; 20-и полкъ въ 3 ч. 36 м. пр. пл., съ дѣсния си флангъ заелъ първата греда; 13-полкъ заелъ предлежащитѣ турски окопи и преследва съ огънь противника; 55-и полкъ заелъ въ 3 ч. 32 м. пр. пл. Маймунъ-Дере.

Отъ източния секторъ въ 6 ч. 25 м. пр. пл. се донася, че Кушъ-Тепе паднало. Понеже частитѣ на генералъ *Грънчаровъ* искали да вървятъ къмъ Айвазъ-Баба, разпоредено: 2 дружини отъ бригадата на генералъ *Церковски* да отидатъ

въ поддържка на полковникъ *Дѣловъ*, а останалитѣ дружини отъ сѫщата бригада — въ поддържка на генералъ *Грънчаровъ*.

Въ 7 ч. 5 м. пр. пл. Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия, че преднитѣ позиции на противника отъ Маслакъ до Демиръ-Капу били заети; заети били сѫщо Маймунъ-Дере, Екмекчикьой и кота 154.

Въ 7 ч. 20 м. пр. пл. Началникътъ на 8-а дивизия донася, че турскитѣ окопи предъ Ахъръ-Кьой, заети отъ нашитѣ части, които напреднали на 1 клм. северно отъ тѣхъ. Памукъ-Сыртъ заетъ и се воделъ бой за Токатъ-Баиръ. Предъ Доуджаросъ преднитѣ турски окопи заети.

Следъ като сѫ събрани сведения въ 7 часа 40 минути Началникътъ на източния секторъ донася, че къмъ 3 часа 30 м. пр. пл. нашитѣ предни части настѫпили къмъ Кумъ-Дере, което преминали въ 4 ч. 15 м. Противникътъ открилъ по нашитѣ колони пушаченъ и артилерийски огънь. Нашата артилерия сѫщо открила огънь. Кушъ-Тепе, Маслакъ, Малъ-Тепе, Сапунджиларъ, Мезаръ-Тепе и Демиръ-Капу били заети. Преднитѣ наши части достигнали Сервантъ-Дере. 56-и полкъ повелъ атака на фортовия поясъ между Айвазъ-Баба и Ташъ-Табия. 29-и полкъ взѣлъ две орѫдия, 2 картечници и 300 человѣка пленници; 28-и полкъ взѣлъ 6 орѫдия съ всичкитѣ имъ припаси.

Въ 7 ч. 45 м. пр. пл. Командующиятъ армията запитва Командующия 2-а сръбска армия, какво е положението на западния секторъ.

Въ 8 ч. 15 м. пр. пл. въ отговоръ се донася: Частитѣ му непрекѫснато действували най-енергично. Дунавската дивизия постоянно възобновявала усилията си за завладѣването на Папазъ-Тепе.

Въ 9 ч. 20 м. сѫщия моли да се разпореди, щото Началникътъ на 8-а дивизия да действува по-енергично, особено съ лѣвия си флангъ, за да облегчи действията на западния секторъ.

Въ 9 ч. 45 м. пр. пл. се разпореди до Н-ка на 8-а дивизия, че за да се облегчатъ действията на западния секторъ, нуждно е неговиятъ лѣвъ флангъ да действува по-енергично и да държи свързка съ западния секторъ.

Въ 9 ч. 25 м. пр. пл. Командующиятъ 2-а сръбска армия донася, че 20-и полкъ заелъ могилата на северозапад отъ Кадънкьой. 55-и полкъ*) заелъ позициитѣ предъ Ючъ-Тепелеръ, които на плана 1:20,000 сѫ означени съ двѣтѣ червени звездички.

*) 55 полкъ е отъ новоформираната наша 11-а дивизия, който както е казано по-рано бѣ оставенъ въ с. з. секторъ.

Въ 5 ч. 50 м. пр. пл. Командующиятъ армията съобщава на Командующия 2-а сръбска армия и на Началника на южния секторъ, че частитѣ отъ източния секторъ сѫ заели Малъ-Тепе, Мезаръ-Тепе и Демиръ-Капу. Телената мрежа предъ Маслака срѣзана и премината. За сблегчение на понататъшното имъ напредване, желателно е отъ страна на първитѣ двама да се предпримеме по-енергично настѫпление.

Въ 10 ч. 25 м. пр. пл. отъ източния секторъ донасятъ, че гаубичното отдѣление на майоръ Славчевъ заловило 3 турски полски орѫдия. Орѫдията били снабдени съ персоналъ и обърнати да стрелятъ противъ противника.

Отъ сѫщия въ 10 ч. пр. пл. се донася, че 57-и и 58-и полкове достигнали хребета непосредствено на изтокъ отъ Халваджи-Дере. Дружинитѣ се окопавали. Отъ 58-полкъ имало десетина ранени. Взети биле шесть 7·5 с/м орѫдия, 4 картечници и нѣколко человѣка пленници.

Въ 11 ч. 30 м. пр. пл. сѫщия донася, че ходилъ на наблюдателния пунктъ въ Мусубейли. Отъ наблюдения и донесения извадилъ впечатление, че повдигането на духа, благодарение на достигнатитѣ успѣхи, билъ много голѣмъ и намира за добре да се използува. Числото на убититѣ и раненитѣ било незначително. Одобрилъ заповѣдьта на генералъ *Грънчаровъ* до войскитѣ на 1, 2 и 3 участъци за атаката на фортоветѣ Айвазъ-Баба и Айджи-Иолу, затова притеглилъ къмъ Маслака бригадата на генералъ *Цѣрковски*. Нашитѣ вериги се намирали на 300 м. отъ телената мрежа на този участъкъ. 57-и и 58-и полкове заели лѣвия брѣгъ на Халваджи-Дере. Въ случай на атака, на тѣзи полкове щѣлъ да заповѣда да демонстриратъ. За изложеното моли одобрение.

Веднага Командующиятъ армията съобщава на Началника на източния секторъ, да използува незабавно постигнатия до сега успѣхъ; най-енергично да продължи настѫплението и атакува фортовата линия. На другитѣ сектори е съобщено, че въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. на източния секторъ почватъ атаката на фортовия поясъ и имъ е заповѣдано да действуватъ енергично и стремително.

По късно, въ 2 ч. 5 м. сл. пл. Началникътъ на източния секторъ донася, че понеже войскитѣ отъ северо-западния и южния сектори сѫ твърде далечъ отъ фортовата линия, за да се привлекатъ повече неприятелски части въ тѣзи сектори, моли да се разпореди за завладяването на Ючъ-Тепелеръ, Кадънъ-Кьой, Токатъ-Баиръ приближаването нашитѣ войски още по-близо до фортовата линия и развиването на по-енергични действия отъ тѣхна страна.

2 ч. 35 м. сл. пл. Командующиятъ армията съобщава на другитѣ сектори: „Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. войскитѣ на източния секторъ, които сѫ достигнали на 300 крачки отъ теле-

ната мрежа на фортовия поясъ, ще се предприеме атака на самитѣ фортове. Изискватъ се най-енергични и стремителни действия отъ страна на другитѣ сектори за привличане повече части на противника къмъ секторитѣ, а сѫщо и за атаката на фортовия поясъ, гдето се окаже възможно по-скоро".

Командующиятъ армията даде това разпореждане, съ което той вѫтрешно не бѣше съгласенъ, но го даде по съображения, които ще се изложатъ по долу.

Както се обясни по-горе, между войскитѣ имаше агитации за трудностьта на операциитѣ. Въ източния секторъ бѣха правени опити за преодоляване изкуственитѣ препятствия, а главно теленитѣ мрежи, които опити дадоха отрицателни резултати. Нашитѣ инженери бѣха направили телени мрежи много по-яки, отколкото бѣха турскитѣ, и ножицитѣ, съ които разполагаха за рѣзане на тельта, доставени отъ инженерната инспекция, не бѣха удобни. Ножицитѣ нѣмаха по-широки дѫги (пипала), за да могатъ да попадатъ въ тельта, а да се попадне въ тельта, трѣбваше като въ игла да се вдѣва. Една малка часть отъ ножицитѣ само презъ рамената за рѣзане бѣха снабдени съ дѫги — металически дѫги въ видъ на рогове, за да може по-грубо да се насочи ножътъ и хване тельта. Опититѣ съ тѣзи ножици, както и опититѣ да се изкъртятъ коловетѣ, сѫ били толкова трудни, че войскитѣ, които сѫ правили опититѣ, сѫ се отчаяли. Посполучливи сѫ били опититѣ съ разваляването на теленатѣ мрежа съ пироксиличови шашки. Опититѣ сѫ водени така неумѣло, че даже единъ отъ военнитѣ инженери — предъ Командующия армията въ с. Демиранли, когато последниятъ разговараше съ войницитѣ за преодоляване изкуственитѣ препятствия, си позволи да каже, че деня и при отсѫтствието на противника още кое-какъ може, но какво ще бѫде, ако противникътъ стреля. Командующиятъ армията само го изгледа и съ погледа си му каза, че той не знае какво говори. Нѣкой офицери се оплакаха на Командующиятъ армията, че вмѣсто повдигане морала и добиване опитъ въ преодоляване изкуственитѣ препятствия, правенитѣ опити сѫ дали обратни резултати. Турцитѣ, обаче ни помогнаха много въ това отношение. Теленитѣ мрежи, които бѣха на преднитѣ позиции, бѣха толкова слаби и лошаво направени — съ дървени колове, вбити въ земята, която бѣше размекнала отъ топенето на недавнашнитѣ снѣгове — че войницитѣ сѫ се убедили въ несериозностьта на това предпятствие. Нѣкои войници сѫ се опитали съ ножоветѣ да кѫсатъ мрежата, и тя се оказва толкова слабо завита около коловетѣ, че съ вдигането ножа нагоре, тя се е отвързвала отъ коловетѣ и хваната съ ржцѣ и оттегляна тя е падала, заедно съ коловетѣ. Това на видъ не важно обстоятелство е имало грамадно значение за подема на духа въ войскитѣ, които сѫ изказали желание да продължатъ и свършатъ и съ фортовата линия. Устремътъ не трѣбваше да се убива и на войскитѣ, трѣбваше да се даде, еднѫжъ тѣ желаятъ, възможность да вървятъ напредъ, защото моралътъ е нещо колебливо и трѣбва да се използува въ минутата на повдигането му. Отъ друга страна, Началникътъ на обсадната артилерийя докладва, че искането надмощие надъ противника е достигнато и че въ обсадната артилерия снарядитѣ въ нѣкои батареи сѫ на привършване и че ако се отложи атаката за утрешния день, то едва ли обсадната артилерия ще може да укаже такова съдействие, като днешдото. Наистина, ние сме си правили смѣтката, че въ едно денонощие орждията отъ голѣмъ калибъръ могатъ да дадатъ около по 100 изстрела най-много. Нашитѣ крепостни артилеристи развиха такава деятелность, че само до обѣдъ на 12-и мартъ тѣ бѣха изтреляли по 200 снаряди, на орждие, войницитѣ отъ обсаднитѣ батареи сѫ мокрили въ студена вода своитѣ шинели и одеала и сѫ обвивали тѣлата на орждията за да ги изстудяватъ и направятъ годни да продължатъ стрелбата. Тѣ въ този день, съзнавайки важностьта на положението, показаха такава деятелность и неумора, че смѣло може да се каже, че конкурираха на другаритѣ си отъ полската артилерия, които безъ да гледатъ на загубитѣ, съ най-бързи алюри излизаха на позициитѣ, за да затвърдятъ положението на пехотата, която, както всѣкога, съ рѣдъкъ устремъ се хвърляше на противника.

Съображения отъ друго естество диктуваха да не се бърза съ атаката деня. Преди всичко, атаката деня може да струва повече жертви и противникътъ по-добре ще вижда и се ориентира, за да може да вземе своитѣ контръ-мѣрки. Атаката поведена следъ пладне, може да достигне резултатъ, може-би, едвамъ къмъ вечерьта и щурмующитѣ части щѣха да се озоватъ на неприятелската позиция въ тъмно, когато ориентировката е трудна и една контра-атака вѣроятна, защото противника борави на позната до най-малкитѣ подробности мѣстность, а нашитѣ войски ще отидатъ на мѣстность, която не познаватъ. Затова командующиятъ армията предпочиташе атаката да се произведе на разсъмване, когато войскитѣ ще могатъ да се ориентиратъ по-добре, а презъ нощьта въ тъмнината да се приближатъ само и се постаратъ да направятъ преходи презъ теленатa мрежа.

Колкото и разумни да се показваха горнитѣ съображения, Командующия армията по съображения, изложени погоре, одобри изказаното желание и началникътъ на източния секторъ съ одобрението на Команоующия армията по телефона, издаде следната заповѣдь по източния секторъ № 87 отъ 12/III 12 ч. 15 м. сл. пл.:

„Войскитѣ отъ повѣрения ми секторъ завладѣха всички предни позиции на противника, който отстѫпи въ безпорядъкъ на фортовата линия.

Командующиятъ армията и азъ сме възхитени отъ успѣшнитѣ действия на всички войски въ сектора.

За да се сломи окончателно врагътъ, днесъ въ 1 ч. 30 м. сл. пл. да се атакува фортовата линия, като войскитѣ отъ северния отдѣлъ атакуватъ участъка Айвазъ-Баба включително до Илдъза изключително, а войскитѣ отъ южния отдѣлъ атакуватъ участъка Илдъзъ-Табия и Казанъ-Табия включително.

Първа бригада отъ 3-а Балканска дивизия да се съсрѣдоточи въ Кумъ-Дере задъ Мезаръ-Тепе, като артилерийското отдѣление влѣзе въ разпореждането на полковникъ *Диловъ* и заеме позиция на Халваджи — Бекчели за енергично обстрелване дѣсния флангъ на противника."

Началникътъ на северния отдѣлъ, генералъ *Грънчаровъ* не е билъ добре уведоменъ върху истинското положение на частитѣ, които сж били доста разтегнати въ дълбочина и които не на всѫде сж се били еднакво приближили къмъ пункта на атаката. Чрезъ неговия докладъ, и Началникътъ на източния секторъ е билъ до известна степень заблуденъ, което ще се види отъ мотивировката на следующата по-долѣ заповѣдь по източния секторъ.

Къмъ 3 часътъ следъ пладне бѣ вече известно, че атаката не ще може да се произведе, затова се вземаха мѣрки да се подтегнатъ частитѣ и се групиратъ въ мървитѣ пространства, гдето и да почиватъ. По разговоритѣ, които се водѣха между Началника на източния секторъ и Командующия армията, дойде се до заключение, че ще бѫде по-добре атаката да се почне съ изгрѣването на луната, за което на началника на сектора бѣ съобщено още къмъ 7 ч. сл. пл. да направи разпореждането си, като му се каза съдържание ето на заповѣдьта, която ще се издаде по армията, но която той да не чака, понеже може да закъснѣе, а частитѣ трѣбва да се уведомятъ по-рано. Сѫщо се съобщи и на началника на обсадната артилерия, че той може да намали интензивностьта на огъня, за да запази повече снаряди за презъ нощьта и сутриньта. Това се налагаше и отъ обстоятелството, че и артилерията на противника отслабна доста и въ нѣкои мѣста тя много рѣдко даваше видъ на сѫществуване. Тамъ, гдето тя се проявеше, нашата обсадна артилерия трѣбваше веднага да я засипе съ огъня си и не й дава възможность да поразява настѫпающата пехота.

Следъ пладне на 12/III. се получиха следнитѣ донесения и разпореждания:

Отъ източния секторъ, че 3-а дружина отъ 29-и полкъ заловила нови 400 пленици и една 4 орждейна с. с. батарея която обърнали да стреля срещу турцитѣ.

Помощникътъ на Главнокомандующия съобщава отъ Димотика, че при сегашното морално състояние на гарнизона, ще да е отъ голѣма полза стрелбата отъ нѣкои орждия да се насочи, ако е възможно, въ града, за да се тероризира, населението до крайность. Това обстоятелство може да предизвика едно давление върха Коменданта на крепостьта за предаването на тази последната.

Командующиятъ армията веднага отговори, че по сѫщитѣ съображения наредилъ вече потрѣбното и то се изпълнява отъ 8 ч. 30 м. пр. пл.

Въ 2 ч. сл. пл. Началникътъ на 8-а дивизия, донася, че Шейновскиятъ и 51-и полкове водели усиленъ бой за Токатъ-Баиръ, 12-и полкъ настѫпвалъ въ посока на Чюрекьой. Настѫплението било затруднено отъ постоянно идващите подкрепления на противника и неговитѣ изкуствени препятствия, за които нѣмало достатъчно средства за преодоляването имъ. Настѫплението все продължавало.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. Командующиятъ армията съобщава на Началника на източния секторъ: „Началникътъ на южния секторъ донася, че срещу него въ тая минута се забелязва да идатъ значителни подкрепления отъ къмъ Демерджешъ и Босна-Кьой, отъ което може да се заключи, че срещу него има значителни сили.

Днесъ, 12-и мартъ 10 ч. 15 м. пр. пл. Командующиятъ армията издаде следующата заповѣдь № 60 по армията:

„§ 1. Днесъ частитѣ отъ повѣрената ми армия на източния секторъ заеха всичкитѣ предни позиции на противника и се приближиха на 200 — 300 крачки отъ фортовия поясъ. При тѣзи действия сж пленени около 800 человѣка, взети 21 орждия и 6 картечници, по-голѣмата часть отъ които сж използувани за стрелба срещу противрика.

Въ другитѣ сектори войскитѣ сж сѫщо напреднали къмъ даденитѣ имъ обекти.

§ 2. За да се използува полученото надмощие въ артилерийския огънь на атакуемия секторъ, заповѣдвамъ тази нощь да се продължатъ действията, като войскитѣ отъ източния секторъ, съ изгрѣването на лунага, атакуватъ фортовия поясъ и се утвърдяватъ на мѣстата, които успѣятъ да заематъ, гдето да бѫдатъ готови да посрещнатъ контъръ-атаката на противника, ако такава последва, или продължатъ съ разсъмване действията за пълно овладѣване на фортовия поясъ.

§ 3. Войскитѣ отъ другитѣ сектори въ сѫщото време да предприематъ действия за достигане възложенитѣ имъ по-рано задачи.

§ 4. Донесенията да ми се пращатъ всѣки 3 часа, начиная отъ днесъ — полунощь — въ с. Ортакчи."

Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. Началникътъ на източния секторъ донася:

„Съ заповѣдь по сектора № 87 бѣше предписано на частитѣ днесъ въ 1 ½ ч. сл. пл. да атакуватъ фортовия пояс. Обаче, вследствие закъснѣването на нѣкои части да заематъ нуждното изходно положение, това не е могло да бъде своевременно извършено. Предъ видъ на това заповѣдвамъ:

1. Веригитѣ отъ бойната часть въ всички участъци и на двата отдѣла да приближатъ възможно близо до неприятелскитѣ укрепления.

2. Поддържкитѣ на щурмуващитѣ колони да се ешелонирать въ дълбочина за повтаряне на удара, въ случай на нужда, съгласно инструкцията, приложена къмъ заповѣдь № 58.

3. Работнитѣ команди до изгревъ на луната, между 10 и 11 ч. сл. пл., да направятъ прелезъ въ телената мрежа.

4. Артилерията да продължава стрелбата до изгрѣването на луната, като обстрелва изключително пространството задъ фортовия поясъ, за избѣгване на нещастни случаи; съ изгрѣването на луната тя очестява огъня си въ продължение на 15 минути по обектитѣ на атаката, по които е успѣла презъ деня точно да се прицели, следъ което тя прекратява огъня за 10 минути. Това ще послужи като сигналъ на пехотата да атакува. Следъ това, артилерията пакъ продължава да обстрелва пространството задъ фортовия поясъ до разсъмване, когато могатъ да се промѣнятъ целитѣ, въ зависимость отъ нуждитѣ.

5. Съ заемането на укрепленията, полската артилерия се попава напредъ незабавно. До дохождането ѝ възможнитѣ контра-атаки се отбиватъ и укрепленията се удържатъ отъ пехотнитѣ части при съдействието на картечницитѣ и бомбитѣ; само следъ разсъмване тѣ ще предприематъ разпространение въ тилъ на другитѣ укрепление.

6. Трѣбва да се помни, че въ тази нощь е необходимо да се реши сждбата на Одринската крепость. Връщане назадъ нѣма. Противникътъ трѣбва да бѫде сломенъ. Напредъ ни чака слава и миръ, а назадъ безславие и смърть.

7. Понеже времето е кратко, настоящата заповѣдь да се предаде по телефона на началницитѣ на всички участъци."

Тѣзи разпореждания не можаха въ точность да се изпълнятъ, особено пунктъ 4; учестяването и прекратяването на стрелбата не можа да се забележи, обаче войскитѣ продължаваха да изпълняватъ задачатѣ си

Въ 10 ч. сл. пл. Началникътъ на 8-а дивизия донася, че боятъ и настѫплението се води непрекѫснато. Войскитѣ му заемали фронтъ срещу Токатъ-Баиръ и отъ Ягълъ-Дере къмъ Доуджаросъ. Сближението съ неприятеля навсѣкѫде било отъ

150 до 300 крачки. Настѫплението се затруднявало вследствие приждането на подкрепления у противника и главно поради съвършено откритата и безъ подстѫпи мѣстность. Командующиятъ армията му съобщава: „Трѣбва да изискате по-ефикасна поддържка отъ полската артилерия, която цѣла трѣбва да излѣзе на позициитѣ и не допуща на противника да праща подкрепления. Ако за насъ мѣстностьта е открита, за противника тя е още по-открита и положението на Вашата артилерия е при по-сгодни условия да поражава противника и не му позволи никакви движения предъ фортовия поясъ.

Въ 10 ч. 20 м. сл. пл. Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия: Положението на секторитѣ къмъ 10 ч. сл. пл. е следующето: на източния секторъ войскитѣ сѫ достигнали на 200—300 крачки отъ фортовия поясъ. Пленени турски войници 800 человѣка. Трофеи 6 картечници, 21 орждия, отъ които 7 с. с. орждия сѫ въ пъленъ комплектъ и действуватъ срещу противника. На южния секторъ се води усилена борба за завладѣването на Токатъ Баиръ, а на западния — за завладѣването на Папазъ-Тепе. На северо-западния секторъ положението си остава сѫщото, както бѣ донесено по-рано. Действията презъ тази нощь ще продължатъ.

Въ 11 ч. 40 м. сл. пл. Командующиятъ 2-а сръбска армия донася, че положението днесъ въ 7 ч. сл. пл. било следующето: въ северо-западния секторъ — 13-и п. полкъ се спрѣлъ съ преднитѣ си части на 600 м. отъ Ючъ-Тепелеръ вследствие на силния неприятелски картеченъ огънь. 55-и полкъ се е подалъ назадъ и спрѣлъ на позиция на дѣсния брѣгъ на Гяуръ и Маймунъ-Дере, следъ като му била указана поддържка отъ една дружина на 15 и полкъ. 5-а рота отъ 15-и полкъ достигнала котата западно отъ Кадънъ-Кьой, гдето търпели загуби отъ силенъ артилерийки огънь на противника. 15-и полкъ билъ установенъ на 1,200 м. предъ кота 155 и чифликъ Екмекчи-Кьой отъ силенъ неприятелски лехотенъ и артилерийски огънь. Турцитѣ, особено наблегнали срещу лѣвия флангъ, гдето артилерията усилила своя огънь и повидимому турцитѣ замислили да предприематъ контръатака. Въ западния секторъ 9-и полкъ съ 1-а дружина отъ 8-и полкъ билъ спрѣнъ отъ силенъ неприятелски огънь и залѣгналъ въ мъртвото пространства предъ Папазъ-Тепе. 4-и п. полкъ настѫпилъ до турскитѣ окопи въ долината на р. Арда, гдето се окопалъ. Този полкъ не е можалъ да напредне повече, понеже турцитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Арда срещу 12-и Балкански полкъ още държали позициитѣ си. Отпоръ̀тъ на турцитѣ на височинитѣ билъ решителенъ и жилавъ.

На 13 мартъ въ 3 ч. 20 м. пр. пл. Началникътъ на източния секторъ донася, че атакующитѣ части се намирали предъ телената мрежа, гдето подготовлявали щурма на фор-

товия поятъ. 56-и и 58-и полкове направили прелези въ телената мрежа.

Съ настжплението на нашитѣ части напредъ, съобщенията станаха малко бавни съ преднитѣ линии. Въ това време Началника на източния секторъ не знаеше още, че фортътъ Айджиолу е вече въ наши ржце.

Въ 4 ч. 5 м. пр. пл. Командующиятъ армията съобщава на Командующия 2-а сръбска армия и на Началника на южния секторъ: „За да се облегчи положението на източния секторъ, гдето противникътъ съсрѣдоточава значителни сили необходимо е отъ другитѣ сектори да се действува възможно най-енергично, и то незабавно.

Въ 4 ч. 35 м. пр. пл. Командующиятъ 2-а сръбска армия донася, че положението къмъ 3 ч. пр. пл. било следующето: въ западния секторъ преднитѣ части водели престрелка съ противника. Въ северо-западния секторъ въ 12 ч. 10 м. пр. пл. турцитѣ предприели контръ-атака противъ 13-и и 51-и полкове съ слаби части, но били отбити съ огънь. Въ 12 ч 15 м. пр. пл. турцитѣ нападнали една дружина отъ 15-и полкъ, но и тукъ били отбити съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь.

Началника на 8-а дивизия донася, че по цѣлия фронтъ на сектора се водела силина пехотна и артилерийска стрелба. Разпоредилъ да се произведе незабавно атаката на непріятелскитѣ части, находящи се предъ сектора му.

Въ 6. 20 м. пр. пл. Началникътъ на източния секторъ донася, че въ 5 ч. пр. пл. частитѣ отъ северния отдѣлъ заемали следното положение: 1-и участъкъ 3 роти отъ 54-и полкъ атакували Ташъ-Табия, но сж били контръ-атакувани и отстжпили въ р. Провадийска; 56 и полкъ настжпилъ въ пространството на Айвазъ-Баба и Ташъ-Табия, и достигналъ телената мрежа, дето залегналъ и дочаква атаката на 23-и полкъ отъ истокъ за съвмѣстни действия срещу Айвазъ-Баба. 2-и участъкъ — 23-и полкъ, усиленъ съ две дружини отъ 53-и полкъ, минава телената мрежа и ще атакува Айвазъ-Баба; 10-и полкъ, усиленъ съ две дружини отъ 53-и полкъ, заема форта Айджи-Иолу, гдето се затвърдяватъ. 3-и участъкъ — 29-и полкъ се насочва за атака на Илдъзъ-Табия, а 32-и — на Кору-Чешме. Въ този часъ тѣ се намиратъ на около 1,000 крачки отъ обекта си. Една дружина отъ 44-и полкъ се насочва къмъ Кестенликъ-Табия за свързка между 10-и и 32-и полкове. Маневрени войски — 44-и полкъ е при Кумъ-Тепе, една дружина отъ 43 и полкъ южно отъ Малъ-Тепе. Южния отдѣлъ: 57-и полкъ настжпва на западъ отъ Серванъ-Дере, като две дружини отъ 54 и полкъ го поддържатъ. Две дружини отъ 43-и полкъ били на около 1/2 клм. западно отъ Мезаръ-Тепе. 58-и полкъ съ две дружини се

подалъ напредъ, третата дружина се отдръпнала малко на западъ отъ Хадъмаа, неизвестно подъ какъвъ натискъ. Два спешни ескадрона отъ конния отрядъ били на лѣвия флангъ на 3-а дружина отъ 58-и полкъ. Останалитѣ били групирани задъ Кара-Баиръ.

Въ тази телеграма не е указано времето за заемане на Айджи-Иолу, което е станало часътъ 1 и пол. пр. пл., и за което въ Щаба на армията бѣ известно отъ Началника на обсадната артилерия. Отъ сжщия се донесе и за заемането на форта Айвазъ-Баба къмъ 6 ч., което, впрочемъ, отъ наблюдателния пунктъ при Ортакчи, куртгана въ гробищата, бѣ констатирано веднага отъ пренасяне огъня на обсадната артилерия задъ този фортъ.

Въ 7 ч. 10 м. пр. пл. Началникътъ на източния секторъ донася, че около 6 ч. 30 м. пр. пл. фортътъ Айвазъ-Баба билъ заетъ отъ 23-и полкъ и две дружини на 53-и полкъ.

Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. Командующиятъ армията съобщава на Командующия 2-а сръбска армия, че войскитѣ отъ източния секторъ завладѣли участъка отъ Айджи-Иолу до Ташъ-Табия. Атаката на останалия участъкъ отъ фортовия поясъ продължава.

Въ сжщия часъ 7. ч. 30 м. пр. пл. Командующиятъ армията съобщава на Началника на 8-а дивизия, че Родопци и Шипченци, следъ упорита атака завладѣли участъка Айджи-Йолу—Айвазъ-Баба. Атаката на останалия участъкъ отъ фортовия поясъ продължава съ успѣхъ. Предписва да продължава настжплението енергично.

Тази последната телеграма се отличава по редакцията си отъ по-горнята по тази проста причина, че 10-и п. Родопски и 23-и п. Шипченски полкове сж отъ състава на 8-а дивизия и съ това се гонеше цельта да се убодри още повече 8-а дивизия, която въ южния секторъ водѣше отчаяна и кървава борба съ превъзходенъ противникъ. За упоритостьта на борбата свидетелствуватъ и понесенитѣ въ този секторъ загуби и ко-то борба привлече турскитѣ пехотни резерви на южния секторъ.

Въ 8 ч. пр. пл. Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия: „Цѣлиятъ източенъ фортовъ поясъ, съ изключение на Кавказъ-Табия, е въ наши ржце. Още нощесъ Родопци заеха Айджи-Йолу, а на разсъмване Шипченци — Айвазъ-Баба, следъ което другитѣ части заеха останалитѣ фортове. Сега ще вземемъ мѣрки да се затвърди положението за изваждане всичката полска и гаубична артилерия на фортовата линия, гдето вече една часть е извадена." Тази телеграма бѣ предадена, както и всички донесения до Щаба на действующата армия и до Командующитѣ 1, 3 и 4 армии, а сега и до Началницитѣ на другитѣ сектори.

Въ 8 ч, 25 м. пр. пл. Командующиятъ армията съобщава на Началника на южния секторъ и на Командующия 2-а сръбска армия, че за да се обезпечи напълно успѣхътъ, достигнатъ отъ източния секторъ, нуждно е именно сега най-енергично и стремително участие на другитѣ сектори, затова да разпоредятъ потрѣбното.

Въ 7 ч. 5 м. пр. пл. Командующиятъ 2-а сръбска армия донася, че положението въ 6 ч. пр. пл. било следующето: въ западния секторъ действията се възобновили въ 4 ч. 30 м. пр. пл. съ откриване артилерийски огънь. 4-и полкъ ималъ за задача да заеме турскитѣ окопи въ долината, а 9-и полкъ тѣзи на височинитѣ, следъ като артилерията имъ осигури успѣха. На крепостната артилерия било заповѣдано да съдействува на Тимошката дивизия, като действува противъ групата Казанъ-Теле. Въ северо западния секторъ въ 3 ч. 45 м. пр. пл. турцитѣ нападнали 55-и и лѣвия флангъ на 13-и полкове, но били отбити съ силенъ пехотенъ и артилерийския огънь.

Съ телефонограма, получена на 13. III., 8 ч. 45 м. пр. пл., Началника на артилерията полковникъ *Загорски* съобщава, че турцитѣ запалили складоветѣ въ Башъ-Юкъ, Кемеръ, Хадерлъкъ, Каика. Карагьозъ, арталерийския складъ и арсеналъ, малкитѣ казарми между Янъкъ-Къшла и болницата, казармата въ 12 С. и цѣлиятъ градъ на много мѣста горѣлъ. Населението, бѣгало като лудо къмъ фортовата линия.

Запалването на складоветѣ бе почувствувано въ цѣлата околность отъ силното сътресение.

Отъ хвърлянето въ въздуха складоветѣ съ бойни припаси, все можеше да се сѫди, че съпротивлението е свършено и че крепостьта ще се здава, за това Командующиятъ армията трѣбваше да помисли, че трѣбва да се вематъ мѣрки за запазване града отъ разграбване. Довѣрието къмъ нашитѣ войски бѣше пълно, но се имаше опасность отъ мѣстни мародери и мѣстното християнско население да не се възползува и въ междувластието да почне да отмъстява на турцитѣ. За тази цель най-подходящо би било, ако се има на разположение конница. Тъй като войскитѣ, които водѣха боя, две нощи подъ редъ не бѣха спали и бѣха доста изморени, то Командующиятъ армията, знаейки, че въ разпореждането на Главната квартира има конница, подаде следната телеграма № 3909 въ 9 ч. пр. пл. до Помощника на Главнокомандующия въ Димотика: „Ако имате на разположение нѣкой коненъ полкъ, моля разпоредете да се тури по-скоро на разположение ми въ южния или източния секторъ."

Въ 9 ч. 5 м. пр. пл. Началникътъ на 8-а дивизия донася, че Балканскиятъ полкъ е отъ с. Чюрекьой, а Шейновскиятъ и 51-и полкове енергично настѫпвали къмъ Токатъ-Баиръ.

Въ 8 ч. 55 м. пр. пл. Началникътъ на Тимошката дивизия донася отъ Секюнъ, че въ сектора му турцитѣ бѣгатъ къмъ града. Наредилъ енергично да се настѫпи.

Съ телеграма № 3910 отъ 13/III. 9 ч. 40 м. пр. пл. Командующиятъ армията съобщава на Командующия 2-а сръбска армия и на Началника на южния секторъ: „Източниятъ секторъ е цѣль въ наши ржце. Отъ северо-западния секторъ противникътъ отстѫпва къмъ града, на южния секторъ сѫ взели Чюрекьой. Всичкитѣ части, съ изключение тѣзи отъ източния секторъ, щомъ заематъ фортовия поясъ, да се утвърдятъ на него и да ми се донесе. За по-нататъшно действие ще се чака заповѣдьта ми."

За падането на останалитѣ фортове отъ източния секторъ се донасяше по телефона и това падане стана така скоро, че не е имало време да се пишатъ телеграми. Картината бѣ следната: съ заемането на Айджи-Йолу и Айвазъ-Баба веднага се извади на фортовата линия наша полска и гаубична скорострелна артилерия, а на обсадната се зададоха задачи да насочатъ огъня си по и задъ непадналитѣ още фортове. Полската и гаубичната артилерия сѫщо насочватъ огъня си по отстѫпающия противникъ и по непадналитѣ още фортове.. Последнитѣ щомъ се виждатъ обхванати отпредъ и отъ фланга съ силенъ артилерийски огънь, тилътъ имъ сѫщо се държи подъ силенъ огънь, не виждатъ другъ изходъ, освенъ да отстѫпятъ на силата. Въ 6 ч. 45 м. пада фортътъ Кестенликъ; въ 7 ч. 5 м. пр. пл. 32-и п. Загорски полкъ овладѣва форта Куру-Чешме. Следъ него пада въ ржцетѣ на 29-и п. Ямболски полкъ фортътъ Илдъзъ, гарнизонътъ на когото се здава. Отъ тукъ се насочватъ части срещу Топъ-Йолу, който сѫщо пада. Въ 8 ч. 45 м. пр. пл. се здава Кавказъ-Табия и Каикъ-табия, така, че къмъ 9 ч. сутриньта цѣлиятъ източенъ секторъ бѣ заетъ и войскитѣ съ разпустнати знамена тръгнаха къмъ града Одринъ.

По другитѣ сектори боятъ още продължаваше и въ Щаба на армията още не бѣха получени точни сведения за положението на източния секторъ, т. е, дали противникътъ се е задалъ или дали се готви къмъ кънтъръ-атака, при всичко че следь избухването на складоветѣ такава едва би могла да се очаква.

Въ 9 ч. 40 м. пр. пл, Помощникътъ на Главнокомандующия заповѣдва: „Предложете на Команданта на Одринската крепостъ още днесъ да Ви се предаде, като го предупредитѣ, че за пролѣтата отъ този моментъ нататъкъ кръвь той лично ще бѫде претегленъ въ отговорность отъ нашитѣ военнополеви сѫдилища. Тъй сѫщо да не разваля желѣзно-

пжтния мостъ на Арда, защото въ противенъ случай, както на населението, така и на войскитѣ му не ще можемъ да доставимъ хранителни припаси преди направата на моста и тѣ ще рискуватъ да измратъ отъ гладъ.„ Въ 9 ч. 50 м. сжщия день, Командующиятъ армията донася въ отговоръ, че сега по всички лини се води ожесточенъ бой и влизането въ съобщение съ Комманданта на крепостьта е невъзможно. Когато това, обаче, бжде възможно, ще го направи.

Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. Помощника на Главнокомандующия съобщава, че 6-и коненъ полкъ билъ при с. Татарокьой въ разпореждането на Началника на 8-а Тунджанска дивизия.

Въ 9 ч. 55 м. пр. пл. Помощникътъ на Галвнокомандующия съобщава, че Щабътъ на действующата армия ималъ сведение, че Шукри Паша съ главнитѣ си сили се направлявалъ на западния секторъ, вѣроятно да се зададе на сърбитѣ. Предписва, да се вематъ нужднитѣ мѣрки.

За това предупреждение имаше сведение още по-рано, че нѣкои сръбски офицери сж водили нѣкакви преговори съ турцитѣ. Това сигурно е било безъ знанието на Генералъ *Степановичъ*, и това сж били нѣкои отъ категорията на Майоръ *Гавриловичъ*, които въ последствие заблудиха началството си и даже френската преса, че той първи пленилъ Шукри Паша. Въобще, въ това отношение у сърбитѣ имаше малко една некоректность, която ставаше задъ гърба на Генералъ *Степановичъ*. Така, напр., въпреки запрещенията, сърбитѣ бѣха допустнали единъ отъ кореспондентитѣ на в. „Журналъ", облеченъ въ сърбски военни дрехи, да пребива въ западния секторъ и пише стати, които да хвърлятъ сѣнки върху искренитѣ отношения между българи и сърби. Това бѣше известно на Главната квартира, която и сега вѣроятно ще да е добила нѣкои сведения или само, може-би, по предположение да е мислила за това.

Въ 10 ч. 25 м. пр. пл. Командующия армията съобщава на Командующия 2-а Сръбска армия и на началницитѣ на източния и южния сектори, че тамъ гдето турцитѣ биха поискали да се предадътъ, да се вематъ мѣрки да се обезоржжатъ войскитѣ имъ и ще се предложи на комманданта Шукри-паша да се яви при мене на източния секторъ и се предаде.

Въ 10 ч. 20 м. пр. пл. Помощника на Главнокомандующия, съобщава, че ако тѣзи сведнеия се потвърдятъ, да премине Командующиятъ армията веднага съ цѣлия си Щабъ въ участъка на Тимошката дивизая и въ случай, че Шукри Паша би искалъ да направи честь на сърбската армия, да се не съгласява Командующиятъ армията на никакви условия, а да даде заповѣдь да се продължава щурмътъ и го плени безусловно.

Положението къмъ 9 ч. пр. пл. било следующето: въ северо-западния секторъ Началникътъ на сектора зановѣдалъ

за общо настжпление противъ фортовия поясъ, който следъ нуждната рекогнисцировка щѣлъ да заповѣда да се заеме. Въ западния секторъ артилерията действувала противъ турската артилерия и окопитѣ на противника. Турската артилерия отговорила твърде енергично. По цѣлия фронтъ се водела пехотната престрелка, особено на дѣсния флангъ при 4-и полкъ. (Донесения до Главната квартира):

Въ 10 ч. 50 м. пр. пл. Командующиятъ армията съобщава на Командующия 2-а сръбска армия и на началницитѣ на източния и южния сектори: никой, освенъ мене, нѣма право да влиза въ каквито и да е преговори съ Шукри-Паша, който трѣбва да се предаде менъ. Началницитѣ на секторитѣ само ще поискатъ обезоржжаването на турскитѣ войски, които биха искали да се здадатъ въ сектора имъ.

Тази телеграма бѣ предизвикана отъ съобщението на единъ български телеграфистъ отъ Секюнъ, който се е почуаствувалъ оскърбенъ, когато чулъ за нѣкакви разпореждания за преговори съ турцитѣ, за да се здаде Шукри-Паша въ северозападния секторъ.

На северозападния секторъ пехотата водила силенъ огънь срещу Ючъ-Тепеларъ. Турцитѣ давали отчаянъ отпоръ. Всички барутни складове на Карагьозъ-Табия и Карагьозъ-Тарла били избухнали въ 8 ч. 30 м. пр. пл.

На източния секторъ „Командиратъ на 2-а бригада отъ 3-а дивизия донася, че комендантътъ на гр. Одринъ е изпратилъ офицери за здаването на крепостьта. Командиратъ на бригадата предалъ на офицера да се спре стрелбата. Бригадата е въ окрайнината на града, за гдето заминавамъ."

Майоръ Вълковъ, бивши началникъ щаба на източния секторъ, въ своето съчинение за действията на източния секторъ на стр. 288 казва, че парламентьори сж се явили и предъ Командира на 23-и п. полкъ, което трѣбва да е погрешно. защото отсетне се узна, че действително комендантътъ, следъ подпалване на складоветѣ и разваляне желѣзопжтния мостъ на р. Арда, е пратилъ въ всички сектори парламентьори, които, обаче, не всжде сж се явили. Полковникъ Рибаровъ, който съ бригадата си е билъ най близо до града, е срещналъ първи парламентьойритѣ. Шипченскиятъ полкъ въ това време е билъ по-далече и не е могълъ да срещне парламентьоритѣ. Отъ сжщитѣ прламентьойри сж се явили и въ северо-западния секторъ, което сърбитѣ сж искали да използуватъ, че само у тѣхъ сж пратени парламентьойри и това е дало основание на Майоръ Гавриловичъ да съчинява легенди за пленяването на Шукри-Паша и вѣроятно е, че по тия донесения въ Секюнъ е и съобщението на телеграфиста. Вземането на мѣрки отъ наша страна бѣ, да не бждемъ нѣщо

изиграни, както направиха гърцитѣ при Солунъ, гдето нашитѣ войски водѣха боя, а гърцитѣ съ протоколъ превзеха Солунъ, безъ да пукнатъ пушка и да дадатъ поне единъ человѣкъ жертва.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл. Командующиятъ 2-а сръбска армия донася, че турцитѣ предъ Дунавската дивизия съ лѣвия си флангъ бѣгатъ, а въ центъра издигнали бѣлъ флагъ. Цѣлата Дунавска дивизия настжпва къмъ моста на р. Арда, преследвайки противника съ силенъ огънь.

Въ 10 ч. пр. пл. Началникътъ на 8-а дивизия донася отъ Токатъ-Баиръ, че последниятъ билъ заетъ. 4-и нишанджийски и 30-и низамски полкове и една дружина били пленени.

Съ телеграма № 3617 отъ 13/III 12 ч. по обѣдъ Командующиятъ армията донася на Негово Величество Главнокомандующия въ София: „Въпреки мнението на мнозина, че крепостьта Одринъ е непревземаема съ открита сила, идеята на Ваше Величество възтържествува напълно. Войскитѣ отъ повѣрената ми армия, въодушавени, както всѣкога, отъ чувство на дълбоко съзнание на дълга си къмъ Ваше Величество и Отечеството, следъ двудневна упорита и кървопролитна атака разбиха окончателно гарнизона на крепостьта, превзеха съ пристжпь фортоветѣ отъ източния секторъ.

Комендантътъ Шукри-Паша прати парламентьйори за предаването му, следъ което още днесъ крепостьта е въ стжпитѣ на Ваше Величество."

Съдържанието на тази телеграма е въ свързка съ заседанието на Министерския съветъ въ Караагачъ на 2/I 1913 г

Въ 3 ч. сл. пл. Началникътъ на 8-а дивизия донася отъ Караагачъ, че въ 1 ч. сл. пл. дивизията му заела цѣлия южен секторъ. Частитѣ били разположени между Марица и Караагачъ, задъ последния.

Въ 4 ч. 30 м. сл. пл Командующиятъ армията донася въ Щаба на действующата армия въ Димотика: „Сега се връщамъ отъ Одринъ, гдето ходихъ да приема Шукри Паша, който ми се предаде съ щаба си. Назначихъ за Комендантъ на града Генералъ Цѣрковски, а за Началникъ на гарнизона Генералъ Вазовъ, който ще вземе мѣрки за превеждане всичко въ редъ. Утре следъ пладне, заедно съ щаба си заминавамъ за Одринъ."

Въ 5 ч. 10 м. сл. пл. Командующиятъ армията предписва на Началника на 8-а дивизия, да тури 6-и коненъ полкъ на разположението на Комендантa на гр. Одринъ, Генералъ Цѣрковски.

Къмъ 11 ч. пр. пладне, когато бѣ вече утихнала всѣка стрелба и изглеждаше, че Командующиятъ армията ще може да се отдалечи отъ поста си, той съ Щаба си замина веднага за форта Куру-Чешме, за гдето бѣ предупреденъ Началникътъ на източния секторъ, че ще чака коменданта на крепостьта. Въ пжтя за Одринъ, Командующиятъ армията получи донесение отъ генералъ Вазовъ, че той е вече въ града, гдето всичко е спокойно, и тогава Командующиятъ армията реши да отиде на край града около Каикъ-Табия, гдето да се яви Началникътъ на сектора съ коменданта на крепостьта. Тамъ стана нуждно да се почака около 15—20 минути идването на Шукри паша. Тукъ дойдохме да се убедимъ въ горчивата истина, че ние още дълго щѣхме да чакаме падането на крепостьта отъ гладъ. Множеството народъ, който бѣ излѣзълъ отъ града по околнитѣ и близки позиции, не правеше впечатление, че тия хора сж търпѣли нѣкои лишения, напротивъ, всички имаха видъ на хора, които сж живѣли при удовлетворение на всичкитѣ си нужди. По-сетне стана известно, че въ града нѣкои провизии сж липсвали, но не и хранителнитѣ отъ първа необходимость. Почти, че никакви опити не сж правени за събиране брашно или жито отъ мѣстното население, което е имало доста запасъ, който събранъ можеше да даде още за нѣколко недѣли прехраната на гарнизона, безъ да се лиши и населението. Запалването склада съ брашното бѣ, за да се прикрие истинското положение на хранителнитѣ припаси. Брашното не можеше да служи на българскитѣ войски, които имаха достатъчно свой запаси, но които не можаха да удовлетворятъ нуждата и за пленената турска армия. Съ развалянето моста на рѣка Арда, Комендантътъ лиши нашето интендантство отъ възможностьта да се притече часъ по-скоро на помощь, за както то се бѣ приготвило и цѣли тренове съ хранителни припаси чакаха по гаритѣ. Между това, ако брашното бѣше запазено, то поне за първитѣ два—три дена можеха да бждатъ по-добре удовлетворени нуждитѣ на пленницитѣ.

Споредъ както турцитѣ бѣха намалили дажбитѣ си, тѣ, по частни сведения, сж имали хлѣбъ още за единъ месецъ сухари, които сварихме въ готовъ видъ, за около 12—15 дена. Сухаритѣ бѣха разграбени отъ населението още до влизането на нашитѣ войски въ града, и когато последнитѣ влѣзоха, намѣриха само една часть, която продължаваше да се разграбва. Трѣбва да се констатира, че комендантството на крепостьта не можа да удържи до край реда. Презъ нощьта на 12 срещу 13 мартъ множество турски войници сж ходили изъ града и грабили где каквото намерятъ. По тази причина и частитѣ, които се здадоха, не бѣха съ всичкитѣ си хора. Множество офицери и войници бѣха се изпокрили по кжщята и нѣкои си позволяваха даже да стрелятъ отъ кжщята, условие, което правѣше града несигуренъ, както за населението, така и за войскитѣ, като се знаеше фанатизмътъ на турцитѣ.

Часътъ къмъ 1 и половина сл. пл. при Каикъ-Табия дойдоха Началникътъ на източния секторъ съ щаба си и командантътъ Шукри паша съ двама офицери отъ своя щабъ. Както командантътъ, така и другитѣ офицери бѣха безъ оржжие, и командантътъ заяви, че тѣ не носели оржжие за по-удобно ходене и че оржжието на офицеритѣ е по кжщята имъ. Дали това бѣ истина или скроена хитрость, за да не си предадатъ оржжието, е безразлично, но фактътъ е този.

Пашата имаше вънкашенъ видъ много смутенъ и се виждаше на лицето му отпечатъкъ на душевно страдание. Следъ обмѣна на представителнитѣ за въ случая фрази между двамата досегашни противници, на това свиждане се даде характеръ приятелски, както и би трѣбвало да бжде въ такива случаи, а офицеритѣ, които придружаваха пашата, влѣзоха въ оживленъ разговоръ съ офицеритѣ отъ щаба на командующия армията, съ които тѣ и по-рано се бѣха срѣщали като парламентьори въ разни случаи. Командующиятъ 2-ра армия указа като на несъответствующа мѣрка хвърлянето моста на р. Арда, защото това не води къмъ никаква цель, но Пашата заяви, че това е било преди пращането на парламентьоритѣ за здаване, и че той е направилъ това, което е било по негово разбиране нуждно, за да изпълни длъжностьта си до край. Командующиятъ на армията не счете за нуждно даже да му възрази, защото Пашата бѣше правъ отъ свое гледище. Той не бѣше, обаче, правъ въ оценката на извършеното, което, освенъ за Одринската крепость и собственитѣ му войски, никому вреда не принесе, тъй като нашитѣ армии на Чаталджа и Булаиръ отдавна бѣха почнали да се доволствуватъ отъ Деде-Агачъ. Колкото, що се касае до 2-а армия, тя имаше достатъчно складирани припаси въ Мустафа-паша и близкитѣ околности на Одринъ. Това, което бѣ още по-осждително, то бѣ, че Пашата бѣ разпоредилъ да се застрелятъ всички коне и даже собственитѣ си, на които той и офицеритѣ му сж яздили. Трѣбваше да се има какво годе чувство къмъ тѣзи животни, които сж дѣлили съ тѣхъ заедно всичкитѣ незгоди на обсадата. Съ 50 или 100 коня българската армия не щѣше да стане по-силна, но картината бе жалка, да се види какъ тѣзи хубави животни бѣха натъркаляни — застреляни въ една долина, южно отъ Хадерлъка.

Относително количеството на войскитѣ, нито Пашата, нито офицеритѣ отъ щаба му можаха да дадатъ точни сведения, и то не защото не знаяха, а защото искаха да скриятъ истинското състояние. Нѣкои отъ офицеритѣ даже бѣха се произнесли, че тѣ и безъ това щѣли до единъ—два дена да се здадатъ по липса на храна, а запитани, какво количество храна сж имали въ складоветѣ, тѣ смотолевиха и не дадоха отговоръ. Следъ една доста продължителна беседа върху

събитията, Командующиятъ армията запита Пашата, ако има нѣкои желания, които той ще се помжчи въ кржга на възможностьта да удовлетвори. На първо мѣсто Пашата заяви, че би молилъ да не се води въ града или другаде, догдето се реши кжде ще бжде отведенъ въ България, а да се остави въ форта Хадарлъка, гдето той досега живѣелъ съ щаба си. Сетне заяви за семействата на офицеритѣ и възможностьта да могатъ офицеритѣ да си вематъ нѣкои нѣща отъ кжщитѣ си изъ града. Всички тия въпроси Командующиятъ армията разреши въ желаната смисъль отъ Пашата и даде нужднитѣ заповѣди генералу Вазову, когото остави за началникъ на гарнизона въ Одринъ, а самъ, следъ едно около единъ часъ пребивание заедно при Каикъ-Табия, съ щаба си се върна въ Ортакчи, отгдето въ 4 ч. 30 м. сл. пл. подаде горепоменатата телеграма до Главната квартира въ Димотика за завладѣването на крепостьта.

Съ завръщането въ Ортаки, Командующиятъ армията получи отъ Командующия 2-а сръбска армия следнитѣ две телеграми за успѣха на западния и северо-западния сектори:

12 ч. и 10 м. сл. пл., получена въ 3 ч. сл. пл., съ която донася, че на западния секторъ били пленени: 2 щабъ офицери, 22 оберъ офицери и 1720 войника, и № 1079 отъ 13 III. 1 ч. 50 м. сл. пл., получена въ 3 ч. сл. пл., съ която донася, че Началникътъ на Тимошката дивизия донасялъ, че 20-и полкъ заелъ съответния участъкъ. На този участъкъ имало много бойни припаси разхвърлени. Въ Казанъ-Тепе имало трима турски генерали. При 15-и полкъ имало 3,000 человѣка пленени и 200 офицери.

Съ това се завърши превземането на Одринската крепость съ открита сила,

XIV. Заключение

Позволено е сега, следъ свършеното, да кажемъ, на какво се дължи успѣхътъ, толкова скоро добитъ, и който очуди не само насъ—дейцитѣ—но и цѣлиятъ почти свѣтъ.

1. Като първа и най-важна причина за превземането на Одринъ съ открита сила трѣбва да търсимъ въ самата крепость, като крепость на такова важно мѣсто, като крепость, предназначена да обезпечи на турцитѣ едно пълно съсрѣдоточение на силитѣ имъ отъ Азия, и най-сетне, като крепость, която има назначение да пази Цариградъ и Дарданелитѣ, тази крепость не бѣше подготвена, не само това, но тя не е била и добре изучена отъ турцитѣ. Одринската крепость, създадена и допълнена при отдавнашното състояние на оржжието, не бѣ приспособена за съвременното състояние на оржжието. Одринскитѣ укрепления датиратъ, когато артилерията имаше далекобойность, непривишающа 4 километра. Фортификационнитѣ постройки неприспособени да отговарятъ на съвременнитѣ фугасни снаряди. Въоржжението много старо, повечето образци отъ 70-тѣ години. Нито мѣстото на повечето отъ укрепленията, нито въоржжението гарантиратъ безопасностьта на вжтрешностьта на крепостьта отъ бомбардировката. Фактътъ, че ние успѣхме още въ първия периодъ на войната да бомбардираме града, доказва казаното. Между това, средства сж отпущани достатъчно. И тия именно средства, както и умението на турцитѣ да пазатъ укрепленията си отъ окото на чужденцитѣ, бѣха създали у насъ, въ нашия Щабъ на армията, убеждението за неатакуемостьта на крепостьта. Ние имахме описание на Одринската маневрена крепость и подробенъ планъ, които се раздадоха въ частитѣ на войската скоро преди войната, а въ нѣкои части и въ самата война. Описанието е много добро и вѣрно, съ твърде малки и почти нищожни изключения, но то не е било сериозно изучено, макаръ, че често се възвестяваше въ пресата за сериознитѣ стратегически и тактически занятия въ Щаба на армията. На тѣзи занятия се е гледало повечето като на ефектни похвати въ ржководенето на нѣкаква военна игра съ които да се убие всѣки зародишъ на самостоятелность у младитѣ и жадни за подвизи офицери отъ Генералния щабъ и на които, ужъ да се привие нѣкаква си доктрина, да не се позволява да иматъ мнение противно на онова, което има

началството. Ето, по този начинъ успе да се вкорени въ мнозина идеята, че Одринъ е непревземаемъ. Затова и въ всѣка наша комбинация атаката на Одринъ е била изключвана. Наистина, че ние нѣмахме единъ обсаденъ паркъ, какъвто би трѣбвалъ за подобна атака, но щомъ нуждата отъ такъвъ не се е чувствувала, то и стремлението за приобретение на такъвъ е липсвало. Ако въ миродавнитѣ кржгове въпросътъ за Одринъ би билъ добре изученъ, то сигурно и е щѣло да се помисли за обсаденъ паркъ.

Заключението по този въпросъ ще бжде, че турцитѣ не бѣха подготвили Одринъ да създадатъ отъ него една съвременна крепость, затова пъкъ и ние не познавахме, това поне за ржководящитѣ кржгове е вѣрно, състоянието на Одринъ и го считахме по-силенъ и съвременъ укрепенъ пунктъ, отколкото е, и си създавахме убеждение за невъзможностьта да се вземе друго-яче, освенъ съ гладъ.

2. Важно условие въ превземането на Одринъ чрезъ атака съ открита сила е сполучливо избраниятъ пунктъ за атаката. И наистина, гдето другаде да бѣхме атакували и при сполука резултатитѣ не можаха да бждатъ така бързи, както чрезъ заемането на Айвазъ-Баба и Айджи-Йолу, пунктове, командующи на цѣлата фортова линия и даващи възможность да се вземе въ флангъ и тилъ цѣлиятъ източенъ и до извесна степень северо-западенъ фронтъ.

Изборътъ на този пунктъ за атака бѣше не само поради важностьта си, но и поради достжпностьта. Нигде другаде не бѣше възможно така незабелезано и така удобно да се настанятъ на позиции нашитѣ оскждни обсадни средства и да останатъ на една дистанция, досегаема отъ огъня на крепостьта, невредими въ течение почти на два и половина месеца, нѣкои (бомбардирующитѣ батареи) даже петь месеца. Този участъкъ ни даваше възможность да разположимъ нашата артилерия въ видъ на обхващающа джга, което помагаше да съсрѣдоточимъ огъня на много батареи фронтално и флангово на желания пунктъ и да пренесемъ нашето надмощие тамъ, гдето въ дадената минута се яви нужда. Противникътъ, напротивъ, бѣ принуденъ да разсѣйва своя огънь, а като така той, ако и обладающъ повече артилерия, не можеше да я използува по сжщия начинъ

3. Взаимодействието на родоветѣ оржжие—пехота, артилерия и пионери—бѣ доведено до съвършенство. Не като тъй пехотнитѣ войници сж цѣлували гаубицитѣ, които сж наричали „гължбици“. Ние не знаемъ въ тази война другъ случай на такова взаимно подпомагане, което достига до желания идеалъ. Нашитѣ артилеристи, въ желанието си да подпомогнатъ пехотата, отиваха до забрава, дотолкова тѣ бѣха амбицирани да покажатъ силата си и въодушевятъ

съ своитѣ действия пехотата. И за тѣхна честь, трѣбва да се признае, тѣ изпълниха блѣстяще длъжностьта си. Това еднакво се отнася и до обсаднитѣ и полскитѣ батареи. Пехотата въ свой редъ не остана по-назадъ. При всичко, че има минути на трепване, но тя съ не по-малко самоотвержение изпълни своя дългъ. Загубитѣ, които ще изложимъ по-доле, ще потвърдятъ това.

Трѣбва да се признае, че при всичкитѣ вземени мѣрки за избѣгване на нещастия, не могло да се мине безъ тѣхъ, и то при атаката на форта Айджи-Йолу, гдето една наша батирея, догдето бжде предупредена, е дала нѣколко изстрела по своитѣ.

4, *Духътъ на войскитѣ.* Дългото стояне въ почти безействие подъ крепостьта има своето влияние върху моралното състояние на войскитѣ. Отъ друга страна, неуместнитѣ, неподготвени и несвоевремени действия въ първитѣ дни на ноември бѣ създало една атмосфера не особено благоприятна за духа на войскитѣ. А да се повдигне този духъ можеше само съ действия, и то действия сполучливи. Това състояние на духоветѣ бѣ използувано отъ нѣкои страшливи и злонамерени елементи да създадатъ агитация и да разпространяватъ между частитѣ памфлети съ съдържание: „Яко ви кажатъ да вървите напредъ, вие вървете назадъ; повечето офицери сж на сжщото мнение." Обиколкитѣ, които направи Ксмандующиятъ армията съ Началника на щаба и Началника на източния секторъ, имаха своето влияние да се осигури поне почването на движението напредъ. Еднъжъ това сторено, нѣмаше никакво съмнение, че моралътъ ще се възстанови и подигне до желаната висота. Както видѣхме по-горе, въ това отношение началствующитѣ лица не се излъгаха. Ние отбелезахме дошлото отъ доле желание да се отива на фортовата линия следъ завземането на предните позиции. Атаката не можеше да се предприеме, ако у войскитѣ липсваше този устремъ. Трѣбва да се даде пълна похвала на близкитѣ началници, че тѣ съумѣха да използуватъ майсторски достигнатитѣ успѣхи и да покажатъ даже на страхливитѣ, че дяволътъ не е тъй страшенъ, както го рисуватъ. Това се касаеше до изкуственитѣ препятствия. Въ това отношение, както видѣхме, по-рано, самитѣ турци ни помогнаха.

Отъ една страна ако духътъ у насъ се повдигна, по-скоро събуди — защото той бѣше въ единъ видъ летаргия отъ бездействието — то у нашитѣ противници той ежеминутно падаше. Постоянитѣ дезертирания и разказитѣ на дезертьоритѣ, че цѣли части били готови да бѣгатъ, даваше да се разбере, че у защитницитѣ на крепостьта, вследствие безисходностьта отъ положението, въ което се намираха, мо-

ралътъ не е високъ и въ всѣки случай много по-доленъ отъ нашия. Това бѣ едно важно въ наша полза условие за успѣха.

5. Изненада за противника. Противникътъ бѣ изненаданъ отъ предприетата атака и той не можа своевременно да се ориентира върху пункта на атаката, която се водѣше отъ всички страни съ почти еднаква настойчивость. Той биде дотолкова заблуденъ, че разхвърли и малкитѣ си резерви, които имаше, като по-рано ги прати на южния секторъ, гдето съ стремителнитѣ и кървави боеве 8-а дивизия ги привлече и само когато вече се убеди, че атаката се води на източния, прати нѣколко баталиона, но тѣ не можаха да вематъ участие, а бѣха увлечени въ отстжпление отъ отстжпающитѣ въ паническо бѣгство войски отъ фортовата линия. Изненадата е важно условие за успѣха, само когато бжде своевременно използувана, и въ това отношение решението да не се спираме на преднитѣ позиции, а на единъ замахъ да се отиде до край, безъ да се даде на противника време да се укопити, трѣбва да се признае за важно условие въ успѣха.

Вечерьта, на 12-и срещу 13 и мартъ, по сведения, черпени отъ одринския валия и други близки до Шукри-Паша, последниятъ е предполагалъ, че бърлгаритѣ сж уморени и че тѣ ще почиватъ презъ нощьта, а за сутриньта, може-би, да възобновятъ действията. Въ това той билъ въведенъ въ заблуждение отъ намаляване интензивностьта въ действията следъ пладне на 12-и и вечерьта. Затова той никакви мѣрки не взема презъ нощьта, а тази нощь бѣше решителната.

На основание едва що казаното, трѣбва да се добави, че за успѣха въ атаката помогна много и пасивностьта на противника, която въ значителна степень бѣше известна въ Щаба на 2-а армия.

За да завършимъ, мислимъ, че се налага още единъ въпросъ за атаката на Одринъ. Въпросътъ е дали трѣбваше да се атакува Одринъ и кога. За атаката на Одринъ ние се произнесохме и сега потвърдяваме, че тя освенъ полза военна и политическа нищо друго не щѣше да донесе. Въ политическо отношение турцитѣ щѣха да се намѣрятъ предъ свършенъ фактъ и нѣмаше да упорствуватъ толкова за приемане на нашитѣ предложения за мира. Задържането на Одринъ въ турски ржце е, може-би, една отъ причинитъ на преврата въ Цариградъ, станалъ въ първата половина на януарий, чрезъ свалянето кабинета на Кямилъ-Паша. Одринъ падналъ не щѣше да има онова значение въ мюсюлманския свѣтъ, чрезъ което младотурцитѣ успѣха да извършатъ преврата, па найсетне и за тѣхъ самитѣ, щомъ Одринъ паднеше; не сжществуваха причини да държатъ толкова за него. Турската пси-

хология е такава: съ сила сме го взели, съ сила ще го дадемъ.

Ролята, която има Одринъ въ преговоритѣ за мира, указва, че колкото по-рано той се вземеше, толковл по-добре щѣше да бжде, и ние мислимъ, че това трѣбваше да стане още въ първия периодъ на войната. Както упоменахме на съответното мѣсто, ние пропустнахме случая да вземемъ Одринъ още въ самото начало, защото не знаехме истинското състояние на крепостьта, но и следъ това никога не бѣше късно да се атакува. Следъ пленяването на Яверъ паша, 2-а дивизия, която него време бѣше въ Деде-Агачъ и се изпрати въ Узунъ-Кюлрю, бѣше една дивизия здрава и още въ нищо непострадала. Можеше тази дивизия, па и Македоно-Одринскитѣ бригади да се насочатъ къмъ Одринъ. Втората дивизия можеше много по-рано да дойде въ долината на р. Марица, а съ това и въпросътъ съ Яверъ паша щѣше много по-рано да се разреши. Следователно, до примирието Одринъ можеше да се атакува. Но нашето мнение е, че Одринъ трѣбваше да се атакува преди Чаталджа, за което не трѣбваше да се взема 9-а дивизия, която за боеветѣ при Люле-Бургазъ и Бунаръ-Хисаръ не пристигна, а да бѣше се задържала на източния секторъ, гдето тя можеше да бжде подкрепена даже съ части отъ 3-а дивизия. Съ свършването съ Одринъ, цѣлата втора армия и обсадната артилерия се освобождаваше и въ нѣколко дена щѣха да бждатъ при Чаталджа, и ако турцитѣ не предложеха миръ, форсирането на Чаталджа се налагаше и щѣше да се извърши съ грамадни шансове за сполука. Ржководящитѣ военни сфери не можаха да схванатъ това положение на работитѣ. Това личи и отъ отказа да се приематъ предложенията на Кямилъ паша за миръ. За голѣмо съжаление, трѣбва да се признае печалниятъ фактъ, че нашата политика и стратегия не вървѣха въ единъ пжть и къмъ еднаква цель.

По едни или други причини, всички, показващи нашата непредвидливость, ние пропустнахме случая въ първия периодъ на войната.

Вториятъ периодъ на войната трѣбваше да се почне отъ Одринъ. Всички други армии трѣбваше да държатъ строго отбранително положение и да се отдѣлятъ тритѣ бригади, които по-сетне се дадоха за усилване 2-а армия, която пакъ въ толкова време, както и Командующиятъ армията бѣ заявилъ предъ Министерския съветъ въ Караагачъ на 2-и януарий, щѣше да се свърши и не щѣхме да дочакаме на позициитѣ февруарскитѣ снѣжни бури и студове, които причиниха толкова жертвио тъ измръзване. Вземенъ Одринъ, презъ последната третина на януарий и опититѣ на турцитѣ за десанти щѣха да се осуетятъ, и Чаталджа щѣше да бжде сериозно застрашена и при нужда атакувана, а всичко това щѣше да доведе по-скоро до миръ. По-сетне вече, когато настжпи лошавото време и теренътъ стана непроходимъ, естествено бѣ, че атаката трѣбваше да се отложи за догдето се поправи времето.

Решението за атаката само на преднитѣ позиции видѣхме съ какви мжки успе да се изтръгне, и то пакъ трѣбва да се каже „Слава Богу“, защото още най-малко единъ и половина месеци щѣхме да чакаме гладътъ да принуди Коменданта да се здаде, а дотогава не се знаеше до какво морално разложение щѣха да дойдатъ нашитѣ армии. На цѣлата армия тежеше Одринъ — то не бѣ само на блокадата — и това ще се види отъ онова ликуване на всички армии следъ получаване вестьта за падането му.

На 14-и мартъ, следъ като Негово Величество Царьтъ дохажда въ Одранъ и прие саблята на Шукри-паша, която веднага му повърна, Командующиятъ 2-а армия издаде следнята:

„Заповѣдь по 2-а армия № 63.“

Г. г. офицери, подофицери и войници!

Тури се край на вашето дълго търпение и вие съ ангелско смирение издържахте всичкитѣ ужаси на една зимна и продължителна блокада на Одринската крепость — тази крепость, която не даваше покой нито вамъ, нито на вашитѣ бащи, братя, майки, сестри и семейства. Устремътъ, съ който вие щурмувахте крепостьта и я взехте насила отъ ржцетѣ на врага, удиви цѣлия свѣть. Въпреки всички проповеди за непревземаемостьта на крепостьта, въпреки нейното въоржжение и изкуствени препятствия, вие съ единъ скокъ згазихте всички препятствия, вие презрехте убийствения огънь и за бихте трицвѣтното българско знаме надъ Одринъ и азъ се считамъ щастливъ, че мога да отправя съ настоящата си заповѣдь, издадена въ самия градъ Одринъ, моята искренна благодарность. Азъ не мога да изразя съ думи, доколко дѣлото, което извършихте, е велико. Вие ще видите това отъ документитѣ, които по-доле обявявамъ.

Преди всичко, Негово Величество, нашиятъ възлюбленъ Главнокомандующи, при идването му днесъ въ Одринъ ми обяви, че както той, така и цѣла България не ще забравятъ никога това, което 2-а армия извърши за България и за прославяне българското оржжие.

Отъ Неино Величество Царицата получихъ следующата телеграма: „Честитявамъ тази славна и блѣстяща победа Вамъ и храбрата 2-а армия. Споделямъ съ Васъ голѣмата радость, днесъ дадена на България. *Елеонора.*“

Отъ г. Министъръ-председателъ: „Министерскиятъ съветъ и азъ съ възторгъ четохме Вашата депеша за истори-

ческото събитие — предаването на Шукри паша — и като Ви сърдечно поздравляваме съ него, прекланяме се предъ Васъ и на храбрата 2-а армия, която покри съ нова слава българското оръжие. Министъръ-председатель *Гешовъ.*"

Отъ Министра на войнната: „Препълненъ отъ неописуема радость по случай превземането на крепостьта Одринъ, бързамъ отъ моя страна и на чиноветѣ отъ тила на армията да поздравя Васъ, г. г. офицеритѣ и чиноветѣ отъ храбрата 2-а армия съ славната победа надъ врага. Това велико дѣло, което ще състави една отъ най-свѣтлатѣ страници на нашата история отъ освободителната война, се дължи на безпримерната храбрость и самопожертвуване на чиноветѣ на повѣрената Ви армия и доблестното ржководство на тѣхнитѣ Началници. Днесъ ние всики отправяме топли молитви предъ Всевишния за упокоение душитѣ на загиналитѣ герои въ това славно дѣло и еднозремено молитсвуваме да дари на останалитѣ живи храбреци здраве, сила и мощь да продължаватъ съ сѫщата храбрость и самопожертвуване започнатото свѣто дѣло за славата и величието на Престола на Отечеството. Министъръ на войната, Генералъ-Лейтенантъ *Никифоровъ.*"

Отъ Помощника на Главнокомандующия: „Изпращамъ Ви другарски поздравъ и сърадване за отличния резултатъ. Моля да предадете на войскитѣ отъ източния секторъ моята задушевна благодарность за тѣхното блѣстяще и молодцово държане. Царьтъ и Отечеството ще оценятъ по-справедливо тѣхната неизмѣрима заслуга и ще ги възнаградятъ. За сега обявете имъ, че на всѣка рота отъ войскитѣ на източния секторъ, участвували въ превземането на преднитѣ позиции на противника, както и на фортоветѣ, се даватъ по 80 кръста „За храбрость".*) Помошника на Главнокомандующия, Генералъ-Лейтенантъ *Савовъ.*"

Отъ Командующия 1-а армия: „Отъ своя страна и отъ страна на всички чинове отъ 1-а армия поздравлявамъ нашитѣ бойни другари отъ 2-а армия и ги сърадвамъ съ главната имъ победа надъ врага, която пълни съ радостъ сърдцата на всички ни и съставлява честь и слава на храбрата 2-а армия. Нашето сърдечно „ура" за славната 2-а армия. Командующъ 1-а армия, Генералъ-Лейтенантъ *Кутинчевъ.*"

Отъ Командующия 3-а армия: „Радостната весть за великото дѣло, което храбрата 2-а армия днесъ привърши съ пълно тържество надъ противника при Одринъ. трогва дълбоко нашитѣ сърдца. Българското знаме, което Вие забихте на Одринскитѣ твърдини, нека вѣчно се развѣва тамъ. За великия подвигъ Вамъ и на Вашата победоносна армия отъ мое име и отъ името на цѣлата 3-а армия пращамъ Ви на-

*) По сетне се дадоха и на частитѣ отъ южния секторъ.

шитѣ поздрави и сърадвания; Временно Командующъ 3-а армия, Генералъ-Майоръ *Христовъ.*"

Отъ Командующия 4-а армия: „Четвърта армия, оглушавайки брѣговетѣ на мраморно море и на Саарокския заливъ съ своитѣ френетични „ура" по слѹчай вземането на Одринската крепость отъ храбритѣ борци на повѣрената Ви армия, бързамъ да изпратя вамъ, Господинъ Генералъ, и на всички г-да офицери и долни чинове отъ 2-а армия своитѣ най-горещи поздрави и изкаже своето възхищение отъ храбростьта на чиноветѣ и бързия свтѣкавиченъ натискъ, които сломиха окончателно врага и записаха по тоя начинъ въ нашата военна история славна, а въ общата история на военното изкуство, високо поучителни страници. Командующь 4-а армия, Генералъ-Майоръ *Ковачевъ.*

Отъ Командующия 2-а сръбска армия: „Съ всичкия жаръ на братскитѣ чувства на сръбската армия честитявамъ на войскитѣ отъ източния секторъ пробиването бронята на османското чудовище. Слава имъ. Командующъ армията, Генералъ *Степановичъ.*

Тѣзи телеграми и още много други отъ войскови части, градове и частни лица свидетелсвуватъ за величието на подвига, извършенъ отъ войскитѣ на 2-а армия.

Подвигътъ е толкове великъ и значението му за Отечествотое такова, че дава право всѣкиму отъ васъ съ гордость да казва, че е билъ въ 2-а армия подъ Одринъ.

Отъ своя страна и азъ, както ви благодаря, считамъ се гордъ и щастливъ, че съмъ командувалъ такава доблестна ариия."

Къмъ тази заповѣдь сѫ изпратени до войсковитѣ части още нѣколко телеграми отъ войсковитѣ началници, и частни лица за общия възторгъ въ армията и народа.

София юни 1914 год.

Приложение II.

Бойно разписание на 2-а сръбска армия . . XI 1912г.М.-Паша.

Наименование на длъжността	Чинъ, име и фамилия
Командующъ армията	Генералъ Степанъ Степановичъ
Началникъ щаба	Отъ генер. щабъ, подполковн. Воиславъ Живановичъ
Помощникъ-началникъ щаба	Отъ Генерал. щабъ, подполк. Миловое Жечевичъ
На служба въ щаба	Отъ Генералния щабъ, майоръ Данило Калафатовичъ
Адютантъ	Подполковникъ отъ кавалер. Владимиръ Пековичъ
Адютантъ	Капитанъ отъ пехотата I кл. Петъръ Косичъ
Началникъ на конницата	Полковникъ отъ кавалерията Степанъ Рекаличъ
Началникъ на артилерията	Полковникъ отъ артилерията, Карло Михелъ
Началникъ на инженернитѣ войски	Инженеръ,полковникъ Милошъ Ранковичъ
Началникъ на санитарната часть	Санитаренъ полковникъ, Милошъ Бориславлевичъ
Интендантъ	Административенъ началникъ, I кл. Иованъ Гърбичъ
Ординарецъ	Артилерийски капитанъ I кл., Любомиръ Христичъ
Ординарецъ	Артилерийски капитанъ II кл., Иванъ Гавриловичъ
Ординарецъ	Поручикъ отъ конницата, Иованъ Античъ
На служба въ щаба	Полковникъ отъ пехотата, Степанъ Иовановичъ
Армейския сждъ	Сждски подполковникъ, Воиславъ Весовичъ
	Сждски майоръ, Драгомиръ Антула
Армейско телеграфно отдѣл.	Инженеръ, капитанъ I кл., Никола Аранченовичъ

Дунавска дивизия, 2-и позивъ	
Началникъ на дивизията	Генералъ Михаило Ращичъ
Началникъ на щаба	Отъ Генералния щабъ, майоръ Живко Георгиевичъ
4-и п. полкъ (Свърхщатенъ)	
Командиръ на полка	. . . . Живоинъ Нешичъ
9-и п. полкъ	
Командиръ на полка	Полковникъ Любомиръ Миличъ
8-и п. полкъ	
Командиръ на полка	Подполк. Симеотъ Иовановичъ
7-и п. полкъ	
Командиръ на полка	Полковн. Любомиръ Иопичикъ
Пионеренъ полубаталионъ	Подполковникъ Животинъ Дамяновичъ
Артилерийски полкъ	
Командиръ на полка	Подполковникъ Драгомиръ Стойновичъ
Дивизионна конница	
Командиръ на дивизиона	М-ръ Властимиръ Иаковлевичъ
Допълняющъ баталионъ	
Командиръ на баталиона	Кап. I кл. Михаилъ Нешичъ
Телеграфно отдѣление	
Командиръ на отдѣлението	Пор. Божидаръ Иовановичъ
Болнична рота	
Командиръ на ротата	Майоръ Павле Войтехъ
Санитарна колона	
1-а, 2-а и 3-а полска болници	

Муниционна колона

Командиръ на колоната	Капит. I кл. Миланъ Николичъ

Продоволствена колона

Командиръ на колоната	Поруч. Воиславъ Павликевичъ

Военна поща

Месарска рота

Тимошка дивизия, 1-и позивъ

Началникъ на дивизията	Полков. Владимиръ Кондичъ
„ на щаба	Отъ Генер. щабъ, подполковн. Драгомиръ Цвѣтковичъ
Помощникъ-началникъ щаба	Пехот. майоръ Велиберъ Требиюацъ

20-и п. полкъ

Командиръ на полка	Подполков. Иоанъ Ухриновичъ

15-и п. полкъ

Командиръ на полка	Подполков. Гаврило Зевтичъ

13-и п. полкъ

Командиръ на полка	Подполк. Милошъ Станковичъ

Тимошки артилерийски полкъ

Командиръ на полка

Тимошки конен полкъ

Командиръ на полка	Майоръ Петъръ Живковичъ

2 гаубични батареи

Командиръ на батареитѣ	Капит. 1 кл. Лаз. Миловановичъ
Пионерен полубаталионъ	Капитанъ I кл. Д. Николичъ

Телеграфно отдѣление

Командиръ на отдѣлението	Капитанъ Миланъ Раденковичъ

Болнична рота

Командиръ на ротата	Майоръ Кръсто Драгомировичъ

1, 2, 3 и 4-а полски болници

Санитарна колона

Командиръ на колоната	Капитанъ Свѣтозаръ Лучичъ

Ветеринарна болница

Началникъ на болницата	Ветерин. Драготинъ Жовачекъ

Муниционна колона

Началникъ на колоната	Капит. I кл. Владим. Стояновичъ

Мостови паркъ

Началникъ на парка	Поручикъ Душанъ Горчевичъ

Инженеренъ паркъ

Началникъ на парка	Подпор. БориславъСтепановичъ

Муниц. колона гауб. батар.

Резервна муниц. кол. гауб. бат

Артилерийска работилница

Продоволствена колона

Началникъ на колоната	Капит. I кл. Петъръ Пековичъ

Резервна продоволствена колона за гаубичнитѣ батареи

Пекарска рота

Месарска рота

Ветеринарно депо

Занаятчийска рота

Военна поща

Приложение III.

Загубитѣ на часшитѣ отъ 2-а армия отъ началото на войната до 10 мартъ 1913 год. влючително, убити, ранени и безъ весть пропаднали въ разнитѣ боеве.

Уб. Оф.	В.	ран. Оф.	В.	Безъ весть пропаднали Оф.	В.	Кога сж убити или ранени	Где сж убити или ранени

8-а Тунджанска дивизия

30 пех. Шейновски полкъ.

—	13	—	14	—	—	5/X	при Куртъ-Кале
—	3	—	18	—	—	9/X	при Куюнли
—	2	—	11	—	—	17/X	при гр. Димотика
—	32	—	240	—	—	25/X, 29/X 30/X	при Карталъ-Тепе
—	34	4	355	—	37	7/XI,8/XI,9/XI 10/XI, 12/XI	при Емерли
—	6	—	28	—	—	отъ 22/I до 4/III	на позициитѣ
Всичко —	90	8	666	—	37		

10-и пех. Родопски полкъ

—	—	—	2	—	—	31/X	при Мусу-Бейли
—	55	7	352	—	—	1/XI,2/XI 3/XI	при Ески-Комлукъ
—	1	—	27	—	—	отъ 21/I до 29/I	на позициитѣ
1	48	2	284	—	25	27/I,28/I 29/I	при вилазк. на поз.
—	5	—	74	—	4	отъ 31/I до 5/III	на позициитѣ
Всичко 1	109	9	739	—	29		

23-и пех. Шипченски полкъ

—	—	—	3	—	—	26/X,28/X	при Кючюк-Гердели
—	—	—	2	—	—	31/X	при Демиранлж
1	49	2	288	—	—	1/XI,2/XI,3/XI	при Мусу-Бейли
—	1	—	13	—	—	отъ 21/I до 26/I	на позициитѣ
—	22	1	83	—	—	27/I,28/I,29/I	при вил. на поз.
—	4	—	14	—	—	отъ 21/I до 8/III	на позицитѣ
Всичко 1	76	3	403	—	—		

12-и пех. Балкански полкъ

2	95	5	714	—	270	25/X,26/X.	при Папазъ-Тепе
2	22	1	262	—	6	7/XI,8/XI,9/XI.	при Карталъ-Тепе
—	7	—	19	—	—	отъ 27/I до 6/III	на позициитѣ.
Всичко 4	123	6	995	—	176		

51-и пех. полкъ

1	64	2	228	—	—	8/X	при Юрушъ, Куюнли
—	—	1	214	—	—	16.X	при Юрушъ, Куюнли и Еспетли
—	5	2	50	—	—	26.X	при Юрушъ и Еспетли
—	—	1	19	—	—	27.X	при Юрушъ
—	7	2	77	—	6	8.XI,9.XI,10.XI 11.XI	при Ахъръ-Кьой
—	5	—	11	—	—	отъ 26.I до 1.III	на позициитѣ
Всичко 1	81	8	599	—	6		

52 пех. полкъ

3	31	2	280	—	—	16.X	при Юрушъ
—	10	2	175	—	—	25.X,26.X, 27.X, 28.X	при Папазъ-тепе
—	10	—	56	—	—	11 до 14.XI	при Доуджаросъ
—	3	—	12	—	—	отъ 27.I до 2.III	на позициитѣ
Всичко 3	54	4	523	—	—		

8-и артилерийски с. с. полкъ

—	—	—	8	—	—	отъ 9.X до 5.XI	при Юрушъ и Карталъ-Тепе
—	—	—	5	—	—	отъ 27.1 до 8.II	на позициитѣ
Всичко —	—	—	13	—	—		

8-и артилерийски не с. с. полкъ

—	1	—	19	—	—	отъ 9.X до 9.XI	при Юрушъ и Карталъ-Тепе
—	—	—	2	—	—	2.II	на позициитѣ
Всичко —	1	—	21	—	—		

Щабъ на 3-а бригада отъ 8 а дивизия

1	—	—	—	—	—	5.XI	при Юрушъ, Куюнли

4 а гранична дружина

—	8	—	—	—	—	30.XI	при с. Демирлеръ

8-а пионерна дружина

—	2	—	4	—	—	27.I до 7.III на позициитѣ
—	—	—	1	—	—	4.III на позициитѣ
Всичко —	2	—	5	—	—	

9-а Плѣвенска дивизия

4-и пех. Плѣвенски полкъ

—	11	—	83	—	30	16.X вилазката при Кемалъ

33-и пех. Свищовски полкъ

—	15	3	270	—	—	16.X вилазката при Кемалъ

34-и пех. Троянски полкъ

—	9	—	70	—	—	16.X Вилазка при Кемалъ

53-и пехотенъ полкъ

—	19	—	138	—	—	2.XI,3.XI при Мезаръ-Тепе и Муронъ-Иолу
—	2	—	30	—	—	отъ 4 до 12.XI при Шарапъ-Иолу и Мусубейли
—	—	1	—	—	—	27.I на позициитѣ
—	1	—	16	—	—	отъ 12 до 26.II на позициитѣ
Всичко —	22	1	184	—	—	

54-и пехотенъ полкъ

—	8	1	135	—	—	2.XI при Мезаръ-тепе
—	—	—	5	—	—	отъ 3 до 7.XI на позициити
—	10	—	5	—	—	26.I на позициитѣ
—	—	1	55	—	—	29, до 31.I на позициитѣ
—	9	—	26	—	—	отъ 12 до 25.II на позициитѣ
Всичко —	27	2	226	—	—	

9-и артилерийски не с. с. полкъ

—	—	—	1	—	—	22.XI на позициитѣ

Хасковски отрядъ

—	14	—	104	—	—	5 до 7.X. Боя при Кърджалии
—	—	—	11	—	—	16.X Боя при Еспетли.
Всичко —	14	—	115	—	—	

Кърджалийски отдрядъ

1-и пех. Сборенъ полкъ

—	3	1	10	—	—	1.XI, 2.XI при Кърджал. висота 669, Джебиронъ и Рибори.
—	1	1	9	—	—	4.XI при Мастанлж, Юзбей, Тополаръ и Сърткьой
—	2	—	13	—	—	7.XI при Каракьой, Кара-Лъка, вис. 768.
Всичсо —	6	2	32	—	—	

2-и пех. Сборенъ полкъ

—	—	—	1	—	—	7.X при Десиберъ-Оланъ
—	13	—	24	—	3	1.XI при Къшла-Арасж и висота 669
—	—	—	3	—	—	2 до 4.XI при Тъгларъ и Мастанлж
—	3	—	—	—	—	16 до 17.XI при Фере и Гюмюрджина.
Всичко —	16	—	28	—	3	

1-а Македоно-одринска бригада

1	7	—	8	—	—	1 до 6.XI при Малгара
—	2	—	5	—	—	1 до 15.XI при Малгара
—	8	—	6	—	—	26 до 30.XI при Шаръ-Кьой и Шедели
Всичко 1	17	—	19	—	—	

2-а Македоно-одринска бригада

—	8	—	5	—	—	4 до 5.XI при Сейлени и и Саранлж
—	14	—	25	—	—	при Чамуръ, Прила, Деде-Агачъ
—	—	—	1	—	—	29.XI при Мастанлж
Всичко —	22	—	31	—	—	

3-а Македоно-одринска бригада

—	—	—	12	—	—	6.XI при Узунъ-Хемитлеръ
—	35	—	127	—	—	7.XI при височина 768
Всичко —	35	—	139	—	—	

Щабъ на Кърджалийски отрядъ

—	1	—	—	—	—	13.XI	при Фере

Полуескадронъ 3-и конен полкъ

1	—	—	1	—	—	13.XI	при Фере

Инженерна техническа часть

—	—	—	1	—	1	6 до 13.XI	при в. 768 и Фере

Полска джандармерия на Кърджалийския отрядъ

—	1	—	—	—	—	13.XI	при Фере

19-а Допълняюща дружина

—	13	—	19	—	—	3.XI	при Дувандж. чифликъ

Сборна конна бригада

3-и конен полкъ

—	2	—	3	—	—	8.X	при Юва-Бюкъ
—	2	1	5	—	—	17.X	при Димотика
—	—	—	1	—	—	6.XI	при Деде-Агачъ
Всичко —	4	1	9	—	—		

6-и конен полкъ.

—	—	—	1	—	—	7/X	при Куртъ-Еленъ.
—	—	—	4	—	—	17/X	при Димотика.
1	5	—	7	—	—	25/X	при станция Урли.
—	—	—	1	—	—	7/XI	при Деде-Агачъ.
Всичко 1	5	—	13	—	—		

11-а пехотна дивизия:

55-и пехотен полкъ.

—	2	1	15	—	—	8, 9 и 10/XI	на позициитѣ.
—	3	—	3	—	—	27/I, 29/i	на позициитѣ.
—	3	—	8	—	—	отъ 17/II до 10/III	на позициитѣ.
Всичко —	8	1	26	—	—		

56-и пехотен полкъ.

1	—	1	50	—	—	26/X	при вилазката въ сев. западния секторъ.
—	4	—	55	—	—	27/X	при С.-Акъ-Бунаръ.
1	24	—	33	—	—	отъ 26/I до 10/II	на позициитѣ.
Всичко 2	28	1	138	—	—		

57-и пехотен полкъ.

—	—	—	2	—	—	30/X и 31/X	при с. К.-Дюлюкъ
—	1	—	6	—	—	1, 2 и 3/XI	при с. К.-Дюлюкъ и Мезаръ-Тепе.
—	1	1	23	—	—	отъ 22/I до 10/III	на позициитѣ.
—	2	—	3	—	—	1/III, до 6/III	на позициитѣ.
Всичко —	4	1	38	—	—		

58-и пехотен полкъ.

—	1	—	2	—	—	1/XI, 2/XI	при с. К.-Дюлюкъ и Басъ-Тепе.

11-и артилерийски не с. с. полкъ.

—	—	—	3	—	—	5/XI	при с. Б.-Смайлча.

2-а бригада отъ 3-а п. Балканска дивизия.

29-и п. Ямболски полкъ.

—	33	—	199	—	—	27, 28, 29 и 30/I	на позициитѣ.
—	—	—	10	—	—	отъ 3/II до 7/III	на позициитѣ.
Всичко —	33	—	209				

32-и п. Загорски полкъ.

—	3	1	9	—	—	отъ 6/II до 3/III	на позициитѣ.

6 и артилерийски с. с. полкъ.

—	—	—	2	—	—	4/III	на позициитѣ.

1-и артилерийски не с. с. полкъ.

—	—	—	1	—	—	6/II	на позициитѣ.

Шуменски крепостенъ батальонъ.

—	—	—	3	—	—	9/XI	на позициитѣ.

Софийски крепостенъ батальонъ.

—	1	—	4	—	—	1/III	на позициитѣ.

2-о полско гаубично отдѣление.

—	—	1	1	=	—	1 и 2/XI	на позициитѣ.

2-а Сръбска армия.

Тимошка дивизия.

—	6	—	47	—	1	9.XI	при Ючъ-Тепелеръ.
—	6	—	2	—	—	9.XI	при Ю.-Тепелеръ и Е.-Кьой.
—	1	—	2	—	1	отъ 24.I до 29.I	на позициитѣ.
Всичко —	13	—	73	—	2		

15- пехотенъ полкъ.

—	3	1	27	—	—	24.X	при Кара-Бунаръ.
—	3	—	9	—	—	26 и 27.X	при Кемалъ.
—	2	—	8	—	—	28, 29 и 30.X.	при К.-Булутъ и Екмекчикьой.
—	3	—	9	—	—	9.XI	при Екмекчикьой.
—	4	—	16	—	2	отъ 21.I до 1.III.	на позициитѣ.
Всичко —	15	1	69	—	2		

20-и пехотенъ полкъ.

—	23	1	125	—	6	26.X	при могилата.
—	5	—	1	—	—	28 и 29.X	при Кемалъ и Екмекчикьой.
—	3	3	51	—	—	30 и 31.X	при могилата.
—	3	—	18	—	—	9.XI	при могилата.
—	3	—	15	—	—	отъ 2.II до 1.III	на позициитѣ.
Всичко —	37	4	223	—	6		

Тимошки артилерийски полкъ.

—	—	—	1	—	—	2.III	на позициитѣ.

Дунавска дивизия.

4-и пехотенъ полкъ.

—	38	1	123	—	—	9.X	при Папазъ-Тепе.
—	6	—	5	—	—	1.III, 10.	на позициитѣ.
Всичко —	44	1	223	—	—		

7-и пехотенъ полкъ.

—	—	—	6	—	—	отъ 31.X до 8.XI	при Папазъ-Тепе.
—	—	—	7	—	—	отъ 27.I до 1.III	на позициитѣ.
Всичко —	—	—	13	—	—		

8-и пехотенъ полкъ.

—	14	—	45	—	—	отъ 31.X до 8.XI	при Папазъ-Тепе.
—	6	—	24	—	—	9.XI	при Ючъ-Тепелеръ и Екмекчикьой.
—	10	—	58	—	—	9, 10 и 11.XI	при Папазъ-Тепе.
—	5	—	8	—	—	27.I	на позициитѣ.
Всичко —	35	—	135	—	—		

9-и пехотенъ полкъ.

—	3	—	20	—	—	отъ 31.X до 8.XI	при Папазъ-Тепе.
—	—	2	8	—	—	20, 21.XI	на позициитѣ.
—	—	—	1	—	—	20.II	на позициитѣ.
Всичко —	3	2	29	—	—		

Дунавски артилерийски полкъ.

—	—	—	1	—	—	1.III	на позициитѣ.

Приложение IV.

Загубитѣ на частитѣ отъ 2-а армия презъ време на атаката на Одринъ отъ 10-и до 13-и мартъ 1913 год.

Убити и ранени				Безъ вестъ пропаднали		Где сж убити или ранени	
Оф.	В.	Оф.	В.	Оф.	В.		
						А. Източенъ секторъ.	
						56-и пехотенъ полкъ.	
—	48	2	165	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						23-и п. Шипченски полкъ.	
—	131	15	1265	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						10-и п. Родопски полкъ.	
3	140	8	658	—	213	отъ 11.III	до 13.III
						29-и п. Ямболски полкъ.	
—	52	5	224	—	25	отъ 11.III	до 13.III
						32-и п. Загорски полкъ.	
5	201	6	620	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						57-и пехотенъ полкъ.	
3	123	3	293	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						58 и пехотенъ полкъ.	
1	54	1	214	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						53-и пехотенъ полкъ	
—	106	7	529	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						54-и пехотенъ полкъ	
—	39	3	326	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						43 и пехотенъ полкъ	
1	11	23		—	—	отъ 11 III	до 13.III

						44-и пехотенъ полкъ	
1	27	1	113	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						11-и п. Сливенски полкъ.	
—	1	—	8	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						24-и п. Черноморски полкъ.	
—	—	—	—	—	—		
						1-и артилерийски не с. с. полкъ.	
—	3	—	16	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						1-о отдѣл. отъ 5 и артилер. полкъ	
1	11	5	22	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						3-о отдѣл. отъ 6-и артилер. полкъ.	
—	—	—	18	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						2-о отдѣл. отъ 6-и артил. полкъ.	
2	11	4	57	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						2-о отдѣл. отъ 9-и артил. полкъ.	
—	—	—	2	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						Софийски крепостенъ баталионъ.	
1	6	—	9	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						Шуменски крепостенъ баталионъ.	
—	1	—	—	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						Гаубично не с. с. отдѣление.	
—	—	—	2	—	—	отъ 11.III	до 13.III
						2-о 12 с/м с. с. гаубично отдѣление.	
—	—	—	5	—	—	отъ 11.III	до 13.III

Една полурота отъ 9-а пионерна дружина.

— — — 4 — — отъ 11.III до 13.III

Една полурота отъ 6-а пионерна дружина.

— 2 — 14 — — отъ 11.III до 13.III

Отъ 3-а пионерна дружина.

— — — 4 — — отъ 11.III до 13.III

Отъ 2-и ескадронъ отъ 4-и коченъ полкъ

— — — 1 — — отъ 11 до 13.III

Всичко 18 960 68 4580 — 267
отъ източния секторъ

Б. Южень секторъ

30-и пех. Шейновски полкъ

2 154 2 473 — 25 отъ 11 до 13.III

12-и пех. Балкански полкъ

— 81 7 391 — 74 отъ 11 до 13.III

51-и пехотенъ полкъ.

3 71 5 415 — — отъ 11.III до 13.III

52-и пехотенъ полкъ.

— — — 8 — — отъ 11.III до 13.III

8-и с. с. артилерийски полкъ.

2 11 5 62 — — отъ 11.III до 13.III

8-и артилерийски не с. с. полкъ.

— — 1 6 — — отъ 11.III до 13.III

8-а пионерна дружина.

— 8 — 54 — — отъ 11.III до 13.III

Всичко 8 325 20 1409 — 99
въ сектора

В. Западенъ секторъ.

Дунавска дивизия.

2 199 5 806 — — отъ 11.III до 13.III

Г. Северо-западенъ секторъ.

Тимошка дивизия.

4 69 2 360 — — отъ 11.III до 13.III

55-и пехотенъ полкъ (български).

— 23 1 138 — — отъ 11.III до 13.III

Всичко 4 92 3 498 — —

Авсичко32 1576 88 7293 — 366

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Предговоръ	3
1. Мобилизация и съсрѣдоточение	5
2. Кратко описание на Одринската крепость	21
3. Започване на военнитѣ действия	38
4. Формиране на 10-а дивизия и изпращане на обсадната артилерия	78
5. Трудното положение около крепостьта	100
6. Заемане на Карталъ-Тепе и опитъ за заемане на Папазъ-Тепе	123
7. Разпореждания за заемане на Деде-Агачъ. Боеве въ първитѣ дни на ноември	141
8. Действията на Кърджалийския отрядъ и на конната бригада до пленяването на Яверъ паша	162
9. Последствия отъ пленяването на Яверъ паша за блокадата на Одринъ	180
10. Деятелность презъ време на примирието	192
11 Възобновяване на военнитѣ действия	228
12. Атаката на Одринъ. Подготовителни действия . . .	284
13. Заемане на преднитѣ позиции. Превземане на крепостьта	293
4. Заключение	312